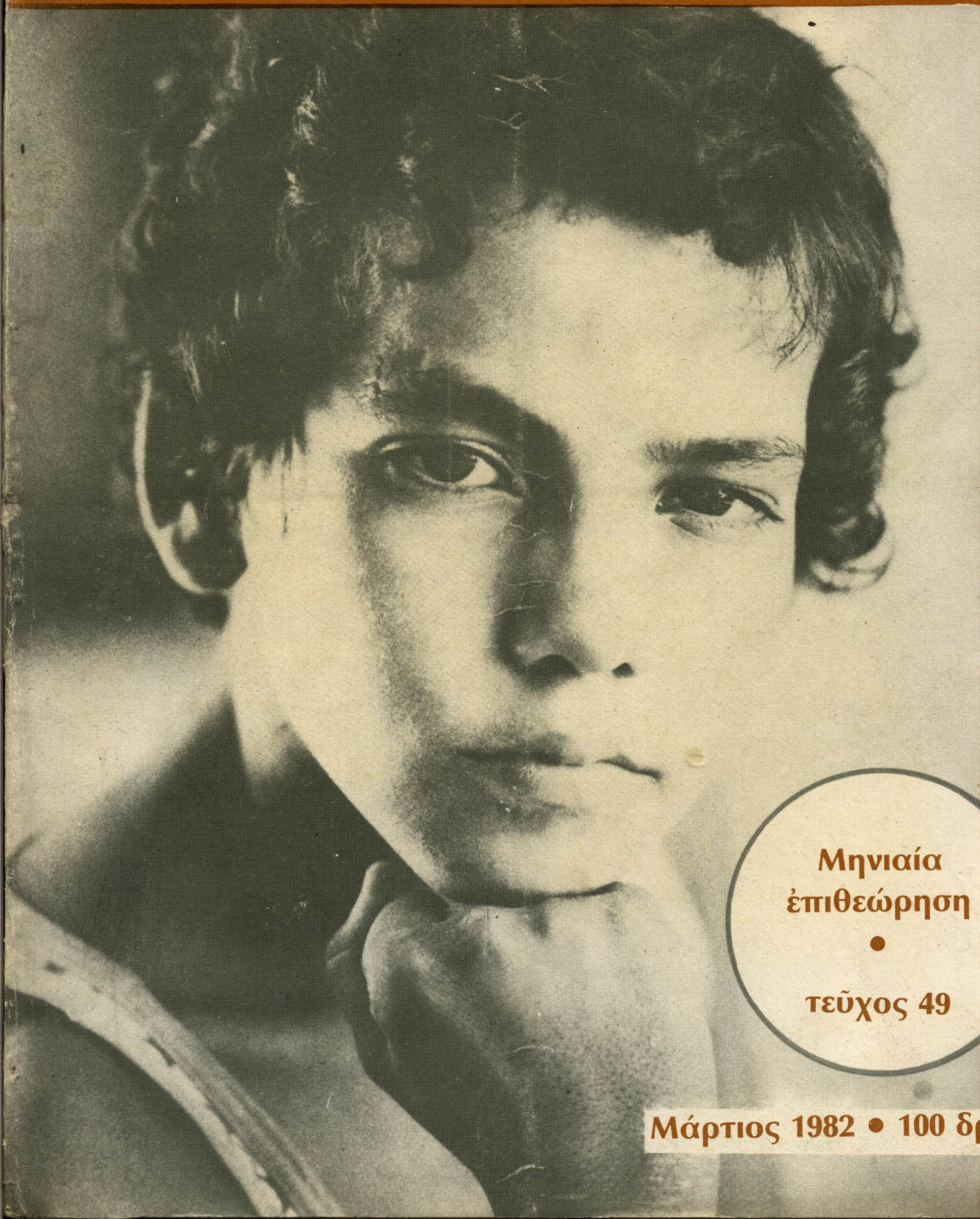


Ο ΠΟΛΙΤΗΣ



Μηνιαία
έπιθεώρηση



Τεύχος 49

Μάρτιος 1982 • 100 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ



Μηνιαία επιθεώρηση, τεύχος 49, Μάρτιος 1982, 100 δρχ.
Κέκροπος 2, (Πλάκα) Τ.Τ. 119, Αθήνα, τηλ. 324.53.32

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαριάννα Δήτσα, Άγγελος Έλεφάντης, Κώστας Ζουράρης, Μάκης Καβουριάρης,
Γιώργος Καρράς, Λεωνίδας Λουλούδης, Άριστείδης Μπαλτάς
Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαριανός Παπαδημητρόπουλος, Άννα Φραγκουδάκη

- Άννας Φραγκουδάκη «Σελδζούκοι ροπαλοφόροι караδοκούν»
- Θούλη Στάικου Έπιστολή στον «Πολίτη» για τό μονοτονικό
- «Έπιτροπή Υπεράσπισης Σοσιαλισμού» Τό καλάθι τής νοικοκυράς
- Λεφτέρη Παπαγιαννάκη Τό βήμα τής πληροφόρησης μέ πράσινα μάτια
- Γιώργου Καρρά Μέσα κι έξω από τίσ παρενθέσεις
- Μιχάλη Παπαγιαννάκη Τά σύν, τά πλήν, καί κυρίως τά ίσως του νέου προϋπολογισμού
- Λεωνίδα Λουλούδη Ρητορεία καί ρεαλισμός «σχεδόν σέ σημείο [οίκο]λογικής κατάρρευσης
- Δημήτρη Κέκου Νέο πλαίσιο έξουσίας στά ΑΕΙ
- Έφης Άβδελά, Λήδας Μοσχονά, Γεωργίας Παπαγεωργίου
- Μαρίνας Παπαγιαννάκη, Άννας Φραγκουδάκη Άλλαγή καί γυναικείο κίνημα
- Γιώργου Πρεβελάκη Ο προσωρινός οικιστικός νόμος του κ. Τρίτση
- Κώστα Ζουράρη Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης καί πολιτική συμπαιγνία
- Άνταμ Μίχνικ Είμαστε όλοι όμηροι
- Μάρκ Ρακόφσκι Ο μαρξισμός μπροστά στίς κοινωνίες σοβιετικού τύπου
- Θόδωρου Χατζηπανταζή Η είσβολή του Καραγκιόζη στήν Άθήνα του 1890
- Άντώνη Λιάκου Μιά από τίσ μεγάλες σιωπές τής ιστοριογραφίας μας

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

«Ξενική εξάρτηση καί Έθνική Πολιτική 1910-18» του Παύλου Πετρίδη. Γράφει ή Έλένη Κατσιαδάκη
ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ - ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ - ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Έκδότης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή • Ίδιοκτησία «Σ. Δελέγκας καί Σία ΟΕ» • Διευθυντής
Άγγελος Έλεφάντης • Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοκύτταρο ΕΠΕ, Ύμηττου 219, τηλ. 751.63.33 • Άναπα-
ραγωγή φίλμς Α. Καλέμης, Σόλωνος 116, τηλ. 362.43.26 • Έκτύπωση Χρονόπουλος, Βασ. Παύλου 26
Λυκόβρυση, τηλ. 281.05.55 • Διόρθωση δοκιμίων, Γιώργος Κοροπούλης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμνη 500 δρχ., έτήσια 1000. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εύρώπης: εξαμνη
650 δρχ., έτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμνη 800 δρχ., έτήσια 1500 • Για Όργανισμούς, Τράπεζες,
Άνών. Έταιρείες: έξάμνη 1000 δρχ., έτήσια 2000 • **ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ:** Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος
2, Άθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Κεντρική διάθεση για Θεσσαλονίκη καί Β. Έλλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

«Σελδζούκοι ροπαλοφόροι καραδοκούν»

Στίς 18 Μαρτίου 1982 ανακοινώθηκε από τόν ήμερήσιο τύπο ή ίδρυση ενός «φορέα» μέ στόχο τήν «ιδιαιτερη φροντίδα και μέριμνα για τή γλώσσα μας». Ονομάζεται «Έλληνικός Γλωσσικός Όμιλος» και τή «διακήρυξη», όπου διατυπώνονται οι σκοποι τής ίδρυσής του, υπογράφουν οι παρακάτω: Όδυσσέας Έλύτης, Γιώργος Μπαμπινιώτης, Άριστοτέλης Νικολαΐδης, Γιάννης Ντεγιάννης, Άριστόξενος Σκιαδάς, Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας και Γιώργος Χειμωνάς. Τό κείμενο τής «διακήρυξης» είναι τό ακόλουθο:

«Έν όψει ποικίλων προτάσεων και συγκεκριμένων ήδη πλαισίων πού άφορούν τήν γλώσσα μας επισημαίνουμε ότι σοθει μία βαθύτατη σύγκυση ως προς τήν ιστορική εξέλιξη, τήν διδασκαλία και τήν γλωσσολογική αντιμετώπιση τών ζητημάτων τής Έλληνικής.

Η διαμόρφωση μιās γλώσσας υπερβαίνει οποιαδήποτε νομοθετική στοιχειοθέτηση κι ένας γλωσσικός ή έκφραστικός καταναγκασμός θά έπληττε άσφαλώς τά θεμέλια τής έλευθερίας του σκέπτεσθαι. Κανείς βέβαια δέν διανοήθηκε νά άποπειραθει κάτι τέτοιο, έν συνειδήσει τουλάχιστον. Παρ' όλα αυτά συχνά ή γλώσσα μας υποφέρει από αυτόκλητους «έκλαικευτές» ή «έκσυγχρονιστές» της, οι όποιοι στην πραγματικότητα όχι μόνο δέ μπορούν νά τήν ακούσουν στην σύγχρονή της λαλιά και νά τήν παρακολουθήσουν στη δημιουργική γραφή της, αλλά παραγνωρίζουν τήν διαχρονική της ύπόσταση και σημασία. Ποτέ ίσως μέσα στην ιστορική της διαδρομή, και όταν άκόμη συμπιεζόταν από τίς πιό αντίξοες συνθήκες, ή έλληνική γλώσσα ως ιδιαιτερη όντότητα δέν διέτρεξε τούς κινδύνους πού διατρέχει σήμερα· διότι ποτέ άλλοτε οι ένσυνειδητες παρεμβάσεις και τά μέσα μαζικής επικοινωνίας δέν ήταν σέ θέση νά τήν επηρεάσουν τόσο δυσμενώς, άκόμη και νά τήν άποδυναμώσουν. Σήμερα, έκτός τών άλλων, ένας ξεπερασμένος γλωσσαμντορισμός, έν όνόματι μιās τεχνητής Δημοτικής, μās θυμίζει όλο και περισσότερο τούς καθαρευουσιάνους γλωσσαμντορες του παρελθόντος. Επιθυμούμε νά τό διακηρύξουμε καθαρά: Για μās δέν υπάρχει τό δίλημμα δημοτική-καθαρεύουσα, υπάρχει ή ένιαία έλληνική γλώσσα, πολυδιάστατη στη σύγχρονή της ανάπτυξη, τό πιό πολύτιμο αγαθό του λαού μας, τό πιό αξιόλογο προϊόν έξαγωγής του τόπου μας στο διεθνή χώρο. Και έδώ άκριβώς επισημαίνουμε τούς κινδύνους μιās άποκοπής από τίς ρίζες τής γλώσσας μας, τόν άρχαίο έλληνικό λόγο και τή λόγια παράδοση πού μαζί μέ τήν δημόδη γλωσσική κληρονομιά μας συνθέτουν μιá άδιάκοπη γλωσσική συνέχεια και πλούτο τεσσάρων χιλιάδων έτών.

* * *

Άς μήν ξεχνάμε όρισμένα πράγματα: Μέ τό τεράστιο παρελθόν και τήν κληρονομιά της ή έλληνική γλώσσα μās προβληματίζει ιδιαιτερα γιατί, άν κάθε γλώσσα έχει τήν μοναδικότητά της, ή είδοποιός και θεμελιώδης διαφορά από τίς άλλες είναι ότι ή γλωσσική όργάνωση και έκφραση του σημερινού κόσμου, όπως διαμορφώθηκε μέσα από τήν πορεία του Έυρωπαϊκού πολιτισμού, ανάγεται στον έλληνικό λόγο ως γλώσσα και διάνοση. Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη σημαντική, ό κόσμος μας είναι καρπός μιās έλληνικής σημαντικής. Η έλληνική δέν είναι «κλασική» για τήν άρχαία της περίοδο μόνο, αλλά και ή κλασική γλώσσα τής χριστιανικής εποχής. Και μολοντί δέν είναι πλέον μιá γλώσσα τών μεγάλων μαζών, ώστόσο τό έτυμολογικό δυναμικό της, οι ρίζες και οι λέξεις της, τήν καθιστούν επίσης τήν «κλασική» γλώσσα τής επιστημονικής όρολογίας, αυτής δηλαδή πού σήμερα όνομάζει τά περισσότερα πράγματα και κινείται όχι μόνο στην περιφέρεια τής κάθε γλώσσας, αλλά κατακτά συνεχώς τό κέντρο και τήν καθημερινότητά της.



Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

Είναι ένας μύθος, βέβαια, ότι οι άλλες γλώσσες δανείζονται από μιάν άφηρημένη και στατική αρχαία Έλληνική ή ότι οι νεολογισμοί, επιστημονικοί και άλλοι, συνδέονται αποκλειστικά με την αρχαία φάση της γλωσσικής μας παράδοσης· βγαίνουν από την διαχρονικότητα της Έλληνικής, που ποτέ δεν έπαψε να υφίσταται, να γράφεται και να δμιλείται με τό ετυμολογικό της συνεχές πάντοτε άνοιχτό προς τόν κόσμο.

Γιά τούς άνωτέρω λόγους και κατόπιν επαφών που είχαμε με πολλούς πνευματικούς ανθρώπους πιστεύουμε ότι μιά ιδιαίτερη φροντίδα και μέριμνα για την γλώσσα μας θά πρέπει να αναληφθεί από συγκεκριμένους και μόνιμους φορείς, ως έναν δέ από αυτούς προτείνουμε τόν «Έλληνικό Γλωσσικό Όμιλο». Μέλημα του Όμιλου αυτού θά είναι να εκφράζει ορισμένες γενικές αρχές και απόψεις για τή χρήση της ελληνικής γλώσσας και της σύγχρονης επιστημονικής όρολογίας και να προτείνει λύσεις για τή προσύλαξη της Έλληνικής από τήν άθρόα, άκριτη και άδικαιολόγητη εισβολή ξένων λέξεων που ρυπαίνουν τή γλώσσα και αλλοιώνουν τή φυσιογνωμία της.

Στήν προσπάθειά μας αυτή ζητάμε τή συνεργασία και τή κατανόηση κάθε πνευματικού ανθρώπου, διότι μόνο με τή συμβολή όλων μπορεί να αντιμετωπισθεί ένα τόσο μεγάλο πρόβλημα του σύγχρονου Έλληνισμού».

Τό κείμενο και ή πρωτοβουλία για τή σύσταση αυτού του Όμιλου αποτελούν μιά πολιτική πράξη, που έχει τήν παρακάτω μεγάλη ιδιοτυπία: οι περισσότεροι από τούς διανοούμενους που ύπογράφουν δέν είχαν ποτέ ως τώρα ύποστηρίξει τίς πολύ συντηρητικές ιδέες που περιέχει ή «διακήρυξη». Αναρωτιέται κανείς μήπως ή εύφημιστική διατύπωση των πολιτικών θέσεων της διακήρυξης και ή εύαισθησία τους για τή γλώσσα τούς έκαναν να νομίσουν ότι συμφωνούν.

Μιά γρήγορη ανάγνωση μπορεί πράγματι να δώσει τήν εντύπωση πώς τό κείμενο λέει ότι ύπάρχει γλωσσική σύγχυση και ότι γίνεται γλωσσική καταστροφή που άπαιτεί φροντίδα ή μέριμνα.

Όστόσο, τό κείμενο της διακήρυξης λέει άλλα πράγματα και τά λέει έτσι ώστε δέν είναι σαφής ούτε ή σύγχυση ούτε τά αίτιά της. «Σοβεί» σύγχυση, λέει, «σοβεί» και όχι ύπάρχει ή επικρατεί. Δηλαδή, λανθάνει κάποια σύγχυση, άλλη από αυτή που όλοι διαπιστώνουν. Άόρατη λοιπόν ή σύγχυση και σοβεί εξαιτίας «ποικίλων προτάσεων» και «συγκεκριμένων πλαισίων». Κάποιες προτάσεις και κάποια πλαίσια, που δέν ονομάζονται, είναι τά αίτια.

Αν ξαναδιατυπώσουμε τό κείμενο και όρίσουμε, σύμφωνα με τά συμφραζόμενα, αυτά που τό κείμενο άποφεύγει να όνομάσει, διαπιστώνουμε ότι λέει: προτάσεις και πλαίσια είναι οι «νομικές στοιχειοθετήσεις», που τό κείμενο καταδικάζει, (γιατί «ή γλώσσα υπερβαίνει οποιαδήποτε νομοθετική ρύθμιση») και μάλιστα τίς άποκαλεί «καταναγκασμό» και στέρση «της έλευθερίας του σκέπτεσθαι». Καταδικάζει λοιπόν τίς νομοθετικές ρυθμίσεις και τούς υπευθύνους γι' αυτές, που τούς άποκαλεί «αυτόκλητους» νέους γλωσσαμύνητες, «εκκλαϊκευτές» και «έκσυγχρονιστές», που στο όνομα μιάς τεχνητής δημοτικής καταστρέφουν τή γλώσσα γιατί τήν αποκόβουν από τίς χιλιετείς ρίζες της και γιατί επιτρέπουν να «ρυπαίνεται» με ξένες λέξεις. Δηλαδή, τό κείμενο λέει: ή γλωσσική σύγχυση οφείλεται στη μεταρρυθμιστική νομοθεσία για τή γλώσσα, στην επίβολή μιάς τεχνητής δημοτικής, για τήν όποία ευθύνονται οι δημοτικιστές, αυτόκλητοι εκκλαϊκευτές και έκσυγχρονιστές, νομοθεσία που άποτελεί καταναγκασμό, πλήττει τήν έλευθερία της σκέψης, αποκόβει τή γλώσσα από τίς ρίζες της και επιτρέπει τή ρύπανση από ξένες λέξεις.

Υπάρχει πράγματι σύγχυση ως προς τή γλωσσολογική αντιμετώπιση, αλλά αυτή όρίζεται στη διακήρυξη τήν ίδια. Γιατί εκτός από τή γεμάτη πολιτικά νοήματα καταδίκη των δημοτικιστών, τό «γλωσσολογικό» συμπέρασμα που βγαίνει από τό κείμενο αυτό είναι ότι ή ελληνική γλώσσα δέν πρέπει να έχει κανόνες. Στο όνομα της γλωσσολογίας, και από τότε που ανακαλύφθηκε ο CHOMSKY, ή ελληνική γλώσσα δέν πρέπει να «ρυθμίζεται» και να έχει κανόνες που να διδάσκονται στα σχολεία, αλλά ο καθένας στο όνομα της τετρακίς χιλιετούς ιστορίας της γλώσσας να γράφει όπως θέλει.

Τά αίτια του προβλήματος είναι ακριβώς τά αντίθετα. Τό γλωσσικό αίσθημα



δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

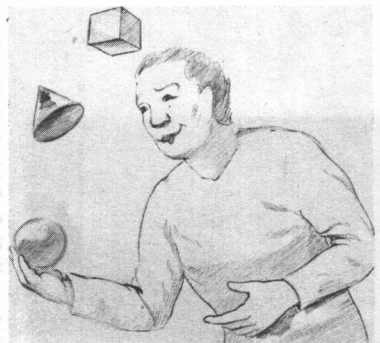
προνομιούχων μορφωτικά άτομων, πού μάλιστα είναι και τεχνίτες τής γλώσσας, πληγώνεται (και τούς παρασύρει να υπογράφουν μιά τέτοια διακήρυξη) από φαινόμενα σαν εκείνο των ειδήσεων π.χ. όπου τό υπουργείο Δημοσίας Τάξεως ονομάζεται υπουργείο Δημοσίας Τάξης, από τήν κακογλωσσία του τύπου και τούς βαρβαρικούς νεολογισμούς πού είναι του συρμού. 'Ακόμα, από τήν ψευτολαϊκή παραφθορά των λέξεων και του τονισμού και τήν αδιαφορία για τούς κανόνες τής γραμματικής και του συντακτικού πού επιτρέπουν στον έαυτό τους πολλοί με τήν έμμεση δικαιολογία ότι αυτό είναι πράξη «προοδευτική». Σύμφωνα όμως με τά παραπάνω, αυτό πού χρειάζεται πριν άπ' όλα είναι νά πεισθούν όλοι ότι πρέπει νά γίνουν σεβαστές οι «νομικές στοιχειοθετήσεις» και ν' ακολουθούνται οι κανόνες τής γλώσσας. 'Επειδή τό φαινόμενο τής γλωσσικής καταστροφής έχει κυρίως πολιτικά αίτια, οι διανοούμενοι θά έπρεπε νά συμβάλουν για νά ξεπεραστεί πιά ή ταύτιση ανάμεσα σέ μιά χρήση τής γλώσσας και τήν προοδευτική πολιτική ταυτότητα. 'Ακριβώς επειδή δέν υπάρχει πιά σήμερα δίλημμα καθαρεύουσα ή δημοτική, επειδή ή έξουσία έχει εγκαταλείψει τή μονολιθική γλωσσική πανοπλία τής καθαρεύουσας, για νά σταματήσει ή καταστροφή τής γλώσσας νά θεωρείται «προοδευτική» πράξη, πρέπει νά γίνει φανερό ότι ή άσκηση τής έξουσίας γίνεται πιά στή δημοτική, γίνεται ακόμα και με τήν παραφθορά πού καταστρέφει τό ήδη τραυματισμένο γλωσσικό αίσθητήριο.

Τό κείμενο τής διακήρυξης γεννάει τρία πολιτικά έρωτήματα.

Τό πρώτο είναι τούτο: γιατί άραγε ό 'Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος ιδρύθηκε τό Μάρτιο του 1982 και όχι του 1976; 'Από τό 1976, δηλαδή από τότε πού ψηφίστηκε ό νόμος για τή γλώσσα, αποδείχτηκε ευρύτατα και άπελπιστικά τό αυταπόδεικτο, ότι οι 'Ελληνες είναι άγλωσσοι. Μόλις αφαιρέθηκαν μηχανικοί αυτοματισμοί από κάποιες απολιθωμένες στερεοτυπικές εκφράσεις τής καθαρεύουσας, οι τυπικά έγγραμματοι απόμειναν και επίσημα άλαλοι, ώστε ακόμα και οι εκπρόσωποι των θεσμών νά άρθρώνουν με δυσκολία λάθη και άσυνταξίες. «Λαμβάνω τήν τιμήν όπως παρακαλέσω ύμάς», «ή έλευσις του πρωθυπουργού άναμένεται», «άναμεινάτε στό άκουστικό σας» κτλ., ό γλωσσικός κόσμος των ύπερασπιστών τής πολυχίλιετους γλώσσας είναι «κληρονομία», πού αναπόφευκτα θά τήν πληρώναμε. Μόνο πού όλα τούτα άποδείχτηκαν (σχετικά, βέβαια, γιατί αυτή τή γλωσσική καταστροφή οι «αυτόκλητοι εκλαϊκευτές και εκσυγχρονιστές» τήν επισημαίνουν από τίς αρχές του αιώνα), έστω άποδείχτηκαν τό 1976. Τί είναι εκείνο πού κάνει τή γλώσσα νά κινδυνεύει σήμερα περισσότερο άπ' ό,τι τό 1976, άν όχι ή πολιτική διάσταση πού πάντα κρύβεται σ' αυτή τή χώρα πίσω από άριστοκρατικές γλωσσικές απόψεις;

Τό άλλο έρωτήμα είναι πώς οι έφτά ιδρυτές του γλωσσικού αυτού όμίλου έννοούν τήν παρακάτω φράση τής διακήρυξης: ή ένιαία ελληνική γλώσσα είναι τό πιο πολύτιμο αγαθό του λαού μας, τό πιο αξιόλογο προϊόν έξαγωγής του τόπου μας στό διεθνή χώρο». 'Αφήνοντας καταμέρος τό παράλογο τής διατύπωσης: ή γλώσσα είναι τό πιο αξιόλογο προϊόν έξαγωγής, και του νοήματος: οι άλλοι έξάγουν βιομηχανικά προϊόντα, έμεις έξάγουμε γλώσσα, άναρωτιέται κανείς τί είδους άδιανόητη φυλετική άνωτερότητα επιτρέπει ή επίδραση τής ελληνικής σέ άλλες γλώσσες ν' άποκαλείται «δανεισμός» και «διαμόρφωση του ευρωπαϊκού πολιτισμού», ενώ ή αντίστοιχη επίδραση άποκαλείται «είσβολή» και «ρύπανση» τής ελληνικής γλώσσας;

Και κάτι ακόμα. Ποιός από τούς ιδρυτές μορρεί νά μäs έξηγήσει τί σημαίνει μέσα στή διακήρυξη ή συστηματική χρήση τής κτητικής άντωνυμίας δίπλα στή λέξη γλώσσα; Γιατί ή γλώσσα αναφέρεται χωρίς έξαίρεση «ή γλώσσα μας»; Σέ ποιο συλλογικό ύποκείμενο ανήκει αυτό τό «έμεις», συλλογικό ύποκείμενο μάλιστα στό όποιο δέν περιέχονται οι «εκλαϊκευτές» και «εκσυγχρονιστές», δηλαδή οι δημοτικιστές;



Άννα Φραγκουδάκη

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου



● 'Επιστολή στον «Πολίτη» σχετική με το μονοτονικό και μία άστεία ιστορία

Ής άρχίσω μέ τήν άστεία ιστορία, μά και ή λόγω τού μονοτονικού έπαναφορά της στή μνήμη μου ύπήρξε ή άφορμή γι' αυτή τήν έπιστολή μου.

Κάποτε, όταν ήμουν άκόμα παιδί, μου ζήτησαν νά γράφω στό όνομά μου χωρίς διαλυτικά. Ήταν, λέει, περιττά. Συμφώνησα, γιατί πράγματι ήταν. Όταν είδα γραμμένο τό καινούριο μου όνομα ένοχλήθηκα, αλλά τό έκρυψα άκόμα κι από τόν έαυτό μου. Γιατί δέν ήξερα πώς νά έξηγήσω αυτό πού αισθανόμουν: αυτή ή λέξη δέν ήταν πιά έγώ, δηλαδή έγώ δέν ήμουν αυτή πού δήλωνε ή λέξη. Ήταν μία εικόνα ξένη, κενή από κάθε νόημα. Και τό σημαντικότερο, επέμενε εκεί μπροστά μου νά ισχυρίζεται πώς ήταν έγώ· και έγώ, μή μπορώντας νά δικαιολογήσω τήν άρνησή μου, προσπαθούσα νά πεισθώ, νά ταυτίσω τόν έαυτό μου μέ τήν εικόνα της. Τό άποτέλεσμα ήταν νά αισθανθώ... άόμματη. Γιατί, από κάποιο περιεργο ίσως παιδικό συνειρομό, είχα ταυτίσει τά περιττά διαλυτικά τού όνόματός μου μέ τά μάτια μου πού καθόλου δέν μου περίσσευαν βέβαια. Ή αντίδρασή μου ήταν τόση, πού δέν υπέκυψα. Έκτοτε, άνορθογραφώ συστηματικά, προκλητικά και μέ κρυφή χαρά, κάθε φορά πού γράφω τό όνομά μου.

Δέν θέλω βέβαια νά ισχυρισθώ πώς μάς περιμένουν άσχημες μέρες και ψυχικά τραύματα μετά τήν καθιέρωση τού μονοτονικού και έξαιτίας του (άν και χαιρόμαι πού τό όνομά μου δέν περισπάται τουλάχιστον), ήθελα μόνο νά δείξω μέ ένα παράδειγμα πώς ή εικόνα της λέξης δέν είναι μικρό πράγμα και δέν μπορεί νά παίξει κανείς μαζί της χωρίς σοβαρό λόγο. Και δέν είναι βέβαια σοβαρός λόγος οί ώρες πού χάνουν τά παιδιά για νά μάθουν τούς κανόνες τού τονισμού (τό μόνο έπιχείρημα ύπέρ τού μονοτονικού πού αξίζει κάπως νά άναφερθει). Γιατί άν δέν αξίζει νά αφιερώσουν ώρες για νά μάθουν πώς γράφεται ή γλώσσα τους, τότε δέν βλέπω για τί αξίζει νά τό κάνουν, μήπως για νά μάθουν πώς διάολο τό γράφουν οί Έγγλέζοι τό beautiful, άνάγοντάς το σέ διάφορα μπεάκτιφουλ, μπεαούτιφουλ, πού, άν μή τι άλλο, είναι πιό κακόχηα, πιό δύσκολα, πιό κενά, πιό άχρηστα και πιό χρονοβόρα από τό «μακρό πρό, μακρού δέξυνεται»;

Σοβαρός πράγματι λόγος για μία άλλαγή στήν εικόνα της γραφής είναι μία προηγούμενη και αντίστοιχη άλλαγή στή δομή της ίδιας της γλώσσας πού εύτυχώς είναι τόσο αυθύπαρκτη ώστε νά μήν τήν άγγίζουν εύκολα διατάγματα και νομοθετήματα. Πρίν μάς «διατάξουν» νά γράφουμε «τόν εύγενή» μέ όξεία, ήδη έμεις κλίναμε στήν καθημερινή μας όμιλία τή λέξη εύγενής όπως τή λέξη μαθητής. Δηλαδή, ο εύγενής είχε πρό πολλού μετακομίσει από τήν τρίτη στήν πρώτη κλίση, όπου ή αιτιατική δέξυνεται, και δέν είχε ρωτήσει κανένα νόμο και κανένα κανόνα γι' αυτό. Γιατί ή γραμματική είναι ένα χορήσιο αλλά φτωχό εργαλείο πού φτιάχνεται εκ των ύστέρων για νά μάς βοηθήσει νά έκλογικεύσουμε όσο γίνεται - αλλά όχι και όσο δέν γίνεται - αυτή τήν έξαισία έλευθερία της ζωντανής γλώσσας. Οί κανόνες λοιπόν έπονται, δέν προηγούνται. Ήμασταν έτοιμοι νά γράψουμε τήν όξεία στον εύγενή, γιατί τήν προφέραμε ήδη πρό πολλού, κι άς λένε πώς οί τόνοι δέν προφέρονται. Και αυτοί πού είχαν τότε ένοχληθεί ήταν εκείνοι πού για διάφορους λόγους δέν μπορούσαν - ή δέν ήθελαν - νά συμβαδίσουν μέ τήν εξέλιξη της γλώσσας και μέ ο,τι αυτή συμπορεύεται. Δέν είναι οί ίδιοι μ' αυτούς πού αντίδρουν σήμερα στήν έπικείμενη καθιέρωση τού μονοτονικού. Ή τουλάχιστον δέν είναι μόνον αυτοί.

Άλλαγή δέν σημαίνει πρόοδος, σώνει και καλά. Ής τό ξαναθυμηθούμε, είναι καιρός, γιατί άλλιώς δέν μιλάμε τή γλώσσα μας, αλλά τή γλώσσα της διαφήμισης όπου... «Μοτίνο σημαίνει μόδα» και όλοι οί σχετικοί άφορισμοί πού είναι διασκεδαστικοί ίσως, όταν είναι πνευματώδεις, όσο όμως δέν τούς παίρνουμε στά σοβαρά. Τό ρήμα είναι μεταβατικό: αλλάζω κατιτί· σέτό αλλάζω δέ σημαίνει τίποτα. Νά κοιτάμε λοιπόν τί αλλάζουμε ενώ δέν έχουμε λόγους νά



Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τό αλλάζουμε, καί' τί δέν αλλάζουμε ενώ πρέπει νά τό αλλάζουμε. Καί νά μήν αλλάζουμε επειδή γενικώς κάτι αλλάζουμε.

Στό μέλλον, τό αγαπῶ μέ ψιλή περιπωμένη καί τό αγαπῶ θεόγυμνο ἤ μέ μιά τελίτσα στό ω θά εἶναι δυό εἰκόνες πού ὁ συσχετισμός τους καμιά φυσική ἱστορική ἀλλαγὴ στή δομὴ τῆς γλώσσας μας δέν θά μᾶς θυμίζει. Θά μᾶς θυμίζει μόνο μιά ἐποχὴ πού ἡ ἀλλαγὴ εἶχε περάσει σάν σύνθημα καί γιά νά τοῦ δώσει κάποιον νόημα, μεταξύ ἄλλων ἀποφάσισε νά ἀ-τονήσει ἢ νά μονο-τονήσει τῆ γλώσσα μας.

Ὅσο γιά τά παιδιά μας, ὄχι, δέν θά πάθουν τίποτα τραγικό, μόνο πού θά μάθουν μιά γλώσσα λίγο πιό φτωχή, λίγο πιό γυμνή, λίγο πιό στεγνή καί θά δυσκολευτοῦν λίγο παραπάνω ἀπό μᾶς νά ἀνακαλύψουν τή δομὴ τῆς καί τήν ἱστορία τῆς, ὅταν καί ἂν τούς δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νά τό ἐπιθυμήσουν καί νά τό κάνουν. Λίγο, ἐλάχιστα· ἀλλά γιατί;

Καί δέν θά ἔχουν ἄδικο νά γελοῦν μέ τούς γονεῖς τους (κι ἀνάμεσά τους, εἶμαι σίγουρη, θά εἶναι καί πολλοί ἀπό τούς σημερινούς θιασῶτες τοῦ μονοτονικοῦ) πού θά ἐπιμένουν νά τά αγαπάνε μέ τό α καπακωμένο μέ μιά ὀριζόντια γραμμούλα καί νά γράφουν μέ κάτι παράξενα κι ἀνόητα σημάδια. Μά εἶναι ἀπλῶς ἡ συνήθεια, θά ποῦν, ἔξιν δευτέρα φύσιν. Ὅχι, δέν εἶναι αὐτό, εἶναι κάτι πολύ πιό δυνατό, εἶναι ἡ πρώτη μας φύση, ἡ γλώσσα μας.

Τελικά ἀναρωτιέμαι σέ ποιά ἱστορία ἀναφέρεται, ὁ, ἄς ποῦμε, τίτλος τῆς ἐπιστολῆς μου. Στήν ἱστορία τῶν διαλυτικῶν τοῦ ὀνόματός μου καί τοῦ πῶς ἀπεφεύχθη ἓνα ψυχικόν τραῦμα τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, ἡ στήν ἱστορία τοῦ μονοτονικοῦ; Ἡ καί στίς δυό; Ἡ μήπως εἶναι ἐντελῶς ἄστοχος καί καμιά ἀπό τίς δυό ἱστορίες δέν εἶναι τόσο ἀστεία ὅσο φαίνεται;

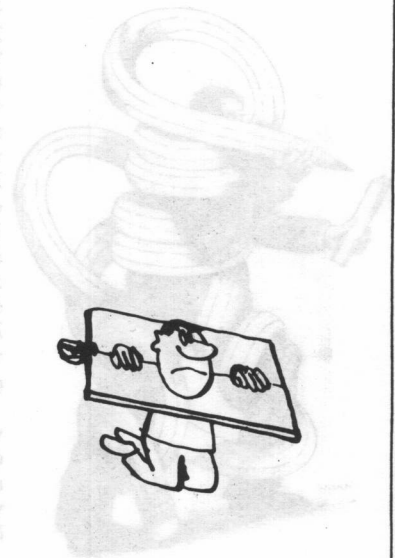
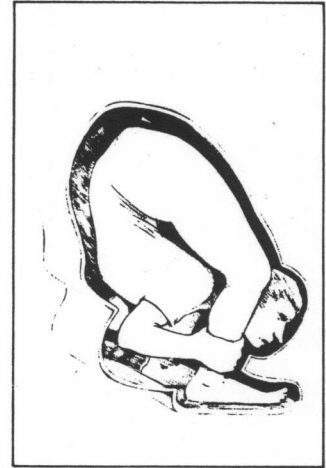
σᾶς εὐχαριστῶ,

Θούλη Στάϊκου

«Τό καλάθι τῆς νοικοκυρᾶς»

Οἱ πρόσφατες ἀνατιμήσεις ὀρισμένων βασικῶν εἰδῶν διατροφῆς φαίνεται πῶς προκάλεσαν ἀρκετὴ δυσἀρέσκεια στόν κόσμο. Ἐπιπλέον ὀρισμένες φιλοκυβερνητικές ἐφημερίδες – καί ἰδίως *TA NEA* – ἔχουν ἐκτεθεῖ ἀνεπανόρθωτα στά μάτια πολλῶν ἀναγνωστῶν τους, καθὼς προσπάθησαν νά παρουσιάσουν τίς ἀνατιμήσεις σά μᾶνα ἐξ οὐρανοῦ πού θά γεμίσει τό καλάθι τῆς νοικοκυρᾶς. Προέκυψαν ἔτσι κάποια ἐμφανῆ σημάδια ἀγανάκτησης τόσο ἐναντίον τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῶν προεκλογικῶν του ὑποσχέσεων, ὅσο καί ἐναντίον τοῦ φιλικοῦ του τύπου, πού, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀφέθηκε «ἀκάλυπτος» ἀπό τόν πρωθυπουργό ἀσύστολα νά ὑποστηρίξει μέτρα καί ἀρμόδιους εἰσηγητές ὑπουργούς, οἱ ὁποῖοι πιθανόν αὐθιο νά ἀντικατασταθοῦν ὡς ἀποτυχόντες-ἐξίλαστήρια θύματα στό βωμό τῆς ἀφθαρτῆς δημοτικότητας τοῦ Προέδρου-ἐνσαρκωτῆ τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Ὁ κ. Γ. Καψῆς μυρίστηκε τούς κινδύνους καί στίς 22.3. θέλησε μέ τή στήλη του «ἔξω ἀπό τά δόντια» νά ὑπερασπίσει τό ΠΑΣΟΚ, τά μέτρα καί τήν ἐφημερίδα του. Δύσκολο τό ἐγχείρημα, καθὼς ἐκεῖνο πού συνήθως πετυχαίνει κανεῖς σέ παρόμοιες περιπτώσεις εἶναι νά ἐκτεθεῖ ἀκόμα περισσότερο. Ἄλλ' ὁ τρόπος πού καταπιάνεται μέ τό θέμα – ἡ «συνταγή» του – εἶναι πράγματι ἀριστοτεχνικός καί δέν μποροῦμε νά μήν τόν ἐξάρουμε. Ἀρχίζοντας τό κείμενό του («*Τά ποντίκια καί τό ποντικοφάρμακο*») μέ ἓνα ἀπόσπασμα ἐθνικοποικῆς ἐξαρσης καί πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ προσπαθεῖ νά δώσει τό γενικό κλίμα – καί πρίσμα – μέσα ἀπό τό ὁποῖο πρέπει νά δοῦμε τίς ἀνατιμήσεις. Εἶναι τό κλίμα τῆς «συμπαράταξης» τῶν Ἐνόπλων μας Δυνάμεων μέ τήν κυβέρνηση,



δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα κάποιου λόγου τοῦ ἀντιστρατήγου Κούρφακου. «Εἶναι βαρειά ἢ σημασία τῶν λέξεων αὐτῶν» ἀποφαίνεται ὁ κ. Καψῆς καὶ «ὅταν τὰ λόγια αὐτά φτάσουν στὴν Ἄγκυρα, τὸ ποντικάκι ὁ Ἐθρὲν ἀσφαλῶς θὰ πάψει νὰ θρονιάται». Εἶναι ἐμφανεῖς οἱ συνειρημοὶ πού ὑποβάλλονται στὸν ἀτυχή ἀναγνώστη ὁ ὁποῖος, ἂν ἔχει λίγη τοῖπα μέσα του θὰ πρέπει ν' ἀρχίσει νὰ ντρέπεται πού ἐκεῖνος γκρινιάζει γιὰ τίς ἀνατιμήσεις, τὴν ὥρα πού τόσο σπουδαία γεγονότα ἐκτυλίσσονται στὸ ἔθνικὸ ἐπίπεδο, τὴν ὥρα πού ὁ Ἐθρὲν ἀρχίζει νὰ τρέμει ἀπὸ τὸ φόβο.

Ὁ ἀθρογράφος συνεχίζει κατακεραυνώνοντας τοὺς θρονιόλακες τῆς ἐπταετίας πού κυκλοφοροῦν ἐλεύθεροι ἀνάμεσά μας (καὶ γιὰτὶ δὲν τοὺς μπαλαρώνετε θρὲ παιδιά, πέντε μηνῶν ἐξουσία;) Εἶναι αὐτοὶ πού ἀντιδρῶν στὰ διάφορα νέα μέτρα: ἔτσι, καὶ μόνον ἢ ἀντίδραση τῶν ὑποκειμένων αὐτῶν φτάνει γιὰ νὰ ταχθοῦμε ὅλοι ἀναφανδόν ὑπὲρ τῶν ἀνατιμήσεων.

Ἔστερα μπαίνουμε στὸ ψητό: «Εἶναι ἀλήθεια πὼς μέ τὰ καινούρια μέτρα ἀκριβήναν... λίγες δραχμές ἢ μπύρα.. λίγες δραχμές ὁ καφές... τὸ γάλα, τὰ τυριά... Ἴσως ν' ἀκριβήνουν τὰ τσιγάρα...» Ἀλλά (προσοχή!): «ἦταν ἀνατιμήσεις ἀναπόφενκτες μιά κι ἔπρεπε νὰ φορολογηθοῦν οἱ ἀνώτερες εἰσοδηματικές τάξεις... Ἀνατιμήσεις ἀναπόφενκτες γιὰ νὰ ἐλεγχθεῖ ἀκόμα περισσότερο ὁ πληθωρισμός». Ἄς μὴ στεκόμαστε λοιπὸν σ' αὐτές παραδλέποντας «τὸ αὐριο, τὸ τελικὸ ὄραμα». Ἐξ ἄλλου «δὲν χρειάζονται ἰδιαίτερες οικονομικές γνώσεις γιὰ ν' ἀντιληφθεῖ ὁ μέσος ἄνθρωπος πὼς μείωση τοῦ πληθωρισμοῦ ἀπὸ 25% σὲ 20% σημαίνει πὼς ἡ δραχμὴ του κερδίζει 20% περισσότερη ἀγοραστικὴ ἀξία». Πράγματι ὅσο λιγότερες οικονομικές γνώσεις ἔχει κανεὶς τόσο πιθανότερο εἶναι νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι 20% πληθωρισμός σημαίνει 20% περισσότερη ἀγοραστικὴ ἀξία τῆς δραχμῆς. Εὐχαριστοῦμε μάλιστα τὸν κ. Καψῆ πού ὡς βάση πήρε τὸ 25%. Θὰ μπορούσε νὰ πάρει τὸ 30% καὶ μέ τὴν ἴδια ἀκριβῶς συλλογιστικὴ ν' ἀποδείξει πὼς μέ 20% πληθωρισμὸ ἢ δραχμὴ θὰ κερδίσει 33% σὲ ἀγοραστικὴ ἀξία.

Ἔτσι κι ἄλλῶς τὸ ζητούμενο – προκειμένου νὰ βγοῦν λάδι ΤΑ ΝΕΑ – ἀποδείχθηκε: «Εἶναι φανερό πὼς τὸ καλάθι τῆς νοικοκυρᾶς θὰ μείνει ἄθικτο, πὼς σύντομα θὰ γεμίσει ἀκόμα περισσότερο. Αὐτὸ ἔγραψαν ὑπεύθυνα καὶ συνειδητὰ ΤΑ ΝΕΑ». Ὅμως, παρόλη τὴν ἀτράνταχτη συλλογιστικὴ τοῦ κ. Καψῆ, καλὴ θὰ ἦταν καὶ μιά δημόσια ὑποστήριξη τῶν μέτρων ἀπὸ τὸν πρωθυπουργό. Βέβαια ἂς μὴν ἔχουμε τὴν ἀπαίτηση Αὐτός, ὁ Γίγας, «πού ἔχει ἐπωμισθεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς τιτάνιας προσπάθειας, νὰ μᾶς ἐπεξηγῆ, βῆμα πρὸς βῆμα, μέτρο πρὸς μέτρο, τὴν κοσμογονικὴ πορεία τῆς Ἀλλαγῆς!» Ἀλλὰ «στὴ συμμετοχικὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία (Σ.Σ. ἔτσι τὸ λέμε τώρα) αὐτὴ ἡ πληροφόρηση εἶναι προϋπόθεση τῆς ἐπιτυχίας» (τὸ χρέμα πολλοὶ ἐμίσησαν, τὴν ἐπιτυχίαν οὐδεὶς). Ἦταν λοιπὸν «τακτικὸ λάθος» πού δὲν μᾶς πληροφόρησε ὁ ἴδιος ὁ κ. Παπανδρέου ἀλλὰ κάποιοι ὑπουργίσκοι (ἢ ὑπόθεση τῆς ἐπιτυχίας τοῦ συμμετοχικοῦ σοσιαλισμοῦ στὸν τομέα πληροφόρησης πῆγε μερικὰ βήματα πίσω).

Τέλος, ὅσοι δὲν πείστηκαν ἀπὸ τὴν τεκμηριωμένη οικονομικὴ ἐπιχειρηματολογία, ὅσους δὲν συγκίνησε ἡ συμπαράταξη τοῦ στρατοῦ καὶ τὸ τρέμουλο τοῦ Ἐθρὲν, αὐτοὶ εἶναι «οἱ τεμπέληδες, πού ἀδιαφοροῦν γιὰ τίς λεπτομέρειες». Ἐ, λοιπὸν αὐτοὺς τοὺς ἀπιστους Θεωμάδες τοὺς ἔχουμε φέρι μὰτ καὶ δὲν ἔχουμε ἀνάγκη ἐπιχειρημάτων γιὰ νὰ τοὺς πείσουμε:

Γι' αὐτοὺς ἡ ἐξίσωση εἶναι πιὸ ἀπλή κι ἀποτέλεσμα χειροπιαστό.

ΑΠΟ τὴ μιά μεριά ὑπάρχουν οἱ λίγες δραχμές πού ἀκριβήνε ἢ μπύρα... τὸ δεκάρικο π' ἀνέβηκε ἢ φέτα ἢ ὁ καφές.

ΑΠΟ τὴν ἄλλη ὑπάρχει ἡ Δεξιὰ... Ὑπάρχει ἡ Δεξιὰ τῆς ἀσυνδοσίας, τοῦ ἀχαλίνωτου πληθωρισμοῦ, τῶν κενῶν ταμείων, τῶν πολυθεσιτῶν καὶ τῶν «ἡμετέρων» – ἡ Δεξιὰ πού μᾶς εἶχε στερήσει κι αὐτὴ ἀκόμα τὴν ἐλπίδα.

ΥΠΑΡΧΕΙ ἡ Δεξιὰ τοῦ Παναγιωτόπουλου, τοῦ Μπάλκου, τοῦ Παπαδόγγονα, τοῦ Παλαιοκρασσά, τοῦ Ζαρντινιδῆ, τοῦ Μητσοτάκη, τοῦ Μπουλντόζα, τῶν «δελφίνων» – ἡ Δεξιὰ ὅπου τὸ χθές ἦταν πάντοτε καλύτερο ἀπὸ τὸ σήμερα.

ΥΠΑΡΧΕΙ ἡ Δεξιὰ πού δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε – ἡ Δεξιὰ τοῦ «συμμοριτοπολέμου», τοῦ «παιδομαζώματος», τῶν «ἡμιελλήνων», τῶν πι-



δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στοποιοητικῶν φρονημάτων, τοῦ φακλώματος, ἢ Δεξιά τῶν θρυκολάκων τοῦ διχασμοῦ πού χρόνια τώρα σκυλεύουν τά μνήματα τῶν προδομένων νεκρῶν μας – καί τῶν δυό παρατάξεων – μιά κι οἱ θρυκόλακες ζοῦν μόνο σκυλεύοντας τά μνήματα, σπαράσσοντας τίς σάρκες τῶν νεκρῶν.

ΑΥΤΗ εἶναι ἡ τελική ἐπιλογή.

ΑΝΑΜΕΣΑ σ' αὐτές τίς δυό ἐπιλογές δέν ὑπάρχει δίλημμα – δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει δίλημμα. Κι ἄς θρυχῶνται τά ποντίκια.

ΓΙΑΝΝΗΣ Π. ΚΑΨΗΣ

Υ.Γ. Οἱ γραμμές αὐτές γράφτηκαν πρὶν γνωσθοῦν οἱ ἐξαγγελίες τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Ἀ. Παπανδρέου στή Θεσσαλία. Διαφορετικά δέν θά γραφόntonταν. Ὅταν ἀλλάζει τό πρόσωπο τῆς Ἑλλάδας δέν ἀξίζει οὔτε ν' ἀσχολεῖται κανεῖς μέ τά ποντικάκια καί τά τρωκτικά.

Νά λοιπόν πού μέ τό ὑστερόγραφο τοῦ ὁ συγγραφέας ἀναιρεῖ ὅλο του τό ἄρθρο. Δέν θά ὑπῆρχε λόγος νά τό γράψει, λέει, ἂν εἶχε ἀντιληφθεῖ νωρίτερα τήν κόντρα ρελάνς πρὸς τήν πεζή πραγματικότητα τῶν ἀνατιμήσεων, πού ἐπιχείρησε στό Κιλελέρ ὁ πρωθυπουργός στό ἐπίπεδο τῶν λόγων καί τῶν ἐξαγγελιῶν, ἐκεῖ πού ἀλλάζει τό πρόσωπο τῆς Ἑλλάδας. Πράγματι ὕστερα ἀπό τέτοια κοσμογονία τό ἄρθρο του ἦταν ἀχρεῖαστο. Καί κυρίως αὐτά τά περὶ «τακτικού λάθους» τοῦ κ. Παπανδρέου πρέπει νά τά πάρει πίσω.

Τελειώνοντας ἄς ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὀλόκληρο τό περίπλοκο κείμενο τῶν ΝΕΩΝ, τοῦτο πάνω-κάτω θέλει νά πει: «Ἡ κυβέρνησις ἀναγκάσθηκε λόγω τοῦ πληθωρισμοῦ νά προβῆ σέ μικρή ἀνατίμηση ὀρισμένων βασικῶν εἰδῶν διατροφῆς. Ἐλπίζουμε ὡστόσο μέχρι τέλος τοῦ χρόνου νά περιορίσουμε τόν πληθωρισμό σέ ἐπίπεδα κάτω τοῦ 20%.» Ἄς ὑπενθυμίσουμε δηλαδή ὅτι συχνά ἡ πραγματικότητα εἶναι πολύ πιό ἄθω ἀπό τόν τρόπο πού μᾶς τήν σερβίρουν καί τίς φανφάρες πού τή συνοδεύουν. Μόνο πού ὁ τρόπος πού θά μᾶς μάθουνε νά τήν βλέπουμε θά καθορίσει καί τό ἐπίπεδο νοημοσύνης μας ὡς λαοῦ. Κι ἐδῶ, πρὸς χάρη τῆς «ἐπιτυχίας», παίζεται ἓνα πολύ ἐπικίνδυνο παιγνίδι.

«Ἐπιτροπή Ὑπεράσπισης Σοσιαλισμοῦ ἀπό τήν Ἰχθυόπανση»



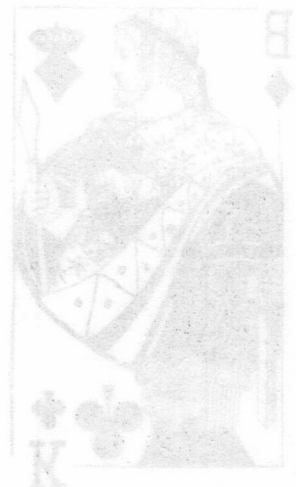
● Τό βῆμα τῆς πληροφόρησης μέ πράσινα μάτια

Ἄνοίγεις τό ΒΗΜΑ (17.3.82) καί σοῦ κόβεται ἡ ἀνάσα. Ρίγη ἐθνικῆς περηφάνιας σέ ἠλεκτρίζουν. Αὐτό ἦταν!

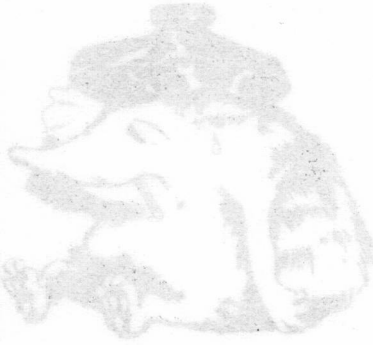
● «Πάνω ἀπό 50 προτάσεις γιά εἰσαγωγή ξένων κεφαλαίων στή χώρα γιά ἐπενδύσεις συνολικοῦ ὕψους πάνω ἀπό 2,5 δισ. δολ.».

● «Πάνω ἀπό 4.000 ἐπιχειρηματίες ζητοῦν τήν ὑπαγωγή τους στό νόμο γιά τά κίνητρα (σ' αὐτόν δηλαδή πού πρόκειται νά ἀντικαταστήσει τόν 1116/81) καί προτείνουν ἐπενδύσεις συνολικοῦ ὕψους 472 δισ. δρχ. πού θά δημιουργήσουν 144.000 νέες θέσεις ἐργασίας».

Ποιοί μίλησαν γιά κρίσεις, κατήφορους καί στενωπούς; Ποιοί ψιθυρίζουν γιά ὑπέρογκους φόρους, ἐπικείμενες νέες ὑφέσεις καί ἀκρίβεια; Ἦδη ΤΑ ΝΕΑ



δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου



της προηγούμενης σου αποκάλυψαν την μισή αλήθεια: «ή αγορά φθηνάει!»
 Ο ύπνος σου ήταν λιγότερο ανήσυχος. Και νά πού πρωί-πρωί μαθαίνεις και την υπόλοιπη αλήθεια. Ούρα οι «παραγωγικές τάξεις» ζητούν να επενδύσουν. Κάπου 3.500 βιομηχανικές εταιρείες (περισσότερες απ' όσες υπάρχουν σήμερα) κι άλλες 1.000 τουριστικές θέλουν να ριξουν στην αγορά πάνω από 450 δισ. δρχ. και να δώσουν δουλειά σε 150.000 περίπου εργαζόμενους. Χωρίς να γνωρίζουν ακόμα τον νέο νόμο. Πιστεύουν χωρίς να έρευνούν. Ποντάρουν στο χρώμα της ελπίδας.

Αλλά και οι «ξένοι οίκοι» δέν ύστερουν σε ζήλο. Νά και οι καπιταλιστές: Γερμανοί, Βέλγοι και Αμερικάνοι, νά και οι σοσιαλιστές: Γάλλοι, Άραβες, Ρουμάνοι (ναί). Άλλα 150 δισ. δρχ. και καμιά 50.000 θέσεις.

Είδες ή Άλλαγή; Τό πράσινο φώς περίμεναν με αγωνία έλληνες και άλλο-δαποί επιχειρηματίες για «νά βοηθήσουν στην ανάκαμψη της οικονομίας». Και βάλε. Τί ανάκαμψη, έδω πρόκειται για κοσμογονία. Πάνω από 600 δισ. δρχ. θά «προσφέρουν» εργασία σε πάνω από 200.000 άτομα. Και μιλάμε για πρώτη δόση· έδω και τώρα. Φανταζόσαστε τή συνέχεια; Έλντοράντο θά γίνη ή Έλ-λάδα, Μητρόπολη ή Περιφέρεια. Και μέ τή βοήθεια των ξένων «οίκων» πού ή δεξιά δέν ήξερε νά τούς εκμεταλλευτεί. Όχι παίζουμε.

Είδες τό Συγκρότημα; Πώς νά μήν αποκαλύψει τίς «κάτι περισσότερο από αισιόδοξες» κυβερνητικές εκτιμήσεις; Ένα πύφ ήταν ή άλλαγή! Βουτάς στά γαλαζοπράσινα νερά και κολυμπάς σε πελάγη ευτυχίας. Έργαζόμενοι και Κεφάλαιο συμπορευόμαστε ήδη ειρηνικά πρós όνειρεμένους χώρους. Προκαθορισμένους χώρους βέβαια, και μέ καθορισμένους όρους. (Ποιούς και από ποιούς; Ψυχραιμία, διαγράφονται 4 λέξεις).

Ευτυχώς για τήν Άλλαγή πού ύπάρχει ό σοβαρός τύπος. Άντικειμενικά και σταράτα πράγματα. Ό Λαός θέλει, τό Κεφάλαιο μπορεί. Άστε τούς μόνιμους γκρινιάρηδες στή γρουσουζιά τους. Έδω ύπάρχουν αποδείξεις.

- Τί κι αν οι 35 ξένες επενδύσεις στο δημοσίευμα του ΒΗΜΑΤΟΣ άφορουν μόνο 750 εκ. δολ. κι απ' αυτά μόνο 400 εκ. δολ. σε συνάλλαγμα. Άμφισβητείτε ότι οι ύπλόλοιπες 15 άφορουν 1750 εκ. δολ. ή 7 δισ. δρχ. ανά μονάδα(!); Ότι δηλαδή ή κάθε μία απ' αυτές είναι μιά νέα Πεσινέ;

- Τί κι αν οι 34 απ' αυτές είχαν ήδη ύποβληθεί και έγκριθεί επί Ν.Δ. Δέν σάς άρκει ότι «έξετάζονται αυτή τή στιγμή μέ ταχύτατο ρυθμό»;

- Τί κι αν πρόκειται νά «ένταχθούν» στο νόμο 2687/53. Τί κι αν ό νόμος αυτός χαρακτηρίστηκε, καλώς ή κακώς, από όλη τήν άριστερά σαν ένα από τά στηρίγματα τής ανισόροπης και έξαρτημένης από τά πολυεθνικά μονοπώλια ανάπτυξης τής χώρας. Δέν σάς άρκει ότι «θά καθοριστεί μέ σαφήνεια τό πλαίσιο μέσα στο όποιο θά κινηθούν»;

- Τί κι αν ό νόμος αυτός άδρανοποιείται από τήν συμφωνία ένταξής μας στην ΕΟΚ λόγω του προνομιακού του χαρακτήρα. Δέν είπαμε ότι θά παραδιάζουμε τή συμφωνία όταν τό επιβάλλουν τά έθνηκά μας συμφέροντα;

- Τί κι αν οι χιλιάδες των ντόπιων επιχειρήσεων είχαν ήδη ζητήσει επί Ν.Δ. τά προνόμια του 1116/81 και όχι φυσικά του νέου νόμου πού άγνοούν. (Άς εφαρμοστεί τό προσχέδιο πού κυκλοφορεί και θά δούμε πόσες δεκάδες αιτήσεις θά παραμείνουν. Ήδη (22.3.82) άρχισαν οι πρώτες ύπαναχωρήσεις).

- Τί κι αν τό 40% περίπου ξένων και ντόπιων αιτήσεων άφορουν ύφαντουργικά και οικοδομικά ύλικά (τσιμέντο, κουφώματα άλουμινίου...) (Άμάν, φτάνει πιά).

- Τί κι αν οι περισσότερες απ' τίς ντόπιες αιτήσεις είναι «του άέρα». (Τό 46% των πρώτων μονάδων πού εγκρίθηκαν μέ τόν 1116/81 είχαν μέσο μέγεθος 27 εκ. δρχ. και διέθεταν μόλις 1,7 εκ. δρχ. / ανά εργαζόμενο ενώ μόνο τό 6% των μονάδων είχαν μέσο μέγεθος 900 εκ. δρχ. και διέθεταν διπλάσιο κεφάλαιο ανά εργαζόμενο.)

- Τί κι αν ή έμπειρία δείχνει ότι από τίς αιτήσεις πού εγκρίνονται ούτε τό 1/3 δέν πραγματοποιούνται. Τί κι αν ή πραγματοποίησή τους δέν θά είναι παρά τό προϊόν των επιλογών τής προηγούμενης κυβέρνησης. Τί κι αν...

Όχι, μήν πείτε τή μεγάλη κουβέντα. Μικρές ανακρίβειες· τίς δικαιολογεί ή μεγάλη σκοπιμότητα. Τό μάθαμε πιά. Ή εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο πρέπει νά άντιστραφεί.



δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

- Τι κι αν «για νά γυρίσει ο ήλιος θέλει δουλειά πολλή».

Μην άηγουχείτε, *ΤΟ ΒΗΜΑ* δέν σάς γυρεύει δουλειά πολλή· ξέρει. Άρκετά κουρασθήκατε μέ τά προεκλογικά· χαλαρώστε· μήν άκούτε τίς πονηρές καμπάνες, δέν είναι για σάς· μήν ταράζεστε μέ τίς άπαισιόδοξες προβλέψεις, άφορούν άλλους· κάντε τίς άσκήσεις πού χρειάζονται για ένα ήρεμο ύπνο· άτενίστε μέ αισιοδοξία πρós τό μέλλον. Τή δουλειά θά τήν αναλάβουν άλλοι. Έσείς θέλετε, τό Συγκόστημα μπορεί. Φροντίζει πριν από σάς για σάς.

Ή άλλαγή του τύπου; Όχι· ό τύπος τής Άλλαγής. Έτσι ήταν, έτσι είναι. Έτσι θά 'ναι;

Κάποιοι είπαν ότι παραλάβανε τή χώρα στό χείλος τής άδύσσου. Νά ελπίζουμε ότι θά καταβάλουν κάθε προσπάθεια νά μήν γίνει τό κρίσιμο δήμα πρós τά μπρός; Τουλάχιστον στόν τομέα τής πληροφόρησης του πολίτη.

Λεφτέρης Παπαγιαννάκης



Καθυστερημένη επανόρθωση

Έστω και μέ μεγάλη καθυστέρηση όφείλουμε νά επανορθώσουμε μία σοβαρή άδβλεψία μας, πού φίλοι αναγνώστες μās έπεσήμαναν.

Στό τεύχος 36 (Ίούλιος 1980) του *Πολίτη* είχαμε δημοσιεύσει άρθρο του κ. Γιάννη Πανούση μέ τίτλο «Ναρκοτικά, ή άλλη όψη του νομίσματος». Ή σοβαρότητα του θέματος αλλά και ή όμολογουμένως ενδιαφέρουσα, στοχαστική και όξυδερκής έπεξεργασία του άρθρογράφου, για ένα θέμα πού δεινοπαθεί από μελλοδραματισμούς, ήθικολογίες και κινδυνολογίες, μās είχε πείσει ότι τό κείμενο αυτό άξιζε τόν κόπο νά δημοσιευτεί. Καί εξακολουθούμε νά έχουμε τήν ίδια γνώμη. Μόνο πού θά παρακαλούσαμε τους αναγνώστες, αν τό θέμα τους ενδιαφέρει, νά διαβάσουν τό πρωτότυπο άπ' όπου ό κ. Πανούσης έχει «δανειστεί» τό μεγαλύτερο και σοβαρότερο μέρος του άρθρου του. Τό πρωτότυπο άνήκει στή μελέτη του Lawrence Ratna «Ή πολιτική τής τοξικομανίας» - «πολιτική άνασκόπηση τής Άγγλικής στάσης άπέναντι στα ναρκωτικά» - πού έχει δημοσιευτεί στόν τόμο ή *Τρέλα*, μαζί μέ άλλα κείμενα-άνακοινώσεις σέ διεθνές συνέδριο Σημειωτικής και Ψυχανάλυσης πού είχε πραγματοποιηθεί στό Μιλάνο τό 1976.

Τήν ιταλική έκδοση είχε έπιμεληθεί ό Armando Verdilione, και στα ελληνικά κυκλοφόρησε από τίς εκδόσεις Χατζηνικολή (Άθήνα 1978) σέ μετάφραση Καίτης Χατζηδήμου και Ίουλιέττας Ράλλη, μετάφραση τήν όποία, έπίσης, έχει «δανειστεί» ό άρθρογράφος μας.

Μέσα κι έξω από τις παρενθέσεις

του Γιώργου Καρρά

Τά αδέξια έπευρωμένα τάνκς τής δικτατορίας του Γιαρουζέλσκι αφύπνισαν πολλές συνειδήσεις. "Άλλες βέβαια, στή στενότητά τους, καλοδέχτηκαν τίσ επιχειρηματοφόρες έρπύστριες. "Άλλες, πάλι, τίσ αποθάμπωσε τό κόκκινο ίμισιασόν και τίσ βύθισε βαθύτερα στή χειμερία νάρκη πού δέ γνωρίζει χειμώνας και καλοκαίρια (ή Σιδηρία είναι πάντα παγωμένη)· ό ύπνος του δικαίου είναι εξάλλου και ύπνος του διοικητικού. "Άλλες τέλος, κάνοντας τό κακό πού βρήκε τούς Πολωνούς δικό τους, τά "βαλαν μέ τήν τύχη τους: ήταν ανάγκη νά μās βρει τέτοιο κακό, σαράντα ημερών έξουσία;

"Ήρθαν έτσι, λοιπόν, τά πράγματα πού στό κοινοβούλιο νά εκπροσωπούνται πλέον τρεις μόνο κατηγορίες συμπολιτών μας: οί ιδιαίτεροι άνταποκριτές τής πολωνικής YENEΔ· οί έθνικά άνήμεροι και διεθνώς άνενημέρωτοι· και οί έχθροί του Βισίνσκι αλλά και του Μπουχάριν, εκείνοι δηλαδή πού, αντίθετα μέ τούς κυβερνώντες, συμπάθησαν τό κακό (τήν "Άλληλεγγύη) επειδή αυτό δέν είχε βρει τούς ίδιους αλλά τόν μιστό Γιαρουζέλσκι. "Άλλο όμως έχθρος του τελευταίου νά άλλο πλήρης αποδοχή των πραγματικών αντιπάλων του. "Αν ή δεξιά δήλωσε λοιπόν, σέ άψογα πολωνικά, Solidarnosc, αυτό τό "κανε διότι έπρόκειτο περί άμιγώς «συνδικαλιστικού κινήματος». "Εστω κι άν δέν είχε βγει άπ' τό καλούπι του μακροθεωρισμού...

Πώς λοιπόν αυτή ή δεξιά, αυτή ή αντιδικτατορική δεξιά, αυτή πού άν-εύρισκε μπροστά της μιά ντόπια "Άλληλεγγύη μέ μαθηματική σχεδόν ακρίβεια θά έχανε - «καλώς» έχόντων βέβαια των πραγμάτων και μέ όλα τά ρίσκα πού κάτι τέτοιο συνεπάγεται - τήν έξουσία από κάποιον ντόπιο Γιαρουζέλσκι ώστε νά παραλάβει άργότερα χάος (χωρίς όμως Άλληλεγγύη) για νά φτιάξει κράτος, πώς λοιπόν αυτή ή δεξιά πού θέλει νά μήν τής άρέσουν οί ξένες επεμβάσεις και οί δικτατορίες αλλά πού αυτές συχνά τήν έσωσαν, αναδείχθηκε άνεμπόδιστα σέ αποκλειστικό σχεδόν κοινοβουλευτικό «έκφραστή» τής αγανάκτησης για τούς στρατοκράτες μεγάλο μέρος του ελληνικού λαού; Μεγάλου μέρους κι όχι όλόκληρου γιατί ή Σοβιετική "Ενωση δέν είναι πλέον ό μπαμπούλας του παρελθόντος αλλά αξία καθεστηκυία, άποδεκτή από τή διάχυτη πολιτική συντηρητικότητα των σημερινών Έλλήνων.

Τό δρόμο μπορεί νά τής τόν ασφαλτόστρωσε τό ΚΚΕ, τής τόν άνοιξε όμως ένα ΠΑΣΟΚ πού, έχοντας γαλουχηθεί και γαλουχησει μέ τά ιδεολογήματα του μονομέτρωπον, έχασε τ' αυγά και τά πασχάλια πριν καλά καλά φθάσουν τά μαντάτα από τή Βαρσοβία, ένα ΠΑΣΟΚ πού στό στόμα του τό ναι και τό όχι άλληλοξουδετερώθηκαν. Και πού όταν πιά πρόφερε τή λέξη «καταδίκη», ένα μήνα μετά, είχε ήδη καταδικαστεί τό ίδιο. Κι άπό δίπλα ή τηλεόρασή του πού τά περισσότερα πού είχε νά πει τά μάθαινε μάλλον από

τό Τάς και τήν Πράβδα. Κι από κοντά τό μεγαλύτερο μέρος του συμπολιτευόμενου τύπου, σέ έμφανή σύγχυση περί του πρακτέου αλλά και μέ σεβασμό προς τόν κυβερνητικό γλωσσοδέτη.

"Ετσι, μέσα σέ αυτό τό πολιτικό κλίμα, ή δεξιά δέν δυσκολεύτηκε νά διακρίνει τά στοιχεία μιάς ύπαρκτης διάκρισης άνάμεσα σέ «καλές» και «κακές» δικτατορίες. Και δέν μιλάμε για τή διάκριση πού αυτή ή ίδια, παρά τίσ αγωνιώδεις τής προσπάθειες νά τό κρύψει, κάνει, αλλά για κείνη πού τελικά ή ίδια ή στάση πολλών πού δηλώνουν άριστεροί και σοσιαλιστές άνέδειξε.

"Από τή σκοπιά λοιπόν τής δεξιάς ή, κατά τόν ίδιο, του φιλελευθερισμού καταπιάνεται μέ τή διάκριση αυτή τό άρθρο του Γ. Λούλη «"Καλές" και "κακές" δικτατορίες κατά τήν ελληνική σοσιαλ-ιντελιγκέντσια», *Μεσημβρινή*, 18.3.82. Μπορεί πράγματι τό άρθρο αυτό νά μήν άσχολεϊται μέ τήν ευαισθησία τής δεξιάς για τά συμβαίνοντα στον δυτικό ή τόν τρίτο κόσμο, ούτε νά αιτιολογεί τήν αϊφνίδια αντιπάθειά της για τόν κρατικό συνδικαλισμό ή τό έξίσον αϊφνίδιο ένδιαφέρον της για κινήματα εργατικά. Δέν είναι πάντως άστοχο τό άρθρο όταν αναφέρεται σέ όσους δικαιολογούν και άνέχονται τόν Γιαρουζέλσκι στό όνομα του λαϊκού συμφέροντος ή όταν μιλάει για εκείνες τίσ αντιδιαστολές «Δικτάτορας Ντουάρτε» - «Στρατηγός Γιαρουζέλσκι» τής τηλεόρασης ή πάλι τήν κυβερνητική άρνηση νά έρθει τό Πολωνικό στή Βουλή. "Όμως, όπως και πολλά άλλα, δέν έχει μόνο τέτοιους στόχους. Στόχο του έχει τήν άριστερά και τή σοσιαλιστική σκέψη. Στό σύνολό τους.

Τό γενικότατο όσο και κακόηχο «έλληνική σοσιαλ-ιντελιγκέντσια» του τίτλου και τό συνοδευτικό τής έφημερίδας «ό Γ. Λούλης σταχυολογεί τίσ έποικριτικές αντιφάσεις τής "Αριστεράς και τίσ πραγματικές σιωπές της άνάλογα μέ τό χρώμα πού έχει ή όια» δέν αφήνουν άμφιβολίες. Και πράγματι ό λόγος του είναι συνεχώς για τούς «σοσιαλιστές διανοούμενους», τούς «άριστερους διανοητές», τή «σοσιαλιστική διάνοηση», άλλοτε μέ κι άλλοτε χωρίς εισαγωγικά. Λόγος διανθισμένος μέ έρωτήσεις του τύπου «πόσοi Έλληνες σοσιαλιστές διανοητές κατηγορείαν τά Γκουλάγκ, τά ψυχιατρεία;» "Η, ακόμα δεξύτερα, μέ τό έρώτημα-καταπέλτη «πόσοι έκαναν πορεία έξω από τή Σοβιετική πρεσβεία;», έρώτημα πού αφήνει προφανώς νά έννοηθεί ότι τόν άρθρογράφο, τούς συναγωνιστές του και τήν ΟΝΝΕΔ πού τούς χάνει πού τούς ορίζει νά διαδηλώνουν έξω από τόν περίολο τής πρεσβείας για τά δίκια του σοβιετικού λαού ή ότι τά άρθρα τους τά γράφουν τίσ λιγοστές ώρες πού δέν έχουν καθήκοντα περιφρούρησης...

Ο Γ. Λούλης γνωρίζει βέβαια ότι τά Γκουλάγκ και τά ψυχιατρεία τά "χουν ρητά καταγγείλει από έτών οί περισσότεροι, για τήν ακρίβεια όλοι οί άριστεροί και προπαντός οί κομμουνιστές (για άλλους λόγους, κι

δχι γιατί κι αυτοί οι ίδιοι - κούφια ή ώρα πού τ' ακούει - γιά κεί προορίζονται). Καί ακόμα ότι, ειδικά γιά τήν Πολωνία, συμβαίνει νά 'χουν γίνει και διαδηλώσεις όχι μόνο μικρές και αυθόρμητες, αλλά κι εκείνη ή μεγάλη και οργανωμένη μέ τις 30 χιλιάδες κόσμο, ή μόνη μέχρι σήμερα μαζική εκδήλωση στους δρόμους της 'Αθήνας γιά τήν Πολωνία, στήν όποια συμμετείχαν όλοι όσοι είχαν λόγους νά συμμετάσχουν, φορείς, οργανώσεις, άτομα και θέβαια επιτροπές 'Αλληλεγγύης φτιαγμένες μέ προζύμι τήν ευαισθησία των άριστερών. Καί στήν πορεία εκείνη συμμετείχαν στό κάτω κάτω, έστω και έμμεσα διά φιλικών, κυρίως εργατικών και φοιτητικών, φορέων, και κάποιοι από τό ΠΑΣΟΚ. Μόνο ή δικομματική αντιπολίτευση είχε ξεμείνει τότε νά κρουκοικιτάει πίσω από τις γοιλίες. Αυτή και ή έξουσία.

Τά παραπάνω ό άρθρογράφος τά γνωρίζει. Μπορεί λοιπόν νά μιλάει συχνά περί άριστεράς και σοσιαλιστών εν γενει, μπορεί στους τελευταίους νά κατατάσει μέλιστα και τήν κυβέρνηση καιτοι θά πρέπει νά γνωρίζει, όπως όλοι οι φιλελεύθεροι, ότι δέν πρόκειται περί αυτού (βλέπε σχετικά και τά όσα περί «ήδονοδλεπτικής διάστασης της 'Εναλλαγής» αναφέρει ό Α. 'Ελεφάντης στόν προηγούμενο *Πολίτη*). Είναι όμως και ύποχρεωμένος νά λάβει κάπως ύπόψη του τή δυναμική όσο και μονοσήμαντη στάση του συνόλου της ανανεωτικής άριστεράς. Καί πράγματι τό κάνει. Διά της μεθόδου της παρενθέσεως. 'Εκεί στοιβάζονται, δίκινη εξαιρέσεων, όλοι εκείνοι πού ξεεγέρθηκαν, κινητοποιήθηκαν, ακόμα και αυτοοργανώθηκαν γιά τό Πολωνικό έπειδή ήταν, πολύ άπλά, αυτονόητο πώς δέν μπορούσαν παρά αυτό νά κάνουν. "Οχι φυσικά γιά νά διεκδικήσουν τά εϋσημα της «θαρραλέας εξαιρέσης» πού τους άπονέμει ό άρθρογράφος. 'Αλλά άκριδώς διότι - κι όχι παρότι - είναι άριστεροι.

Σέ άφιέρωμα των τελευταίων *Επικέντρων*, 24, 'Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1982, στήν Πολωνία, ό Γ. Λούλης άρθρογραφεί περί «όλοκληρωτισμού»: «Τά συστήματα του ύπαρκτου όλοκληρωτισμού ... δέν είναι δυνατόν νά άποδεχθουν τήν ανάδυση θεσμών πού θά θέσουν σέ άμεση άμφισβήτηση τό μονοπώλιο του κομμουνιστικού κόμματος στό νά κατευθύνει τήν πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. 'Ο όλοκληρωτισμός σάν σύστημα λοιπόν είναι άδύνατο - μακροπρόθεσμα - νά συνυπάρξει μέ τήν 'Αλληλεγγύη». 'Εάν πράγματι ή κουβέντα είναι γιά τά καθεστώα της 'Ανατολικής Ευρώπης, οι κομμουνιστές της ανανέωσης συμφωνούν μέ τις λέξεις αυτές. Καί ακόμα παραπέρα - κι έδω φυσικά διαφωνούν ριζικά μέ τόν άρθρογράφο - πιστεύουν ότι «ό σοσιαλισμός είναι τόσο άπλός όσο τά αίτήματα του άγωνιζόμενου πολωνικού λαού», όπως έγραφε κι ή 'Επιτροπή 'Αλληλεγγύης στόν Πολωνικό Λαό (μιά ακόμα τιμητική εξαιρέση) στό έντυπό της *Αλληλεγγύη στήν 'Αλληλεγγύη*. Κι έχουν ακόμα κάνει ιδιωτικά και δημόσια κτήμα τους τήν κεφαλαιώδη αρχή ότι ό σοσιαλισμός ή θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά ύπάρξει· ότι δηλαδή δέν μπορεί νά ύπάρξει παρά έναντίον και εις βάρος της ιδεολογίας και της πρακτικής της Σοβιετικής 'Ενωσης και των οπαδών της, της ίδιας της επιρροής του «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Γιατί πιστεύουν ότι αυτά τά πράγματα όχι μόνο άριστερά δέν είναι, αλλά είναι και άπευθείας αντικομμουνιστικά. Τί άκριδώς μπορεί νά σημαίνει λοιπόν τό είμαι εξαιρέση

πού έρχεται άρμονικά νά επιβεβαιώσει έναν «κάνονα» πού είναι θανάσιμος έχθρός μου;

'Αλλά άς συνεχίσουμε. 'Ο γράφων είχε αρχίσει παλιότερα από τις στήλες του *Πολίτη* (άρ. 27 και 31) έναν διάλογο μέ τά *Επικέντρα*. Στά *Επικέντρα*, 13, Μάρτιος-Απρίλιος 1980, τόν τελευταίο λόγο είχε λάβει ό Γ. Λούλης ως διευθυντής της σύνταξης. Δέν είχα ανταπαντήσει τότε γιατί ό περί ου ό λόγος διάλογος δέν άντλούσε τήν επικαιρότητα του από τήν επικαιρότητα. Γιατί ένας τέτοιος διάλογος, πού δέν είναι φυσικά προσωπικός, δέν είναι παρά μιά άλλη στιγμή ενός πολύ ευρύτερου «διαλόγου», μιάς ιστορίας, όπως λένε, χωρίς τελειωμό. 'Ας επανέλθουμε λοιπόν τώρα στό τέλος εκείνης της άπάντησης: «έν απόκειται στήν "άνανεωτική" κομμουνιστική άριστερά, ή όποία άνήκει στόν μεσοιανικό ιδεολογικό χώρο και πού πρόσφατα μόνο άποσχίσθηκε από τόν όλοκληρωτικό κομμουνισμό του ΚΚΕ, νά πείσει ότι...», έγραφε τότε ό Γ. Λούλης. Κι αυτό, άπευθυνόμενος σέ ένα περιοδικό πού είναι «ένα από τά ελάχιστα σοσιαλιστικά έντυπα πού δέν μοιάζει(!) νά κάνει διάκριση άνάμεσα σέ σοσιαλιστική και μή σοσιαλιστική καταπίεση», όπως λέει σήμερα στή *Μεσημβρινή*· ένα περιοδικό πού άρθρο του τά *Επικέντρα* είχαν έξάγει τότε «άφιερώνοντάς» τό στήν *Εξόρμηση* και στό όποιο ό Γ. Λούλης επανέρχεται σήμερα: «ένας θαρραλέος σοσιαλιστής διανοούμενος, ό Κ. Ζουράρης (ύπάρχον φυσικά και οι ελάχιστες εξαιρέσεις)» πού θυμίζει «πώς δέν ύπάρχον "δεξιά" και "άριστερά" δρέφη, "δεξιοί" και "άριστεροί" πρόσφυγες και θύματα». Ταυτόχρονα, στήν παλιά του άπάντηση, ό άρθρογράφος δέν παρέλειπε νά προσάψει στήν ανανεωτική άριστερά τή «μέ δύο μέτρα και σταθμά τοποθέτηση άπέναντι σέ δικτατορικά καθεστώα».

'Η δεξιά, όπως δείχνουν και τά μέχρι τώρα παραδείγματα, τρία πράγματα έχει νά πει στήν ανανεωτική άριστερά, και τά λέει ταυτοχρόνως: α) δέν διαφέρετε από τό ΚΚΕ. β) Λέτε πώς διαφέρετε αλλά πόσο τό εννοείτε; γ) Σάμπως τελικά νά διαφέρετε λίγο· μπράβο, είσαστε εξαιρέση.

Γιά νά συμπυκνώσουμε λοιπόν γενικεύοντας τά μέχρι τώρα: ή δεξιά δείχνει νά έμφορείται από σφοδρά αισθήματα άμχηανίας άπέναντι στήν ανανεωτική κομμουνιστική παράταξη, δέν ξερει τί άκριδώς νά τήν κάνει. Ταυτόχρονα όμως αυτή ή άμχηανία είναι και τό όπλο της. Γιατί, είτε ως εξαιρέση είτε ως άμφίβολης άνεξαρτησίας, αυτονομίας ή και έντιμότητας παράταξη, τους κομμουνιστές της ανανέωσης τους παραπέμπει πάντα και τους συναρτά εκ συστήματος μέ τή μιά και μόνη «άριστερά» πού θέλει νά γνωρίζει ό ελληνικός φιλελευθερισμός.

'Ελπίζει έτσι νά τους ξεωθήσει σέ δηλώσεις και πράξεις άποκήρυξης και μετάνοιας, νά τους «βοηθήσει» νά πετάξουν από πάνω τους τό φορτίο της ιστορίας τους (νά πείσουν «ότι ή άποκοπή τους από τόν όμφάλιο λώρο του «παρελθόντος» είναι ήδη οριστική», έλεγε τότε ό Γ. Λούλης στα *Επικέντρα*), νά καταγγείλουν τόν λιγοστό, δυστυχώς, Λένιν πού τους έχει άπομείνει. Νά τους αλλάξει. Καί συνάμα - μ' ένα σπάρο δυό τριγόνια - νά τους διαβάσει ιδεολογικά και πολιτικά, νά τους καταστήσει άφερέγγυους. Γι' αυτό μιλήσαμε γιά όπλο.

'Αλλά είπαμε επίσης ότι τό όπλο είναι μαζί κι άμχηανία. Καί πράγματι· γιατί ή δεξιά στερείται των ιδεολογικών μέσων πού θά της επιτρέψουν νά άντιμε-

τωπίσει τούς κομμουνιστές για αυτό και ως αυτό πού πραγματικά είναι. Ἡ θέση τοῦ, ἑλληνικοῦ τουλάχιστον, φιλελευθερισμοῦ (ἄς τὴν ποῦμε «ἀτομικά δικαιώματα») θά λέγαμε ὅτι δέν εἶναι κἀν θέση: ὑπάρχει μόνο ὡς συμπλήρωμα, ὡς ἄρνηση τοῦ «ὀλοκληρωτισμοῦ» καί ὡς πρὸς αὐτόν ὀρίζεται. Ἡ ὄτι ἀκόμα – τραδώντας το στά ἄκρα – χωρίς αὐτόν δέν ὑπάρχει. Ἀλλά ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά εἶναι βέβαια ἔτσι κι ἄλλῶς ὑπὲρ τῶν ἀτομικῶν καί ἀνθρώπινων δικαιωμάτων: τὰ ἰδεολογικά ἐργαλεῖα τῆς δεξιᾶς, τὰ σφυρηλατημένα στό ἀμόνι τοῦ Γκουλάγκ, δέν ἔχουν ἐδῶ ἀντικείμενο, οὔτε ἔχει τίποτα καρπούς νά ἀποδόσει ἡ ἐξίσωση ἀριστερά=ψυχιατρεία.

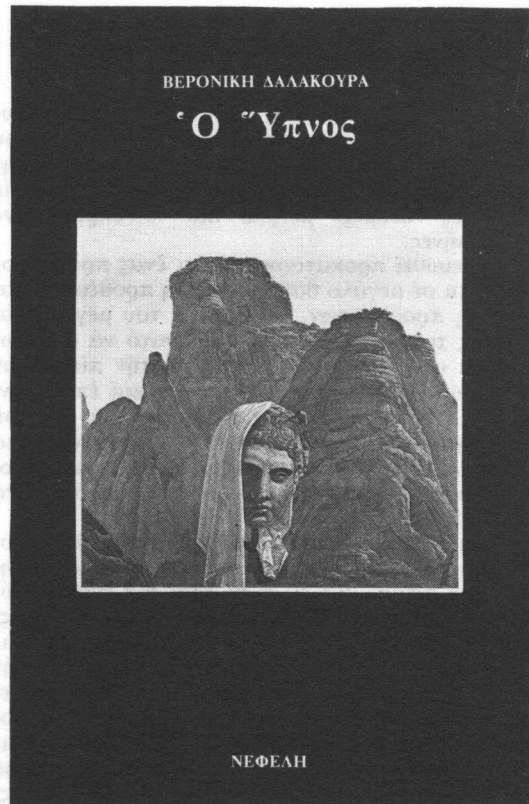
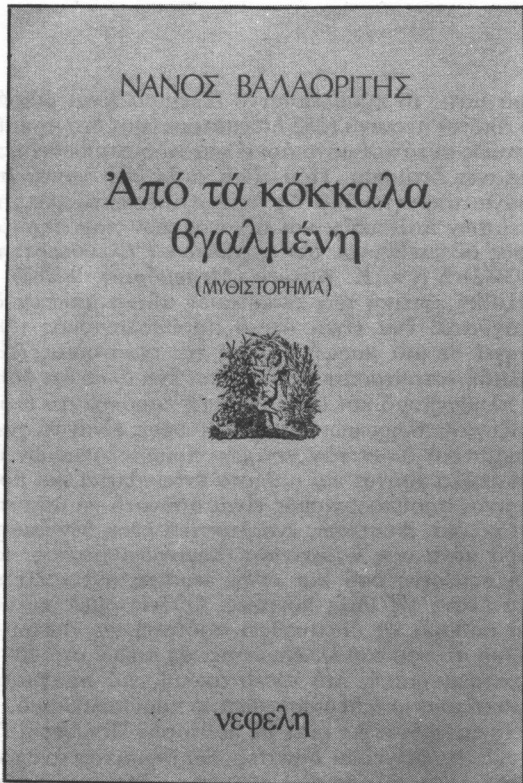
Γιὰ νά ἀντιμετωπίσει λοιπόν ἡ δεξιὰ στά ἴσα πλὴν τῆ σημερινῆ ἀριστερά θά πρέπει νά προτάξει τό μόνο πραγματικά θετικό τῆς ὄραμα πού εἶναι μάλιστα καί πραγματικότητα: θά πρέπει νά ὑπερασπιστεῖ εὐθέως καί ἀπροσημάτιστα τόν δύσμορφο κόσμο στόν ὁποῖο ζοῦμε, τό δημιούργημά τῆς· τῆ ντροπῆ τῆς καί συνάμα καμάρι τῆς. Κι αὐτό τό εὐθέως οὔτε τό ξέρει οὔτε τό μπορεῖ. Ἀφοῦ καί ὁ κόσμος τῆς εἶναι ἀφόρητος, ἀλλά οὔτε καί στή θεωρία τῆς, δηλαδή τὴν ἰστορία τῆς, ἔχει πολλά βοηθήματα νά ὀρει. Διότι βέβαια οἱ κομμουνιστές αὐτόν ἀκριβῶς τόν κόσμο θέλουν νά ἀλλάξουν. Αὐτόν, κι ἐκείνοντόν πέραν τῆς γραμμῆς Ὀντερ-Νάισε.

Αὐτό λοιπόν τό ὄραμα τοῦ «τρίτου» κόσμου, πού καίτοι ἄνυλος τῆς φαίνεται ἀπτός, εἶναι πού φοβάται ἡ δεξιὰ, ἔστω κι ἂν ταυτόχρονα τρέμει καί στό βοριάδακι τοῦ Κρεμλίνου. Οἱ προάγγελοί του, πού στήν

Ἑλλάδα εἶναι μιά μικρή (καίτοι οἱ ἄνθρωποι μέ ἀριστερό παρελθόν, παρόν καί μέλλον δέν σπανίζουν) ἀλλά ὑπαρκτότατη καί διακριτότατη πολιτική δύναμη, πρέπει ἐπομένως νά καταπολεμηθοῦν, ἀκριβῶς μέ τό νά ἐξουδετερωθοῦν, μέ τό νά μετατραποῦν σέ παράξενα ὄντα, τιμητική παρένθεση, τερτίπι τοῦ τυχαίου, κόντσα τῆς στατιστικῆς. Ἐξαίρεση.

Ἡ δεξιὰ ἔχει ἔτσι τοῦ κόσμου τούς λόγους τό δίλημμα καπιταλισμός – σοσιαλισμός νά θέλει νά τό κρατήσει μέ τὰ δόντια στήν ἀπωθητική «ἐκδοχή» καπιταλισμός – Γκουλάγκ. Καί κάθε λόγο νά συνεχίζει πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας – εἴτε γιὰ τό ΠΑΣΟΚ κουνεντιάζει, εἴτε γιὰ τὴν ἀριστερά – τόν «διάλογο» μέ τό ΚΚΕ κι ὅ,τι σκάγια μᾶς πάρουν. Ἐναν διάλογο στόν ὁποῖο καί οἱ δύο συνομιλητές θά μιλάνε τὰ κινδυνολογικά κορακίστικά του ὁ καθένας, στόν ὁποῖο δηλαδή θά εἶναι καί οἱ δύο ἐκ τῶν προτέρων δικαιωμένοι καί νικητές. Ἡ δεξιὰ ἔχει λοιπόν τούς ἴδιους ἀμείλικτους, ἂν καί κάπως πιό σύνθετους εἶναι ἡ ἀλήθεια, λόγους μέ τό ΚΚΕ νά ἐξακολουθεῖ ἡ κοινωνία μας μιά μόνο «ἐκδοχή» τῆς ἀριστερᾶς νά γνωρίζει.

Ἐνα εἶν' τό ΚΚΕ, λοιπόν, σέ ἀγαστή κοινότητα ἀναγκῶν: ὅσοι εἶναι ἄς μαντρωθοῦν συντεταγμένοι σέ αὐτή τὴν «ἀριστερά»· οἱ ὑπόλοιποι νά πάφουν νά εἶναι ἀριστερά. Ὁ ἕνας τροφοδοτεῖ τόν ἄλλον, ὁ ἕνας τρέφεται ἀπό τόν ἄλλον κι οἱ δύο μαζί ἀπό τούς τρίτους· σήμερα – ἀφοῦ εἴμαστε ὅλοι Πολωνοί – ἀπό τούς Πολωνούς.



Τά σύν, τά πλήν, καί κυρίως τά ἴσως τοῦ νέου προϋπολογισμοῦ



τοῦ Μιχάλη Παπαγιαννάκη

Ὁ πρῶτος προϋπολογισμός πού παρουσίασε ἡ Κυβέρνηση στή Βουλή εἶναι τό τρίτο δῆμα πού περίπου ολοκληρώνει τή θραχυχορδία κυρίως οικονομική τῆς πολιτική ὅπως εἶχε ἀρχίσει νά διαγράφεται ἀπό τίς δύο πρώτες «δέσμες» μέτρων καί «διευκρινίσεων» πρὶν δύο μήνες.

Ἄς σημειωθεῖ προκαταρκτικά ὅτι ἕνας προϋπολογισμός εἶναι σέ μεγάλο βαθμό δήλωση προθέσεων καί διατύπωση προβλέψεων. Τά βασικά του μεγέθη καί οἱ βασικές του ἰσορροπίες εἶναι δυνατό νά ἀλλοιωθοῦν μέσα στό χρόνο καί κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν «πραγμάτων» ἢ νεότερων ἀποφάσεων καί ἐπιλογῶν. Ἔτσι π.χ. τό ἐμφανιζόμενο ἔλλειμμα τοῦ γενικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ κράτους (238 δισεκατομμύρια δρχ.) ἄνετα μπορεῖ νά καταλήξει πολύ μεγαλύτερο, χωρίς νά ἀποκλείεται καί ἡ θεωρητική δυνατότητα νά γίνεῖ μικρότερο.

Μέ τίς παραπάνω ἐπιφυλάξεις κρίνοντας τόν προϋπολογισμό τοῦ 1982 ἕνα πρῶτο καί βασικό χαρακτηριστικό του ἐντυπωσιάζει: πρόκειται γιά ἕναν προϋπολογισμό σχετικής σταθεροποίησης τῆς οικονομίας, πράγμα πού κανείς δέν περίμενε καί πολλοί λίγοι ἐπισημάναν ὅπως π.χ. ἡ *Μεσημβρινή* τῆς 15/3/82 μέ τήν ὑπογραφή «Ξενοφών». Ὁ τελευταῖος μάλιστα φαίνεται νά θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά «στροφή» στήν οικονομική πολιτική τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἂν συνδυαστεῖ μάλιστα μέ τίς κυβερνητικές προθέσεις γιά περιορισμό τῶν πιστώσεων καί τῆς κυκλοφορίας τοῦ χρήματος.

Πράγματι: τό προβλεπόμενο ἔλλειμμα εἶναι μικρότερο ἀπό τό περσινό (252 δισεκατομμύρια δρχ.), καί τό γεγονός αὐτό καί μόνο ἀρκεῖ γιά νά διατυπωθεῖ ἡ παραπάνω ἐκτίμηση. Πού εἶναι πολύ πιό κοντά στήν πραγματικότητα ἀπό τίς ἀντιφατικές ἐκτιμήσεις τῶν πλείστων πολιτικῶν καί οικονομικῶν παρατηρητῶν, ὅπως οἱ ὑπεύθυνοι τῶν κομμάτων (*Ἐλευθεροτυπία*, 10/3/82) ἢ ὁ κ. Κ. Κόλμερ (*Μεσημβρινή*, 9/3/82). Ἡ ἀπλοϊκή κριτική τῶν τελευταίων αὐτῶν μπλέκει δύο πράγματα: ἕνα εἶναι ὅτι ὁ προϋπολογισμός αὐτός ὀδηγεῖ σέ μιά μορφή ὕφεσης τῆς οικονομίας (εἶναι δηλαδή «σταθεροποιητικός») καί ἕνα ἄλλο ὅτι ὀδηγεῖ σέ πληθωρισμό καί ἄλλα συναφή προβλήματα (κρίση ἰσοζυγίου πληρωμῶν κ.λπ.) πού ὅμως εἶναι τά χαρακτηριστικά ὄλων τῶν γενικῶν προϋπολογισμῶν ἐδῶ καί πολλά χρόνια καί μάλιστα ἐντεινόμενα καί πού ὁ τωρινός προϋπολογισμός εἶναι ἀδύνατο νά ἀντιστρέψει ριζικά. Δυστυχῶς ἐναλλακτική λύση δέν ὑπάρχει παρὰ μόνο σάν ὑπαινιγμός, δημαγωγικότατος, τόσο στή σημερινή ὅσο καί στήν περσινή ἀντιπολίτευση πού ἔκανε τίς ἴδιες κριτικές. Οὐδείς ὅμως τόλμησε στά σοβαρά νά διατυπώσει πρόταση γιά ἄμεση καί ριζική μείωση τοῦ ἐλλείμματος, ἄς ποῦμε στά 100 δισεκατομμύρια ἢ, πιό τρελό ἀκόμη, γιά πραγματικά ἰσοσκελισμένο ἢ περισσευματικό προϋπολογισμό. Τέτοιες κατευθύνσεις οὔτε μέ καθεστῶς Πινοσέτ ἢ Γιαρουζέλσκι δέν εἶναι δυνατό. Θά σήμαιναν ἀνυπολόγιστες ἀλλά κολοσσιαίες αὐξήσεις φόρου καί τιμῶν ἢ

αντίθετα μείωση εξαιρετικά έκτεταμένων κρατικών δραστηριοτήτων κάθε είδους με σημαντικότερη άνεργία και ύφεση. Καί εν πάση περιπτώσει κανείς δέν ειπε μέχρι τώρα ποιές θά έπρεπε νά είναι αυτές οί δραστηριότητες και πόσο θά έπρεπε νά «κοπούν»: ή άμυνα, ή παιδεία, τά δημόσια έργα, ή στήριξη των άγροτικών προϊόντων ή άλλο τί; και 50, 100, 150 ή 250 δισεκατομμύρια; Μέ λίγα λόγια ο προϋπολογισμός εκφράζει άνάμεσα στά άλλα και τίς συσσωρευμένες δουλειές των περασμένων χρόνων. Η δέ σταθεροποίηση ή μικρή μείωση του έλλείμματός του είναι ήδη μέτρα άρκετά σκληρά και επικίνδυνα βραχυρόνια, άπαραίτητο όμως κάποτε νά επιβληθούν προοδευτικά πριν γίνει αναγκαίο νά επιπέσουν σάν τσεκούρια και μάλιστα κάτω από τίς ισχυρές πιέσεις ξένων ή παράξενων ξυλοκόπων. Καί φυσικά πουθενά δέν φάνηκε ή αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή θά έπρεπε τό έλλειμμα του προϋπολογισμού νά αφαιρεθεί ή σχο και χαρωπό στην άνοδική πορεία του, γιατί είναι προφανές (κι άς μήν τό λέει κανείς στό «λαό») ότι τά όρια μιας τέτοιας πορείας είναι πιά πολύ κοντά. Μετά από αυτά υπάρχει ο καλπάζων πληθωρισμός (τριψήφιος σέ κάμποσες χώρες σήμερα), ή δραστηκή και συνεχής υποτίμηση του νομίσματος, ή ανάγκη ξένης βοήθειας σέ κλίμακες Άποκάλυψης (δες παραπλεύρωσης Τουρκία), οί έπεμβάσεις των κοσμοόρτσιου των δανειστών και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, και άλλα μάλλον δυσάρεστα.

Βραχυρόνια λοιπόν δέν είναι ορατές άλλες λύσεις, κατευθύνσεις, προτάσεις. Άν ή Κυβέρνηση άντέξει και έμείνει και εκτελέσει τον προϋπολογισμό όπως τον παρουσίασε, δέν θά έχει κάνει παρά τό καθήκον της και ένα πρώτο βήμα προς τίς αναγκαίες κατευθύνσεις. Τό πρώτο λοιπόν πρόβλημα είναι άν θά άντέξει και άν θά έμείνει... Θά της χρειαστούν άρετές πού μέχρι τώρα δέν έχουμε διακρίνει εύκρινώς.

Και πρώτα πρώτα ή ικανότητα νά επικοινωνεί και εκθέτει μέ ειλικρίνεια και ώμότητα τή συνολική εικόνα της κατάστασης και τό συνεκτικό πρόγραμμα της για τίς σημερινές και αύριανές διεξόδους. Η άδυναμία αυτή χαρακτηρίζει ως φαίνεται τό σύνολο της πολιτικής μας ζωής και ή κύρια αίτια της δρίσκεται κατά πάσα πιθανότητα στην από παλιά κληρονομημένη αυταρχικότητα και στό συντηρητισμό της κοινωνίας μας. Πάντως δέν πρόκειται νά θεραπευτεί μέ τή συνθηματολογία και τίς άνακριβείες του κατευθυνόμενου κυβερνητικού τύπου (του τύπου «δέν ακριβαίνει τό καλάθι της νοικοκυράς» και άλλα φαιδρά παρόμοια) ούτε μέ άκαταλαβίστικες δήθεν τεχνικές δήθεν συζητήσεις στην άφερέγγυα και άναξιόπιστη τηλεόραση ούτε μέ τήν ύψηλόφρονα παρασιώπηση των γεγονότων «μέχρι νά περάσει ή μπόρα». Όσο έπεισε εκείνο τό κρετινικό «Είσαι στην ΕΟΚ μάθε για τήν ΕΟΚ», άλλο τόσο άκριβώς πείθουν σήμερα τά όποιαδήποτε τέτοια καμώματα. Για νά πείσεις πρέπει νά είσαι πρώτα πεπεισμένος, και ίσως εκεί δρίσκεται τό πρόβλημα μεγάλου μέρους της κυβέρνησης. Πού έχει (άκόμα;) τήν τάση νά βλέπει τά πράγματα όπως εύκολα τά έδλεπε όταν τήν ίδια κατάσταση έκρινε από άλλη θέση, σέ άγαστή μάλιστα σύμπνοια μέ τή σημερινή συμπολιτευσο-άντιπολίτευση του ΚΚΕ, πού προσπαθεί τώρα άπελπισμένα νά ξεκαθαρίσει «τή θέση του» έμμένοντας στά όσα οί παλαιοί συναγωνιστές «προδίδουν», πασάροντάς τους έτσι και ένα βολικό (για άλλους σκοπούς) σύμπλεγμα ένοχής. Πού ο πα-

λιός καλός καιρός πού άντάμα μας έξαιπέστελναν, όπου και τότε τά ίδια προβλήματα έπισημαίναμε μέ τήν ίδια άνάλυση και τίς ίδιες άρχές, στό πιο τό έξώτερο της όπισθοφυλακής του «κινήματος» (:) ή της έμπροσθοφυλακής της Δεξιάς;

Μένοντας πάντοτε στά βραχυρόνια προβλήματα, τό έρώτημα πού είναι δυνατό νά τεθεί στη συνέχεια είναι άν ή επιδιωκόμενη σχετική σταθεροποίηση, μέσω του προϋπολογισμού, συνδυάζει τήν αναγκαία οικονομική άποτελεσματικότητα (νά άρχίσει δηλαδή μιά κάποια «ανάθερμανση» της οικονομίας, ίσως και κάποια νέα αναπτυξιακή διαδικασία) και τήν άπαραίτητη ανακατανομή των βαρών του προϋπολογισμού ώστε νά διαφοροποιηθεί κοινωνικά ή κυβερνητική πολιτική από τους προκατόχους της. Κάποιες ένδειξεις τείνουν νά πείσουν πώς ο συνδυασμός αυτός θά είναι πολύ δύσκολος νά επιτευχθεί. Οί έμμεσοι φόροι (πού αυξάνονται σημαντικά) χτυπούν κυρίως τά χαμηλά εισοδήματα (πληρώνουν τον ίδιο φόρο μέ τά ύψηλά), έστω κι άν υπάρχει μιά κάποια προοδευτικότητα του φόρου άνάλογα μέ τά είδη πού καταναλώνονται. Γιατί ή προοδευτικότητα αυτή είναι σχετικά μικρή και κυρίως γιατί πολλά είδη πού θεωρούνται χαρακτηριστικά της κατανάλωσης των ύψηλόμισθων είναι στην πραγματικότητα είδη μέ εύρύτατη κατανάλωση σέ όλες τίς κατηγορίες. Ξέρετε κ. ύπουργέ ή Ελλάδα έχει πολύ άλλαξει και δέν είναι αυτή πού διαφαίνεται στις μέχρι τώρα άνάλυσεις του κινήματός σας! Οί φόροι πού χτυπούν τήν άκίνητη περιουσία είναι ένα θετικότατο βήμα στό επίπεδο των άρχων, είναι όμως ιδιαίτερα χαμηλοί (175.000 δρχ. φόρος για περιουσία 35 εκατομμύρια δρχ. για νά πάρουμε ένα παράδειγμα) και αφήνουν εκτός φορολογίας περιουσίες μέχρι 25 εκατομμύρια. Έτσι ένα τεράστιο μέρος της συμπαθούς τάξεως των ιδιοκτητών θά συνεχίσει νά άπολαμβάνει άνέξοδα τά δικαιώματά του. Τά βάρη πού επιβάλλει ή ύπαρξη της στό κοινωνικό σύνολο τά πληρώνει γενναιοφρόνως ο σύμπας λαός, στό όνομα της δημοκρατικής ένότητας ασφαλώς. Άκατανόητη είναι, επί τή εύκαιρία, ή απαλλαγή από τό φόρο αυτό των Έκκλησιών, Μοναστηριών άθλητικών σωματείων και κρατικών τραπεζών. Άσφαλώς θεωρήθηκε ότι δέν ένέχει ή δραστηριότητά τους οικονομική αλλά μόνο ύψηλή πνευματική σημασία...

Και άλλα παραδείγματα θά μπορούσαν νά εκτεθούν εδώ, αλλά δέν είναι άπαραίτητο μιά και δημοσιεύτηκαν στον καθημερινό τύπο. Τό σύνολο μάλλον δείχνει ότι, παρά τίς αυξήσεις πού έδωσαν οί προηγούμενες «δέσμες» και παρά τήν αυτόματη τιμαριθμική προσαρμογή των μισθών και συντάξεων, ένα ύπερβολικό τμήμα των βαρών του προϋπολογισμού θά πέσει πάνω στις πλάτες των χαμηλών και κυρίως των σχετικά σταθερών εισοδημάτων. Γιατί τά άλλα, τά δήθεν μικρομεσαία και μάλλον μεσαιομεγάλα ή και τά μεγάλα έχουν σημαντικές δυνατότητες νά προσαρμόζονται προς τίς δαπάνες των κατόχων τους, πράγμα πού δέν συμβαίνει και τόσο εύκολα μέ τους περισσότερους μισθωτούς και συνταξιούχους. Έτσι ο έκτραχηλισμός προς μιάν ιδιαίτερα άνιση κατανομή των φορολογικών βαρών δέν φαίνεται νά μπορεί νά άποφευχθεί παρά μόνο από τήν άυστηρή έπιτήρηση και έπέμβαση του κράτους ενάντια στην ύποδρία οικονομία, τήν φοροδιαφυγή, τίς λογιω-λογιω παρανομίες άπ' όπου ζει και εφημερεί μιά πολύ μεγάλη μερί-

δα των φορολογουμένων. Και εδώ λοιπόν είμαστε καταδικασμένοι να περιμένουμε νεότερες εξελίξεις. Μέ μεγάλες επιφυλάξεις και αμφιβολίες λόγω προτέρου βίου της σημερινής κυβερνητικής παράταξης. Πάντως έστω και στο επίπεδο των προβλέψεων δεν βλέπει κανείς πως ο προϋπολογισμός θα «πιάσει» έσοδα αυξημένα κατά 53% σε σχέση με πέρυσι, αν δεν αποφασίσει ή κυβέρνηση να εισπράξει έστω και ένα τμήμα των φόρων που μέχρι τώρα δεν πλήρωναν (άνοιχτά και με περίτεχνες δικαιολογίες) οι γιατροί, οι δικηγόροι, οι έμποροι, οι γεωργοί, οι μεταφορείς, οι έπισκευαστές, οι μεσολαβητές και άλλοι που συνθέτουν την τεράστια κατηγορία των Έλλήνων «αυτοαπασχολουμένων», των οποίων το ποσοστό στην Ελλάδα αποτελεί ευρωπαϊκό, τουλάχιστον, ρεκόρ. Και μή βιαστούν οι διάφοροι φιλοπροπαγανδιστές να παραμερίσουν το ζήτημα αυτό επαφιέμενοι στις κατάρτες κατά των μονοπωλίων. Για όσους γνωρίζουν γράμματα και λογισμό, ως συγκρίνουν το σύνολο των κερδών των 3.086 μεγαλύτερων βιομηχανικών επιχειρήσεων της χώρας (στον οδηγό ICAP-HELLAS) με το ύψος του ελλείμματος του προϋπολογισμού και ως εκτιμήσουν έτσι ποιο ποσοστό θα κάλυπταν τα κέρδη αυτά αν όλα αφαιρούνταν από τους κατόχους τους.

Με αυτά φτάνουμε και στο θέμα της οικονομικής αποτελεσματικότητας του προϋπολογισμού. «Αντιαναπτυξιακό» τον αποκάλεσε ο αρχηγός της ΝΔ και άσφυκτικό για την ιδιωτική πρωτοβουλία, την οποία, από άλλη μεριά, η κυβέρνηση κατηγορείται ότι «θωπεύει» (Αύγη, 16/3/82). Ένω ο βάρδος των «οικονομικών της προσφοράς» κ. Κόλμερ του αποδίδει φιλοσοφία πληθωρισμού και παρεμβατισμού στην οικονομία, όπου το κράτος ελέγχει περίπου 60% του Ακαθάριστου Έθνικου Προϊόντος. Και είναι αλήθεια ότι ο προϋπολογισμός παίρνει όλο και περισσότερους πόρους από την οικονομία για να τους χρησιμοποιήσει το κράτος για τους δικούς του σκοπούς (καιείς όμως δεν μάς είπε ποιούς σκοπούς να εγκαταλείψει το κράτος σήμερα...), αφαιρώντας τους έτσι από την κατανάλωση και τις ενδεχόμενες επενδύσεις. Κι είναι επίσης αλήθεια ότι τις επενδύσεις, που μόνο αυτές μπορούν να διανοίξουν την έξοδο από την κρίση, σήμερα την κάνουν τόσο η «ιδιωτική πρωτοβουλία» όσο και το Κράτος το ίδιο. Αλήθεια είναι τέλος ότι ορισμένα φορολογικά μέτρα του Κράτους χτυπούν την πρώτη ενώ δεν διαφαίνεται δυστυχώς εναλλακτική λύση με την υποκατάσταση άλλων φορέων στην επιθυμώμενη επενδυτική της δραστηριότητα. Άλλά ποιός μπορεί σήμερα να πείσει οποιονδήποτε στην Ελλάδα ότι η περίφημη «ιδιωτική πρωτοβουλία» δεν έκανε μέχρι τώρα επενδύσεις επειδή πλήρως πολλούς φόρους; και ότι η κατάργησή της (εκεί τελικά συμπτωνώνεται η έκδοχή των «οικονομικών της προσφοράς» που μάς σεβρίζεται εδώ και καιρό) θα αντιστρέψει την θρυλική πιά «επενδυτική αποχή»;

Αυτή η τελευταία αποτελεί σαφώς πραγματικό πρόβλημα, άσχετο όπωσδήποτε με μία εικάζόμενη «πολιτική άπεργία» των βιομηχάνων (ή άλλως κάθε οικονομική ανάλυση είναι περιττή) όπως και στίς γραμμές της περσινής αντιπολίτευσης υποστηριζόταν, όχι όμως και ένα πρόβλημα φόρων που ποτέ δεν επιδάρουν ιδιαίτερα την «ιδιωτική πρωτοβουλία». Όλα δείχνουν ότι δεν πρόκειται για πρόβλημα προϋπολογισμού ή άλλων βραχυχρόνιων εξελίξεων, αλλά για πρόβλημα διαρθρωτικό.

Και πρώτα πρώτα για ποιά «ιδιωτική πρωτοβουλία» μιλάμε; Για τους επενδυτές της δεκάρας και τον κοριοτό των αεριτζήδων που ανεδύθησαν από την άωνυμία όταν πήγε να εφαρμοστεί πέρυσι ο νόμος περί κινήτρων, και που προκάλεσαν την άγανάκτηση ακόμη και των τότε υπεύθυνων του ύπουργείου Συντονισμού; Για τους παραδοσιακούς και εκ του άσφαλούς όπαδούς της πεπατημένης και των επενδύσεων στα χνάρια εκείνων που έδγαλαν λεφτά πρό δεκαετίας; Για τους πρόθυμους και εξυπηρετικούς άχυράνθρωπους άπλών έμπορικών επιχειρήσεων, υπό δάνειον βιομηχανικόν ένδυμα, ξένων συνεταιρών-πατρόνων; Μά όλοι αυτοί και άλλοι πολλοί (με σχέδια για πολυκατοικίες και ξενοδοχεία, άποθήκες και χοιροτροφεία, έμφιαλωτήρια περιτυλίγματα εισαγόμενων χαπιών, δισκίων και ταμπλετών...). Είναι καταδικασμένοι, από την εξέλιξη τόσο της ελληνικής οικονομίας όσο και της διεθνούς κρίσης, σε όπισθοβουλίες άνευ ιδιαίτερης σημασίας για τα προβλήματα υπό κρίση. Μιά όλόκληρη περίοδος της ελληνικής οικονομικής ανάπτυξης έχει κλείσει. Και μία νέα δεν μπορεί να άνοιξει με τις κυριολεκτικά ιδιωτικές πρωτοβουλίες των συμπαθών αυτών κατηγοριών. Κι αν, ό μή γένοιτο, προκριθεί να τους δοθούν κίνητρα (άν και τό μόνο κίνητρο που προφανώς θα τους συγκινούσε είναι η όλοκληρωτική δωρεά της επένδυσης...) δεν πρόκειται ούτε κατά κεραία να προχωρήσει προς κάποια λύση τό επενδυτικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας.

Άν θέλουμε να μιλάμε για νέα περίοδο ανάπτυξης στη σημερινή συγκυρία, μόνο άυστηρά έπιλεκτική (και όχι γενική και έφ' όλης της ύλης) πολιτική άπέναντι στην ντόπια «ιδιωτική πρωτοβουλία» μπορεί να δώσει κάποια άποτελέσματα και αυτό με επιφυλάξεις. Γιατί τό πραγματικά παραγωγικό της τμήμα ή κάνει ήδη επενδύσεις έτσι κι άλλως ή διατάζει, όχι τόσο για λόγους φορολογικούς, άν και δεν πρέπει να τους ύποτιμά κανείς, αλλά γιατί δεν έχει τό άπαραίτητα στοιχεία που θα έδιναν καθαρές προοπτικές στίς επενδύσεις της. Και αυτό παρατέμπει στίς κατευθυντήριες γραμμές του κρατικού προγραμματισμού, στίς μεγάλες και άποφασιστικά νέες επενδύσεις που δημιουργούν νέα πεδία οικονομικής δραστηριότητας, στην πνοή των όραματισμών και στη σταθερότητα της συμπεριφοράς κ.λπ. Πράγματα που κατέστρεψε μέχρι πλήρους άναξιοπιστίας του Κράτους ή διαχείριση της Νέας Δημοκρατίας και που δύσκολα θα μπορέσει να άνορθώσει ό όποιος διάδοχός της. Πόσο εμπνέουν τον όποιαδήποτε ιδιωτικό επενδυτή ή Όδύσεια των πετροχημικών, τό γαϊτανάκι της άλουμίνιας και των φυσικών άερίων, ό τραγέλαφος των ναυπηγείων και άλλα άν ούκ έστιν άριθμός; Άλλά αυτά ξεπερνούν σαφώς την ανάλυση του προϋπολογισμού και θα πρέπει να αναλυθούν λεπτομερέστερα εν καιρώ.

Για να ξαναγυρίσουμε στον παρόντα προϋπολογισμό, είναι αρκετά πιθανό ότι αυτός καθαυτός δεν μπορεί να οδηγήσει σε κάποια άναθέρμανση της οικονομίας ούτε από τά συνολικά του μεγέθη ούτε από τη διάρθρωσή του. Άν πρόκειται να επιδιωχθεί μία τέτοια άναθέρμανση, αυτή ξεπερνάει τά όρια του βραχυπρόθεσμου προϋπολογισμού και δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε θεσμικές κυρίως βελτιώσεις. Χωρίς

αυτές στis σημερινές συνθήκες ο κίνδυνος είναι σαφής για ενίσχυση των πληθωριστικῶν τάσεων.

Τά παραπάνω δέν σημαίνουν φυσικά ὅτι ὁ ὀνός τρόπος γιά κάποια ἐκλογίκευση τῶν δημόσιων οἰκονομικῶν εἶναι ἡ προσαρμογή τῶν ἐσόδων στά ἔξοδα τοῦ δημοσίου τομέα. Γιατί ὑπάρχει καί τό τεράστιο κεφάλαιο τοῦ ἄν τά ἔξοδα αὐτά εἶναι ὄλα θεμιτά καθῶς καί τό σημαντικότερο ἀκόμα θέμα τῆς παραγωγικότητας τοῦ δημοσίου τομέα. Παραγωγικότητα πού ὀ κ. Ἀβέρωφ θεωρεῖ ἰδιαίτερα χαμηλή, σάν... ἀπό φυσικοῦ τῆς. Ἀσφαλῶς, εἶναι ἰδιαίτερα χαμηλή σέ βαθμό μάλιστα πού ἀποτελεῖ σήμερα τροχοπέδη τῆς ὀποιας ἀνάπτυξης.

Τό ΠΑΣΟΚ εὔλογο μπορεῖ νά ἀντιτείνει ὅτι δέν μπορεῖ νά μεταβάλει τούς ὀρους τῆς βαριάς καί ὑποχρεωτικῆς κληρονομιάς πού οἱ προηγούμενες κυβερνήσεις τοῦ ἄφησαν. Τό ἀνησυχητικό ὀμως εἶναι ὅτι δέν εἶναι ὀρατή καμιά δέσμη συγκεκριμένων μέτρων γιά τήν ἔστω σταδιακή βελτίωση τῆς κατάστασης, ἔστω καί σημείο πρὸς σημείο. Ἀντίθετα οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ δημοσίου τομέα, στis διάφορες ἐκφάνσεις του, πολύ γρήγορα φάνηκαν νά προσαρμόζονται στόν καινούριο ρόλο τους, προσδιορισμένο ἀπό τήν προηγούμενη πρακτική, τοῦ πατρικοῦ προσάτη καί ἀτλαντευτοῦ ὑποστηρικτῆ τῶν ἐφ' οἷς ἔκαστος ἐτάχθη. Ἀλλά τότε τοῦ χρόνου θά συζητᾶμε ξανά γιά ἔλλειμ-

ματα καί νέα ἔσοδα. Ἡ «λιτότητα» ὀμως, ἀπαραίτητη ὀσο καί ἄν δέν ἀρέσει νά ὑπενθυμίζεται, κινδυνεύει νά γίνει ἀκόμα πῶ «μονόπλευρη», ἔστω καί μέ διαφορετική ἔννοια ἀπό ἐκείνη πού τῆς ἀπέδιδε ἡ περσινή ἀντιπολίτευση!

Τά περιθώρια γιά ἀλλαγές καί στόν τομέα αὐτό εἶναι τεράστια καί ἔχουν φυσικά κάποιο πραγματικό ἡ εἰκαζόμενο κόστος, καί ὀχι μόνο ἐκλογικό. Αὐτό θά εἶναι τό δεύτερο σημείο ὀπου θά δοκιμασθεῖ ἡ πολιτική τῆς σημερινῆς κυβέρνησης. Καί ὀχι μόνο ἡ δικιά τῆς, ἀλλά καί ὀσων φιλοδοξοῦν μέ λόγια πολλά νά «βοηθήσουν τήν ἀλλαγῆ». Δέν πρέπει νά παραγνωρίζεται κανεῖς ὅτι ἄν δέν ὑπάρξει «ἐναλλακτική» διεξόδος ἀπό τήν κρίση τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν καί τῶν ἔξωτερικῶν οἰκονομικῶν ἰσορροπιῶν τῆς χώρας, ὑπάρχει καί ὀ, τόσο παρεξηγημένος ἐξᾶλλου, «μονεταρισμός» καί οἱ θεωρητικοί τῆς ἀποχαλινωμένης «ιδιωτικῆς πρωτοβουλίας» ἐνάντια στόν «ἀσφυκτικό» δημοσιο τομέα. Μέ ὀλα τά πολιτικά συμπαρομαρτοῦντα...

Υ.Γ. Μόλις διαβάζουμε στis ἐφημερίδες (*Βῆμα*, 17/3/82) ὅτι ἡ «ἐπενδυτική πολιτική τῆς κυβερνήσεως θά ἀνακοινωθεῖ ἀπό τόν κ. Πρωθυπουργό ὀς τά τέλη τοῦ μηνός». Παρά τά ἀναμενόμενα δηλαδή θά ὑπάρξει καί τέταρτη «δέσμη» μέτρων. Ὅψομεθα.

Mircea Eliade

Πραγματεία
πάνω στήν
Ἱστορία τῶν Θρησκειῶν



Ἐκδόσεις I. Χατζηνικολῆ

FRANCESCO ALBERONI

τό ξύπνημα τοῦ ἔρωτα



Ἐκδόσεις Χατζηνικολῆ

Ρητορεία και ρεαλισμός «σχεδόν σέ σημείο καθολικής [οίκο]λογικής κατάρρευσης»

του Λεωνίδα Λουλούδη

Στις αρχές του μήνα ο ύπουργός Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος έδωσε μιά διάλεξη στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Ἀθηναίων στο πλαίσιο τών εκδηλώσεων του «Ἀνοιχτοῦ Πανεπιστημίου» μαζί με τόν καθηγητή Μετεωρολογίας κ. Λάλα. Τό έρεθιστικό θέμα: «Ἡ πολιτική γιά τό περιβάλλον καί ἡ ἀτμοσφαιρική ρύπανση τῆς Ἀθήνας» ἀλλά καί ἡ παρουσία τοῦ ἀρμόδιου γιά τό περιβάλλον ὑπουργοῦ δέν ἄφησαν ἀσυγκίνητο τό κοινό. Ὅσοι ὅμως – καί ἦταν ἀρκετοί – μαζεύτηκαν ἐκεينو τό βράδυ ἀποχώρησαν στό τέλος περισσότερο μέ τήν αἴσθηση τοῦ χαμένου χρόνου καί λιγότερο μέ τήν ἐλπίδα «γιά ἕνα τρόπο ζωῆς κοινωνικά δίκαιο καί ποιοτικά ἀξιοβίωτο» ὅπως θά ἔλεγε ὁ κ. Τρίτσης.

Ἀλλά πρῖν ἀναφερθῶ σέ οὐσιαστικότερα σημεία αὐτῆς τῆς ἐκδήλωσης ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ ἐπισήμανση ὀρισμένων «λεπτομερειῶν» χαρακτηριστικῶν νομίζω τοῦ πολιτικοῦ ἤθους πού διαμορφώνουν τά ἔργα πλέον καί ὄχι οἱ προθέσεις τῆς νέας ἐξουσίας τοῦ τόπου. Κι αὐτό γιατί ἐνῶ ἡ κριτική τῶν προθέσεων, τοῦ προγράμματος, τῶν ἐξαγγελιῶν, πού ἀφορᾶ ἄλλωστε τά σημαντικότερα ζητήματα ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, φαίνεται νά προσκροῦει ἀντικειμενικά στό ἀδιάσειστο τεῖχος τῆς «βαριᾶς κληρονομιάς» καί τοῦ αἰτούμενου χρόνου ἀποδόσεως τῶν νέων μέτρων, ἐλάχιστο ἐνδιαφέρον ἀποδίδεται σέ ὅσα μικρά ἢ μικρότερα σκιαγραφοῦν ἔστω τήν εἰκόνα τῆς κυβέρνησης.

Καί πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἐμμονή τοῦ Δήμου στό θεσμικό τοῦ «Ἀνοιχτοῦ Πανεπιστημίου». Ἀπό καιρό, ἂν ὄχι ἀπό τήν ἀρχή, ὅ,τι ὀνομάστηκε πανεπιστήμιο, καί μάλιστα ἀνοιχτό, δέν εἶναι παρά μιά σειρά διαλέξεων – ὅπως ἡ παραπάνω – στίς ὁποῖες θέματα καί ὀμιλητές διαδέχονται ἀλλήλα ἀλλήλους ἄνευ λόγου καί αἰτίας πλὴν ἴσως τῆς χονδροειδοῦς προβολῆς – λέγεται καί ἐκλαίκευση – κοινωνικῶν προβλημάτων καί «προβληματισμένων» διδασκόντων σ' ἕνα ἀκροατήριο διδασκομένων ὅπου κυριαρχεῖ ἡ συμπαθῆς πλήξη τῆς τρίτης ἡλικίας καί ὁ συμπαθέστερος ἀκόμη «προβληματισμός» ὀρισμένων λιμοχτονούντων περὶ τά τοιαῦτα φοιτητῶν. Ἐνας προοδευτικός Παρνασσός. Ἐπιπλέον ἡ διαδικασία ἐπιλογῆς τῶν διδασκόντων

κάθε ἄλλο παρά ἐπιβεβαιώνει τίς ἀρχικές διακηρύξεις τοῦ Δήμου γιά τή δημιουργία ἐνός ἐλεύθερου δήματος ὁ λ ο ν τῶν ἀπόψεων πού δέν ἀνέχεται ἢ ἀποκλείει τό παραδοσιακό «κλειστό» πανεπιστήμιο. Ἐντέλει πολύ ἀνοιχτό γιά τοὺς διδασκόμενους καί ὀλιγον ἀνοιχτό γιά τοὺς διδάσκοντες, τό «Ἀνοιχτό Πανεπιστήμιο», ὅπως λειτουργεῖ σήμερα, ἂν δέν δυσφημεῖ, πάντως δέν διαφημίζει τή τοπική αὐτοδιοίκηση. Ἐπιμένω στό ζήτημα αὐτό γιατί ἐκτός τῶν ἄλλων οἱ παρανοήσεις πού δημιουργεῖ ὀδηγοῦν σέ ἐθιμοτυπικές ἀπρέπειες πού ἄλλως θά μπορούσαν νά διασκεδασθοῦν. Γιά παράδειγμα ὁ κ. Τρίτσης, μέ τήν ιδιότητα τοῦ ὑπουργοῦ φαντάζομαι καί ὄχι τοῦ διδάσκοντος, ἀποφάσισε ὅτι μπορούσε νά ἐγκαταλείψει τήν ἐκδήλωση πολύ πρῖν ἀπ' τό τέλος τῆς, συμπαρασύροντας μαζί του καί ὄλους ἐκείνους πού ἐνδιαφέρονταν νά δοῦν – καί νά τοὺς δεῖ – τόν ὑπουργό, καί ὄχι νά ἀκούσουν καί νά τοὺς ἀκούσει ὁ δάσκαλος. Τό κενό δέν ἦταν βέβαια μόνο τυπικό, καθώς ὁ ἐναπομείνας κ. Λάλας ἐπαναλάμβανε ἀμήχανα τήν ἀναρμοδιότητά του σέ θέματα πολιτικῆς τοῦ περιβάλλοντος.

Θά ἤθελα νά ἐπισημάνω ἀκόμη μιά «λεπτομέρεια» τῆς ἐκδήλωσης. Τῆ γραπτή εἰσήγηση τοῦ ὑπουργοῦ πού μᾶς μοιράστηκε μέ τόν υπερβολικό τίτλο «Ἡ πολιτική γιά τό περιβάλλον» καί τήν ἀνησυχητική ὑποσημείωση: «Διαδόστηκε στή Συνέλευση τοῦ ΟΟΣΑ 15.12.81». Ὑπερβολικός τίτλος γιατί τοῦ ἀντιστοιχοῦσε μᾶλλον ἕνα περιεχόμενο οἰκολογικοῦ μανιφέστου τῆς περασμένης δεκαετίας παρά ἕνα συγκεκριμένο σχέδιο πολιτικῆς γιά τό περιβάλλον. Ἀνησυχητική ὑποσημείωση γιατί ἡ προώθηση τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς στή διεθνή κοινότητα ἔχει τήν ἴδια τουλάχιστο σοβαρότητα μέ τήν ἰκανότητα ἐκφρασῆς τῆς. Ἀπό τήν εἰσήγηση λοιπόν μάθαμε γιά τή «δραστηριότητα τῶν ἐθνικῶν πλουτοπαραγωγικῶν πόρων» καί πάλι τήν «προγραμματισμένη δραστηριοποίηση τῶν φυσικῶν πόρων» πού σήμερα βρίσκονται «σχεδόν σέ σημείο καθολικῆς οἰκολογικῆς κατάρρευσης» (sic) «στό πλαίσιο μιᾶς εὐρείας ὕδατικῆς οικονομίας» καί τοῦ «γενικότερου ὕδρολογικοῦ πλοῦτου», ἀκόμη τήν «ἀνάπτυξη τῶν παρακτιῶν παθογενικῶν ἐδαφῶν» καί ὅλα αὐτά ὅταν «κατευθυντήριο στόχος εἶναι ἡ

οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική ανασυγκρότηση... (ώστε) να μην χρειασθεί ή διέξοδος της μεταμόρφωσης. Η πολιτική αυτή (;) έχει οδηγήσει στη δημογραφική παραμόρφωση της Ελλάδας, στη δραματική μείωση...».

Ἀκούστε, ἀκούστε, ὦ ἄνδρες Βοιωτοί, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὦ ἄνδρες ἀσυμμόρφωτοι, προειδοποιούσε σ' ἀνύποπτους καιρούς ὁ ποιητής.

Ἀλλά ἄς ἀφήσουμε τίς «λεπτομέρειες». Ἄς δοῦμε τήν οὐσία. Καί οὐσία δέν νομίζω νά προκύπτει πέραν τῶν διακηρύξεων τοῦ κ. Τρίτη ὅτι ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀλλαγῆς ἐπανατοποθετεῖ ριζικά τό πρόβλημα τοῦ περιβάλλοντος. Οἱ ἀντιρροήσεις μας εἶναι εὐρύτερα ἰδεολογικές ἀλλά καί ἀμεσότερα πολιτικές. Ἡ συζήτηση τῶν πρώτων δέν θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ, ἀπλῶς ὑπενθυμίζουμε ὅτι ἡ ἀποσπασματική θεώρηση τῆς μὴ ἀνανέωσης τῶν φυσικῶν πόρων, τῆς ἔκπτωσης τῶν πολιτιστικῶν ἀξιών καί τῆς περιβαλλοντικῆς ὑποβάθμισης δέν ἐνθαρρύνουν διόλου τήν ἐνιαία διερεύνηση τοῦ πολυπλοκότερου πλέγματος σχέσεων ἀνθρώπου καί φύσης ἀπό ὅσα μέχρι σήμερα ἔχει γνωρίσει ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, δηλαδή ἑνός ὁλόκληρου πολιτισμοῦ καί μάλιστα τοῦ μόνου ὡς σήμερα πού μπορεῖ νά διεκδικήσει τό τίτλο τῆς παγκοσμιοτήτας. Ἐναντι αὐτῆς τῆς συνθετικῆς ὑπεραπλουστεύσεις τοῦ τύπου «ἡ διατροφή ἀποτελεῖ τήν πεμπτονσία» τῆς συζήτησης γιά τούς φυσικούς πόρους, καί τό «ἀγκάλιασμα βιομηχανίας καί πρωτογενούς παραγωγῆς τήν πεμπτονσία τῆς ἀνάπτυξης» μᾶς προσγειώνουν ἀπὸ τομα ἀπό τά ὕψη τῶν ριζικῶν ἐπανατοποθετήσεων στά βᾶθη τῶν «κινήτρων γιά τίς βιοτεχνίες παραδοσιακῶν προϊόντων», τίς «δέσμες τῶν μέτρων γιά τό νέφος», καί τή «θερμοποίηση τῆς γειτονιάς». Ἐπιτέλους ναι, ὅπως ἀναφέρεται καί στό πρόγραμμα τῆς «Ἀλληλεγγύης», ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἀπαιτεῖ τήν «ἀναγνώριση τῆς προτεραιότητος τῶν κοινωνικῶν ἀντικειμενικῶν στόχων ἔναντι τῆς παραγωγῆς» ἀλλά κυρίως – καί ἐδῶ θά περιμένα κανεῖς τήν ριζική ἐπανατοποθέτηση – τήν ἀναγνώριση τῶν κοινωνικῶν ἀντικειμενικῶν στόχων καί τοῦ ἀντίστοιχου τρόπου παραγωγῆς. Ὅταν ὁμως ὁ πρωθυπουργός δηλώνει ὅτι «ἡ πολιτική μας ἔχει τρεῖς διαστάσεις: πρῶτα ἐκσυγχρονισμός, μετὰ δημοκρατικοποίηση, τέλος σοσιαλισμός», οἱ δύο πρῶτοι στόχοι θά μονοπωλήσουν σχεδόν, ἀρχικά, τό ἐνδιάφερον μας. Ὅσα εὐτολμα ὁράματα καί ἂν ἔχουμε γιά τούς τρόπους παραγωγῆς πού ἀντιστοιχοῦν στό «δικό μας» σοσιαλισμό τό βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ ἕνας ἀντιστοιχεῖ καί στό «δικό μας» ἐκσυγχρονισμό. Ἐκεῖνος ἀκριβῶς πού ἡ ἐσωτερική του δυναμική καί οἱ ἐξωτερικές του ἐκδηλώσεις ἀντιφάσκουν ἱστορικά, ἀντικειμενικά, λογικά μέ τό αἷμα τῆς ριζικῆς ἐπανατοποθέτησης τοῦ περιβαλλοντικοῦ προβλήματος, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε μεγάλου προβλήματος καθῶς ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ τό μέγιστο κοινωνικό πρόβλημα τῶν τελευταίων τριῶν – τουλάχιστον – αἰῶνων. Γιά ὅσους ἀποτελεῖ... ἀλλά σ' ἀλήθεια ἐκεῖνες οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἀλλάζουν τόν κόσμο καί κάνουν ὥστε ὁ κόσμος νά κρατᾶ στά χέρια του τίς πολιτιστικές, τίς πολιτικές καί τίς κοινωνικές ἀξίες πού τοῦ ταιριάζουν εἶναι μακριά, πολύ μακριά. Ἐκεῖνο πού εἶναι κοντά, μπροστά μας θά 'λεγα παραλάσσοντας μιά φράση τοῦ τελευταίου Πολίτη¹ εἶναι ὅτι τήν ἀλλαγῆ πού ἀλλάζει

τόν κόσμο μοιάζει νά τή σχεδιάζουν τά λόγια ἀλλά ὄχι τά ἔργα τῶν νέων κυβερνῶντων. Καί ἐπειδή ἀκριβῶς δέν πρόκειται γιά ἐκεῖνη τήν ἀναντιστοιχία λόγων καί ἔργων χαρακτηριστική κάθε ἐξουσίας, ἴσως καί προϋπόθεσή της, οὔτε κἂν γιά τήν ἀσυνέπεια προεκλογικῶν ὑποσχέσεων καί μετεκλογικῶν παροχῶν, θά διαφωνοῦσα ὅτι ἡ κυβέρνηση «ἀρχίζει νά διλέπει περισσότερο μέ τό μάτι τῆς πραγματικότητας καί λιγότερο μέ τό πρῶσμα τοῦ ρομαντικοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ ἢ τῆς ἀνεύθυνης δημαγωγίας πράγματα πού δέν ὑπόκεινται σέ ρομαντισμό, οὔτε ἐπιδέχονται δημαγωγία. Δείγματα αὐτῆς τῆς ἐνηλικιώσεως εἶναι λογικό νά περιμένουμε ὄλο καί περισσότερα...» (Καθημερινή, 15.1.82). Ἀντίθετα, πιστεύω ὅτι αὐτή ἡ κυβέρνηση ὄχι μόνο ἔχει ἤδη διακριθεῖ γιά τόν πραγματισμό της ἀλλά κυρίως γιά τή συνειδητή πολιτική ἐπιλογή της σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὅταν «ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια δέν εἶναι ἐφικτή ἕνα μεγάλο ψέμα εἶναι προτιμότερο ἀπό μιά μικρή ἀλήθεια». Αὐτή τήν ἐπιλογή της ἐκφράζει ὁ κραυγαλέα συμπολιτευόμενος τύπος ὅταν πονοκῶνει μέ φοροφυγάδες, πολυθεσίτες, φυλακισμένους καί ξεροκαταπίνει μέ Φωτῆλες, κλαδικές καί... τήν αὐξηση τῆς τιμῆς τῆς βενζίνης. Αὐτή τήν ἐπιλογή της ἐκφράζουν ἡ προπαγάνδισι τῶν μεγάλων «ὄχι» (ΝΑΤΟ, ΕΟΚ), τῶν κοινωνικοποιήσεων, τῶν φιλαλληλέγγυων αἰσθημάτων καί συγχρόνως ἡ ἐπιδίωξη τῶν εἰδικῶν σχέσεων, τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων, τῶν φιλοσοβιετικῶν ἐπιδαψιλεύσεων. Αὐτή τήν ἐπιλογή ἐπιχειρεῖ νά θεωρητικοποιήσει ὁ πρωθυπουργός: «Πρέπει νά κάνω μιά πολύ σαφῆ διάκριση μεταξύ τῶν θεμελιωδῶν ἀξιών τῶν κινήματος τοῦ ὁποῦ ἡγοῦμαι καί τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς πού ἀκολουθεῖ ἡ κυβέρνηση στό πλαίσιο τῆς σημερινῆς πραγματικότητας».

Αὐτῆς τῆς ἴδιας ἐπιλογῆς διάπυρος πρέσβυς ὁ κ. Τρίτης θεομοθετεῖ γειτονιές, «χωροθετεῖ τόν περίπατο τῶν παιδιῶν», ἐπανατοποθετεῖ τίς μονοκαλιέργειες καί εἰσηγείται τόν δημοκρατικό προγραμματισμό, ἐνῶ συγχρόνως ἀποσιωπᾷ τίς ἀγωνιώδεις προσπάθειες τοῦ κ. Λάζαρη γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς βαριάς βιομηχανίας, τοῦ κ. Πέτσου γιά τήν πολεμική βιομηχανία, τοῦ κ. Πεπονῆ γιά τά πετροχημικά καί αὐριοποιός ξέρει τίς γιά τήν πυρηνική ἐνέργεια. Καί ὅσοι ἀφελεῖς ἄς ἐξακολουθοῦν ἀποροῦντες μέ ποιὰ κριτήρια ὁ μικρομεσαῖος πολίτης θά συμμετεῖ ὅταν προγραμματισμοῦ αὐτῶν τῶν ὑπερβαρέων βιομηχανικῶν συμπλόκων, διότι καί βέβαια δέν «εἶναι ὅλοι εἰδικοί σ' αὐτά». Ἐπειδή καί μόνο τό θέλει ὁ κ. Τρίτης. Τό ἐπεῖγον ἐρώτημα εἶναι τί θά γίνει μέ μιά ὁλόκληρη κοινωνία στήν ὁποία κατά τή ρῆση φανατικού «ἀντικομμουνιστή» εἶν' ἐνδεχόμενο νά ἐγκαθιδρυθεῖ ἕνα σχιζοφρενικό σύστημα σκέψης, στό ὁποῖο οἱ νόμοι τῆς κοινῆς λογικῆς τηροῦνται πολύ καλά στήν καθημερινή ζωῆ καί σέ μερικές αὐστηρές ἐπιστήμες (Σ.Σ. τήν οἰκονομία, τήν οἰκολογία γιά παράδειγμα) ἀλλά μποροῦν νά παραβιάζονται ἀπό τούς πολιτικούς... Τί θά γίνει μ' ἄλλα λόγια ἂν ἐπιλέγοντας τή θέση βρεφονηπιακῶν σταθμῶν καί γκαράζ θεωρήσουμε ἑαυτούς καί γείτονες κύτταρα τῆς ἐθνικῆς αὐτοδιαχείρισης. Τί θά γίνει ἀκόμα ἂν συνηθίσουμε ὄλο νά θεωροῦμε φυσική αὐτή τή «πολύ σα-

1. Ἀγγελου Ἐλεφάντη, «Ἀλλαγῆ-Ἐναλλαγῆ-Ἵπομονῆ», Πολίτης τεύχ. 47-48, (1982).

φή διάκριση μεταξύ θεμελιωδών αξιών κ.λπ., κ.λπ., κ.λπ.».

Μέσα σ' αυτή τή πολιτική ατμόσφαιρα ή διαβεβαίωση-επίλογος του κ. Τρίτση ότι «*θά προχωρούμε σ' ό,τι αποδέχεται ο λαός, όσο τό αποδέχεται*» αποκτά ένα ιδιαίτερο έρμηνευτικό ενδιαφέρον. 'Ας επιχειρήσουμε νά τό εκθέσουμε. Τί θά συνέβαινε λοιπόν άν ή διαβεβαίωση του ύπουργού μας ίσχυε ταυτόχρονα μέ τήν διακαή απόφασή του νά πατάξει τή σημερινή άνομία στά θέματα περιβάλλοντος; Πρώτα άπ' όλα ή άνομία οφείλεται στήν έλλειψη ενός Καταστατικού Χάρτη Περιβάλλοντος. Θεομοθέτηση όμως ενός παρόμοιου Χάρτη δέν σημαίνει σύσταση «έπιτροπών μελέτης του θέματος» ούτε δικτώ ύπουργοί δεσπολογούντες επί σκινης αλλά πολιτική άναμέτρηση απόψεων, συμφερόντων, τάξεων. Τά έπιστημονικά δεδομένα στήν καλύτερη περίπτωση όροθετούν τό πεδίο τής μάχης. Τά παραδείγματα είναι πολλά και διεθνή. Στίς 'Ηνωμένες Πολιτείες αυτές τίς μέρες δίνεται σκληρή μάχη για τήν άναθεώρηση του νόμου περί προστασίας του Καθαρού 'Αέρα. Οί εταιρείες επιμένουν ότι οί αυστηρές προδιαγραφές του 1970 που μείωσαν κατά 44% τό διοξειδίο του θείου, 16% τόν καπνό και 30% τό μονοξειδίο του άνθρακα στήν ατμόσφαιρα, τούς κοστίζουν 16 δισεκατομύρια δολάρια τό χρόνο. Μέ τήν ύποστήριξη του Προέδρου Ρέηγκαν ό δημοκρατικός γεροισιαστής Λιούκνεν παρουσίασε ένα νομοσχέδιο που χωρίς νά αφήσταται ιδιαίτερα του ίσχύοντος διπλασιάζει τό μέγιστο όριο εκπομπών σε μονοξειδίο του άνθρακα και όξειδία του άζώτου ενώ επιτρέπει στους βιομηχανούς νά έλέγχονται από τό μέσο όρο εκπομπών των συγκροτημάτων τους και όχι από έκείνες επιμέρους μονάδων, ενώ άγνοεί έντελώς τήν «όξινη όροχή», τό πλέον ίσως πολυσυζητημένο θέμα από τούς οικολόγους μετά τήν πυρηνική ένέργεια. Οί τελευταίοι αντίθενται σθεναρά σ' αυτή τήν άναθεώρηση ύποστηρίζοντας ότι τό κόστος άντιρρύπανσης ίσοσταθμίζεται από τή δημιουργία τής νεόκοπης βιομηχανίας άντιρρύπανσης και τή μείωση των κρατικών κονδυλίων για τίς ασθένειες που προκαλεί ή ρύπανση (περ. *Time*, 1.3.82). Τά ίδια στό Λονδίνο όπου, παρά τά όσα λέγονται έδώ, ό άέρας δέν είναι καθαρός, τουλάχιστον μέ τίς κοινοτικές προδιαγραφές του 1983. 'Η διαμάχη έντοπίζεται στή χρησιμοποίηση εκ μέρους τής βιομηχανίας καυσίμων μέ λιγότερο θειάφι καθώς και στόν αυστηρότερο έλεγχο των πετρελαιοκινητήρων. 'Αλλά μετατροπές προς αυτές τίς κατευθύνσεις θά κοστίσουν στή βιομηχανία και τά κρατικά ιδρύματα από 3-20 έκ. λίρες τό χρόνο (περ. *New Scientist*, 14.1.81). Και στήν 'Ελλάδα είναι σαφές ότι ή άνευ συζητήσεων αύξηση του όριου συναγερωμού από τρεις φωτομετρικές μονάδες για τόν καπνό σε πέντε (Ν. Δημοκρατία) και επτά (ΠΑΣΟΚ) δέν εκφράζει τήν αλλαγή των έπιστημονικών δεδομένων αλλά τή μάχη που δέν δόθηκε ή καλύτερα αυτήν που τήν κέρδισε άναίμακτα ή πολιτική βούληση τής «άνομίας». 'Όσα κι άν ίσχυρίζεται επί του προκειμένου ή «νεοελληνική κενόλογη μεγαλοστομία μας μέ τήν έπαρχιακή της θεατρικότητα».

'Αν λοιπόν ή άναμέτρηση είναι πολιτική, θά άξιζε νά διερωτηθούμε πόσο θά προχωρούσε μία κυβέρνηση «μ' ό,τι αποδέχεται ο λαός, όσο τό αποδέχεται». Και πρώτα άπ' όλα έπειδή «ο λαός» αποτελεί μία ποιητική άδειά άφαίρεση άς έστιάσουμε άναλυτική

άδειά στό επίπεδο των παραγωγικών τάξεων. Τό κεφάλαιο και τήν εργασία, μία πού ώς νά βρούμε τόν «τρίτο όρόμο» φαίνεται ότι θά άσφυκτιούμε για καιρό στήν άφθονία του καπιταλισμού. «*Τώρα πού φύγαμε από τήν φιλολογική άντιμετώπιση του θέματος και περνάμε στήν πράξη, εμφανίζονται βιομηχανικές μονάδες μέ διάθεση νά εγκαταστήσουν φίλτρο*» μάς δεβαιώνει ό ύπουργός Βιομηχανίας. 'Απάντηση του κ. Φυρογένη, προέδρου του Συνδέσμου Βιομηχανών 'Αττικής Πειραιώς: «*Η εγκατάσταση φίλτρων πού λέτε, δέν είναι τόσο άπλή ύπόθεση. Είναι συστήματα όλόκληρα πού διαφέρουν μέ τό είδος τής βιομηχανίας. Τά συστήματα αυτά θέλουν χροίμα και χρόνο. Είναι συστήματα μεγάλων επενδύσεων. (...)* 'Ισως ένας μικρός αριθμός βιομηχανιών θά μπορούσε νά μετακινηθεί. 'Όχι όμως μεγάλος αριθμός έπειδή οί επενδύσεις πού απαιτούνται γι' αυτό είναι πολύ μεγαλύτερες κι από τήν άξία τής ίδιας τής βιομηχανίας. 'Αν όμως κάτι τέτοιο γίνει τότε θά σημαίνει ό θάνατος... Πού θά πās; θές άποχέτευση, θέλεις γιατρούς, θέλεις όρόμο, σχολεία, νοσοκομεία. 'Ας μου πεί κάποιος, πού ύπάρχουν αυτά για νά πάει μία βιομηχανία;... Δέν άφήνει εύκολα ό εργάτης τή πόλη. Πού θά βρείς λοιπόν εργάτες;» Και ό κ. Πινότσης, πρόεδρος τής πολυεθνικής «Λέβερ»: «*Τό έξτρα κόστος πού δημιουργείται άπ' αυτές τίς καταστάσεις (έννοεί τή μετακίνηση) τό πληρώνει ό καταναλωτής... 'Αν τώρα μάς ρωτάτε τί θά γίνει όταν μετακινηθούμε, σάς άπαντώ: Οικονομικά είναι αδύνατον και νομίζω ότι τοϋτο συμβαίνει για τή μεγάλη πλειοψηφία των βιομηχανιών τής 'Αττικής (...)* Τά δάνεια (του νόμου 1116) πρέπει κάποτε νά τά πληρώσουμε και για νά μετακινηθούμε τό εργοστάσιο δέν θά μάς έφταναν τέσσερα δισ. Γενικώς είναι κάπως άνεδαφικό κάτι τέτοιο». Αυτά τό κεφάλαιο. Για τή στάση των εργαζομένων έχω ήδη άναφερθεί άλλου.² Δέν μπορεί παρά νά εκτιμηθεί από τήν εύαισθησία τους στήν αλλαγή του τρόπου καθημερινής τους διαβίωσης ή τής έμμονής τους σ' ένα όρισμένο πολιτιστικό πρότυπο έτσι όπως αυτά εκδηλώνονται συλλογικά και άτομικά στό πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. 'Αν και τά τελευταία χρόνια παρουσιάζεται μία αύξημένη εύαισθητοποίηση όταν τό πρόβλημα συνδέεται μέ τό κοινωνικό του κόστος, άπασχόληση, μετοίκηση, αύξηση τιμών, «ύποβάθμιση» του βιοτικού επιπέδου, ή στάση των εργαζομένων συνοψίζεται στό άδιέξοδο που έπισημαίνει και ό κ. Πεπονής: «*Εργαζόμενοι και περίοικοι (ένν. των εργοστασίων) κομμάτια και τά δυό του ίδιου λαού έχονται σε αντίθεση*» (δες αυτές οί συνεντεύξεις από άφιέρωμα του 'Εθνους, 20-23/2/82) Τιμητικές εξαίρέσεις πάντα ύπάρχουν χωρίς νά ένοχλείται ιδιαίτερα ό ύπνοβατών κανόνας. Και για τού στραβού τό δίκιο, ό κατ' έξοχήν εξαίρετος κ. Βλάχης Βελλόπουλος (μηνυτής στή δίκη των βιομηχανιών τής Πάτρας πού τήν παραμονή τής δευτεροβάθμιας δίκης πήρε «φιλικά» τηλεφωνήματα και τά ξημερώματα «άγνωστοι» έκαψαν τό αυτοκίνητό του, ενώ ή δίκη άνεβλήθη επ' άόριστον) δέν είναι παράδειγμα πρός μίμηση.

Τή δεδομένη λοιπόν άνομη άναρχία των απόψεων, συμφερόντων και τάξεων ό κ. Τρίτσης έπειδή άκριβώς επιδιώκει νά συνθέσει σε νόμιμη τάξη, τρίτο όρόμο και δεύτερο δέν έχει, παρά μόνον έναν: νά προχω-

2. *Πολίτης*, τ. 46 (1981), σσ. 57-63.

ρήσει ενάντια σ' ό,τι αποδέχεται ο λαός και πέρα απ' όσο αποδέχεται σήμερα ο λαός. Καί αυτό θά κάνει αν ή πολιτική τής κυβέρνησής του είναι όντως στραμμένη μονοπωλιακά στη διάσταση του έκσυγχρονισμού. Είμαι ο τελευταίος πού θά ισχυριζόμουν ότι ο κ. Τρίτσας άγνοεί αυτή τήν πραγματικότητα. Καί μόνο τά παθήματα του κ. Μάνου αν άξιοποιήσει, φτάνει για νά γνωρίσει ότι καμιά συνθετική παρέμβαση στην κατακεραματισμένη έλληνική κοινωνία δέν είναι αναίμακτη. Άκόμα αίμορροούν έξουσιαστές και έξουσιαζόμενοι.

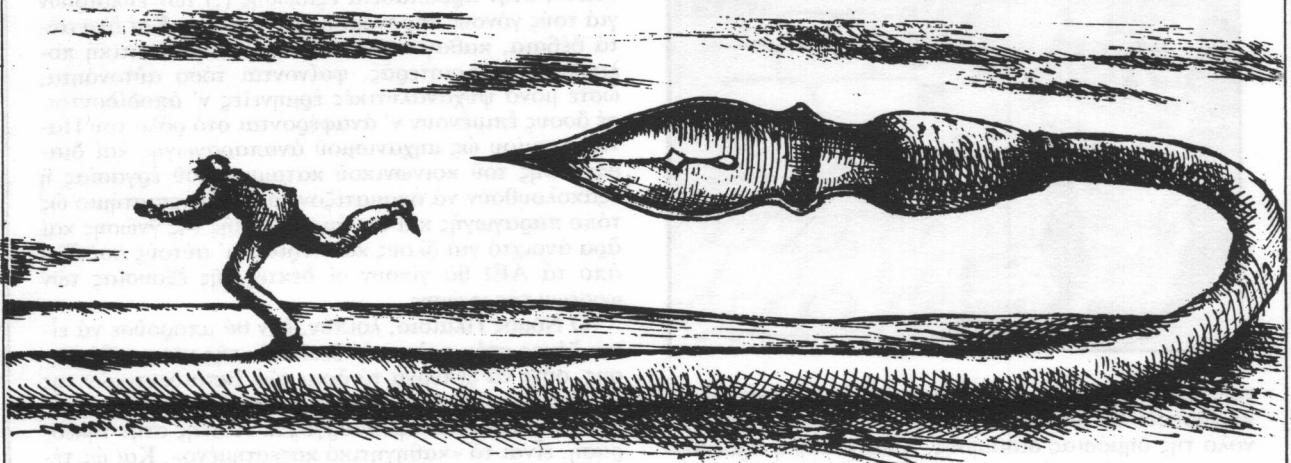
Ωστόσο, σήμερα ένα νέο σύστημα σκέψης επιβάλλεται, όπως ήδη σημειώσαμε. Θά επιτύχει εκεί όπου γελοιοποιήθηκε ή γηραιά άνοιξη τής άμαρτωλής δεξιās ή λαθροβιώνει εν τιμαίς ή ήρωική άριστερά. Τό δίλημμα θά μπορούσε ν' άξιοποιηθεί ως υπόθεση έρ-

γασίας σε δεκάδες αποστόλους τής κριτικής ύποστηρίξης του ΠΑΣΟΚ. Άς σημειώσουν μόνο κάπου μία άλλη ενδιαφέρουσα όψη του ζητήματος, έννοώ τής συνύπαρξης του συστήματος σκέψης πού περιγράψαμε και τής ταυτοποίησης λαού και έξουσίας.

«Ο ολοκληρωτισμός όμως δέν υπόσχεται τόσο μία εποχή πίστης όσο μία εποχή σχιζοφρένειας... Άλλά για νά έξαχρειωθεί κανείς από τόν ολοκληρωτισμό δέν είναι ανάγκη νά ζει σε μία ολοκληρωτική χώρα. Καί μόνο ή επικράτηση μερικων ιδεων σκορπάνε ένα είδος δηλητηριου...»

Βέβαια ο Όργουελ ήταν «άντικομμουνιστής» και μάλιστα από τότε (1945).

16 Μαρτίου 1983



Νέο πλαίσιο έξουσίας στά ΑΕΙ

του Δημήτρη Κέκου

Η κοινοβουλευτική έξουσία του ΠΑΣΟΚ συνοδεύτηκε από τήν παράλληλη εμφάνιση μιάς νέας πολιτικής ιδεολογίας (παλιās ώστόσο γνώριμης στην ελληνική άριστερά). Όροι όπως «κατεστημένο», «κλίκα», «μή προνομιούχοι», «πολιτική βούληση», «δημοκρατικός προγραμματισμός», «εϋνοικρατία», «άξιοκρατία», «ισότητα ευκαιριών», «λαϊκός έλεγχος» κ.λπ., δίνουν τό στίγμα αυτής τής νέας πολιτικής ιδεολογίας πού οι κρατικοί πομποί και ή σκανδαλοθηρική πολιτολογία του συμπολιτευόμενου (όλων των ιδιαίτερων άποχρώσεων) τύπου εκπέμπουν και προβάλλουν. Άπό τήν ιδεολογία αυτή άντλεί ή νέα κυβέρνηση τά εργαλεία άνάλυσης και πολιτικής επεξεργασίας των στόχων πού έξήγγειλε μέ τά πρώτα οικονομικά και κοινωνικά μέτρα και τά νομοσχέδια πού κατάθεσε

στή Βουλή. Μέσα σ' αυτά, τό πρόβλημα τής λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού και των σχέσεων έξουσίας πού παράγει ύποβιβάστηκε σε ζήτημα θεσμικής δυσλειτουργίας πού προξενούν οι κλίκες και ή εϋνοικρατία, ενώ ή ύπαρξη των ταξικών συμφερόντων και άνισοτήτων τά όποια ένα όλόκληρο πλέγμα οικονομικών, θεσμικών και ιδεολογικών σχέσεων έξασφαλίζουν και αναπαράγουν, συμπυκνώθηκε στην έννοια του «κατεστημένου» και του πολιτικού προσωπικού του κρατικού μηχανισμού.

Σε μία τέτοια άπλουστευτική και μονοδιάστατη θεώρηση τής πολιτικής έξουσίας, τό πλαίσιο των πολιτικών επιλογών τής κυβέρνησης τής Άλλαγής είναι σαφέστατα προσδιορισμένο. Άρκεί ή ύπέρβαση του υπάρχοντος κρατικού μηχανισμού μέ νέους συγκε-



τροπικούς μηχανισμούς, με τούς οποίους ή εκτελεστική εξουσία θά μπορεί νά άσκει άμεσο έλεγχο στό σύνολο τής δημόσιας διοίκησης, ή παράλληλη προώθηση κομματικών φίλων στίς θέσεις-κλειδιά, ή διατύπωση «άξιοκρατικών» κριτηρίων έπιλογής τού προσωπικού, άρχει επίσης ή δημοκρατική ευθύνη τού λαού νά καταδίδει τούς παραβάτες και άισχροκερδείς και οί καίκοι φορείς νά έλέγχουν τήν ύλοποίηση τών κυβερνητικών έπιλογών. Έτσι, έπιτέλους, ή «πολιτική βούληση» τής κυβέρνησης (πού άντικαθιστά τή θέληση τού κατεστημένου) γίνεται έργο, και μάλιστα έργο Άλλαγής.

Βέβαια κανείς δέν μπορεί ν' άμφισβητήσει τήν ιδιαίτερη πολιτική διάσταση και σημασία πού έχει ή τέτοιου τύπου παρέμβαση στους κρατικούς μηχανισμούς τού σύγχρονου έλληνικού κράτους για τήν αποδιάρθρωση τής εξουσίας τής πολιτικής δύναμης πού, ιστορικά, έχει όνομασθεί Δεξιά. Η οικοδόμηση άλλωστε τού κρατικού μηχανισμού και οί δεσμοί τού προσωπικού του μέ τμήματα τής άρχουσας τάξης, ύπηρεξαν όρος για τή διατήρηση τής πολιτικής ήγεμονίας τής ελληνικής άστικής τάξης, πού, λόγω τής συγκεκριμένου τρόπου ιστορικής της διαμόρφωσης, έπρεπε ν' άντιμετωπίσει μιά μόνιμα λανθάνουσα κρίση εξουσίας. Όμως, τό πολιτικό πλαίσιο μέσα στό οποίο πραγματοποιείται αυτή ή αποδιάρθρωση, έφόνον δέν οδηγεί sé συνολικότερους μετασχηματισμούς και ανακατατάξεις λόγω έλλειψης τής σοσιαλιστικής διεξόδου, καθορίζει τά όρια τής παρέμβασης, καθώς άπλώς άναμορφώνει sé όρθολογικότερα ίσως πλαίσια

τίς ίδιες λειτουργίες. Και ακόμη παρατέρα, ή κυρίαρχη αντίθεση, όπως σήμερα εμφανίζεται στήν πολιτική σκηνή, μεταξύ Δεξιάς και Δημοκρατικών Δυνάμεων (:), άν δέν αναλυθεί στίς πραγματικές της διαστάσεις, οδηγεί στή διατήρηση τών σημερινών (ταξικών) συσχετισμών και ίσοροπιών και τελικά δέν έπιλύεται μέ νέες μορφές.

Οί βασικές άρχές τού Νόμου Πλαίσου για τά ΑΕΙ δέν είναι ή πρώτη διατύπωση κυβερνητικών θέσεων για τό Πανεπιστήμιο. Είχε προηγηθεί ή κατάργηση τών Πανελληνίων εξετάσεων μέ τήν εξαγγελία ενός «δικαιότερου» και άξιοκρατικότερου συστήματος εισαγωγής στά ΑΕΙ. Έκει εμφανίζεται για πρώτη φορά (μετεκλογικά πλέον, υπό τό βάρος κυβερνητικών ευθυνών) ή πολιτική άντίληψη τού ΠΑΣΟΚ για τήν εκπαίδευση. Τό Πανεπιστήμιο όρίζεται ως μηχανισμός κοινωνικής άνέλιξης τών λίγων και ικανών, τόπος παραγωγής ειδικομένων πτυχιούχων. Τά νέα μέτρα συνίστανται στήν άξιοκρατική έπιλογή τών «άρίστων», στήν προσπάθεια εξίσωσης (:), τών ευκαιριών για τούς γόνους «προνομιούχων και μή». Και όλα αυτά βέβαια, καθαγιασμένα από τήν εκπαιδευτική πολιτική τής Άριστεράς, φαίνονται τόσο αυτόνοητα, ώστε μόνο ψυχαναλυτικές έρμηνείες ν' αποδίδονται sé όσους έπιμένουν ν' αναφέρονται στό ρόλο τού Πανεπιστημίου ως μηχανισμού άναπαγωγής και διασφάλισης τού κοινωνικού καταμερισμού εργασίας ή εξακολουθούν νά δραματίζονται τό Πανεπιστήμιο ως τόπο παραγωγής και συνάμα κριτικής τής γνώσης και άρα άνοιχτό για όλους και κυρίως γι' αυτούς πού έξω από τά ΑΕΙ θά γίνουν οί δέκτες τής εξουσίας τών φορέων τής γνώσης.

Ο Νόμος Πλαίσιο, λοιπόν, δέν θά μπορούσε νά είναι ξένος στήν πολιτική ιδεολογία τής νέας κυβέρνησης, ούτε νά ξεπερνά τά όρια τών εκπαιδευτικών της άντιλήψεων. Ο βασικός του στόχος, όπως τόσο άνάγλυφα απέδωσε ο ύφυπουργός κ. Λιάνης στήν τηλεόραση, είναι τό «καθηγητικό κατεστημένο». Και ως τέτοιο όρίζει τό πλέγμα τών συνεκτικών δεσμών, σχέσεων, στεγανών και διασυνδέσεων, πού ή συντριπτική πλειοψηφία τών σημερινών καθηγητών έχει διαμορφώσει, είτε στό έσωτερικό της ως αυτόνομη κοινωνική ομάδα, είτε μέ τόν κρατικό μηχανισμό και τούς κομματικούς μηχανισμούς τής Δεξιάς. Για κάποιον πού έχει έστω και έλάχιστη σχέση μέ τό Πανεπιστήμιο, τίποτε δέν είναι περισσότερο άληθινό. Έτσι, όντως όποιαδήποτε παρέμβαση στό Πανεπιστήμιο πρέπει νά ξεκινήσει μέ τήν αποδιάρθρωση τού πολιτικού «λόμπυ» τών σημερινών καθηγητών. Τό ζήτημα όμως δέν βρίζεται εκεί. Βρίσκεται στίς λειτουργίες εκείνες πού άναπαράγουν τήν καθηγητική ομάδα (διευρυμένη ή μή) και τήν εξουσία της, στόν τρόπο άσκησης τής έπιστήμης, στό περιεχόμενο και τή διαδικασία μετάδοσης τής γνώσης.

Για τήν πολιτική ιδεολογία τού ΠΑΣΟΚ, τό πρόβλημα τής Άνώτατης Έκπαίδευσης σήμερα έξαντλείται στήν ύπαρξη αυτού τού «κατεστημένου» και κυρίως στήν πολιτική άντίσταση πού προβάλλει λόγω τών ιστορικών του δεσμών μέ τίς πολιτικές δυνάμεις τής Δεξιάς. Η λύση έτσι εμφανίζεται μονοσήμαντα όρισμένη. Έτσι, ο νέος νόμος πλαίσιο προσπαθεί νά ύπερκεράσει τούς σημερινούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων στό Πανεπιστήμιο δημιουργώντας νέους συγκεντρωτικούς μηχανισμούς τής νέας εκτελεστικής εξουσίας. Κύριο μέσο άναδεικνύεται ή Έθνική Άκα-

δημία Γραμμάτων και Ἐπιστημῶν, ὄργανο πού κρίνει τούς πάντες, ὀρίζει προγράμματα καί κατευθύνσεις σπουδῶν, ἔρευνες, κ.λ.π. καί διορίζεται ἀπό τό Ὑπουργικό Συμβούλιο. Συγχρόνως ὁ νέος νόμος διευρύνει τόν καθηγητικό φορέα ὅπου ἐντάσσει μεγάλο τμήμα τοῦ σημερινοῦ ΕΔΠ, ἀπορροθμίζοντας καί ἀλλοιώνοντας ἔτσι τίς σημερινές ὁμαδοποιήσεις καί συσχετισμούς καί διασφαλίζοντας τόν ἔλεγχο τῆς ὑλοποίησης τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς μέ τή συμμετοχή τοῦ φοιτητικοῦ φορέα στή διοίκηση.

Ὡστόσο ὁ τρόπος πού οἰκοδομεῖται ἡ διοίκηση μέσα στά ΑΕΙ εἶναι ἐνδεικτικός τῆς μονοδιάστατης σύλληψης τοῦ προβλήματος τοῦ Πανεπιστημίου. Τά ἀποφασιστικά ὄργανα εἶναι τά ὄργανα τοῦ Τμήματος. Αὐτό διευκολύνει τήν πολιτική ἀντιπαράθεση μέ τούς σημερινούς καθηγητές, καθῶς, σέ τέτοιο ἐπίπεδο, τά ζητήματα ἀποκοτῶν ἄμεσα πολιτικό χαρακτήρα. Ὅμως ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου καθημερινά ἀναπαράγεται ἡ καθηγητική ἐξουσία καί αὐθερρασία, στήν ἀσκηση τοῦ διδακτικοῦ, ἐπιστημονικοῦ καί ἐρευνητικοῦ ἔργου, τά πάντα ἐλαφίστα στήν καλή διάθεση τοῦ καθηγητικοῦ φορέα, ἀφοῦ οἱ προτεινόμενοι φορεῖς παραμένουν καθηγητικοί μέ περιορισμένες εἰσηγητικές ἀρμοδιότητες. Ἐδῶ οἱ φοιτητές δέν ἔχουν λόγο. Δέν μποροῦν νά ψηφίσουν καί ν' ἀμφισβητήσουν γιατί δέν «ξέρουν». Εἶναι αὐτή ἀκριβῶς ἡ λειτουργία πού καθιστᾷ τό φορέα τῆς γνώσης καί φορέα ἐξουσίας. Καί αὐτή ἡ ἰδεολογία θά ἀποτυπωθεῖ καί στους φοιτητές, ὅταν σάν πτυχιούχοι πλέον θά χρισθοῦν «προνομιούχοι» κάτοχοι τῆς γνώσης καί ἄρα τῆς ἐξουσίας. Οἱ φοιτητές στά νομοσχέδια ὑπάρχουν μόνο «πολιτικά» ὡς οἱ σύμμαχοι δυνάμεις στήν προσπάθεια ἀποδιάρθρωσης τοῦ «καθηγητικοῦ κατεστημένου». Γι' αὐτό καί ἡ μεταβατική περίοδος ἐξεταστικῶν διευκολύνσεων γιά ὅλους τούς ἤδη φοιτοῦντες: νά ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἀποδοχή ἢ ἔστω ἀνοχή τῶν φοιτητῶν στό Νομοσχέδιο. Πέραν τούτου ὅμως, στήν ἐκπαιδευτική διαδικασία, παραμένουν στό ρόλο τοῦ δέκτη καί τοῦ ἐξεταζόμενου.

Ἡ ἴδια πολιτική σύλληψη τοῦ φορέα τῆς Ἀλλαγῆς ὑπάρχει στή συγκρότηση τοῦ νέου διδακτικοῦ (καθηγητικοῦ) φορέα. Δημιουργοῦνται 4 βαθμίδες καθηγητῶν (ὄλων διδακτῶν) ἀπ' τίς ὁποῖες οἱ 2 ἀνώτερες μέ μονιμότητα. Ἡ ἐνταξίση σέ ὁποιαδήποτε βαθμίδα γίνεται σέ ἀνοιχτή διαδικασία καί κατόπιν εἰσηγητικῆς ἔκθεσης τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας Γραμμάτων καί Ἐπιστημῶν (ΕΑΓΕ). Ὁ χρόνος παραμονῆς σέ κάθε βαθμίδα εἶναι καθορισμένος καί ἡ προαγωγή σέ ἀνώτερη βαθμίδα ὑποχρεωτική. Ἡ προαγωγή γίνεται μέ κρίση ἀπό τίς ἀνώτερες κάθε φορά βαθμίδες καί ἂν ἡ κρίση εἶναι ἀρνητική, ἀκολουθεῖ ἡ ἀποχώρηση ἀπό τό Πανεπιστήμιο. Τά κριτήρια εἶναι τό διδακτικό, ἐρευνητικό καί κοινωνικό ἔργο. Καί τό μοντέλο θά πλαισιώνεται μέ μεταπτυχιακοῦς σπουδαστές, μερικοί ἀπ' τούς ὁποίους θά ἐπιλέγονται, θά τούς προσφέρεται ὑποτροφία καί θά βοηθοῦν στό διδακτικό ἔργο. Σίγουρα ἐδῶ ὁ νομοθέτης παρασύρθηκε ἀπό τό ἀξιοκρατικό του παραλήρημα. Γιατί ἀλλιῶς δέν ἐξηγεῖται ἡ αἰσιοδοξία του νά περιμένει τήν ἀθρόα προσέλευση τῶν μεταπτυχιακῶν, πού θά στηρίξουν τήν ἔρευνα καί τήν παραγωγή τεχνολογίας στά ΑΕΙ, ἐνῶ ταυτόχρονα θά παρακολουθοῦν μαθήματα καί θά δίνουν ἐξετάσεις, θά προσφέρουν ἔργο διδακτικό, θά ἐκπνοῦν διδακτορικό στίς συνθήκες τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου καί θά ξέρουν, ὅτι, τελειώνον-



τας, θά μείνουν χωρίς δουλειά, ἀφοῦ πολυδιαφημιζόμενα ἀξιοκρατικά κριτήρια (δημοσιεύσεις, συνέδρια κ.ά.) προμοδοτοῦν μᾶλλον τούς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρχόμενους γιά τίς καθηγητικές βαθμίδες. (Σημ. Δέν πρόκειται γιά καμιά σοβινιστική ἄποψη ὑπέρ τῶν ἑλληνικῶν διδακτορικών. Ἀπλά καί μόνο πρέπει νά δοῦμε ὅτι, ἂν ὑπάρχει σήμερα ἀνάγκη τό ἑλληνικό Πανεπιστήμιο νά παράγει καί γνώσεις καί νά ἀναπαράγει ἔστω ἐν μέρει τό διδακτικό προσωπικό του ἐξασφαλίζοντας ἔτσι ἐρευνητική συνέχεια καί συλλογικές λειτουργίες, πρέπει ὅσοι ἀπό τούς μεταπτυχιακοῦς μποροῦν καί θέλουν νά κρίνονται μέ βάση τήν ἐρευνητική καί διδακτική προσφορά τους νά παραμένουν στό Πανεπιστήμιο). Κι ἀκόμη παραπέρα, ἂν τό ἑλληνικό Πανεπιστήμιο παραμείνει μηχανισμός παραγωγῆς πτυχιούχων, ὅλο τό «ἀξιοκρατικό» οἰκοδόμημα φαίνεται νά καταρρέει, ἀφοῦ γιά τούς καθηγητές τῶν προπτυχιακῶν τμημάτων ἡ βασική ἀπασχόληση θά εἶναι ἡ διδασκαλία, τά φροντιστήρια καί ἐργαστήρια, ἡ ἐπιτήρηση καί ἡ βαθμολόγηση, κι ὅλα αὐτά αὐξημένα μέ τήν ἐπανάληψη ὀρισμένων ἐξαμηνιαίων μαθημάτων δύο φορές τό χρόνο. Καί βέβαια τά papers καί τά συνέδρια γιά τούς περισσότερους προπτυχιακοῦς καθηγητές θ' ἀποτελοῦν τίς προεκτάσεις τῶν διδακτορικών τοῦ καθενός (στήν ἀνάγκη στό paper τοῦ καθενός ἀναγράφονται κι ὅλα τά ὀνόματα τῶν φίλων του κι ἔτσι αὐτόματα ἡ παραγωγή πολλαπλασιάζεται) καί τό διδακτικό ἔργο στήν ἀνάγκη θά πολλαπλασιαστεῖ γιά νά χωρέσουν ὅλοι, μέ θύματα βέβαια τούς φοιτητές. Ἡ προτεινόμενη διάκριση μεταπτυχιακῶν σχολῶν καί προπτυχιακῶν τμημάτων, καί τῶν καθη-

γητών σέ προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς, από τό χωρισμό τής διδασκαλίας από παραγωγή γνώσης καθιερώνει ανισότιμες σχέσεις στόν ίδιο τόν καθηγητικό κύκλο πού χωρίζεται σέ καθηγητές-έρευνητές και προπτυχιακούς διδάσκοντες. Οί ανισοτιμίες αυτές, ένισχυμένες από τή διατήρηση τής ιεραρχίας μεταξύ τών βαθμίδων (κρίσης από τά μέλη τών ανώτερων βαθμίδων, διευθυντές εργαστηρίων κ.λπ.), οδηγούν στήν αναπαραγωγή νέων σχέσεων εξουσίας κι έξάρτησης μέσα στόν καθηγητικό φορέα.

Τό ζητούμενο λοιπόν δέν είναι τό μοντέλο του «σωστού» Πανεπιστημίου κι ή αναζήτηση τών όρθών κριτηρίων αξιολόγησης φοιτητών και καθηγητών. Τό ζητούμενο είναι εκείνη ή πολιτική για τό ελληνικό Πανεπιστήμιο πού θά τό καταστήσει ικανό νά παράγει, όχι μόνο πτυχία, αλλά και γνώση. Συνακόλουθα τό ζήτημα είναι πώς κατοχυρώνονται οί διαδικασίες κρίσης, άμφοδιήτησης και κριτικής. Κι εκεί μεταπτυχιακοί χωρίς διδακτορικό, βοηθοί, έπιμελητές, καθηγητές, ό καθένας ανάλογα μέ τίς δυνατότητές του, ανταλαμβάνουν διδακτικό κι έρευνητικό έργο, κρίνονται και προάγονται. Κρίνονται μέ βάση αυτό πού παράγουν κι αυτά πού συλλογικά τούς άνέθεσαν, κι απ' αυτούς πού τούς τά άνέθεσαν ή έξησαν μαζί τους στήν καθημερινή τους λειτουργία. Δηλαδή απ' όλους κι όχι κάποιους σοφούς τών ανώτερων βαθμίδων.

Θά ήταν άδικο νά προσάψει κανείς στό ΠΑΣΟΚ τήν ευθύνη τής πολιτικής αυτής ιδεολογίας. Γιατί τό αίτημα νά χτυπηθεί τό κατεστημένο και «νά υπάρξει αξιοκρατία», άνταποκρίνονται, ίσως, στά όράματα τών άπειλουμένων μεσοστρωμάτων, όμως τό έδαφος είχε καλλιεργηθεί χρόνια από τήν πολιτική και τήν ιδεολογία τής ελληνικής Άριστεράς. Αυτή είχε προβάλλει τήν ταξική άνάλυση σέ σχήματα «κλίμακας» και «200 οίκογενειών», αυτή, τήν εποχή τής δικτατορίας, είχε άπολυτοποιήσει τούς στρατοκρατικούς κύκλους άνωμαλίας, άπογυμνώνοντας τήν εκάστοτε πολιτική συνθηματολογία από τήν κοινωνική στήριξή της. Και ή Άριστερά ήταν πού άνέδειξε ως κεντρικό και μόνο πρόβλημα τήν κοινωνική προέλευση τών φοιτητών άποσιωπώντας συγχρόνως τήν κοινωνική τους ένταξη και προοπτική ως πτυχιούχων. Κι έχει κι αυτή μερίδιο ευθύνης στήν άποδοχή τής γνώσης και τής τεχνολογίας ως «ουδέτερον» και αναπτυξιακών παραγόντων, άνίκανη ν' άποκρυπτογραφήσει κάθε φορά τήν ιστορικότητά τους και άρα τό κοινωνικό πλαίσιο τής παραγωγής τους. Βέβαια, στή μηδαμινή λειτουργία το ελληνικού Πανεπιστημίου ως παραγωγού έπιστήμης, τά αίτήματα του έκσυγχρονισμού, τής άποδοτικότητας και τής αξιοκρατίας έπαιρναν συγκεκριμένες πολιτικές διαστάσεις. Σήμερα, όμως, πού ή ίδια ή άρχουσα τάξη έπιχειρεί τόν δικό της εκσυγχρονισμό (άνίκανη ίσως λόγω τών έσωτερικών της αντιφάσεων νά τόν ολοκληρώσει) τά σχετικά αίτήματα, άφου δέν έντάσσονται σέ μία συνολικότερη στρατηγική, έχασαν τήν κοινωνική τους δυναμική.

Όμως, πέρα απ' όλα αυτά, οί πολιτικές συγκρούσεις δέν γίνονται στή βάση κάποιων «καθαρών» ιδεολογικών αναφορών. Γίνονται στή βάση πραγματικών συσχετισμών πού καθορίζονται κι από τήν ιστορικά διαμορφωμένη (πολιτική) ιδεολογία τών ένεχομένων. Άκόμη παραπέρα ή πολιτικά κυρίαρχη αντίθεση πού σήμερα προβάλλει στό Πανεπιστήμιο έχει κι αυτή ιστορικά καθοριστεί άνάμεσα στους σημερινούς καθηγητές και τούς ύπόλοιπους φορείς. Κι όποιος θέλει

νά είναι πολιτικά επίκαιρος πρέπει νά μιλήσει σήμερα στό πεδίο αυτών τών αντιθέσεων. Συγχρόνως όμως, άν έχει και θέλει νά συναρθρώσει σοσιαλιστικό όραμα και πραγματικότητα, ή πάλη για τήν έπίλυση αυτών τών αντιθέσεων πρέπει νά παράγει και μία νέα πολιτική αντίληψη και ιδεολογία.

Για τούς σημερινούς καθηγητές, για τούς όποιους ή κατοχή έδρας σημαίνει και κοινωνική κατοχύρωση, ή ένταξη σέ ισότιμες (ως προς τήν ψήφο) θέσεις και μέρους του ΕΔΠ (διπλάσιου αριθμού τών σημερινών καθηγητών) δημιουργεί άμεση άπορρύθμιση τών σχέσεων και στεγανών πού είχαν δημιουργηθεί. Όστόσο, εξαιτίας τής φθοράς τής καθηγητικής ιδιότητας στήν κοινή γνώμη, δέν τούς έπιτρέπεται μία συνολική αντιπαράθεση μέ τό νέο Νόμο Πλάισιο. Έτσι, πέρα από τήν έπίκληση τυπικών άντιρρήσεων συνταγματικότητας όρισμένων διατάξεων, ή μάχη δίνεται για νά διατηρηθεί ή έσωτερική ιεραρχία του καθηγητικού φορέα (τρόποι κρίσης, διευθυντές εργαστηρίων, μεταπτυχιακοί καθηγητές κ.λπ.) και για νά υπάρξουν έγγυήσεις για τή διατήρηση τής σημερινής τους εξουσίας. Σημαντική για τήν έκβαση αυτής τής μάχης είναι και ή στάση τής πλειοψηφίας τών λεγομένων δημοκρατικών καθηγητών, πού άποδέχονται μέν συνολικά τίς άρχές του νόμου επειδή άλλωστε τούς σημερινούς, σέ βάρος τους, έσωτερικούς συσχετισμούς στό Πανεπιστήμιο, συγχρόνως όμως εμφανίζονται ριζικά άντίθετοι στίς διατάξεις (έσωτερική εξέλιξη στό φορέα, αυτοδίκαιη ένταξη κ.ά.) πού θίγουν τή σημερινή καθηγητική τους λειτουργία, επικαλούμενοι τό κύρος του καθηγητικού τίτλου και διεκδικώντας, πάνω από κάθε κρίση, τό δικαίωμα τής άθθεντίας για τόν έαυτό τους.

Σέ αντίθεση μέ τήν καθηγητική εγρήγορση εμφανίζεται ή φοιτητική άπάθεια για τίς γενικές άρχές του νόμου. Ο βαθύτατος λήθαργος του φοιτητικού κινήματος (;) δέν φαίνεται ότι είναι πιθανόν νά ταραχτεί, παρά μόνο άν στίς λεπτομέρειες του νόμου εμφανιστεί πρόβλημα σκληρότητας τών έξεταστικών διαδικασιών. Άλλά άκόμη και τότε, αυτό πού θά δοκιμασθεί θά είναι ή ευαισθησία του σημερινού φοιτητικού κινήματος ν' άποδεχθεί τήν προοδολή, πού του άπειθύνει ό φορέας τής Άλλαγής για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, εισηγούμενος τό μεταβατικό βόλεμα τών ήδη φοιτούντων και τήν ισχύ τών νέων έξεταστικών μέτρων για τούς νέους φοιτητές. Τό βασικό χαρακτηριστικό τής φοιτητικής κοινότητας παραμένει ή άποδοχή ουσιαστικά τής εκπαιδευτικής διαδικασίας στά ΑΕΙ ως διαδικασίας πού οδηγεί στό πτυχίο και άρα έντάσσει στό έπάγγελμα. (Δέν πρόκειται για στάση συγκυριακή αλλά έχει σχέση μέ τήν ιδιαίτερη λειτουργία τής Εκπαίδευσης, και ιδίως τής ανώτατης, στήν ελληνική κοινωνία). Αυτή ή στάση τών φοιτητών ύπάρχει είτε σέ όσους (κυρίως νέους φοιτητές προερχόμενους από διαδικασία Πανελληνίων έξετάσεων) παθητικά παρακολουθούν τίς εκπαιδευτικές διαδικασίες κυνηγώντας τό μεγάλο βαθμό και προσμένοντας τήν επαγγελματική τους επιβράδευση, είτε σέ όσους, για κάποιους γενικότερους ιδεολογικούς λόγους ή έπίγνωση του πραγματικού επαγγελματικού άδιεξόδου τών πτυχιούχων και τής άχρηστίας τών παρεχομένων γνώσεων έξω από τά ΑΕΙ, απέχουν από κάθε ουσιαστική εκπαιδευτική διαδικασία πε-

ριορίζοντας την φοιτητική τους ιδιότητα στη συμμετοχή στις τελικές εξετάσεις και την άντιγραφή. Αυτό σημαίνει, συνολικά και ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη στάση του καθένα, ότι αντιμετώπιζουν την παρεχόμενη γνώση ως «εξωτερικό» και «ουδέτερο» στοιχείο και άρα ότι δεν υπάρχει κριτική στάση και άμφισβήτηση; δηλαδή παθητική αποδοχή. Οι τριγμοί και η άμφισβήτηση, πού κατά καιρούς εμφανίζονται, έχουν σχέση περισσότερο με τον όγκο των γνώσεων και τον παραλογισμό κάποιων εξεταστικών περιορισμών, παρά με την ουσία της εκπαιδευτικής διαδικασίας και των σχέσεων πού αυτή αποτυπώνει. Κάπου εδώ βρίσκεται η εξήγηση της απάθειας του φοιτητικού κόσμου για τις γενικές αρχές του Νόμου Πλαισίου. Όμως η νωπή άκόμενη ανάμνηση των κινητοποιήσεων και των καταλήψεων για τα εξεταστικά, θά δυσχεράνουν την εκτόνωση των φοιτητικών αιτημάτων, πού τό Ύπουργείο επιχειρεί με τη χαριστική μεταβατική περίοδο για όσους ήδη φοιτούν. Δύσκολα πάντως (και εδώ η έλλειψη κάποιου άριστερου λόγου είναι έμφανής) ή όποια αντίδραση γύρω από τα έξάμμηνα και τα εξεταστικά μπορεί νά οδηγήσει στην ανάδειξη κάποιου συνολικότερου ζητήματος για τό ρόλο του Πανεπιστημίου.

Άν όμως για τούς φοιτητές οί έπιπτώσεις των εξαγγελθέντων σημείων του νόμου δεν είναι άμεσα όρατές, για τό ΕΔΠ είναι καθοριστικές. Άπό την έποχή της άπεργίας των 100 ήμερών κύλησε πολύς καιρός. Τότε για πρώτη φορά αίτήματα πού εξέφρασαν τη θέληση ν' ανατραπούν οί σχέσεις ύποταγής στους καθηγητές, όπως ήταν ή μονιμότητα μέσα σέ έναίο φορέα διδασκόντων, συνδέθηκαν, ίσως άντιφατικά πολλές φορές, με τη λειτουργία όλόκληρου του Πανεπιστημίου και του ρόλου του ΕΔΠ σ' αυτήν. Η έφαρμογή όμως του 815 με τις διαστροφάτωσεις πού δημιούργησε, τό παιχνίδι των συνδικαλιστικών αιτημάτων πού ή συνδικαλιστική ήγεσία του κλάδου προώθησε, ή θυσία της πολιτικής άυτονομίας του κλάδου στό κοινοβουλευτικό παιχνίδι της άλλαγής και στην άναμονή του «δημοκρατικού» Νόμου Πλαισίου της νέας κυβέρνησης, άφαίρεσαν από τά αίτήματα αυτά κάθε ριζοσπαστική δυναμική. Έτσι ή θεσμική πολιτική πού ανέδειξε και προώθησε, καθώς δεν ανέδειξε μιά έναλλακτική προοπτική, ύποτάχτηκε στό έπιμέρους συντηνιακά συμφέροντα. Όμως ή έπικράτηση του ΠΑΣΟΚ έφερε στό προσκήνιο και πάλι όλα τά αίτήματα και τις έλπίδες πού ό κλάδος είχε έναποθέσει στό φορέα της Άλλαγής. Η πρώτη εξαγγελία των γενικών αρχών του νόμου φάνηκε νά διαψεύδει αυτές τις έλπίδες. Για πρώτη φορά στό τελευταία τρία χρόνια ό κλάδος φάνηκε, μέσα σέ μαζικές συνελεύσεις και μέ συντριπτικές πλειοψηφίες, διατεθειμένος νά διεκδικήσει τά δικά του αίτήματα, καθώς διέκρινε στό προτεινόμενο μοντέλο του νέου νόμου τούς όρους άναπαραγωγής της καθηγητικής έξουσίας μέ τις έξοντωτικές μεταβατικές διατάξεις για τό σημερινό ΕΔΠ. Την εξαγγελία των κινητοποιήσεων άκολούθησε ή ύπαναχώρηση του Ύπουργείου και τό λεπτομερές σχέδιο των νέων μεταβατικών διατάξεων, πού προβλέπει την άυτοδίκαιη άμεση ένταξη μεγάλου μέρους του ΕΔΠ (τό 1/3 περίπου), τή μελλοντική άυτοδίκαιη ένταξη των βοηθών όταν θ' άποκτήσουν διδακτορικό (άλλο 1/3 περίπου, ενώ για τούς έπιστημονικούς συνεργάτες δεν υπάρχει αντίστοιχη διάταξη) και τή δυνατότητα μονιμοποίησης για όλους τούς σημερινούς

βοηθούς (όχι έπιστημονικούς συνεργάτες) στόν καθηγητικό φορέα. Έδώ άρχισαν ν' άναφαίνονται και τά όρια κινητοποίησης του κλάδου. Οί εξασφαλίσεις πού ό νόμος παρείχε σέ μεγάλο μέρος του ΕΔΠ λειτούργησαν εκτονωτικά άπέναντι στό νόμο και τό πρότυπο Πανεπιστημίου πού προωθεί. Τά ιστορικά καθορισμένα όριά του, μέ τήν έλλειψη κάποιου άυτόνομου πολιτικού λόγου για τό Πανεπιστήμιο, έγιναν φανερά.

Κι όμως ό ρόλος του ΕΔΠ, στη λειτουργία του προτεινόμενου μοντέλου και τις σχέσεις πού θά παραχθούν, είναι σημαντικός και ίσως καθοριστικός. Άν ή ένταξη του στις καθηγητικές βαθμίδες και ή άνάλυση μέρους της εϋθύνης για τή λειτουργία του Πανεπιστημίου δεν θά άναπαράγαγει διευρυμένες τις σημερινές σχέσεις έξουσίας άπέναντι στους φοιτητές ή τούς νέους μεταπτυχιακούς ύπότροφους (πού φαίνεται νά τούς άνατίθεται ό σημερινός ρόλος των βοηθών κι έπιστημονικών συνεργατών) ή άν ή εξασφάλιση μεγάλου μέρους του σημερινού ΕΔΠ δεν θά δημιουργεί αντίθεσεις μέ τά μελλοντικά (και έπικραλώς εύρισκόμενα) μέλη του διδακτικού φορέα ή τέλος τό κατά πόσον ή άποφασιστική τους συμμετοχή στό όργανα διοίκησης δεν θά άπορροφηθεί κάτω από τό βάρος της άτομικής πλέον εϋθύνης του καθενός και τή διατήρηση της έσωτερικής ιεραρχίας, όλα αυτά άποτελούν ιστορικές προκλήσεις για τό σημερινό ΕΔΠ πού φαίνεται όμως ότι ξεπερνούν τά όρια της άντοχής του. Τό πρόβλημα έντοπίζεται στους όρους και τή λογική με την όποία τό ΕΔΠ θά ένταχθεί στις καθηγητικές βαθμίδες. Κι εδώ θά είναι καθοριστική ή συνέχιση της μάχης για τις διατάξεις του νόμου πού άναπαράγουν ιεραρχίες, διαφοροποιήσεις κι έσωτερικές διαστροφάτωσεις, όπως ή κρίση των ύποψηφίων των κατώτερων βαθμίδων από τά μέλη των άνωτερων, ή ύπαρξη διευθυντών έργαστηρίων-κλινικών, ή διάκριση προπτυχιακών και μεταπτυχιακών καθηγητών, ή ύπαρξη μειονεκτικών όρων για τούς έπιστημονικούς συνεργάτες, ή ύπαρξη μεταπτυχιακών ύποτρόφων μέ διδακτικές άρμοδιότητες αλλά χωρίς δυνατότητα κρίσης κ.λπ. Έξίσου καθοριστική θά είναι και ή λειτουργία του ΕΔΠ άπ' τή στιγμή της κατάθεσης του νόμου μέχρι την ψήφιση κι έφαρμογή του. Μέσα σ' αυτό τό διάστημα θ' άμφισβητήσει ή θ' άνατρέψει τό ρόλο πού του έπιφυλάσσεται καθώς θά πρέπει νά διαμορφώσει άπόψεις για τό περιεχόμενο σπουδών, τις μορφές διδασκαλίας, την κατανομή του διδακτικού έργου στις διάφορες βαθμίδες κ.ά. Γιατί άν δεν καταφέρει μέσα σ' αυτό τό διάστημα νά προβάλει θέσεις, πού θά του έπιτρέψουν νά λειτουργήσει συλλογικά στό νέο καθηγητικό φορέα διαμορφώνοντας κάποια ριζοσπαστική αντίληψη για τις σχέσεις και τό περιεχόμενο διδασκαλίας, είναι σίγουρο ότι πολύ γρήγορα θά ένσωματωθεί στις λειτουργίες πού προβλέπει ό προτεινόμενος νόμος.

Για τό ΚΚΕ ό νέος νόμος δεν άποτελεί παρά μιά άκόμενη εύκαιρία για νά άποδειχθεί ό «μικροαστικός», «σοσιαλδημοκρατικός» χαρακτήρας του ΠΑΣΟΚ και ν' άποκαλυφθούν οί ύπαναχωρήσεις του σέ σχέση μέ τις προεκλογικές του εξαγγελίες. Η πολιτική αυτή της, εκ του άσφαλου, άποκάλυψης, εκτός άπ' τά μακροπρόθεσμα ψηφθηρικά άποτελέσματα, χρησιμεύει συγχρόνως για νά συγκαλύψει την άπουσία κάποιας άλλης αντίληψης για τό Πανεπιστήμιο. (Μιά άνάγκωση του σχεδίου νόμου πλαισίου του ΚΚΕ για τά ΑΕΙ

είναι αποκαλυπτική).

Γιά την υπόλοιπη όμως άριστερά (στό σύνολό της έξωκοινοβουλευτική) τό βάρος είναι δυσβάσταχτο και πολλάπλό. Όφείλει σήμερα νά προβάλεϊ μέσα στη μάχη γιά τό Νόμο Πλαίσιο τή δική της (;) προοπτική γιά τό Πανεπιστήμιο. Κι αυτό προϋποθέτει τόν άπεγκλωδισμό της άπ' τήν συμπλεγματική αντίληψη γιά τό «άριστερό» ΠΑΣΟΚ και τήν κατ' άρχή άποδοχή τού νόμου ως θετικής θεσμικής άλλαγής. Γιατί τά αίτήματα τού ένιαίου διδακτικού φορέα, τής μονιμότητας και τής ευθύνης γιά τή λειτουργία τού Πανεπιστημίου, μόνο άν επαναπροδιορισθούν σ' ένα διαφορετικό πλαίσιο άποκοτουν ριζοσπαστική δυναμική. Μόνο άν ανατραπεί ό μύθος τής ανάπτυξης, τής γνώσης, και τής τεχνολογίας ως ουδέτερων εργαλείων και διαμορφωθούν τά θεωρητικά εργαλεία γιά τήν ιστορική τους άνάγνωση, τό αίτημα τής διδακτικής κι έρευνητικής ευθύνης άποκτά ανατρεπτικές γιά τίς

σημερινές λειτουργίες διαστάσεις. Στο πλαίσιο μιάς τέτοιας αντίληψης ή διδασκαλία δέν μπορεί παρά νά αναδεικνύει τήν άμφισβήτηση και τήν κριτική ως συστατικά στοιχεία τών εκπαιδευτικών σχέσεων. Και μόνο τότε τό αίτημα τής μονιμότητας σημαίνει κατοχύρωση τής ελεύθερης παραγωγής άπόψεων.

Όσοι σήμερα οί συνολικοί συσχετισμοί δέν επιτρέπουν τή διεκδίκηση ενός διαφορετικού Πανεπιστημίου και περιορίζουν άναγκαστικά τή σύγκρουση σέ επί μέρους ρυθμίσεις. Αυτό όμως δέν πρέπει νά σημαίνει άποδοχή τής πολιτικής λογικής πού θέλει νά επιβάλει τό ΠΑΣΟΚ. Αντίθετα ό μόνος όρος γιά νά διαμορφωθούν νέοι συσχετισμοί είναι ή ρήξη μέ αυτή τήν πολιτική αντίληψη και ή συγκρότηση μιάς άλλης, σοσιαλιστικής. Καί μόνο στό μέτρο πού ή σοσιαλιστική αντίληψη συγκροτείται, μπορεί και ή άριστερά νά άναζητά τή χαμένη της ταυτότητα.

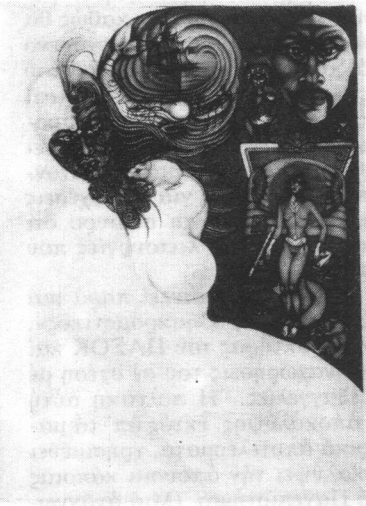
(Faint mirrored text bleed-through from the reverse side of the page, appearing as ghosting.)

(Faint mirrored text bleed-through from the reverse side of the page, appearing as ghosting.)

Εξάντας / Λογοτεχνία

Μαρκήσιος ντε Σάντ

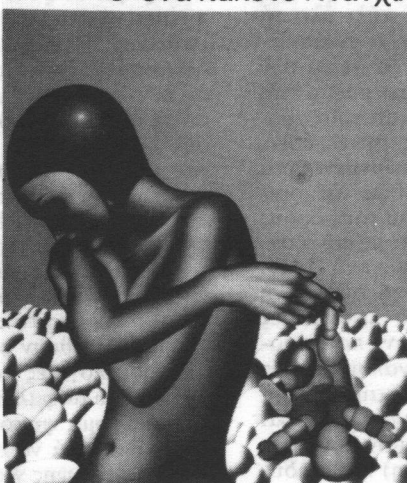
Ίουλιέτα, τ. Β΄



Εξάντας / Ελληνική Λογοτεχνία

Πόπη Γερωνυμάκη

Άκόμα και τό σλίπ

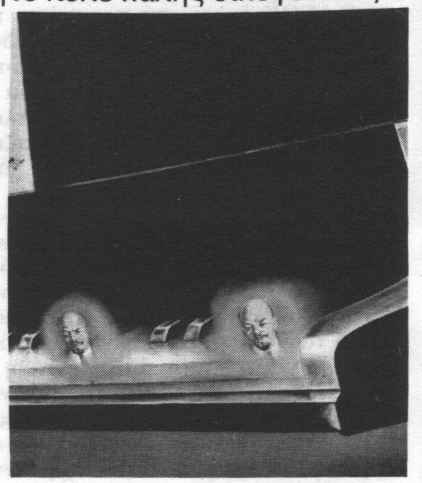


Εξάντας / Ελληνική Λογοτεχνία

Λία Μεγάλου-Σεφεριάδη

«Έξάλλου ό Λένιν

σ' ένα πακέτο Ντάνχιλ ήτο πολύ καλής οικογενείας...»



'Αλλαγή και γυναικείο κίνημα

γράφουν: **Έφη Άβδελά**
Λήδα Μοσχονά
Γεωργία Παπαγεωργίου
Μαρίνα Παπαγιαννάκη
Άννα Φραγκουδάκη

Η παντελής, πλέον, έλλειψη δικού μας, γυναικείου έντυπου, μάς οδήγησε, παρ' όλες τις απόψεις μας γύρω από το θέμα, στις στήλες αυτού του περιοδικού. Ο λόγος για τό πολλά και διάφορα που λέγονται, γράφονται και συμβαίνουν τον τελευταίο καιρό αναφορικά με το γυναικείο ζήτημα. Άφορμή για τις σκέψεις που ακολουθούν έδωσαν οι διάφορες εκδηλώσεις, σέ πανελλήνιο επίπεδο, για τις 8 του Μάρτη, «Διεθνή ημέρα της Γυναίκας», αλλά και οι κυβερνητικές εξαγγελίες για τή θέσπιση θεσμικών αλλαγών που θά εξασφαλίζουν τήν ισότητα της γυναίκας με τόν άντρα. Άλλά άς αρχίσουμε άπ' αυτές τις τελευταίες.

Πιστή στις προγραμματικές της δηλώσεις, ή νέα κυβέρνηση προώθησε άμέσως όρισμένα νέα μέτρα: μισθός στήν αγρότιση, πολιτικός γάμος, άποικιοποίηση τής μοιχείας. Για τό πρώτο δέν έγινε κανένα σχόλιο. Τά δύο άλλα έδωσαν άφορμή νά χυθεί πολύ μελάνι, νά άκουστούν πολλές απόψεις και νά φανούν όρισμένα χαρακτηριστικά τής σημερινής έλληνικής κοινωνίας. Τά δύο αυτά θέματα δέν άφορούν, φυσικά, μόνο τις γυναίκες, ούτε περιέχουν διατάξεις πού τις ευνουούν ειδικά ή τούς εξασφαλίζουν ισότιμη θέση με τούς άντρες. Μέσα στό χρόνο πρόκειται νά ψηφιστούν δύο άκόμη νομοσχέδια: ή επικύρωση από τήν έλληνική βουλή τών άρχών του ΟΗΕ για τήν εξάλειψη τών φυλετικών (του φύλου) διακρίσεων εις βάρος τών γυναικών· και ή τροποποίηση του Οικογενειακού Δικαίου. Λεπτομέρειες γι' αυτά δέν γνωρίζουμε άκόμα.

Άλλά ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ύπόσχεται πολύ περισσότερα. Έτσι, διά στόματος πρωθυπουργού μάς δεβαιώνει ότι είναι άποφασισμένη νά ύλοποιήσει

«τήν κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική άπελευθέρωση τής γυναίκας, τήν κατάργηση τών

άναχρονιστικών θεσμών, τήν εξάλειψη τών άπαρχαιωμένων αντίληψεων και τήν άποκατάσταση τής στο πλευρό του άντρα σάν ισότιμου αγωνιστή (sic) στήν πάλη για τή ζωή, τήν πρόοδο, τή Δημοκρατία και τήν Έθνική Άνεξαρτησία» (*).

Κι έδώ άρχίζει ή σύγχυση. Εύλογα, νομίζουμε, γεννιέται τό ερώτημα ποίο μπορεί νά είναι τό περιεχόμενο μιας κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής άπελευθέρωσης τής γυναίκας (ή τών γυναικών). Άλλά κυρίως, πώς μία κυβέρνηση εξαιλείφει άπαρχαιωμένες αντίληψεις και ποιές θεωρεί τέτοιες.

Η διατύπωση δέν είναι καινούρια για τό ΠΑΣΟΚ, πού έχει έπανειλημμένα διακηρύξει ότι θέλει νά «αλλάξει τις συνειδήσεις». Τί σημαίνει όμως αυτό δέν έχει προσδιορίσει ποτέ. Τό παράδειγμα του πατέρα πού σκότωσε τήν κόρη του γιατί δέν τόν ύπάκουσε, μπορεί ίσως νά βοηθήσει έδώ. Ότι αυτή είναι μία έκφραση άπαρχαιωμένων αντίληψεων, δέν άμφισβητείται από κανέναν. Όμως σέ ποίο βαθμό; Είναι καθ'αυτή ξεπερασμένη, ή συνδυάζεται με άλλα πράγματα; Τό γεγονός ότι ο πατέρας ύπάκουσε με τήν πράξη του όχι μόνο στήν έσωτερική του παρόρηση, αλλά, κυρίως, στις πιέσεις του κοινωνικού του περιγυρου είναι, πιστεύουμε, δηλωτικό. Ένός κοινωνικού περιγυρου - τό χωριό - πού, ενώ καταδικάζεται για άπαρχαιωμένες αντίληψεις, ταυτόχρονα, στον ίδιο τόν κυβερνητικό λόγο και τις παραλλαγές του, άναδεικνύεται σέ λίκνο του έλληνικού πολιτισμού και τής παράδοσης. Έπιστροφή στις ρίζες, μάς διακηρύσσει λοιπόν τό ΠΑΣΟΚ, και συγχρόνως προβάλλει άσα-

(*) Άπό τό μήνυμα του πρωθυπουργού για τήν Ημέρα τής Γυναίκας, 8 Μαρτίου 1982.

φρείς μελλοντολογικές βλέψεις για κοινωνικό εκσυγχρονισμό. Θά δούμε παρακάτω τί εξυπηρετεί ή ασάφεια αυτή και γιατί δέν υπάρχει – και δέν μπορεί νά υπάρξει από τή μεριά τής κυβέρνησης – θετική διατύπωση τών όσων θέλει νά αλλάξει. Άς σταματήσουμε καταρχήν στό περιεχόμενο μιάς άλλης έννοιας πού περιέχει τό ίδιο κείμενο: τής *ισότητας* άντρών και γυναικών.

Γιά τήν κυβέρνηση, τό πρόβλημα τής ισότητας είναι πρόβλημα θεσμικών αλλαγών. Στη σημερινή ελληνική κοινωνία οί γυναίκες δέν είναι ίσες μέ τούς άντρες γιατί τίς εμποδίζουν οί θεσμικές διακρίσεις πού υπάρχουν. Μόλις εξαλειφθούν, ό δρόμος για τήν ισότητα θά ανοίξει διάπλατα. Είναι όμως πράγματι έτσι; Η εξαίλειψη τών θεσμικών διακρίσεων σέ βάρος τών γυναικών είναι φυσικά ένα πολύ σοβαρό θέμα πού απαιτεί τή λύση του. Όμως πώς διατυπώνεται ή απαίτηση αυτή σήμερα και τί εξασφαλίζει ή θεσμική αλλαγή;

Είναι πιά γνωστό ότι τό πρόβλημα τής κοινωνικής θέσης τών γυναικών δέν λύνεται άν αλλάξουν μόνο κάποιοι νόμοι. Στίς χώρες του «ύπαρχτου σοσιαλισμού», ή νομοθεσία σ' αυτό τό θέμα είναι ιδιαίτερα προχωρημένη. Η πίεση του γυναικείου κινήματος στίς δυτικές κοινωνίες επέφερε κι εκεί αρκετές νομοθετικές ρυθμίσεις. Όστόσο, τό πρόβλημα τής γυναικείας καταπίεσης δέν έχει λυθεί πουθενά. Μέ μία διαφορά. Ότι οί αλλαγές πού έγιναν στή δυτική Ευρώπη επιβλήθηκαν γιατί ή θέση τών γυναικών εκεί ανέδειξε αίτήματα αίχμης πού στήριξαν τή δημιουργία γυναικείου κινήματος. Τί έννοούμε. Τά αίτήματα αίχμης αναδεικνύονται σέ μία κοινωνία όταν ισχύει ένα άυστηρό κι άποτελεσματικό νομικό πλαίσιο πού εμποδίζει τήν εκπλήρωση έπιτακτικών άναγκών. Π.χ., ή άμβλωση στή Γαλλία, ό πολιτικός γάμος και τό διαζύγιο στή Ιταλία. Οί κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις, πού συνεπάγεται μία τέτοια κατάσταση, είναι αυτές πού αναδεικνύουν τά αίτήματα αίχμης μέ άνατρεπτικό χαρακτήρα, πού συσπειρώνουν και κινητοποιούν.

Τί συμβαίνει άπ' αυτή τήν άποψη στήν ελληνική κοινωνία; Έδώ παρατηρούμε ένα έξαιρετικά ένδιαφέρον φαινόμενο. Η Έλληνική κοινωνία έχει κατορθώσει – κι αυτό σέ διάφορα επίπεδα – νά παρακάμπτει συχνά τίς νομοθετικές ρυθμίσεις και νά ικανοποιεί τίς ανάγκες της άνεξάρτητα από τή νομική τους κάλυψη. Στη Γαλλία, οί γυναίκες πού ήθελαν νά κάνουν έκτρωση ή ταξίδευαν σέ άλλη χώρα ή διακινδύνευαν τή ζωή τους μέ άμφίβολες λύσεις. Στη Ελλάδα, ή έκτρωση άπαγορεύεται από τό νόμο, αλλά είναι τό απλούστερο τών πραγμάτων στήν πράξη και τερατώδεις άριθμοί άκούγονται μέχρι και τή Βουλή. Στη Ιταλία, ή Έκκλησία άπαγόρευε τό διαζύγιο, δημιουργώντας άριθμήματα οίκογενειακά δράματα. Στη Ελλάδα, όλοι – ένδιαφερόμενοι και δικαιοσύνη – κλείνουν τά μάτια μπροστά στό αίσχος του διαζυγίου κοινή ύπαιτιότητα. Τό θέμα είναι νά γίνει ή δουλειά μας. Επομένως, οί όποιοσδήποτε νομοθετικές ρυθμίσεις αυτού του είδους στήν Ελλάδα δέν άπορρέουν από τήν κοινωνική πίεση. Η παραδεγμένη πρακτική άποκατάσσει τά αίτήματα, πού περιμένουν άπλως τή νομική άποκατάστασή τους.

Τό φαινόμενο αυτό συνδέεται άμεσα μέ όρισμένα γενικότερα χαρακτηριστικά τής ελληνικής κοινωνίας. Είναι γνωστή πιά ή ικανότητά της, κυρίως τά τελευ-

ταία δέκα χρόνια, νά δέχεται, νά αλλοιώνει και νά έξουδετερώνει τίς πιο διαφορετικές και τίς πιο άνατρεπτικές θεωρίες και άπόψεις. Κοινωνία-χαβούζα, κατορθώνει και συνδυάζει τόν πιο άκρατο συντηρητισμό μέ τήν άνοχή για τίς πιο άκραίες θέσεις. Η έλαστικότητα αυτή, πού συμπορεύεται μέ μία πρωτοφανή έλλειψη συλλογικής συνείδησης, οδηγεί στήν άμβλυνση τών συγκρούσεων και στήν εξασφάλιση άένων ίσορροπιών. Έτσι, συλλογικά αίτήματα αίχμης δέν διαμορφώνονται σέ κανένα επίπεδο, ούτε στό κοινωνικό, ούτε στό πολιτικό. Και καταλήγουμε στήν άναζήτηση προσωπικών λύσεων.

Οί ιδέες και οί άπόψεις του γυναικείου κινήματος ήρθαν στή χώρα μας κυρίως από τό έξωτερικό. Τό γυναικείο κίνημα στήν Ελλάδα δέν ήταν – ούτε είναι – έκρηξη κοινωνικών άναγκών. Δέν κατόρθωσε νά αναδείξει συγκεκριμένα αίτήματα αίχμης, ούτε νά έξεξεργαστεί αναλυτικά τά ιδιαίτερα προβλήματα τής ελληνικής κοινωνίας. Περιορίστηκε σέ γενικότητες ή σέ μεμονωμένες εκλάμψεις και όταν ακόμη δέν κατατρίβεται μέ άσχετα από τό περιεχόμενό του θέματα, σταματά στίς άτομικές και έξωτερικές άντιμετώπισεις.

Χαρακτηριστική από τήν άποψη αυτή ήταν ή ταινία τής Πόπης Άλκυλη πού προβλήθηκε από τήν τηλεόραση στίς 8 του Μάρτη. Παρουσίαζε τέσσερις γυναίκες, τέσσερις διαφορετικές γενιές, τέσσερις προσεγγίσεις του γυναικείου ζητήματος. Η τομή όμως γίνεται στή μέση. Οί δύο πρώτες γυναίκες, άνεξάρτητα από τή διαφορά τής ηλικίας τους, χαρακτηρίζονται από μία πλατιά κοινωνική και πολιτική συνείδηση. Η συνείδηση αυτή, πού ταυτίζεται μέ μία κομματική ιδιότητα, μπορεί νά άγκαλιάζει τόν κόσμο, αλλά άφήνει άπ' έξω τήν ουσία του προβλήματος. Και λογικά, δεδομένης τής πολιτικής και κοινωνικής συγκυρίας. Οί δύο δεύτερες περιπτώσεις – κοπέλες πού απέκτησαν τή γυναικεία τους συνείδηση προφανώς μετά τή δικτατορία – άναφέρθηκαν σέ τεράστια προβλήματα, χωρίς όμως νά ξεπεράσουν τήν προσωπική του περίπτωση. Αυτές είναι πού άντανάκλουν και τά όρια και τίς θέσεις του πιο προωθημένου τμήματος του γυναικείου κινήματος στον τόπο μας. Η θεωρητική και ή ιδεολογική σύγχυση δέν επιτρέπουν νά ένταχθούν οί άπόψεις αυτές σέ μία προοπτική συλλογικής, κοινωνικής άντιμετώπισης. Η έννοια τής κοινότητας τών προβλημάτων δέν υπάρχει πουθενά και όποια τά κατάφερε νά «έκφραστεί», νά «θρεί τόν έαυτό» της, νά ξεπεράσει τήν οίκογενειακή καταπίεση έχει καλώς. Οί ύπόλοιπες άπλως ζηλεύουν.

Η τομή αυτή άνάμεσα στίς δύο – ιστορικές τελικά – προσεγγίσεις του γυναικείου ζητήματος δέν έχει γίνει άντικείμενο έξεξεργασίας. Δέν έχουν, δηλαδή, αναλυθεί οί αιτίες πού προκάλεσαν αυτό τό χάσμα, αλλά και ποιές προοπτικές ανοίγονται από τή διαπίστωσή του. Η τομή αυτή δέ μετατρέπεται σέ συνέχεια γιατί τό γυναικείο κίνημα στή χώρα μας δέν άχορλείται μέ τή θεωρία. Η *ύλική βάση* τής γυναικείας καταπίεσης είναι έννοια πού περιορίζεται είτε στήν έκμετάλλευση τών γυναικών στά εργοστάσια, είτε στό ποιός θά πλύνει τά πιάτα. Η οίκογένεια, τόπος έπιβολής τής καταπίεσης αυτής και κοινός παρανομαστής για τή θέση όλων τών γυναικών, δέν έχει αναλυθεί στή συγκεκριμένη ελληνική πραγματικότητα. Ούτε έχουν προσδιοριστεί οί μορφές πού παίρνει

ή επιβολή στις διάφορες κοινωνικές συνθήκες, ανάλογα με την ταξική θέση της οικογένειας. Η ανάλυση αυτής της πραγματικότητας θα αναδείκνυε τις διαφορετικές εκφάνσεις της γυναικείας καταπίεσης στη συγκεκριμένη ελληνική κοινωνία, κατά κοινωνικές κατηγορίες, και θα διαμόρφωνε αιτήματα, προσεγγίσεις, τάσεις. Αν οι γυναίκες κατόρθωναν να διατυπώσουν με αυτό τον τρόπο τα πολλαπλά και ποικίλα αιτήματά τους, θα διαγραφόταν η δυνατότητα μιας συλλογικής αντιμετώπισης μέσα από τις διαφορετικές εκτιμήσεις, και, επομένως, η δημιουργία κινήματος.

Η θεωρία του γυναικείου κινήματος λείπει ακόμα στην Ελλάδα. Για την ώρα ο καθένας ερμηνεύει τις θέσεις των γυναικών όπως θέλει. Μας χωρίζει σε «σκληρές φεμινίστριες» και «σωστές φεμινίστριες», σε «εξαλλες και σε συνετές, σ' αυτές που απειλούν τους άντρες και σε εκείνες που παλεύουν στο πλευρό τους. Ο καθένας μπορεί άτιμωρητί να γελοιοποιεί, να αλλοιώνει και να ισοπεδώνει. Να παρομοιάζει το γυναικείο κίνημα με το κίνημα των οικολόγων, των ομοφυλόφιλων. Γιατί δεν έχει γίνει σαφές ότι εμείς δε ζητάμε την κοινωνική ανοχή ή κάποιες μεταρρυθμίσεις. Αλλά ότι για μας το γυναικείο κίνημα έχει νόημα μέσα σε μία προοπτική αλλαγής της κοινωνίας. Δέ ζητάμε να εξομοιωθούμε με τους άντρες όπως αυτοί είναι σήμερα. Δεν έχουν τίποτα να τους ζηλέψουμε. Πιστεύουμε στην τεράστια ανατρεπτική δυνατότητα του γυναικείου κινήματος, στον επαναστατικό του χαρακτήρα, στην ικανότητά του να υποσκάπτει τα πιο στέρεα και παλαιά θεμέλια της κοινωνίας που θέλουμε όλοι να αλλάξουμε.

Αλλά γι' αυτό προϋποτίθεται ότι ξέρουμε με τι έχουμε να κάνουμε. Ότι έχουμε αναλύσει την κοινωνική πραγματικότητα στην όποια ζούμε κι έχουμε διαγράψει μέτωπα και διεκδικήσεις. Αυτή ή επεξεργασία και η διαμόρφωση μιας συλλογικής αντιμετώπισης θα έλυνε και ένα άλλο πρόβλημα: Τις διαφορές που έχουν μεταξύ τους οι γυναίκες. Η κοινότητα της καταπίεσης δε σημαίνει ταύτιση και ισοπέδωση των διαφορών. Οι γυναίκες δεν είναι a priori αδερφές μεταξύ τους. Γίνονται σε μία πορεία κοινών αγώνων και διαμόρφωση κοινής προοπτικής. Και με τη γνώση των ορίων της συνύπαρξής τους. Αν δε βρεθεί το πλαίσιο της συνεργασίας, δεν είναι δυνατό «να τά βρούμε», μόνο και μόνο επειδή είμαστε γυναίκες.

Η έλλειψη μιας θεωρίας του γυναικείου κινήματος στον τόπο μας, ή έλλειψη εντέλει αυτόνομου γυναικείου κινήματος, εξηγεί και τις παραδοσιακές μορφές που παίρνουν οι περισσότερες γυναικείες διεκδικήσεις. Αναφερόμαστε στις γυναικείες οργανώσεις ή «γυναικείους φορείς» που συνδέονται – με διαφορετικό ίσως τρόπο – με κάποιο πολιτικό κόμμα.

Στην Ευρώπη, τα πολιτικά κόμματα δεν κατόρθωσαν να αφομοιώσουν τα αιτήματα των γυναικών που εκδηλώθηκαν με ιδιαίτερη ένταση. Έτσι, πολλές βρέθηκαν, από νωρίς, απ' έξω. Στην Ελλάδα δεν έγινε ποτέ φανερή ρήξη των γυναικών με τα πολιτικά κόμματα. Οι καινούριες αντιλήψεις άδειαζαν άμεσως από το περιεχόμενό τους και έτσι βολεύονταν όλοι. Οι παλιές μορφές οργάνωσης χρησίμευσαν κι εδώ. Στη σκιά των προοδευτικών κομμάτων δημιουργούνται γυναικεία παραρτήματα που και τη «γραμμή» διαδίδουν και προσφέρουν τη δυνατότητα προσέγγισης κοινωνικών στρωμάτων, που δύσκολα κινητοποιούνται αλλιώς. Κοινή άποψη όλων των οργανώσεων

είναι ότι οι γυναίκες πρέπει να συνειδητοποιηθούν – ανεξάρτητα από το τι έννοιαί κάθε μία μ' αυτή τη λέξη – κι αυτό θα γίνει αν «τίς πλησιάσουμε», «έρθουμε κοντά τους», «ένδιαφεροθούμε».

Από την άποψη αυτή η τηλεοπτική εκπομπή που παρουσίασε τις εκδηλώσεις των γυναικείων οργανώσεων για τις 8 του Μάρτη ήταν ιδιαίτερα διδακτική. Στη γενικότερη αντίληψή τους η ΕΓΕ και η ΟΓΕ ταυτίζονται. Η πρώτη θεωρεί τη νίκη του ΠΑΣΟΚ πανάκεια για όλα τα δεινά των γυναικών. Η δεύτερη μας προβάλλει το πρότυπο των απελευθερωμένων γυναικών της Σοβιετικής Ένωσης. Και οι δύο προσπαθούν να μας πείσουν ότι η ουσία του αγώνα μας είναι ή πάλι για την ειρήνη..

Με την Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Το βάρος πέφτει στην «έκφραση», στην «ανακάλυψη του εαυτού μας», σ' ένα «λόγο» δηλαδή, που όπως είδαμε, αντανακλά τη σημερινή εικόνα του γυναικείου κινήματος στον τόπο μας. Δηλώνει τα όριά του και τη θεωρητική και ιδεολογική σύγχυση που το χαρακτηρίζει.

Και οι υπόλοιπες; Όσες δεν εντάσσονται σε φορείς; Αυτές είμαστε τόσο ανύπαρκτες στατιστικά που οι απόψεις μας καταλήγουν να είναι, στην ουσία, προσωπικές.

Η εικόνα αυτή των γυναικείων οργανώσεων δεν είναι φυσικά καινούρια. Ύπηρχε και πριν από τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές. Μόνο που τώρα πια έχει παγιωθεί. Ο «θρίαμβος της σοσιαλιστικής προοπτικής» απέκλεισε κάθε δυνατότητα μετασχηματισμού αυτού του φαινομένου. Το γυναικείο ζήτημα ενσωματώνεται πια στο κυβερνητικό πρόγραμμα, μετατρέπεται σε εθνική έπαιση με τυμπανοκρουσίες και λογίδια. Και ο φεμινισμός αποκτά την επίσημη εκδοχή του. Η άρχηγος – πατέρας – αφέντης διδάσκει:

«Όμως ο αγώνας για την απελευθέρωση της γυναίκας δεν σημαίνει αντιδικία με τον άντρα.

Η δημιουργία ανταγωνιστικών έχθρικών στρατοπέδων αποπροσανατολίζει το γυναικείο κίνημα από τον κύριο στόχο του που είναι η αλλαγή των εις βάρος της γυναίκας θεσμικών και έθιμικών διακρίσεων. Για την κατάκτηση αυτού του στόχου η Έλληνίδα γυναίκα έχει την πλήρη συμπαράσταση της Κυβέρνησης»(*).

Η προώθηση της ταξικής συνεργασίας είναι γενικότερη θέση του ΠΑΣΟΚ, στην όποια άλλωστε χρωστά, σε μεγάλο βαθμό, και τη νίκη του. Και η συνεννοχή των κοινωνικών οργανώσεων διευκολύνει την εφαρμογή της πολιτικής του. Προπαντός να αμβλύνονται οι συγκρούσεις.

Κι εμείς, οι αίρετικές, μένουμε με την όργη μας, το πείσμα μας και την πίστη μας ότι ο φεμινισμός, το γυναικείο ζήτημα θα μπορούσε να είναι από τις πιο επαναστατικές, τις πιο ανατρεπτικές πολιτικές δυνατότητες της εποχής μας.

(*) Από το ίδιο πρωθυπουργικό μήνυμα.

‘Ο προσωρινός οικιστικός νόμος του κ. Τρίτση καί ἡ ὀριστική καταστροφή τοῦ οικιστικοῦ περιβάλλοντος ἢ ‘Εμπρός στό δρόμο πού χάραξε ὁ Πλυτᾶς

τοῦ Γιώργου Πρεβελάκη

‘Ενας νόμος πού ὅλοι τόν «ξέχασαν».

Εἶναι κοινό μυστικό ὅτι ὁ νόμος «περί οικιστικῶν περιοχῶν», ὁ κάποτε περίφημος Ν. 947/79, «ξεχασμέ- νος» σήμερα, εἶναι, γιά τά ἑλληνικά τουλάχιστον εἰ- δικά δεδομένα, ἕνας πολύ προοδευτικός νόμος.

Αὐτός εἶναι ἄλλωστε καί ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἔχει μείνει ὡς τώρα ἀνεφάρμοστος.

Γιά νά ἀνακοπῆ μάλιστα ἡ ἐφαρμογή του χρειά- στηκε νά «μεταθεθεῖ» ὁ «ξεροκέφαλος» εἰσηγητής του κ. Μάνος ἀπό τό Ὑπουργεῖο Χωροταξίας καί νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό τόν πολύ πιό «ἐμπειρο» κ. Πλυτᾶ.

Ἡ ἀπομάκρυνση αὐτή εἶχε τότε ἐξημερευτεῖ ὡς ἀποτελεσμα πίεσης ἀπό τά ἀριστερά· στήν πραγματι- κότητα ὅμως ὑπῆρξε νίκη τῶν πιό ἀντιδραστικῶν στοιχείων τοῦ νεοελληνικοῦ κοινωνικοῦ μας σχημα-

τισμοῦ (ἐπικαλοῦμαι καί τή μαρτυρία τῶν συναδέλ- φων πού κινδύνευσαν νά λυντσαριστοῦν κατά τή δι- ἄρκεια «συμμετοχικῶν διαδικασιῶν» γιά τόν 947, καί ὄχι βέβαια ἀπό ἀριστερούς).

Τό ΠΑΣΟΚ εἶχε παρασυρθεῖ νά πάρει θέση κατά τοῦ 947. Ἡ τοτινή του τοποθέτηση ἀποτελεῖ τήν πηγή τοῦ μεγαλύτερου πονοκέφαλου τῆς σημερινῆς ἡγεσίας τοῦ ΥΧΟΠ. Σήμερα, δρίσκεται μπροστά στό δί- λημα:

– ἢ νά ἐφαρμόσει τό νόμο 947, πού γνωρίζει ὅτι εἶναι προοδευτικός,¹ ἀλλά τότε θά πρέπει νά ἀναγκαστεῖ νά δεχτεῖ ὅτι τό ΠΑΣΟΚ ἐσφαλῆ ὅταν τόν καταπολεμοῦσε (καί, πού ἴσως τοῦ εἶναι πολύ πιό δυσάρεστο νά ἀνοίξει ξανά τό μέτωπο μέ τούς ἀνατροπείς τοῦ κ. Μάνου).

1. *Τεκμήριο πρῶτο*: «‘Ο Ν. 947/79 – παρά τίς συγκεκριμέ- νες [sic] ἀτέλειές του πού ἔχουν ἐπακριδῶς (!) περιγραφῆ ἀπό τόν τεχνικό κόσμο, εἶναι ἕνα δῆμα μπρός στήν πολεοδο- μική νομοθεσία, σέ σχέση μέ τό νόμο τοῦ 1923... Ἄν οἱ σχε- τικές διατάξεις τοῦ Ν. 947 ἐμφανίζονται ἀτέλειες, αὐτό μέ κα- νένα τρόπο δέν δικαιολογεῖ τήν κατάργησή του...», Ε. Κου- λουμπῆς (τότε πρόεδρος Τ.Ε.Ε. καί τώρα Ὑπουργός), «Εὐ- θύνη τοῦ ΥΧΟΠ ἡ ὑπεράσπιση πολεοδομικῶν ρυθμίσεων ὑπέρ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου», *Ἐνημερωτικό Δελτίο Τ.Ε.Ε.*, τεῦχος 1167, 17-8-81, σ. 15.

Τεκμήριο δεύτερο: «... ὁ ὁποῖος [ὁ Ν. 947] ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὁποιες ἀτέλειές του, ἀπέτελεσε ἕνα σημαντικῶτατο δῆμα πρὸς τόν ἐκσυγχρονισμό τῆς πολεοδομικῆς μας νομο- θεσίας...» καί «Ἡ θέσπιση μιᾶς διαδικασίας, μέ τήν ὁποία θά εἶναι δυνατή ἡ ἔνταξη στό σχέδιο καί ἄλλων περιοχῶν χωρὶς νά τηροῦνται οἱ διατάξεις τοῦ Νόμου 947, εἶναι βέ- βαιο ὅτι θά ὀδηγήσει σέ πλήρη πολεοδομική ἀναρχία καί θά δώσει τό χαριστικό πλήγμα στήν τελευταία δυνατότητα κά- ποιαις ὁμαλῆς ἐξέλιξης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἐπιδραβεύον- τας τήν κερδοσκοπία στή γῆ καί καταδικάζοντας τό μεγαλύ- τερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας νά ζεῖ σέ ἕνα συνεχῶς

ὑποβαθμιζόμενο περιβάλλον». Τηλεγράφημα τῶν «μελετη- τῶν τῆς Ἀθήνας» (πολεοδόμοι καί ἄλλοι εἰδικοί) πρὸς τόν Ὑπουργό κ. Πλυτᾶ, βλ. *Ἐνημερωτικό Δελτίο Τ.Ε.Ε.*, τεῦ- χος 1160, 29-6-81 σ. 14. Οἱ κυριότεροι ἀπό τούς συμβούλους τοῦ κ. Τρίτση εἶναι ἀνάμεσα στοὺς ὑπογράφοντες (δικές μου ὑπογραμμίσεις).

Τεκμήριο τρίτο: Γ. Κασσιμάτη, (νῦν νομικοῦ συμβούλου τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ). «Ἡ «ἐκτέλεση» τῶν νόμων ὡς τε- χνική ματαίωσης τῆς θέλησης τῆς Βουλῆς», *Ἐπιθεώρηση Πολιτικῆς Ἐπιστήμης*, 1/1981, σσ. 95-108, στή σ. 100, ὅπου γίνεται σαφῆς μνεία τοῦ 947:

«Ν. 947/1977 [sic] «Περί οικιστικῶν περιοχῶν». Ὁ νόμος αὐτός, οὐσιαστικά ἀνεφάρμοστος, παρά τό γεγονός ὅτι εἶ- ναι ἀποδεκτός ἀπό τούς μικροὺς δήμους καί κοινότητες. Ἡ μὴ ἐφαρμογή του ὀφείλεται βασικά στήν ἀντίδραση τῶν ἰδιοκτητῶν προνομακῶν περιοχῶν, πού ἀνήκουν στήν ἐκλο- γική πελατεία τοῦ κυβερνῶντος κόμματος. Τοῦτο φάνηκε καθαρά ὅταν ἐπιχειρήθηκε ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου στήν πε- ριοχή Σουνίου σχετικά μέ τήν παραθεριστική κατοικία καί ὑποχώρησε ἡ κυβέρνηση στίς ἀντιδράσεις τῶν θιγομένων». (ὑπογράμμιση δική μου).



«Μιά βόμβα στα θεμέλια του καθεστώτος» έξωφ. περιόδ. ΕΠΙΚΑΙΡΑ, τεύχ. 566, 7-16 'Ιουνίου 1979.

– ή αντίθετα, νά αφεθεί νά κατακυλίσει σέ μεθοδεύσεις πού άρχισαν νά «στήνονται» επί Πλυτά, καί οί όποιες όδηγούν, άργά ή γρήγορα, στήν επιστροφή, de facto άν όχι de jure, στό παλιό καθεστώς του νόμου του 1923 (χιλιοκαταδικασμένου όμως από τούς πάντες καί πραγματικά υπεύθυνου γιά τά χάλια των οικισμών).

Οί ως τώρα ένδείξεις δηλώνουν ότι ακολουθείται ή δεύτερη όδός. Έλαφρυντικά (πάντα) υπάρχουν. Όμως ή πολεοδομική πολιτική έχει τούτη τήν ιδιαιτερότητα, ότι τά αποτελέσματά της είναι – πρακτικά – όριστικά. Φτάνει μιά άπόφαση – έστω κάτω από μιά «είδική» συγκυρία – γιά νά καταστραφεί, μπορεί άργά, πάντως σταθερά, μιά όλόκληρη πόλη. Τά παραδείγματα δέ λείπουν στή χώρα μας. Γι' αυτό, στά θέματα αυτά, ή σιωπή δέν είναι χρυσός.

Άς εξετάσουμε όμως δήμα-βήμα ποιά νέα άπειλή διαγράφεται γιά τούς οικισμούς μας:

Η πηγή τής οικιστικής μας κακοδαιμονίας.

Η ένταξη μιάς περιοχής στό σχέδιο είναι μιά τυπική, νομική πράξη (μέ σημαντικότερη συνέπεια: οί ιδιοκτήτες στήν περιοχή αυτή αποκτούν δικαίωμα νά εκμεταλλευτούν τό οικόπεδό τους γιά κτίσιμο σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι πριν). Γιά νά μπορεί όμως αυτή ή τυπική πράξη νά λάβει χώρα χωρίς δυσμενείς συνέπειες, χρειάζεται νά ισχύσουν δυό (κυρίως) προϋποθέσεις, πού δέν είναι πιά τυπικές, αλλά ουσιαστικές:

α. Πρέπει ή οικιστική ανάπτυξη τής περιοχής νά μήν είναι αντίθετη μέ τούς στόχους του ρυθμιστικού (ή χωροταξικού) σχεδιασμού.

β. Πρέπει νά έχουν εξασφαλιστεί οί τεχνικοί εκείνοι όροι πού θά κάνουν δυνατή τή σωστή διαβίωση στήν περιοχή καί όταν άκόμα θά έχει κτιστεί όλος (ή

σχεδόν) ό επιτρεπόμενος οικοδομικός όγκος

Θά μās άπασχολήσει κυρίως ή δεύτερη προϋπόθεση: οί τεχνικοί όροι μεταφράζονται σέ οικονομικούς, καί αυτό, μέ δυό λόγια, σημαίνει ότι γιά νά μπει μιά περιοχή στό σχέδιο (πού συνεπάγεται, άς μήν τό ξεχνάμε αυτό, κέρδος γιά τούς ιδιοκτήτες), κάποιος πρέπει νά πληρώσουν χρήματα (πού πηγαινουν γιά τήν εξασφάλιση κοινοχρήστων χώρων, γιά τήν κατασκευή δρόμων, κ.ο.κ.). Ποιοί είναι αυτοί;

Η πηγή τής οικιστικής μας κακοδαιμονίας (σέ τυπικό επίπεδο άνάλυσης) βρίσκεται στό ότι ή παλιά νομοθεσία έδινε τή δυνατότητα νά αφήνεται τό έρώτημα αυτό αναπάντητο.³ Έτσι:

α. Έπειδή τά λεφτά δέν μαζεύονταν (ή δέν μαζεύονταν όσο έπρεπε), οί οικισμοί κτίζονταν χωρίς νά έχουν πραγματοποιηθεί οί απαραίτητες τεχνικές προϋποθέσεις. Έπειδή, τά πρώτα χρόνια, ό πληθυσμός ήταν λίγος, καί ή γεύση τής «νίκης» από τήν ένταξη άκόμα φρέσκια, οί συνέπειες από τίς ελλείψεις αυτές δέν όδηγούσαν σέ συνειδητοποίηση των αιτίων τους. Καθώς όμως ή πυκνότητα του πληθυσμού μεγαλώνει καί αντίστοιχα αύξάνουν καί οί άνάγκες, τά προβλήματα όξύνονται, καί, τό χειρότερο, ή επίλυσή τους έχει γίνει σχεδόν άδύνατη (γιατί τό κόστος μιάς πολεοδομικής ρύθμισης εκ των ύστερων είναι πολλαπλάσιο). Τώρα όμως, οί κάτοικοι έχουν πιά ξεχάσει τήν εποχή του «προπατορικού άμαρτήματος» (τής «άβρόχους ποσί» ένταξης) καί άναρωτιούνται σέ ποίο μεταφυσικό λόγο νά άποδώσουν τά δεινά τους. Καί βέβαια ούτε συζήτηση δέν μπορεί νά γίνει γιά άναζήτηση των «όφρων» εκείνων πού, μέ τό (οικονομικό ή πολιτικό) άζημίωτο τούς «διευκόλυναν» τότε, γιά νά

2. Όχι γιατί ή πρώτη είναι άσημάντη, τό αντίθετο. Άλλά ή κύρια άπειλή, τή στιγμή αυτή, είναι από τή μη ικανοποίηση τής δεύτερης.

3. Καί έμενε κατά κανόνα αναπάντητο, χάρη καί στήν «κατανόηση» τόσο τής κεντρικής διοίκησης όσο καί τής τοπικής αυτοδιοίκησης.

τούς αποδοθούν εϋθύνες τώρα.

6. Μερικές όμως φορές «δρίσκονται» τὰ λεφτά, ἔγκαιρα ἢ καθυστερημένα, γιά κάποια ἔργα. Πηγή τους εἶναι τό δημόσιο ταμεῖο. Ἔτσι, οἱ φορολογούμενοι (φτωχοί καί πλούσιοι) πληρώνουν γιά τή δελτίωση τῆς ποιότητας ζωῆς (ἢ τοῦ εἰσοδήματος) ὀρισμένων (κατοίκων καί ἰδιοκτητῶν τῆς περιοχῆς στήν ὁποία γίνονται τά ἔργα).

Αὐτό θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ θεμιτό ἂν οἱ ὀφελούμενοι ἦταν κάποιοι ἀναξιοπαθόντες, οἰκονομικά ἀσθενεῖς, κ.λπ. Ὅλοι ὅμως γνωρίζουμε, στή διελευσιμότητα γιά τήν ἀπόσπαση χρημάτων ἀπό τό δημόσιο κορδανά, ποιοί ἔχουν τά περισσότερα ἐφόδια γιά νά τά καταφέρουν: ὄχι βέβαια οἱ ἀπόκληροι τῶν δυτικῶν «προαστείων» ἀλλά μάλλον οἱ «προνομιούχοι» τῶν βορειῶν προαστείων.

Νά λοιπόν γιατί οἱ συνθήκες διαβίωσης διορθώνονται, ὅταν διορθώνονται, μόνο στίς πλούσιες περιοχές. Νά πῶς ὁ φορολογούμενος ἐπιδοτεῖ (καί) τίς συνθήκες κατοικίας τῶν «προνομιούχων». Νά ἄλλος ἕνας τρόπος μέ τόν ὁποῖο οἱ πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι καί οἱ φτωχοί φτωχότεροι.

Τέλος – ἀλλά αὐτό θά ἀπαιτοῦσε μία δόλοκληρη ξεχωριστή ἀνάλυση γιά νά ἐξηγηθεῖ – αὐτή ἡ κατάσταση ἀποτελεῖ τήν κύρια πηγή τῆς ἀνάπτυξης μαζικής καί «ἄγριας» κερδοσκοπίας στή γῆ, ἕνα δηλαδή ἀπό τά μεγαλύτερα «δομικά» προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς μας «ἀνάπτυξης».

Τί κάνει ὁ νόμος 947 γιά νά διορθώσει αὐτή τήν κατάσταση;

Ὁ νόμος 947 δίνει μιάν ἀπλή, συγκεκριμένη, ὄχι ἄδικη, καί, τό κυριότερο, χωρίς «παραθυράκια» ἀπάντηση στό ἐρώτημα ποίος πληρώνει. Πληρώνουν οἱ ὀφελούμενοι ἰδιοκτήτες καί ἡ πληρωμή αὐτή γίνεται σέ χρημα ἄλλα καί σέ γῆ. Ὁ τρόπος ὑπολογισμοῦ τῶν εἰσφορῶν εἶναι τέτοιος πού νά μήν ἀφήνει περιθώρια γιά «ἐρμηνείες», «εἰδικές κρίσεις», κ.ο.κ. (εϋθέως ἀνάλογος πρὸς τό ἐμβαδόν), οὔτε καί γιά ἄλλες ἀμφισβητήσεις. Ἡ παρουσία καί εἰσφορᾶς σέ γῆ εἶναι μία πρόσθετη διασφάλιση ὅτι, ὅπως καί νά ἴθουν τά πράγματα, κάποιοι πόροι θά συγκεντρωθούν.⁴

Εἶναι δυνατό ὅμως νά ἐγινε προοδευτικός νόμος ἀπό ἕναν ἀντιδραστικό διομήχανο, τό Στ. Μάνου;

Αὐτό ὑπῆρξε τό κύριο ἐπιχείρημα κατά τοῦ νόμου 947 ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀριστερῆς κριτικῆς. Ὁ καθένας καταλαβαίνει πόσο σαθρή κριτική εἶναι αὐτή πού ἀντί νά κρίνει τό ἀντικείμενο προσπαθεῖ νά χαρακτηρίσει τό ὑποκείμενο.

4. Γιατί ἡ εἰσφορά σέ χρημα σημαίνει κάποια διαδικασία ἐκτίμησης ἀλλά καί γενικότερα ἡ εἰσπραξίη τῆς ἐξαρτάται ἀπό τό «ζῆλο» τῶν ἐπιφορτισμένων μέ αὐτήν «κεντρικῶν» ἢ τοπικῶν «ἀρχόντων», πράγμα πού δέ συμβαίνει μέ τήν εἰσφορά σέ γῆ. Αὐτός εἶναι ἄλλωστε καί ὁ λόγος πού «διεκδικεῖται», παράλληλα μέ τήν κλιμάκωση τῶν εἰσφορῶν καί ἡ δυνατότητα (ὅταν ἡ διοίκηση τό «κρίνει ἀναγκαῖο») μετατροπῆς τῶν εἰσφορῶν σέ γῆ σέ εἰσφορές σέ χρημα.

Ἀντίθετα, ἡ κριτική ἀπό τά δεξιά ὑπῆρξε πολύ πιό ὀυσιαστική. Ὡς «βόμβα στά θεμέλια τοῦ καθεστῶτος» χαρακτηρίστηκε ὁ νόμος ἀπό δεξιούς κύκλους.⁵

Ὁ ἀμειλικτος πόλεμος πού ἐξαπολύθηκε κατά τοῦ νόμου ἀπό τοῦς κύκλους αὐτούς, μέ τά πολλά μέσα πού διαθέτουν (ἀπό τά ὁποῖα δέν εἶναι τό λιγότερο ἰσχυρό νά κινοῦν ἐντεχνα ἀριστερούς χώρους, ἰδιαίτερα ὅταν ἡ ὀλοφάνερη ἰδιοτέλεια τῆς ἐπιδίωξῆς τους τοῦς ἐμποδίζει νά ἐμφανιστοῦν οἱ ἴδιοι σέ ὀρισμένους χώρους), εἶχε τά γνωστά ἀποτελέσματα: ὁ κ. Πλυτᾶς ἀνέλαβε τό Ὑπουργεῖο Χωροταξίας καί ἔσπευσε στή συνέχεια, σάν νά ἀνῆκε σέ ἀντιπολιτευόμενο πρῖν κόμμα πού μόλις ἀνέβηκε στήν ἔξουσία, νά δηλώσει ὅτι θά καταργοῦσε τόν 947.

Γρήγορα ὅμως διαπίστωσε ὅτι δέν μπορούσε νά τόν καταργήσει, τουλάχιστον ἀνοικτά. Τόν ἀφῆσε λοιπόν νά ὑπάρχει χωρίς νά τόν ἐφαρμόζει καί ταυτόχρονα προσπάθησε νά ἐντάξει ὅσο τό δυνατόν περισσότερες πειλοχέες στό σχέδιο μέ τήν παλιά (οῦσιαστικά) διαδικασία, μέ τή μορφή μιᾶς «ἐξαιρετικῆς» ρύθμισης (εἶναι φανερό ὅτι ἕνας νόμος πού μένει ἀχρησιμοποίητος ἐνῶ τό ἀντικείμενό του ρυθμίζεται, κάθε φορά πού ὑπάρχει ἀνάγκη, μέ εἰδικές νομοθετικές παρεμβάσεις, ἔχει καταργηθεῖ στήν πράξη).

Ὅμως καί αὐτή ἡ ἐπιδίωξίη του δέν μπόρεσε νά πραγματοποιηθεῖ χάρις σέ (παρασκηνιακές) παρεμβάσεις καί σέ (σκηνικές) ἀντιδράσεις. Παρῳλαυτά, αὐτοί πού ἐπιδιώκουν τήν παρακαμψῆ του νόμου κέρδισαν χάρις στόν κ. Πλυτᾶ σημαντικό ἔδαφος καί ὁ «ἀθηνολάτρης» αὐτός πολιτευτῆς ἐξασφάλισε τήν ἀμοιδή του μόχθου του (ἐπανεξελέγη).

5. Ἀποκαλυπτικό τῆς ἀντιδραστικῆς αἰχμῆς τῆς κριτικῆς κατά τοῦ 947 εἶναι τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τό κύριο ἀρθρο περιοδικοῦ Ἐπίκαιρα:

«Ἐπαψε τό καθεστῶς μας νά σέβεται τήν ἀτομική ἰδιοκτησία καί νά στηρίζεται οἰκονομικά, κοινωνικά καί πολιτικά σ' αὐτήν; Οἱ ποικιλόμερφες καί πολλές φορές ὑπερβολικές κρατικές παρεμβάσεις πού νοθεύουν τή φιλελεύθερη οἰκονομία καί κορυφώνονται τώρα μέ τό νομοσχέδιο «περὶ οἰκιστικῶν περιοχῶν», εἶναι ἀπλῶς σπασοπαδικῆς προχειρότητες ἀνεπαρκῶν εἰσηγητῶν καί ἀνεδαφικῆς εἰσηγήσεις «εὐκολῶν [sic] λύσεων» ἢ κάτι ἀκόμη πιό ἐπικίνδυνο, μιᾶ ἐντεχνή δηλαδή δολιοφθορά στά θεμέλια τοῦ καθεστῶτος, ὥστε τό ἀστικό καθεστῶς ν' ἀποστερηθεῖ τῶν φυσικῶν του σιμιάχων καί νά παραδοθεῖ, εὐκόλῃ λεῖα, στοῦς παντοειεῖς ἐχθρούς του;... «Στό κάτω τῆς γραφῆς», λέει στέλεχος ἑνός μεγάλου Σωματεῖου, «προτιμῶ νά ζῆσω, ὅπως εἶπε πρόσφατα ἕνας Ἀγγλος, σ' ἕνα κομμουνιστικό καθεστῶς, πού τουλάχιστον εἶναι συνεπές στίς διακηρύξεις του, παρά σ' ἕνα νόθο ἀστικό καθεστῶς πού, ἐνῶ στηρίζεται στήν ἰδιοκτησία, τήν καταδιώκει καί, ἐνῶ διακηρύσει τή φιλελεύθερη οἰκονομία, τήν παραβιάζει συνεχῶς». Ὅσοι μελέτησαν προσεκτικά τό κείμενο τοῦ νομοσχεδίου «περὶ οἰκιστικῶν περιοχῶν» μιλοῦν γιά «σοσιαλ-κακοποίηση τῆς ἰδιοκτησίας, πού δέν ἔχει ἐπιχειρηθεῖ ἀπό κανένα ἄλλο πολιτικό σύστημα». Καί ὄλων τῶν πυρᾶ στρέφονται κατά τοῦ ὑφυπουργοῦ Δημ. Ἔργων καί ἐπίδοξου ὑπουργοῦ Οἰκισμοῦ κ. Στ. Μάνου, στόν ὁποῖο καί ἀποδίδονται ὅλες «οἱ φαεινές ιδέες» καί οἱ «παιδαριώδεις πειραματισμοί» πού περιγράφονται ἀναλυτικά στήν ἔρευνά μας». Ἐπίκαιρα, τεύχος 566, 7-6-79 (οἱ ὑπογραμμίσεις δικῆς μου).

Ἀναρωτιέμαι ἂν τό περιοδικό αὐτό θά δεῖξει ἀνάλογο μένος καί κατά τοῦ «προοδευτικότερου» νόμου τοῦ κ. Τρίτση. Ἐκτός ἂν ὁ ἐκδότης του προσχώρησε καί αὐτός στό σοσιαλισμό.

Ἐξέρχεται Πλυτᾶς, εἰσέρχεται Τρίτης.

Ὁ κ. Πλυτᾶς ἔφυγε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Χωροταξίας τὴν κατὰλληλη γι' αὐτόν στιγμή, κληροδοτώντας στὸ διάδοχό του ἓνα τεράστιο πρόβλημα. Ἐντάξεις δὲν ἔχουν γίνεϊ γιὰ χρόνια· ὁ κόσμος ἀδμονεῖ (δικαίως), καὶ δὲν εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι πού ἐπιλέγουν τὴν ὁδὸ κάποιου αὐθαιρέτου· παρὰ τὴν ὕφεση, οἱ τιμές τῆς γῆς παραμένουν ὑψηλές, λόγω τῆς στενότητος τῆς προσφορᾶς. Μὲ δύο λόγια, πρέπει πιά νὰ δοθῆϊ λύση. Ἄλλὰ μὲ ποιὸ νόμο; Ὅπως εἶδαμε:

- τὸν 947, ὡς ἀντιπολίτευση, τὸ ΠΑΣΟΚ τὸν ἀποκήρυξε καὶ πάντως ἢ ἐφαρμογὴ του θὰ τὸ ἔφερνε ἀντιμέτωπο μὲ ἰσχυρότατα συμφέροντα·

- ἐπιστροφή στὴν παλιὰ νομοθεσία δὲν συζητιέται·
- ἓνας νέος νόμος, ἀλλὰ ποιός; Ὁ κ. Πλυτᾶς προσπάθησε μὲ διάφορες ἐπιτροπές νὰ διαμορφώσῃ ἓνα νόμο πού νὰ ἀφήνῃ καὶ τὴν πίττα ὀλάκερη καὶ τὸ σκύλο χορτάτο (νὰ γίνον τὰ ἀναγκαῖα ἔργα χωρὶς νὰ πληρώσῃ ὅμως κανεῖς!). Οἱ ἐπιτροπές κατέληξαν ἐβέβαια σὲ πενιχρὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ «ἄλλη» λύση πού εἶναι ἡ ἴδια.

Καὶ ὅμως ὁ κ. Τρίτης, μὲ ἀθλητικὴ ἄνεση, ἀνακοίνωσε τὴ λύση. Ἕνας νόμος, πού θὰ εἶναι ὁ νόμος, ἀφοῦ θὰ λύσει μιά γιὰ πάντα τὰ προβλήματα πολιτικῆς, γῆς, ρυθμιστικῶν καὶ χωροταξικῶν σχεδίων, αὐθαιρέτων, Γ.Ο.Κ., στεγαστικῆς πολιτικῆς, ἅ ναι, καὶ τῆς ἀντικατάστασης τοῦ 947, θὰ εἶναι ἔτοιμος «σὲ ἓνα χρόνο».

Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἐπείγοντα προβλήματα, μὲ ἓνα μεταβατικὸ νόμο, πού θὰ καταργηθῆϊ ὅταν θὰ ψηφιστῆϊ ὁ ὀριστικὸς, ἐντάσσονται μερικὲς περιοχές στὸ σχέδιο (πολύ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς πού ἐπιχείρησε νὰ ἐντάξῃ ὁ Πλυτᾶς).

Ἔτσι:

- ἡ ὑπόσχεση γιὰ ψήφιση τοῦ νόμου σὲ ἓνα χρόνο καθυστερᾷ τὰ «τελειοθηρικά» πνεύματα (ὅσο καὶ ἂν εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι νόμος «ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης», καὶ μάλιστα μὲ συμμετοχὴ τῶν μαζικῶν φορέων, κ.λπ., δὲν ἐτοιμάζεται οὔτε σὲ τρία χρόνια, καὶ μὲ προϋπόθεση ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο θὰ λειτουργεῖ στοιχειωδῶς)

- ἡ μαζικὴ ἔνταξη περιοχῶν, πού θὰ πραγματοποιηθῆϊ μὲ τὸ «μεταβατικὸ» νόμο, θὰ ἡρεμήσῃ τὰ ἐξηγημένα πνεύματα, ἢ πίεση θὰ ἐκτονῶθῃ καὶ ἔτσι θὰ μπορέσουν οἱ ἐπιτροπές τοῦ «ὀριστικοῦ» νόμου μὲ ἄνεση πιά νὰ διανύσουν τὸ διάστημα ὡς τὸν ἐπόμενο Ὑπουργό, πού θὰ θέσῃ νέες ἀρχές γιὰ ἓνα νέο νόμο, πού δὲν θὰ λύνει μόνο ὅλα τὰ προβλήματα, ἀλλὰ καὶ μερικὰ ἀκόμα. Ὁ καιρὸς νὰ περνᾷ.

Κινδυνεύουμε λοιπόν, ἂν τὸ σχέδιο τοῦ κ. Τρίτης «ὑλοποιηθῆϊ», νὰ ἀποκτήσουμε ἓνα «προσωρινό» νόμο πού θὰ καθορίζει τὴ μοῖρα τῶν οἰκισμῶν μας γιὰ μερικὲς δεκαετίες. Ἀξίζει νὰ δοῦμε προσεκτικὰ τί σκέψεις ὑπάρχουν γιὰ τὸ νόμο αὐτό.

Ὁ ἀντι-947

Τὴν ὥρα πού γράφονται οἱ γραμμὲς αὐτὲς ἐπικρατεῖ κάποια ἀσάφεια γιὰ τὸ κατὰ πόσον ὑπάρχει ἐπίσημο σχέδιο νόμου ἢ ἀπλῶς κάποιες προτάσεις. Οἱ σκέψεις

πού διατυπώνονται παρακάτω ἔχουν ἀφετηρία ἓνα ὀρισμένο σχέδιο ἀλλὰ ἔχουν πιστεύω ἀξία ἀκόμα καὶ ἂν τὸ σχέδιο αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ ὀριστικὸ, γιατί ἡ γενική του λογικὴ δὲν μοιάζει πιθανὸ νὰ ἀλλάξῃ ἀπὸ τὴ μιά μέρα στὴν ἄλλη.

Ἔπάρχει περιθώριο γιὰ ποικίλες τεχνικὲς καὶ νομικὲς ἀντιρροήσεις· ἀφοροῦν σημεῖα πού μποροῦν πάντως νὰ διορθωθοῦν, ἰδιαίτερα μάλιστα ἂν οἱ συντάκτες τοῦ νόμου πάσουν νὰ κατατρύχονται ἀπὸ τὸ ἄγχως μήπως τυχόν καὶ «μοιάζει» ὁ δικὸς τους νόμος μὲ τὸν 947.

Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σημεῖα ὅπου οἱ ἀντιρροήσεις εἶναι πολύ πιὸ οὐσιαστικὲς:

α. Ἡ ὅλη δομὴ τοῦ νόμου, ἀλλὰ εἰδικὰ μερικὲς «διατυπώσεις», ἀφήνουν τεράστια περιθώρια «πρωτοβουλίᾶς» καὶ «εὐελιξίας» στὴν κεντρικὴ διοίκηση (παλιὰ τὸ λέγαμε αὐθαιρεσία τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ τῶν μανδαρῖνων). Παράλληλα οἱ ἀσαφῆς διαδικασίες (καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μελετηθοῦν σαφεῖς διαδικασίες στὰ γρήγορα) θὰ ὀδηγοῦν σὲ συνεχεῖς ἐμπλοκές τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου, ὅποτε ἢ παρέμβαση τῆς κεντρικῆς διοίκησης θὰ ἐπιβάλλεται, ἀκόμα καὶ ὅταν (ἂν) δὲν εἶναι ἐπιδίωξή της.⁶

β. Ἀλλὰ ἡ κυριότερη ἀμφισβήτηση ἀφορᾷ τὸ ἐπιμαχο θέμα τοῦ ποιός (καὶ ἂν) πληρώνει γιὰ τὴ δημιουργία τῶν τεχνικῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἔνταξη τῶν περιοχῶν. Ἡ σαφὴς ἀρχὴ τῆς προκαθορισμένης καὶ ἀναλογικῆς πρὸς τὴν ἐπιφάνεια εἰσφορᾶς σὲ γῆ καὶ χρῆμα, τοῦ 947, μετατρέπεται σὲ ἓνα σύστημα κλιμακωμένης εἰσφορᾶς, ποικίλων μειώσεων, ἔξαιρέσεων, κ.λπ., πού πολλὲς μάλιστα φορὲς ὑπόκεινται στὴ διακριτικὴ εὐχέρεια τῆς διοίκησης.

Προλαβαίνω αὐτοὺς πού θὰ μὲ κατηγορήσουν γιὰ «ἀντιδραστικὸ», ἀφοῦ θέλω νὰ πληρώνουν ἴσα «πλούσιοι καὶ φτωχοί» καὶ ἀρνιέμαι ἔτσι νὰ προσαρμοστῶ στὶς ἀπαιτήσεις τῶν σοσιαλιστικῶν μας καιρῶν· τί σχέση ἔχει ὅμως ὁ σοσιαλισμὸς (ἢ ἀκόμα καὶ ὁ «σοσιαλισμὸς»):

- μὲ τὸ νὰ ἀνακατεύουμε τὰ πάντα μὲ τὰ πάντα, κἀνοντας πολεοδομία μὲ κριτήρια κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικὴ πολιτικὴ μὲ πολεοδομικὰ κριτήρια·

- μὲ τὸ νὰ θεωροῦμε τεκμηρίο φτώχειας τὴν ἰδιοκτησία μικροῦ οἰκοπέδου (οἱ προλετᾶριοι δὲν ἔχουν τώρα τίποτα νὰ χάσουν «ἐξόν» τὸ οἰκοπέδάκι τους)·

- μὲ τὸ νὰ παριστάνουμε τὸ Ρομπέν τῶν Δασῶν (ἢ στολὴ του, ἂν ὄχι καὶ ὁ ρόλος του, θὰ πήγαινε πάντως στὸν κ. Ὑπουργὸ ΧΟΠ), στήνοντας ἐνέδρες (ὑπὲρ τῶν παραπάνω φτωχῶν) στοὺς νεοέλληνας «φεουδάρχεις» τοῦ ἑνός στρέμματος (κι ἀκόμα χειρότερα νομίζοντας ὅτι τοὺς τίς στήνουμε).

- μὲ τὸ νὰ ἐπιβραβεύουμε τοὺς καταπατητὲς καὶ νὰ τιμωροῦμε τοὺς ἰδιοκτῆτες (ἴσως ἐπειδὴ «ἡ ἰδιοκτησία εἶναι κλοπή»);·

- μὲ τὸ νὰ πιστεύουμε ὅτι στὰ θολὰ νερά πού δημιουργοῦμε δὲν θὰ ψαρεύουν οἱ «προνομιχοὶ» ἀεριστῆδες καὶ κερδοσκόποι (τοὺς καταργοῦμε)·

- μὲ τὸ νὰ ἔχουμε τὴν ἀφέλεια νὰ θεωροῦμε ὅτι αὐτοὶ πού φωνάζανε ἐπὶ Μάνου κατὰ τοῦ 947 σωμαίνον τώρα γιατί πείστηκαν γιὰ τὸ δίκαιο τῆς κλιμακωμένης εἰσφορᾶς, ἀκόμα καὶ ἂν εἶναι ἐνάντια στὰ συμφέ-

6. Ἐπειδὴ κίνδυνος ρουσφετολογίας καὶ πάντως ὑποβάθμιση (!) τοῦ ρόλου τῆς τοπικῆς αυτοδιοίκησης σὲ σχέση μὲ τὸν 947.

ροντά τους (και όχι γιατί τρίβουν τά χέρια τους ενόψει των «θολών νερών»).

Και οάν νά μήν ξφταναν οί δυσκολίες τής συλλογής των εισφορών, εισάγεται και ή ιδέα ότι τό προϊόν των εισφορών σέ μιά περιοχή θά μπορέι νά διατίθεται γιά ανάγκες άλλων περιοχών.⁷

Γιά όποιον ξέρει λίγο πώς λειτουργούν τά πολεοδομικά πράγματα, και ιδιαίτερα στή χώρα μας, είναι φανερό πού όδηγούν όλα αυτά. Όπου ή διακριτική ευχέρεια τής διοίκησης είναι μεγάλη, εκεί και συναλλαγή. Όπου υπάσχει περιθώριο γιά διεκδίκηση «έξισωσης», τελικά ή έξίσωση γίνεται, και πάντα σέ βάρος του συλλογικού συμφέροντος. Όποτε οί κανόνες του (άνα)διανεμητικού παιχνιδιού δέν είναι σαφείς και προκαθορισμένοι, τήν πληρώνουν οί φτωχότεροι και άδυνατότεροι. Αύτά, στήν περίπτωσή μας, σημαίνουν: έξίσωση των εισφορών (μετά ή χωρίς «λαϊκές» κινητοποιήσεις) πρός τά κάτω, και, αν λάβουμε υπόψη και διάφορες άλλες «δυνατότητες», ούσιαστικά μηδενισμό των εισφορών· ακόμα μεγαλύτερη άνάπτυξη τής διαφθοράς (πού δέν αντιμετωπίζεται με μεταθέσεις υπαλλήλων αλλά με άφαιρηση των κινήτρων γιά συναλλαγή)· τέλος, κίνδυνος, αν τύχει και υπάξουν κάπου, κάποτε, κάποιες εισφορές, αυτές νά αξιοποιηθούν πρός όφελος των επιτήδιων και των ισχυρών τής ευρύτερης περιοχής, αντί των εισφερόντων (αυτή ή προοπτική μετατρέπει σέ όριστικούς αντίπαλους των εισφορών και τούς δυνάμει συμμάχους τους, αυτούς δηλαδή πού μπορουν νά πιστούν ότι, σέ αντίλλαγμα γιά τίς εισφορές, τούς παρέχεται όργάνωση και έξοπλισμός τής γειτονιάς τους· τό αντίλλαγμα έξαφανίζεται, και έτσι μπορουν πιά όλοι άνεξαιρέτως νά επιδοθούν στήν εισφοροδιαφυγή).

Δηλαδή, όχι μόνο έπιστρέφουμε, με έντεχνο δέδια τρόπο, στά δεινά του παρελθόντος, αλλά έχοιμε μπροστά μας μιά περίοδο «πειραματισμού», στά θολά νερά τής όποιας πολλοί θά ψαρέψουν και πολλοί θά ψαρευτούν.

Τί πρέπει νά γίνει.

Πρώτα άπ' όλα νά σταματήσει αυτή ή ιστορία του «προσωρινού» νόμου. Γιατί δύο πράγματα μπορέι νά συμβαίνουν: είτε ό νόμος είναι άρτιος, όποτε γιάι νά είναι προσωρινός και όχι όριστικός, είτε είναι προχειροφτιαγμένος, όποτε είναι τελείως άπαράδεκτο νά έξαρθήσουμε τό μέλλον τεράστιας έκτάσεως οικισμών άπό ένα τέτοιο νόμο, και μάλιστα γιά νά κερδίσουμε μόλις ένα χρόνο (στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται γιά κέρδος χρόνου, γιάι και μόνο οί νομικές έμπλοκές και καθυστερήσεις άπό τήν άσάφεια των κακομελετημένων διαδικασιών θά προκαλέσουν πολύ μεγα-

7. Αυτή ή παράλογη πρόδλεψη άποσκοπει νά δώσει διέξοδο στο «ένδεχόμενο» με τήν κλιμάκωση των εισφορών νά μηδενιστούν ούσιαστικά οί εισφορές εκεί πού περισσότερο χρειάζονται, δηλαδή σέ περιοχές με μεγάλο τεμαχισμό των οικοπέδων, δίνοντας τή δυνατότητα στή διοίκηση νά κάνει άναδιανομές γης μεταξύ περιοχών. Μόνο κακό μπορέι νά προκύψει άπό τή ρύθμιση αυτή. Όμως τί καλύτερη όμολογία ότι και οί συντάκτες του νομοσχεδίου πιστεύουν ότι τελικά ή κλιμάκωση των εισφορών θά είναι σέ βάρος των συνθηκών διαδίκησης τους στίς πιά φτωχές περιοχές!

9. Μήν ξεχνάμε ακόμα ότι πρόκειται γιά ήδη ψηφισμένο νόμο.

κ. ΜΑΝΟΣ, ΠΑΝΤΩΣ, ΕΠΙΜΕΝΕΙ

Συντονίζεται ό άγών κατά του αντιλαϊκού νόμου 947)79

ΟΡΓΑΝΟΥΝΤΑΙ ΚΟΙΝΑΙ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΙΣ

Είκοσι περιοχάι τής Άττικής ξεσηκώθηκαν έναντιον του «αντιλαϊκού», «άντιδημοκρατικού», «λαστροκού» κλπ., κλπ. νόμου 947)79 (όπως έχει χαρακτηρισθή άπό τήν κοινή γνώμη και άπό σύσσωμον τον Έλπον), τον όποιον ό κ. Μάνος έπιμένει νά εφαρμογή παρ' ότι ισχυρίζεται πώς θέλει νά ώφελήσει τούς οικιστάς και παρ' όλο πού όλοι οί μέλλοντες νά... ώφεληθούν άπό τον νόμο του προβαίνου εις συρρέεις έκδηλώσεις διαμαρτυρίας και άποστέλλου κατά τής βιάδας τās ένστάσεις, διότι γνωρίζου ότι αι ιδιοκτηστές των άπειλούνται με καταστροφήν.

Συγκεκριμένως, προχθές Τετάρτη, στή Σελή Παναγοπούλου του Άμαρυσίου, με πρωτοβουλία τής τοπικής Συντονιστικής Έπιτροπής Άγώνος, έγινε μεγάλη κοινή σύσκεψη στήν οποία συμμετέσχον εκπρόσωποι είκοσι άστικών και παραθεριστικών περιοχών που κινδυνεύου νά καταστραφούν άπό τήν εφαρμογή του... κοινωφελούς αυτού νόμου και, όλοι, χωρίς εξαίρεσι, έτάχθησαν έναντιον του.

● Νά συγκροτηθή Κεντρική Συντονιστική Έπιτροπή Άγώνος
● Νά συγκληθή μεγάλη, κοινή συγκέντρωση, όλων των θυγομένων σέ όλες τίς περιοχές.

● Νά ενημερωθούν και νά προειδοποιηθούν οί κάτοικοι έκτοικιστάδων άλλων περιοχών οι όποιες έχουν σειρά γιά καταστροφική, καταστροφική όσον θά έξακολουθή νά ισχύη ό 947)79.

● Νά συνεχισθή ό δικαίος άγών των θυγομένων κατά του νόμου ό όποιος άπειλεί τίς περιουσίες τους και κατά του ύπεύθυνου ύ-

Αποφάσεις

«Έλεύθερος Κόσμος», 9 Μαΐου 1980.

λύτρη άπόλεια χρόνου άπ' ό,τι αν περιμένε κανείς τήν εφαρμογή του «όριστικού» νόμου, πού δέβαια θά είναι άρτιος).

Δεύτερον, θά πρέπει πιά νά διευκρινιστεί ποιά ει- ναι τά τρωτά του 947. Οί τόσες έπιτροπές πού έχου δουλέψει γιά νά τά άνακαλύψου (ή στήν άνάγκη νά τά εφεύρου), θά μποροΰσαν ίσως νά δώσουν μιά σαφή άπάντηση. Τούς ένοχλεί ή άνισότητα του πλούτου στήν Ελλάδα; ή κοινωνική άδικία πού προέρχεται άπό τό ότι όρισμένοι έχου ιδιοκτησίες γης και μάλιστα μεγάλες και άλλοι όχι; Τά θέματα αυτά δέν προέκυψαν δέβαια ξαφνικά, σήμερα, στήν Ελλάδα. Υπάρχου τρόποι και δρόμοι πού έχει έπεξεργαστεί τό σοσιαλιστικό κίνημα γιά τήν άνατροπή των άδικιών, και είναι ένας άγώνας πού συνεχίζεται. Άλλά μέσα σ' αυτούς τούς δρόμους σίγουρα δέν είναι ό «άγώνας γιά τήν κλιμάκωση των εισφορών». Δέν νοείται κοινωνική πολιτική άναδιανομής τής περιουσίας μέσα σέ μιά τυχαία έπιλεγμένη ομάδα ανθρώπων και με τυχαία κριτήρια.

Π Ρ Ο Σ Ο Χ Η

(Ὡδινεν ὄρος καὶ ἔτακε μῦν)

Ἡ τροποποίηση τῆς παρ. 2 τοῦ ἀρθροῦ 62 τοῦ Ν. 947/79, πού ψηφίστηκε στή βουλή τὴν τελευταία στιγμή εἶναι ἀπατηλή, παραπλανητική καὶ ψηφιοθηρική, διότι ἀφορᾷ μόνον τὴν κύρια (πρώτη) κατοικία καὶ αὐτὴ ὑπὸ τέτοιους ὄρους καὶ προϋποθέσεις, πού καθιστᾷ ἀδύνατη τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Ν.Δ. τοῦ 1923.- Ὁ 947 παραμένει ἀτόπος.- Ὁ ἈΓΩΝΑΣ συνεχίζεται.

Κοινός ἀγών

Ὅπως ἦταν φυσικό καὶ ἀνεμένετο, οἱ θιγόμενοι ἀπὸ τὸν ἐν θέματι νόμο, δεδομένου ὅτι εἶναι ἑκατοντάδες χιλιάδες οἰκογενειάρχαι, ἀπεφάσισαν νὰ ἐνωθῶν σὲ ἓνα κοινὸ ἀγῶνα ἐναντίον οὐοδηποτε ἀπειλεῖ νὰ τοὺς ἀποστερήσῃ ἢ νὰ θίξῃ τὶς ἰδιοκτησίαις τους, πού τὶς ἀπέκτησαν μὲ πολλὰς θυσίας καὶ κόπο καὶ στίς ὁποῖες ἐστήριξαν τὰ ὄνειρά τους γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ τὰ παιδιὰ τους.

Ἐτσι, ὁποιοσδήποτε πρόκειται νὰ ἀναλάβῃ τὸ ὑπουργεῖο Χωροταξίας καὶ περιβάλλοντος, ἐὰν ἐπιμεῖν νὰ προχωρήσῃ στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 947/79, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἔχῃ νὰ ἀντιμετωπίσῃ μίαν χωρὶς προηγούμενο λαϊκὴν κατακραυγὴν.

Πάντως, τὸ ἐναυσμα γιὰ τὴν προχθεσινὴ πρώτη κοινὴ σύσκεψιν ^{στὴν Ἀγροτική καὶ Μεσογείων} ἐξέστῃ σὲ ἡ ἐκδοσίς τῶν διατάγματων, βασι τοῦ νόμου αὐτοῦ, μὲ τὰ ὅποια ἐκηρύχθησαν ὡς «οἰκιστικαὶ περιοχαί», ὁ Ἅγιος Θωμᾶς Ἀμαρουσίου καὶ τὸ Νέο Ἡράκλειο Ἀττικῆς.

Ζ Η Τ Α Μ Ε νὰ μποῦμε στό σχέδιο μὲ τὸν ἰσχύοντα Ν Ο Μ Ο τοῦ 1923, πού εἶναι «Σ Ο Φ Ο Σ» ὡς ἀντικειμενικός, μὲ τροποποιήσεις ἢ συμπληρώσεις του, ὅπου τοῦτο ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ. Οἱ καλοὶ Οἰκισμοὶ μὲ τὸν Νόμο τοῦ 1923 ἐδημιουργήθησαν, ὅπως τὸ Ψυχικό, ἡ Φιλοθέη, ὁ Χολαργός, τοῦ Κυπριδέου, ἡ Βουλιαγμένη, τοῦ Παπάγου, ἡ Ἐκάλη, ἡ Ν. Πολιτεία, κ.λ.π. Ἐκεῖ πού δὲν τηρήθηκε ὁ Νόμος αὐτός, γιατί ἦταν ὁ κόσμος φτωχός, ἐκεῖ δημιουργήθηκε «τὸ χάος», ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνοχὴ καὶ τὴν εὐλογία τοῦ Κράτους.

Οἱ συνεχεῖς, ἀλεπάλληλες καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενες δηλώσεις τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργοῦ κ. Πλυτᾶ, δημιούργησαν στό λαὸ τὴν ἐντύπωση, ὅτι ὁ Νόμος καταργήθηκε ἢ τροποποιήθηκε ὑπὲρ τῶν μικροῖδιοκτητῶν, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα οὐδεμία τροποποίησις ἔγινε. Ὅπως εἶναι γνωστόν, μὲ τὸν Νόμο 947 (ἀρθρα 3 καὶ 28) προβλέπεται νὰ μετατρέπωνται καὶ τὰ παράλια τῆς χώρας σὲ τσιμεντουπόλεις, μὲ βιομηχανίες, τουριστικὰ μεγαθήρια, πολυκατοικίες (γκέτο) ὑπονόμους κ.λ.π., μὲ ὄλες τὶς γνωστὲς καταστροφικὲς τοῦ περιβάλλοντος συνέπειες, ἀφοῦ ὄλες οἱ μελέτες πάνω στὰ π α ρ ἄ λ ι α γίνονται καὶ προχωροῦν, διὰ νὰ ἰκανοποιηθῶν ξένα συμφέροντα, διότι ἡ Ἑλλάς θεωρεῖται τόπος ἐκμεταλλεύσεως καὶ παραθερισμοῦ τῆς Εὐρώπης.

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ Διακήρυξη «Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀγῶνος περιοχῆς Ἀττικῆς κατὰ τοῦ Ν. 947». Αὐγουστος 1981.

Εἶναι βέβαιο ὅτι ὑπάρχουν τρωτὰ καὶ προβλήματα μὲ τὸν 947. Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν θὰ βρεθοῦν ἀπὸ ὀμφαλοσκοπικὲς ἐπιτροπές. Μόνο ὁ ἔλεγχος τῆς πράξης μπορεῖ νὰ δώσει ἀπαντήσεις: ἡ ἐφαρμογὴ.

Ἐφ' ἔφαρμοστὲι λοιπὸν ὁ 947. Θὰ λύσει τὰ ἐπείγοντα προβλήματα τοῦ κ. Τρίτου, καὶ μάλιστα ἀμέσως. Ὁ κ. Πλυτᾶς μπορεῖ νὰ «πάγωσῃ» τὸ νόμο, δὲν ἔκαψε ὅμως τοὺς φακέλους μὲ τὶς ἔτοιμες μελέτες τῶν οἰκιστικῶν περιοχῶν καὶ τὰ ἄλλα ἐπιτελικά σχέδια, καὶ πολὺ λιγότερο βέβαια τοὺς ἀνθρώπους πού πίστεψαν καὶ δούλεψαν γιὰ τὸ νόμο αὐτό.⁹ Δὲν χρειάζεται παρὰ λίγο θάρρος (παλιότερα τὸ λέγαμε: πολιτικὴ βούλησις) γιὰ νὰ ξαναζωντανέψῃ ὄλο αὐτὸ τὸ δυναμικό.

Ἄν κριθεῖ ὅτι δημιουργοῦνται περιπτώσεις ἀδικῶν ἢ κάποια ἐντοπισμένα κοινωνικά προβλήματα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ 947, ἄς δημιουργηθεῖ μιά ἐπιτροπὴ ἐξασφαλισμένης ἀμεροληψίας μὲ ἓνα μικρὸ προϋπολογισμό στὴ διάθεσί της, γιὰ νὰ ἀσκεῖ κοινωνικὴ πολιτικὴ (μὲ τὰ σχετικά μὲ αὐτὴν κριτήρια, καὶ

ὄχι μὲ τυχαία, ὅπως εἶναι τὸ μέγεθος μιᾶς ἰδιοκτησίας).

Καὶ μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, μὲ νηφαλιότητα καὶ ἡρεμία, ἄς ξεκινήσουμε τὸ μεγάλο, ἀνοικτὸ καὶ τεκμηριωμένο διάλογο πού ταιριάζει στό μέγεθος καὶ τὴ σημασία τοῦ οἰκιστικοῦ μας προβλήματος, γιὰ νὰ φτιάξουμε, ὅπου χρειάζεται, καινούριους πολεοδομικοὺς θεσμούς.

Μὲ νηφαλιότητα καὶ ἡρεμία, ὄχι μὲ συνοπτικὲς διαδικασίες. Προπαντὸς ὄχι μὲ συνοπτικὲς διαδικασίες.

Τὸ ἑλληνικὸ οἰκιστικὸ περιβάλλον δὲν ἀντέχει κι ἄλλες «ἐκτελέσεις». Οὔτε ὅμως καὶ ἡ ὁδὸς τῆς ἀναβολῆς εἶναι δυνατὸν νὰ συζητηθεῖ. Τὰ περιθώρια ἔχουν στενέψει.

Μόνο ἓνας δρόμος πρὸς τὰ μπρός ὑπάρχει σήμερα: ἐφαρμογὴ τοῦ 947. Καὶ ἄς εἶναι βέβαιος ὁ κ. Ὑπουργός ὅτι, κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ σημαία, πολλοὶ θὰ στρατευτοῦν.

Χαλάνδρι, 23 Μαρτίου 1982

Ἑταιρεία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καί πολιτική συμπαιγνία

τοῦ Κώστα Ζουράρη

«Ἄφωνοι καί ἐνωμένοι, ὅπως μᾶς θέλουν,
ἀκούμε
τίς ἐνδεχόμενες καταγίδες καί λιακάδες τοῦ
χώρου
μας, μέσα σέ ἀδιαφιλονίκητη ἡρεμία καί λίγα
συγκαλυμμένα ρεψίματα».
Θέμης Αἰδεριιάδης: «σημειώσεις γιά τήν Ἴφιγέ-
νεια»

Ἔχει θεβαίως πει ὁ Ἐμ. Ροΐδης φράσεις ἐς αἰεὶ ἰσχύουσες, ὅτι «τά πάντα παρ' ἡμῖν εἶναι σκιαί, εἶδω-
λα καί φαντάσματα καί ζῶν ἄληθινὴν ἔχει μόνη ἡ
πολιτικὴ... Εἰς πάντα ἐν ἐνὶ λόγῳ Ἑλλήνα πρόκειται
ἢ αἵρεσις μεταξύ πολιτικοῦ καί μηδενικοῦ».

Εἶναι ὁ τόπος στενός; Εἶναι τὸ τάλαντον τῆς φυ-
λῆς; Ὁ Ροΐδης, χωρὶς νὰ ἀποφαίνεται, συνεχίζει νὰ
διαπιστώνει ὅτι ὁ Ἕλληνας ποτὲ δὲν ἀπαλλάσσεται ἀπὸ
πολιτικῶν φροντίδων, «ἀφοῦ πολὺ μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς
εὐδοκίμησης εἰς τὸ ἔργον, ἐξαρτᾶται ἡ προαγωγή ἢ
καὶ ὁ ἐπιούσιος αὐτοῦ ἄρτος ἐκ τῆς ἰκανότητος αὐτοῦ
νὰ ἀσφραίνεται ἐγκαίρως ὑπουργικὰς κρίσεις καί τῆς
προθυμίας του νὰ φθέγγεται ὡς τὸ ἄγαλμα τοῦ Μέ-
μνονος εἰς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον».

Οἱ καιροὶ ὅμως ἀλλάζουν. Φταίει ὁ κρατικομονο-
πωλιακὸς καπιταλισμός; Ἀμβλύνει τὸ δίλημμα ἡ σο-
σιαλιστικὴ ἀλλαγὴ; Ἡ ἀπάντησις θὰ ἦταν ὀλισθηρὴ,
ἐνῶ ἡ διαπίστωσις ἀβίαστη; ὁ σύγχρονος Ἕλληνας, πι-
θανόν καὶ ἡ Ἑλληνίς, διότι ἡ θηλύτης πλέον πολι-
τεύεται, «ἀπαλλάσσεται ἀπὸ πολιτικῶν φροντίδων»,
ἂν θέλει.

Μπορεῖ νὰ εὐδοκίμησῃ στὰ ἔργα του, ἡ ἐξέλιξις του
ἀδιατάρακτη θὰ καταλήξῃ στὴν τριακονταπενταετία,
ἐκτός ἂν ἀτύχησε νὰ εἶναι διευθυντῆς, ἔχει καὶ τὴν
εὐτυχία νὰ ἄρει τὴν αἵρεση μεταξύ πολιτικοῦ καί μη-
δενικοῦ. Πῶς;

Ἄν, ὡς μηδενικό, δηλώσει πολιτικὸς ἐπιστήμων.

Τέτοια φάνηκε νὰ εἶναι ἡ ὑποδόρια ἐπιδίωξις τῆς
Ἑταιρίας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, πού συνάθροισε
προσφάτως πολιτικούς ἐπιστήμονες-πανεπι-
στημιακούς, δημοσιογράφους καὶ ἓνα! (1) βουλευτὴ
τοῦ κυβερνῶντος κόμματος γιά νὰ τοὺς ἀπασχολῆσει
μέ τις ἐκλογές τοῦ Ὀκτωβρίου 1981.

Οἱ ἐπικεφαλῆς ἑταῖροι, ἔδειξαν νὰ πιστεύουν ὅτι
μιὰ Ἑταιρεία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης μπορεῖ νὰ εἶναι
κάτι σάν ἀκαυλον πετεινόν, πού ὑπερίπταται τῆς πο-
λιτικῆς ὡς κοράκι μέ νύχια γαμψὰ μέν, ἀσκητικά δέ.
Ὅσο γιά τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμη, ἔδειξε πῶς εἶναι, γιά
τούς ἑταίρους αὐτοὺς, κάτι σάν ἀμφίβροτος ἀσπίς,
πού καλύπτει καὶ τὸ πολιτικὸ καὶ τὸ μηδενικό, κάτι
σάν βαζελίνη δηλαδή πού παρεμβάλλεται μεταξύ τῶν
προσψασομένων τριῶν, χωρὶς ποτὲ νὰ χάνει τὴν αἰ-
δία εἰδή της, τὴν ὄντως οὐσαν οὐσία της: ἡ πολιτικὴ
ἐπιστήμη εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία ὄντως οὐσα, σέ ἀταλάν-
τευτο τόπον ὑπερουράνιον, μπορεῖ καὶ βλέπει τὸ αἰ-
σιμον ἡμᾶρ. Οἱ πολιτικοὶ ἐπιστήμονες, ὑψηλά ἱπτά-
μενοι πᾶνω ἀπὸ τὰ ἡδονογόνα ἀρτύματα τῆς πολιτι-
κῆς, κρῶζοντες ἀλλὰ περιέργως μὴ τρώγοντες, εἶναι
αὐτοὶ πού μποροῦν ἀνεπηρέαστοι τὰ αἴσιμα εἰπεῖν...
Αἴσιοι καὶ ἀκομμάτιστοι... ἀναλύουν ἀνυμνοῦντες
τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον.

Ἐχω κατ' ἐπανάληψιν πει καὶ γράψῃ, θὰ προσπα-
θῶ νὰ τὸ δείξω καὶ παρακάτω, ὅτι πολιτικὴ ἐπι-
στήμη, ὅπως ἐννοοῦνται οἱ ἐπιστήμες, δὲν ὑπάρχει κι
ὅτι ὁ ὅρος ἐκφράζει ἀπλῶς τὸν πιθηκίζοντα ἐπιστή-
μονισμό, πού ταλανίζει ἐδῶ κι ἓνα αἰῶνα τὴ δυτικὴ
σκέψη καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὴν ἐγχώριά μας ὑπανά-
πτυξη: οὔτε γιά μιὰ διαδήλωσις μπορεῖ νὰ πεις πῶς
καὶ πότε θὰ κατέβῃ στὸ πεζοδρόμιο, ἐνῶ ξέρεις πῶς
καὶ πότε βράζει τὸ νερὸ κι οὔτε μπορεῖς νὰ εἰσαι βέ-
βαιος ὅτι τὴν ξανακατεβάξεις ὅποτε θελήσεις, ἐνῶ,
ὅποτε θές, τὸ νερὸ τὸ κάνεις νὰ βράσει.

Καὶ τὸ κυριότερο: μέ τὸ βραστὸ νερὸ ξέρεις πάντα
τί ἔχεις, ἐνῶ μιὰ διαδήλωσις δὲν ξέρεις ποτὲ πῶς θὰ
βράσει καὶ τί θὰ ξεβράσει...

Ἐπίσταμαι, λοιπόν, δὲν ὑπάρχει στὴν πολιτικὴ. Τί

υπάρχει; Μά ή πολιτική δράση θεβαίως. Αύτή όμως δέν μπορεί νά είναι άντικείμενο τής έπιστημονικής γνώσης, όπως θά δοΰμε παρακάτω, γιατί προσκρούει σ' ένα άνυπέρβλητο *έπιστημολογικό* καθεστώς: (οί έκφράσεις τού σνμμου είναι απαραίτητες για τό κύρος τής διατριβής): δηλαδή, άν ή δράση σου δέν μου άρέσει, ποτέ έγω δέν πρόκειται νά άναγνωρίσω ότι είναι όρθή. "Αν λοιπόν δέν με διάσεις ή δέν με τρομάξεις ή δέν με κάνεις νά χωνέσω με τό καλό τή δράση σου, οί άπόψεις μας δέν θά συναντηθούν στον αιώνα τον άπαντα και κανένας τρίτος δέν μπορεί νά κάνει τή σύνθεση ή νά πει τό δίκιο, γιατί στην πολιτική τρίτος δέν υπάρχει: μία είναι ή Θυμέλη, ένα τό άλώνι και όλοι χορεύουν τό χορό, ακόμη κι οί άναχωρητές, με τον τρόπο τους.

Έπομένως; Έπομένως πολιτική έπιστήμη δέν υπάρχει, υπάρχει άπλως πολιτική σκέψη, όταν υπάρχει. Αύτήν μπορείς νά μελετήσεις, νά καλλιεργήσεις, όχι βέβαια για νά καταλήξεις σε γενικής άποδοχής συμπεράσματα, γιατί άν τού άλλου δέν τού άρέσουν αυτά πού λές, άπλως θά καυγαδίσεις μαζί του, αλλά νά. έτσι, για τή ψυχή πού έχεις νά παραδώσεις, για τό ταπεινό ή άλαζονικό σου χνάρι πριν πεθάνεις. Τήν πολιτική σκέψη μπορείς νά τή σκεφτείς, αλλά χωρίς τήν πολιτική έπιστήμη, γιατί τέτοιο πράγμα δέν υπάρχει. Τήν πολιτική σκέψη μπορεί ίσως νά τή χρησιμοποιήσεις, άλλ' όχι νά τήν κάνεις έπιστήμη με νόμους και συχνότητες έπαληθεύσιμες, γιατί αυτό είναι άδύνατο. Δέν μπορεί λοιπόν νά υπάρχει μελέτη τού πολιτικού φαινομένου;

Ποιού φαινομένου; Και από ποιόν;

Θά μελετήσουμε όλοι μαζί τον συμμοριτοπόλεμο ή τον εμφύλιο τού 1946-49; Η Άλληλεγγύη ήταν ή άυθεντική όργάνωση τής πολωνικής έργατικής τάξης ή ο Δούρειος Ίπλος τής άντεπανάστασης; Ο κ. Α. Παπανδρέου είναι ο πρώτος των Έλλήνων σοσιαλιστών ή ο προτελευταίος των κεντρών κοτζαμπάσηδων;

Τό πολιτικό φαινόμενο δέν είναι όρισίμο μέγεθος στην πολιτική, διότι άλλο όρίζεις έσύ κι άλλο έγω, διότι άλλου τό πās έσύ κι άλλου έγω. Σύγκλιση δέν υπάρχει, ει μη διά τής βίας ή τής μαγείας.

Η πολιτική είναι άπ' τή μία βία ή μαγεία κι άπ' τήν άλλη ύποταγή άθέλγητη ή ήθελγημένη. "Αν μπορείς νά διάσεις ή νά μαγέψεις, είσαι πολιτικός («άγγελαιοτρόφος» ή βασιλικός άνήρι, λέει ο Πλάτων, ή βασιλική μέγαιρα, ύποθέτω, επί των ήμερών μας).

"Αν δέν μπορείς νά διάσεις ή νά μαγέψεις, είσαι μηδενικό. («Πλήθος» λέει ο Άριστοτέλης, «όχλος» λέει τό Εϋαγγέλιο, «μάζες» λένε οί κομμουνιστές, «μή προνομιούχοι Έλληνες» λέει ο Άνδρέας, «Άνδραποδώδες» τό πλήθος, λέει κάπου ο Άριστοτέλης...)

Στήν πολιτική κονίστρα - και εκτός κονίστρας είναι μόνον οί νεκροί ή οί ήλίθιοι - ή θά είσαι λοιπόν διαστής ή μάγος, ή θά είσαι μηδενικό διασμένο ή μηδενικό μαγεμένο. Tertium non datur, κι όλα τ' άλλα είναι εκ τού πενιχρού.

Αύτά τά άπλά φαίνεται πώς άπαρέσκουν σε ένιους, εκλεκτούς μου συναδέλφους, πού συνωστίζονται στην Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης, έφόσον άρέσκονται στην ένασχόληση με άντικείμενο πού στερείται άντικείμενο και συνεταιρίζονται έντός έταιρείας, ή όποία, έλλείψει άλλης πραγματικότητας, φαίνεται πώς καλλιεργεί εκθύμως τό φιλέταιρον των έταίρων τής. Έκτός θεβαίως εάν, κατά παγία ροϊδική νομολογία, θεωρήσω ότι έταίροι έταιρείας χωρίς πρόδηλο

άντικείμενο δέν μπορούν νά έχουν παρά ένα και μόνο κοινό: τήν άπό κοινού άλωση τού δημοσίου προϋπολογισμού.

Έκλογές τού '81 ή έπιλογές τού '82;

Και όμως ύπηρεξε, κατά τήν τριήμερη συνάθροιση τής Έταιρείας Πολιτικής Έπιστήμης (22-24 Φεβρ. 1982): έννοω, άντικείμενο. Ός πρόσχημα βρέθηκε ή έτυμγορία τού Οκτωβρίου 1981, σχήμα όμως, πρós τό όποιο άόκνως κατέτεινε ή τελετουργία τού τριημέρου, ήταν ή μετατροπή των άδεσπότην φιλεταίρων σε σαρισσοφόρους φιλικούς και τής έταιρείας, άπό Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης, σε Φιλική Έταιρεία τής Άλλαγής. Η προαγωγή ήταν διστακτική ίσως, αλλά διαφανής, οί προαγωγοί όμως ύπηρεξαν άδιαφάνεις μέν, άδιστακτοι δέ.

Η σκηνοθεσία ήταν μπρεχτικής ύψης, διότι ή παράσταση στηρίχθηκε στην «άποστασιοποίηση». Όλοι όμως ξέρουμε πιά πώς τό τερέτιπι αυτό τού Μπρέχτ δέν είναι παρά ή παλιά σημαδεμένη τράπουλα τού Πλάτωνα, όπου, διώχοντας τό θυμοειδές και τό έπιθυμητικό, μένει μόνη ή κυριαρχία τού Νοϋ. Κι όταν με τό Νοϋ πειστείς πώς κάτι είναι σωστό και κάτι σαφελό, ή πεποιθησή σου αύτή είναι άκράδαντη διότι δέν επηρεάζεται, νομίζεις, άπό τά άχαμνά σου... Η εκτίμηση πού βγαίνει άπό διεργασία τού καθαρού νοϋ, άποστασιοποιημένου άπό τίς όρμές, κάνει τήν πεποίθηση άδιάλλακτη...

Η «άποστασιοποιημένη» λοιπόν πολιτική έπιστήμη, προσπάθησε, με τό κύρος πού τής προσέδιδε ή άμερόληπτη κλίση τής, νά μάς κάνει νά κλινώμε πρός τήν κλιτύν τής Άλλαγής. Η έπιστημονική όμως σκευή τής φανερώθηκε ιδιαίτερα «δυσλειουργική», γιατί εύλογούσε φιλήδονα τή χλωροφύλλη τής γενειάδας τής, στέλνοντας εις τό πυρ τό έξώτερον (χησιμοποίηθηκε ο όρος: *σατανική*) τή χειμαζόμενη Δεξιά, και στά Τάρταρα τής άνυπαρξίας τήν Άριστερά.

Άλλ' ίσως οϋ πάντα ταύτα λέγεται καλώς..., άν ή τό πλήθος των πολιτικών έπιστημόνων μη λίαν άνδραποδώδες...

Πρέπει άσφαλώς νά μετριάσω τήν έντύπωσή μου. Μερικοί εισηγητές ύπηρεξαν άνεξάρτητοι και όκληρά έλεύθεροι ως πρός στημένο σκηνικό. Είχαν όμως ήδη παγιδευθεί άπό τήν άποστασιοποιημένη σκηνοθεσία. Διότι τό έπιτελείο, τό πρώτον κινούν αίτιον τής Έταιρείας και τού τριημέρου τήλ, ήταν έρρωμένως άνδραποδώδες...

Κι αυτό, κατά τή διάρκεια τού τριημέρου, τό κατάλαβαν όλοι, ακόμη κι οί πολιτικοί έπιστημονες κι έτσι καλό θά είναι, για τό χρόνου, ή άποστασιοποιημένη σκηνοθεσία νά τό γυρίσει στό σοσιαλιστικό ρεαλισμό. Τά μπρεχτικά μεταξωτά θέλουν κι επιδέξιους... κωλακρέτας...

Τί tempora, τί mores;

Είς ύψηλόν θρεμμένη άμόλνυτον άέρα άνδρώθης τώρα, γενεά μου, ήγαπημένη. Η φωλεά σου ή ποθητή και ξακουσμένη δέν σε χωρεί...

Ίακ. Πολυλλάς

Τό τριήμερο περί εκλογών και ή τριήμερη παρέλαση τού νέου κύματος τής «έλληνοποιημένης» πολιτικής έπιστήμης, ύπηρεξαν διαφόρως άποκαλυπτικά, πέραν τής ήλιοφορίας πρός σωτηριάν τής έπελθούσης

ήδη πράσινης νίκης. Όμπρός, νά σηκώσουμε τόν ήλιο – και τίς έδρες μας – πάνω άπ' τήν Έλλάδα...

Αισθανόμουν ήδη άμυδρά ότι ή μεταδικτατορική Έλλάδα έπασχε έναν πληθωρισμό δημοκρατικών τα- λάντων και μου φαινόταν πώς ή σοσιαλιστική βαβού- ρα, πού είχε κατακλύσει τό σύμπαν και δή τόν ακα- δημαϊκό χώρο, πού πολύ μέ νεοπλασία ύπόπτου ήθους έμοιαζε, παρά μέ άριστερή μορφολαγία, πού έχει κάποια άρχή, μέση, τέλος...

Στό τριήμερο τής 'Εταιρείας Πολιτικής Έπιστήμης έλαμπε τό λήρον ήθος και τό έριδριθές έθος τού νεω- στί χρισθέντος έλληνοσοσιαλιστικού ακαδημαϊσμού: οί κανοναρχούντες τήν 'Αλλαγή καθηγητές, διδάκτο- ρες, παραγινοί και παρακόρες, διάτοροι ύμνωδοί τής 'Αλλαγής μέσω κεφαλαιοκρατικών Συγκροτημάτων, μοιάζουν μέ τούς παλιούς μας δασκάλους: «ή σχολα- στική, ή επιτήδευσις έμβριθείας, ό δογματισμός, ή στομφώδης κοινοτοπία, αί παρατάξεις ήξηρών λέ- ξεων άνευ έννοίας», όλα αυτά είναι και στίς μέρες μας στήν ήμερήσια διάταξη, τή... σοσιαλιστική.

Τί άλλαξε: Τό μέσο μορφωτικό επίπεδο, πού είναι όρατώ χαμηλότερο από εκείνο τών δασκάλων μας, και ό πιθηκισμός, πού είναι πιά άμφίκυτος: οί δά- σκαλοι μας μιμούνταν μονόπλευρα τούς έξ 'Εσπερίας φωτωγούρους, οί σημερινοί κορδακίζουν τίς δημο- κρατικές διαδικασίες», πού τούς δίδαξε ή μεταδικτα- τορική φοιτητική χάβρα. Είς ύψηλόν θρεμμένη άμό- λυντον άέρα, ή γενεά τής ακαδημαϊκής 'Αλλαγής έμ- φανίζει τίς πάγιες δυσμορφίες τών προκατόχων τής: άσφυκαμία οικουμενικής δραστικότητας προς πάν όρατόν ή άόρατο ή και πιθανολογούμενο κέντρο έξουσίας, έπιστημολογικές γονυκλισίες προς τόν ίσχυρόν τής ήμέρας αλλά και τής έπαύριον, ύπιπετές θάρρος έναντι τού νικημένου, ραγιαδική ύμνολογία και περιφρούρηση τής ίεραρχίας, τό όλον όμως στερο- ρώς έχόμενον τών δημοκρατικών διαδικασιών.

Οί πλείονες τών πολιτικών έπιστημόνων τού τριη- μέρου έδειξαν ότι χώνεψαν τήν κατηγορική προσταγή τής 'Αλλαγής. Στόν ακαδημαϊκό χώρο, ή έλληνοποίη- ση όρηκε τίς ρίζες τής: σφάζε με, άγά μου, ν' άγιά- σω...

Δημοκρατικές διαδικασίες, δημοκρατικές λα- θροχειρίες

«Η Φατιμέ, ή σκλάβια, όπου έμβαινοέβγαλινεν έκτε- λούσα διαφόρους ύπηρεσίας, τότε διά νά δάλη φωτιά είς τό τοιμπούκι τού αυθέντιου της, τότε διά νά δάλη έν προσκέφαλον όρθόν είς τό άνω τού σοφά διά νά άκουμύθη έκείνος, τότε διά νά τού δγάλη τά τεργί- κια από τούς πόδας, ήκουσε τόν διάλογον και άκου- σίως έστράφη».

Άλ. Παλαδιαμάντης

Η Φατιμέ ήταν πανταχού παρούσα και πολυειδής, στό τριήμερο τής Φιλικής εταιρείας. Πολυσχιδής δέ ή Φατιμέ, αντίστοιχούσε σε κάθε επίπεδο τής ίεραρχίας τών δημοκρατικών διαδικασιών. Έκανε εισήγηση κάποια μικρή Φατιμέ: Η εισήγηση έβριθε αύλοκολα- κειών: «Αν έξετάσουμε αναλυτικότερα (αυτό δέν έλ- λειπε ποτέ), τήν π.χ. κατανομή τών έδρων στήν τάδε περιφέρεια μεταξύ τών δεινα κομμμάτων, παρατηρού- με ότι επαληθεύεται ή τόσο σωστή διάγνωση τού κυ- ρίου καθηγητού (εδώ στήν καθαρεύουσα, όπως άλ- λωστε και στήν κλητική), ό όποιος αναφέρθηκε προη-

γουμένως στήν φυσιογνωμία τής προεκλογικής συμ- περιφοράς κτλ. κτλ.»...

Από τήν Πόλη έρχομαι;

Όχι, διότι ή συνοχή βρισκόταν στήν έκπομπή τού μηνύματος: έδώ είμαι κύριε καθηγητά κι έσείς είστε ύπέροχος...

Η Φατιμέ ήταν μικρομεσαία;

Ο λιβανωτός γινόταν τότε περιίπτερος, όπως ται- ριάζει σε περικαλλή ναό τού πνεύματος.

Η Φατιμέ ήταν ύψηλά ιστάμενη;

Τότε, έμβαινοέβγαλινε στήν αίθουσα, στή συζήτηση, πότε διά νά δάλη φωτιά είς τό τοιμπούκι τού αυθέν- του της, πού βρισκόταν θεβαίως έκτός αίθούσης, άλ- λά φυσικό τώ λόγω πανταχού παρών, και πότε διά νά δγάλη τά τεργίκια από τούς πόδας τών κεφαλαιο- κρατικών Συγκροτημάτων, όταν κάποιος παρατηρού- σε ότι παραείχαν μπλέξει τά μπουτία τους ή 'Αλλαγή και τά Συγκροτήματα.

Σε κάθε δε περίπτωση, ή Φατιμέ άκουσίως και μέ δυσφορία στρεφόταν προς τό διάλογο, όταν δέν μπο- ρούσε νά κάνει άλλιώς, κι ή μόνη της φροντίδα τότε ήταν πώς θα μηχανευτεί κάποια δημοκρατική διαδι- काσία για νά θάψει τό διάλογο...

Ίδιάζοντα ρόλο σ' αυτήν τή δημοκρατική διαδικα- σία έπαιζε συστηματικά ή Φατιμέ ή σκλάβια, πού άσκουσε καθήκοντα προέδρου τής συνεδρίας. Όλοι οί πρόεδροι τού τριημέρου, πλην Κ. Τσουκαλά, άγνόησαν ότι ή θέση τού προέδρου είναι άπλή: αυτός μέν όφείλει νά σιωπά, και δίνει τόν λόγο στους ύπο- ψηφίους όμιλητές μετά τή λήξη τών εισηγήσεων.

Ού φροντίς όμως τώ προέδρω ύπηρεσίας, διότι ή μόνη μέριμνα τού κάθε συντονιστή ήταν ή ή σμερδα- λέα επίβολή τού κύρους τής 'Αλλαγής ή τό στίλδωμα τών σεσημασμένων άστέρων τής 'Εταιρείας Πολιτι- κής Έπιστήμης.

Κάποιος π.χ. προεδρεύων διέκοψε κάποιον όμιλη- τή δίνοντας τό λόγο σε άλλον και μη δίνοντας θε- βαιώς έξηγηση. Κάποιος άλλος της έδρας διέκοπτε όμιλητές, επιτρέποντας ταυτοχρόνως σε άξιωματούχο τής 'Εταιρείας νά μταινοδγαίνει στή συζήτηση άπε- ριορίστως, και κάποιος, τέλος, ροδαλώς ευδαίμων λόγω προεδρίας, επέτρεπε στόν έαυτό του νά σχολιά- ζει τά σχόλια τών όμιλητών.

Οί δημοκρατικές διαδικασίες όμως έμπεριείχαν και διάφορες άλλες δημοκρατικές λαθροχειρίες.

Α. Κανείς δέν μπόρεσε νά καταλάβει μέ ποιά κριτή- ρια ακριβώς είχαν επιλεγεί οί εισηγητές. Καμιά έξη- γηση π.χ. δέν έδέησε νά δώσει ή 'Εταιρεία για τό πώς, από τούς 324 κλητούς τού Έθνους, μόνον ένας ύψηξε ό εκλεκτός δουλευτής τής 'Εταιρείας. Έκλε- κτός και κυβερνητικός. Και μόνος...

Άρκετοί εκ τών εισηγητών καταφέρθηκαν μέ μα- νία έναντιόν ενός ίερού θεσμίου τού Γένους, τού ρου- σφετιού. Φαίνεται όμως ότι μέ αντίστοιχη μανική όμοψυχία, χρησιμοποίησε ή 'Εταιρεία τό ρουσφέτι, προς άγγραν τουλάχιστο τών συνεστιαζομένων στό διαφανόμενο ως παχυλό συμπόσιο τής 'Αλλαγής.

Β. Η 'Εταιρεία δέν καταδέχθηκε νά έξηγήσει τά ευέξηγητα: τί τήν έκανε νά καλέσει Νέα, Έλευθερο- τυπία, Οίκον, Ταχυδρόμο άπ' τή μιά και Καθημερι- νή, Μεσημβρινή άπ' τήν άλλη. Και μόνο...

Η Αύγή έπεσήμανε όρθως ότι ή συμπεριφορά αυτή δείχνει τήν τάση για δίκομματισμό, πού προσπαθούν νά εκβάλλουν χέρι μέσ' τό χέρι ή αιώνια Δεξιά μέ τήν μικρομεταρρυθμιστική 'Αλλαγή. Η έπισήμανση είναι

σωση άλλ' ανεπαρκής. Ἡ δημοκρατική αὐτή αὐθαιρέσια τῆς Ἐταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης προδίδει τόν ἐκτεταμένο ἐκμαυλισμό τῶν διανοουμένων στή χώρα μας, ἀπό τό μεγάλο κεφαλαιοκρατικό τύπο. Ἡ κατάσταση εἶναι ιδιαίτερα ἐπιβαρυντική γιά μᾶς τούς αὐτοαποκαλούμενους πολιτικούς ἐπιστήμονες.

Διότι πιστεύω ὅτι δέν εἶναι τό ἴδιο πράγμα ὅταν συνεργάζεται μέ τά Συγκροτήματα ἕνας γεωπόνος, ἀρχαιολόγος ἢ παρεμφερῆς εἰδικός κι ὅταν ἐκδίδεται ἕνας πολιτικός ἐπιστήμων. Διότι οἱ πρώτοι εἶναι ἐμπειρογώμονες καί κόπιμοι εἶναι νά ἐνημερώνουν, μέσω τοῦ μεγάλου καπιταλιστικοῦ κυκλώματος, ἀναγνώστες, καταναλωτές, ὑπηκόους. Ἐμεῖς ὅμως οἱ μύστες τῆς αὐτεπιτακτικῆς τέχνης εἴμαστε τεχνοκράτες τῆς ἰδεολογίας, οἱ εἰδικοί τοῦ τίποτα, ἀερόμυθοι ψυχολογοῖ πρός τά καυδιανὰ δίκρανα τοῦ κόμματος ἢ πάσης ἄλλης νομιμοφροσύνης. Ἡ ἀπλή καταχώρηση τῆς ιδιότητος καί τοῦ ὀνόματος μας σέ κάποιο ἐντυπο σημαίνει ὅτι συμμετέχουμε συνειδητά καί εἰς πρῶτον καί τελευταῖον βαθμό *πολιτικά* στή νομιμότητα, πού διεκδικεῖ τό ἐντυπο αὐτό, γιά τήν ταξική του φύση καί τήν πολιτική του ἐμβέλεια. Οἱ ἄλλοι εἰδικοί δίνουν πληροφορίες, ὁ πολιτικός ἐπιστήμων παράγει νομιμότητα γιά τό ἐντυπο, πού τόν ἐκδίδει, διότι λόγω ἀνυπαρξίας ἐξειδικευμένου ἀντικειμένου, ἢ ὑπογραφῆς αὐτοῦ τόν ἀνευθυνολογούμενον εἰδικό, σημαίνει προσχώρηση στίς ἀξίες τοῦ ἐντύπου.

Καί ἐπειδή τὰ γεγονότα εἶναι πεισματάρικα, θά ἔλεγα ὅτι ἡ προσχώρηση σέ κεφαλαιοκρατικό Συγκροτήματα σημαίνει πίστη στήν Κεφαλαιοκρατία ἢ, ἀλλιώς, σοσιαλιστική σχίζοφρένεια...

Ἡ Φατμέ ὅμως ψυχαναλύεται;

Ὁρολογία, ἀερολογία, βαρβαρολογία

«Εἰς ταῦτα δέ πάντα ὑπέπεσον ὁ ἀξιότιμος κ. Σαρίπολος, θελήσας νά γράψῃ «ἑλληνοιστί» ἐπί τῆ ἐλλπίδι ὅτι θέλει ἀναγνωσθῇ τό ἔργον του ὑπό τῶν ἐν Γαλλίᾳ σοφῶν· ἵνα δέ καταστῇ ἔτι καταληπτότερος αὐτοῖς δέν ἀπηξίωσε νά κοσμήσῃ αὐτό καί διά πλείστων γαλλισμῶν»

Ἐμ. Ροῖδης

Κατά τὰ λοιπά, εἶδαμε στό τρίμηρο τῆς Ἐταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης νά εὐδοκίμοῦν ὅλες οἱ ἐπιστημονίζουσες δυσπλασίες, πού ταλανίζον τή νεοελληνική αὐτογνωσία καί ποτοποιοῦν τήν ἑλληνική ἐπιστημονική ἔκφραση. Ἐχω ἤδη κάνει ἐκτεταμένη κριτική γιά τό γενιτσαρισμό καί τή δυτικίζουσα φαλκίδευση, πού κατατρύχουν τούς ἑτερόφωτους ἑλλήνες ἐπιστήμονες (περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*, Νοέμβ. 1980: «Λωβητῆρες ὑστεροφθόροι τιμητές καί σύγχρονη θεματική ἀκηδία»)

Δέν θά ἐπανεέλθω, εἰ μή γιά νά ὑπενθυμίσω ὅτι μιά κι ἡ μόδα πιά εἶναι ἡ «ἑλληνοποίηση» – καί ὄχι ὁ ἐξελληνισμός –, εἶναι καιρός νά ἐπαναπατρίσουμε ὄχι τόσο τούς ἐπιστήμονες μας, οἱ ὅποιοι, δεξιοί, κεντροῖοι κι ἀριστοῖοι εἶναι ὅλοι του σχεδόν δυτικώφρονες, ἀλλά τή μνήμη μας.

Στό συνέδριο οἱ πλείονες τῶν εἰσηγητῶν ἔδειξαν ὅτι ἂν τό νόστιμον ἦμαρ τῶν ἐδρῶν καί τῶν τιμῶν, πού προσφέρει στοὺς μυρῖους τῆς ἠ Ψωροκώσταينا,

τοῦς δελεάζει ὑψηλοφρόνως, οὐδόλως τούς ἀπασχολεῖ ἢ μετοικεσία τῶν ψυχῶν τους καί ὁ ἀποκαθαρός τῶν ἐννοιῶν πού μεταφέρουν μέ ἀκρισία νεοφύτου ἀπό τὰ κενοτάφια τῆς ἄλλοδαπῆς.

Πήγαιναν ροδάκι στό συνέδριο οἱ ἄστοχες μεταγλωττίσεις ἐκφράσεων, οἱ ἄσκοποι ξενισμοί, οἱ ἄκυροι ἐξελληνισμοί καί ὁ ἀμνήμων, ἀδέξιος ἐπαναπατριζοῦ ὄρων, πού προὔπρηξαν ἑλλήνικοι, ἀλλά πού θεδαίως ἢ φραγορικάνικη ἐπέκταση τῶν μετεκπαιδευθέντων μας σοφῶν τό ἄγνοσι μακαρίως.

Π.χ. Ἡ τρέχουσα πιά ἔκφραση στά ἑλληνικά τῶν νεοκοινωνιολόγων μας: κοινωνία τῶν πολιτῶν.

Στά ἑλληνικά πρόκειται περί πατόκορφης ἀκυρολεξίας: διότι ὁ πολίτης ἐξαφετάται ἀπό τό Κράτος, δέν ὑπάρχει σήμερα πολίτης πού νά μὴν ὑπάγεται στό Κράτος.

Τήν ἔκφραση αὐτή τήν πήραν οἱ ἡμέτεροι, μᾶλλον ἀπό τόν Γκράμισ, πλην ὅμως τί συμβαίνει;

Ὁ Γκράμισ ἔχει συνεχῶς ἓνα πρόβλημα μέ τή μέγαλη τῶν ἀναφορῶν, τόν Μακιαδέλη. Ὁ δέ μέγας Φλωρεντινός, στά «Σχολία του στήν πρώτη δεκάδα τοῦ Τίτου Λίδιου», στίς «Φλωρεντινές Ἱστορίες» του καί στόν «Ἡγεμόνα», χρησιμοποιοῖ, ὡς ἀριστοτελικός, ἀδιακρίτως ἐκφράσεις τολμηρότατες γιά νά ἐκφράσει τοὺς κοινωνοῦς μιάς κοινωνίας πού δέν ἕτεροκαθορίζεται ἀπό κάποιο κράτος ἔξω ἢ πάνω ἀπ' αὐτήν· λέει π.χ. οἱ Γενοδέζοι καί τοὺς ἐννοεῖ σάν μιά μεγάλη ὁμόψυχη ἐνότητα χωρίς ξεχωριστή κρατική ὄντοτητα μέσα στοὺς «Γενοδέζους». Ἡ λέει «οἱ μεγάλοι» καί ὁ «λαός» καί δειχνεῖ καθαρά ὅτι ἡ σύγκρουση (5ο κεφ. Τίτου Λίδιου) εἶναι ἀμεση μεταξὺ τους, χωρίς παρεμβολή μιᾶς κρατικῆς μηχανῆς. Ἡ ἀκόμη ἐκπληκτικότερα – γιὰ εἶναι μέγας – λέει τό ἀπίστευτο (θά ἀνατριχιαζαν οἱ σύγχρονοι ἐπιστημολόγοι τῶν κοινωνικο-πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἄλλωστε ἔτσι κι ἄλλοιως) δέν τόν καταλαβαίνει κανεὶς ἀπ' αὐτούς; (ὁρ. cit): «αὐτοῖ πού», καί μέ τό «αὐτοῖ πού» ἐννοεῖ πάλι ἡ τάξις χωρίς κράτος ἢ κοινωνία χωρίς διαμέσους, δηλαδή ἀνοίγει συνεχῶς ὀρίζοντες στήν κατανόηση τῆς πολιτικῆς.

Ὁ Γκράμισ εἶναι μαγεμένος ἀπό τό Μακιαδέλη, ἀλλά παγιδευμένος βέβαια ἀπό τό συρρικνωτικό σχῆμα ὑποδομῆ-ἐποικοδόμημα κι ἐπειδή διαισθάνεται ὅτι μ' αὐτόν τόν ἀπλουστευτικό ἀνεγκυστήρα δέν θά πάει μακρὰ, προσπαθεῖ δειλὰ νά υἱοθετήσῃ τίς ἰδιοφυεῖς συλλήψεις τοῦ Μακιαδέλη χωρίς ὅμως νά διαβεῖ τό Ρουβίκωνα. Κατασκευάζει λοιπόν αὐτήν τήν κατά προσέγγιση ἔκφραση, ἢ ὁποῖα προσπαθεῖ νά πεῖ αὐτὰ πού λέει ὑπέροχα, χωρίς ποτέ νά δεσμεύεται ἀπό δογματική ὀρολογία, ὁ Μακιαδέλη.

Οἱ ἡμέτεροι ἐρασιστῆς προσπάθησαν κακὴν κακῶς νά μεταφράσουν τόν ὄρο. Κακῶς. Διότι ἀγνοοῦν θεδαίως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει φροντίσει γι' αὐτό.

Στά *Πολιτικά*, 1295, ὁ24, μᾶς δίνει τήν ἔκφραση «πολιτική κοινωνία» καί γιά νά μὴν ἔχουμε καμία ἀμφιβολία περί ἐλλείψεως κράτους – ἄσε πού σ' αὐτές τίς κοινωνίες εἶναι ἀνύπαρξο τό ζευγος ὑποδομῆ-ἐποικοδόμημα – ὁ Ἀριστοτέλης συνδυάζει τήν πολιτική κοινωνία μέ τή *φιλία* κι ὄχι μέ τή *ράβδο* ἢ, ὅπως θά ἔλεγε ὁ Γκράμισ, μέ τή συνείδηση κι ὄχι τόν καταναγκασμό: «Ἐὰν πλείστον ἀπέχει φιλίας καί κοινωνίας πολιτικῆς, ἢ γάρ κοινωνία φιλικόν...».

Γιὰτί λοιπόν οἱ πολιτικοὶ μας νεοεπιστήμονες κατομεταφράζον Γκράμισ; Δέν τοὺς φτάνει ὁ Ἀριστοτέλης ἢ δέν τὸν φτάνουν;

Ἄσε πάλι ἐκεῖνο τὸ ἀγγλοσαξωνικό κατάπλασμα, ὅπως «συνάντηση στρογγυλοῦ τραπεζιοῦ», πού δειχνεῖ τὸ βαθύτατο ὀλιγαρχικό κεντρί πού μπολιάζει τοὺς νεοσσούς μας, ὅταν ραγιάδες καὶ ἀνίστορες πηγαίνουν νά πάρουν τὸ χρίσμα ἀπὸ τὰ «ἐξωελλαδικὰ κέντρα ἐξουσίας»: ἡ ἑλληνική ἀντίληψη περὶ δημοκρατίας δὲ γνωρίζει καμιά στρογγυλή ἢ ἐπιμήκη τράπεζα, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία φλυαροῦν οἱ ἐπαίοντες, ἐνῶ ἀπέναντί τους χάσκουν τὰ πλήθη. Ἡ ἑλληνική δημοκρατία ἕνα μόνο θεσμό γνωρίζει, τὴν Ἀγορά, καὶ μόνον μίαν δημοκρατική διαδικασία: τίς ἀγορεύειν βούλεται;

Ἦρθε ἴσως ὁ καιρός, γιὰ τοὺς νεοεπιστήμονες τῆς Ἀλλαγῆς καὶ τῆς προόδου, ν' ἀποσκορακίσουν τὸν φραγκοκρίκάνικο τρόπο πνοῆς τους...

Ἄλλά ὑπῆρχε καὶ τὸ raperel. Δέν κατάλαβα γιατί, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ πάνελ κανεῖς ἐπιστήμων δέν εἶχε διάθεση νά τὸ μεταφράσει καὶ τὸ αἰσθανόσουν νά αἰωρεῖται σάν ἀόριστη ἀλλὰ διαρκῆ ἀπειλή πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι σου. Κάτι σάν τὸ σράπνελ.

Θά μπορούσα νά προτείνω, ἢ θά ἔπρεπε ἴσως οἱ ἐταῖροι τῆς Ἑταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης νά ἔχουν ἀνακαλύψει, τοὺς ὄρους «πινάκιο» ἢ «δέλτος», ἢ «διφθέρα». Ἄλλά πῶς ὅμως μέ τέτοιους δύσβατους ὄρους «θέλει ἀναγνωσθῆ τὸ ἔργον τους ὑπὸ τῶν ἐν Γαλλία ἢ Ἀμερική σοφῶν;» Ἄς υἱοθετηθεῖ λοιπόν, «ἵνα καταστῆ ἔτι καταληπτότερος αὐτοῖς», ὁ ὄρος *πάνεο*, ἀπὸ τὸ *πανέρι* μας, σύμφωνα μέ τὰ ἑλληνικότερα πχ. ἄπερ, ἄπερ, ἄνεο...

Πάνεο λοιπόν ἀντὶ τοῦ πάνελ.

Κι ἐμεῖς θά τὸ καταλαβαίνουμε καὶ τοὺς ξένους μας δέν θά κακοκαρδίσουμε.

Μεθοδολογία, ποσολογία, εἰκοτολογία...

«ἀμαθία τε μετὰ σωφροσύνης ὠφελμώτερον ἢ δεξιότης μετὰ ἀκολασίας»

Θουκυδίδης

Ἡ ὀρολογία λοιπόν τοῦ τριημέρου τῆς Ἑταιρείας βαρβάρισε οὐκ ὀλίγον. Ἡ μεθοδολογία; Αὐτὴ ποσολογοῦσε συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως, ὅταν δέν εἰκοτολογοῦσε ἀναποδείκτως ὑπὲρ τῆς Ἀλλαγῆς.

Δέν εἶναι περίεργο λοιπόν, ὅτι μέσα σ' αὐτὴν τὴ στατιστική πανστρατιά, τὴν παράσταση καὶ τὴν κοινή λογική ἔσωσαν οἱ δημοσιογράφοι. Οἱ κ.κ. Καλλιγᾶς, Λαμπρίας, Μανωλάκος, Μαρίνος γι' αὐτὰ πού εἶπαν, ὁ κ. Καψῆς γι' αὐτὰ πού ἀπέκρυψε.

Οἱ δύο πρῶτοι ἔδειξαν ὅτι εἶχαν ἴσως ἀμαθίαν ἐπιστήμης ἀλλὰ τοὺς περίσσευε ἡ πολιτικὴ σωφροσύνη. Ἔδωσαν λοιπόν στοὺς πολιτικούς στατιστικολόγους καὶ λοιποὺς συμπληματολόγους ἕνα ἀπὸ καθέδρας μάθημα πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἔδειξαν, μέ λαμπρὴ ἀπλότητα, ὅτι ἡ ἀσάφεια τοῦ συνθήματος Ἀλλαγή ὑπῆρξε δύναμη κι ὄχι ἀδυναμία, ὁ δὲ Λαμπρίας μπαίνοντας μέ καίρια ἐπιτυχία καὶ στά σημειολογικά χωράφια μας, μᾶς ἔδειξε πῶς ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν συμβολικῶν στοιχείων τοῦ λόγου (γραβάτες, ζιβάγκο, τόνος φωνῆς κ.λπ.), ὁ κ. Παπανδρέου, δηλαδή τὸ ΠΑΣΟΚ, πέρασε μεταξύ 1974 καὶ 1981 ἀπὸ τὴν ἀλαλούμ Ἀριστερά στοῦ ἀγανακτισμένο Κέντρο.

Ὁ κ. Μαρίνος ἀπέδειξε μέ τέτοια εὐστοχία ὅτι ἡ θέση τοῦ ΠΑΣΟΚ κατὰ τῆς ΕΟΚ ἦταν ἀστοχὴ – ΕΟΚ καὶ ΝΑΤΟ τὸ ἴδιο συνδικάτο καὶ τὰ τέτοια – ὥστε φαντάζομαι πῶς δέν ἔπεισε κανένα...

Ὁ κ. Μανωλάκος ἔδωσε στοὺς στατιστικολόγους ἕνα ὑπόδειγμα τοῦ πῶς καὶ πού πρέπει νά ψάχνουν, ἀντὶ νά κυνηγοῦν ψύλλους στ' ἄχερα. Ἀπέδειξε ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν στελεχῶν τῆς νεολαίας Λαμπράκη καὶ τῆς ΕΔΗΝ, πού πάλεψαν στὴν κρίσιμη πενταετία 1961-1966, εἶναι σήμερα ἔξω ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ τὴν παραδοσιακὴ Ἀριστερά, διότι προφανῶς τὰ μεταδικτατορικά σχήματα δέν τοὺς ἐκφράζουν.

Διέκρινα ἀμήχανη δυσφορία πρὸς στιγμὴν στοὺς πολιτικούς ἐπιστήμονες, λόγω τῆς κακῆς αὐτῆς ἀλήθειας, ἢ ὁποῖα διασκεδάσθηκε γρήγορα, μέ τὸν καιρὸ, ὑποθέτω, συλλογισμό, ὅτι δέν χάλασε ὁ κόσμος πού οἱ πρωτοστάτες ἀπογοητεύθηκαν, ἀφοῦ ἔτσι μείναν οἱ θέσεις γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες τῶν στοχαστικῶν προσαρμογῶν...

Καὶ ὁ κ. Καψῆς; Ὁ κ. Καψῆς μίλησε περὶ τῶν πάντων καὶ τινῶν ἀκόμη, πλὴν τῆς ταμπαιέρας.

Ἡ Ἑταιρεία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης ἔχασε ἔτσι τὴ μεγάλη εὐκαιρία ἐφαρμοσμένης διαλεκτικῆς λογικῆς: πῶς καὶ γιατί ἕνα κεφαλαιοκρατικὸ μεγαθήριο τοῦ Τύπου ἐρωτεύεται τὸ Σοσιαλισμὸ καὶ τί σοσιαλισμὸ γεννάει ἢ συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός μεταξύ Συγκροτήματος καὶ ΠΑΣΟΚ.

Μετὰ ὅμως ἀπὸ τοὺς δημοσιογράφους, ἡ πολιτικὴ σκέψη ἔκανε φτερά. Μέ μιάμιση ἐξαίρεση: ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Μάνεσης. Καὶ τί δέν εἶπε!..

Ἄχρους, ἄοσμος, ἄνευρος ὄρος ἢ Ἀλλαγή. Ὅτι ἡ Ἀλλαγή εἶναι παλιά καὶ τὴν εἶχε κι ἡ ΕΠΕΚ τὸ 1951, σέ συνθήκες πολὺ τραγικότερες. Ἄρα τότε ἦταν τόλμη, σήμερα ἀσάφεια. Ὅτι τὸν ψηφοφόρο τὰ δύο μεγάλα κόμματα τὸν ἀντιμετώπισαν σάν πελάτη κι ὄχι πολίτη, ὅτι γορίλες μέ ὀλοκληρωτικὴ νοοτροπία καὶ φασιστικὴ μεθοδολογία ὄργωναν τίς συγκεντρώσεις, ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ποδοσφαιρικὴ. Οὔτε κρίση, οὔτε νοημοσύνη.

Καὶ τὸ βαρύτερο: ὑπῆρξε ἀλλοίωση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, λόγω τῆς δημοψηφισματικῆς (acclamatio) μορφῆς πού πῆρε ἡ προεκλογικὴ ἐκστρατεία. Ἡ εὐθύνη; Στὰ δύο μεγάλα κόμματα... καὶ δευτερευόντως στὴ τσόντα τοῦ ΚΚΕ, μέ τὸ σοσιαλιστικὸ ρεαλισμὸ τῆς πλατείας Συντάγματος.

Μάνεσης ὁ Ἀνεραγός, ὁ ἄγων τὰ νερά ἢ μᾶλλον τὴ χαζοχαρούμενη αἴσθησις ὅτι θριάμβευσε στίς ἐκλογές ἢ Δημοκρατία, ἢ Πρόοδος κι ὁ Σοσιαλισμός...

Καί, ἐν κατακλείδι, ὁ Πάσχος πού πάσχισε μέ εὐθύτητα νά ἐπαναφέρει τὴν πολιτικὴ σκέψη ἐκεῖ πού τὴν εἶχε, στὴν ἐναρκτήρια εἰσήγησις, ὀδηγήσει ὁ Μάνεσης καὶ τὴν εἶχαν ξεχάσει οἱ ἄλλοι, εἴτε λόγω ἀβελτηρίας, εἴτε λόγω κρυψιβουλίας, εἴτε λόγω ἐκτροπῆς πρὸς τὸ Συνταγματικὸ Δίκαιο.

Ὁ Πάσχος εἶπε ὅτι ἀπ' αὐτὲς τίς ἐκλογές γήγχε ὄχι τόσο ἡ ἐρίγδουπη Ἀλλαγή, ὅσο ἕνας κυριαρχούμενος δικομματισμὸς, πού κινδυνεύει πλέον νά συνδεθεῖ ὄργανα μέ τοὺς θεσμούς τοῦ πολιτεύματος καὶ πού ἐνισχύει ἐξωκοινοβουλευτικὰ κέντρα: ἡ Βουλὴ δέν ἀποφασίζει ἀλλὰ καταγράφει τίς ἐξωθεν ἐπελαύνουσες ἐντολές καὶ ἕτερες κλαδικές ἐτυμηγορίες...

Εὐτυχῶς πού τὸ τριήμερο ἀνοῖξε καὶ ἔκλεισε μέ μιά ρωμαλέα σκέψη περὶ τὴν πολιτικὴ σχέση, γιατί οἱ ἐν-

διάμεσες εισηγήσεις καλιέργησαν κυρίως τήν πολιτική τῶν δημοσίων σχέσεων, δηλαδή τήν δεξιότητα μετ' ἀκολασίας...

Ἐπίλυση περιεχομένου καί περιεχόμενο ἄνευ ἀναλύσεως

«...εἰώθατε θεαταί μὲν τῶν λόγων γίγνεσθαι, ἀκροαταί δέ τῶν ἔργων»

Θουκυδίδης

Ἐπιχειρηματική δεξιότητα μετ' ἀποστασιοποιημένης ἀκολασίας παρουσίασε ὁ καί πρόεδρος τῆς ἐταιρείας, κ. Μεταξάς, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποφασίσει νά μᾶς ἐξηγήσει τόν θρίαμβο τοῦ ΠΑΣΟΚ μέσα ἀπό τήν ἐκπαγλή ἀκτινοβολία τῶν ἀφισῶν του.

Προηγήθηκε καταγιτιστική καί τυπολογική ταξινόμηση τῆς ἀφίσας ἐν γένει καί τῆς προεκλογικῆς ἐν εἰδει.

Εἶχα καί παλαιότερα ἀντιληφθεῖ (Σύγχρο. Θέματα, Νοέμβρ. 1980) ὅτι ὁ κ. συνάδελφος χαιρετᾷ τήν ταξινόμηση τόσο ὥστε ξεχνάει νά μᾶς πεί συνήθως τί σόϊ πράγμα εἶναι τό ταξινομούμενο ὑλικό. Στίς ἀφίσες ὑπῆρξε σαφέστερος. Παρόλο ὅτι στήν ταξινόμησή τους ὑπῆρξε ὅπως πάντα ἐξαντλητικός. Οἱ ἀφίσες λοιπόν διακρίνονται σέ ἐθνικές, κατηγοριακές, διαδικαστικές, ἀνοιχτές, κλειστές, ἐξαγγελίας, λύσεως, ἐπαγγελίας, καταγγελίας καί συμμετέχουν σέ τρεῖς τουλάχιστο συσσωματώσεις, στήν τεχνική συσσωμάτωση, στήν κομματική-ἐσωτερική συσσωμάτωση καί στήν κοινωνική συσσωμάτωση. Τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι οἱ καλές. Τήν ταξινόμηση μπορεῖτε νά τήν ἀρχίσετε ἢ ἀπό τήν ἀρχή ἢ ἀπό τό τέλος. Ἰσχύει.

Γιά τίς ἀφίσες τῆς Νέας Δημοκρατίας, ὁ κ. Πρόεδρος, ξεχνώντας τήν ἐξαντλητική του ταξινόμηση, προσέθεσε μιά νέα ταξινόμηση, διότι τίς ταξινόμησε ὡς σατανικές. Κι ἐπειδή εἴμασταν ὅλοι ἐξαντλημένοι ἀπό τήν οἰκουμένη αὐτή ταξινόμηση καί εἴμασταν ὅλοι στό ἀκροατήριό προοδευτικοί, δέν χολοσκάσαμε δέβαια πού ὄγνηκαν οἱ ἀφίσες τῆς Δεξιᾶς σατανικές καί εἶπαμε ἀνακουφισμένοι, πίσω μου σ' ἔχω Σατανά.

Κρυφοφτύσαμε καί τρεῖς φορές στόν κόρφο μας. Περιμέναμε νά δοῦμε λοιπόν μέ ποιόν τρόπο τά κατάφεραν οἱ ἀφίσες τοῦ ΠΑΣΟΚ νά εἶναι ἀγγελικές.

Χάσαμε.

Διότι, ἐξαίφνης, ὁ κ. Καθηγητής θυμήθηκε τήν ἐπισημονική ἀποστασιοποίηση. Καί, μέ αἰδήμονα λιτότητα, μᾶς ἀπεκάλυψε ὅτι οἱ ἀφίσες τοῦ ΠΑΣΟΚ νίκησαν, γιατί ἦταν λιγότερο καταγγελίας καί περισσότερο ἐπαγγελίας.

Ἐπαγγελίας τίνος πράγματος;

Αὐτό ὁ κ. Μεταξάς δέν μᾶς τό εἶπε κι ἔτσι χρειάστηκε νά τό πῶ ἐγώ.

Ἡ Φατμέ φεμινίστρια...

Θά θυμᾶστε ἴσως δυό πολύ πασοκικές ἀφίσες τοῦ ΠΑΣΟΚ στίς ἐκλογές τοῦ 81.

Ἡ μιά ἤθελε νά μᾶς πείσει ὅτι τό ΠΑΣΟΚ θά φέρει τήν ἰσότητα στίς σχέσεις ἀνδρῶν καί γυναικῶν. Ἡ ἀφίσα λοιπόν ἔδειχνε ἕνα κορίτσι κι ἕναν ἐφηβο, φάτσα μέ φάτσα. Τό κορίτσι μετράει, μέ τήν παλάμη

τῆς, τή διαφορά ὕψους τοῦ μετώπου τῆς ἀπό τό μέτωπο τοῦ ἀγοριοῦ.

Κι οἱ δυό νέοι χαμογελοῦν πανευτυχεῖς.

Τί διαπιστώνουμε λοιπόν, ἂν θέλουμε;

Α. Δέν μποροῦμε δέβαια νά ποῦμε, ἀμέσως-ἀμέσως, πῶς τό νά μετράς τό μπῶϊ ἀνάμεσα στούς ἀντρες καί στίς γυναῖκες εἶναι ὁ προσηνέστερος τρόπος γιά νά δείξεις τήν ἀνισότητά τους στήν καθημερινή ζωή. Διότι τό ΠΑΣΟΚ θά ἔπρεπε τότε νά μεταβληθεῖ σέ Προκρούστη προονίζοντας πόδια πού περισσεύουν ἢ ξελαιμιάζοντας κεφάλια πού ὑστεροῦν. Συμβολισμός θά μοῦ πéis... Προεκλογικός.

Ἄσε πού θάχαμε καί διεθνεῖς περιπλοκές. Διότι, ὡς γνωστόν, ὅλοι ἐμεῖς οἱ πιθηκάνθρωποι, ματζιριδες, λιμάρηδες ἀρσενικοί τῆς νοτιοανατολικῆς πτέρυγας τοῦ ΝΑΤΟ, εἴμαστε ἕνα δυό κεφάλια πῶ κοντό ἀπό τίς ἀπαστράπτουσες βαλκυρίες τοῦ Βορρά. Λοιπόν τί θά γίνει; Πῶς θά λύσει τό ΠΑΣΟΚ αὐτήν τήν ἀνισοκατανομή ἀνάμεσα στούς μυστακοφόρους ζουμπάδες τοῦ Νότου καί τίς γιγαντιαῖες σεισοπυγίδες τοῦ Βορρά; Θά προονίσει τίς κοινοτικές μας Ἡγερίες ἢ θά ζητήσει ἀπό τά περιφερειακά ταμεῖα τῆς ΕΟΚ νά χρηματοδοτήσουν τά τακούνια τῶν ἀρρενωπῶν ἑλληνοπυγμαίων;

Ἡ παρασημαντική λοιπόν τοῦ ὕψους μεταξύ ἀνδρός καί γυναίκος, πού διαλέγει τό ΠΑΣΟΚ γιά νά δείξει τήν ἀνισότητα, ὄχι μόνο εἶναι ἀπρόσφορη καθ' ἑαυτήν, ἀλλά διαμορφώνει καί τήν παραπάνω «δέσμη» ἀσυναρτησιῶν. Τίς δέσμιες τούτες ἀσυναρτησιές δέν φάνηκε νά τίς ὑποψιάζεται ἢ δέν θέλησε νά τίς ὑποψιαστεῖ ὁ κ. Μεταξάς.

Β. Ἡ νέα πού μετράει μέ τήν παλάμη τῆς τό ὕψος τό δικό τῆς καί τοῦ ἐφήβου εἶναι πῶ κοντή. Καί οἱ δυό ὅμως χαμογελοῦν εὐχαριστημένοι. Ἐπομένως καί οἱ δυό εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπό τήν ἀμοιβαία κατάσταση, ἐπομένως ἡ ἀφίσα λέει ὅτι ἡ σημερινή τάξη πραγμάτων εἶναι καλή - τό κορίτσι πῶ κοντό καί τό ἀγόρι πῶ ψηλό -, ἐπομένως τό ΠΑΣΟΚ δέν θά καταργήσει τήν ἀνισότητα...

Ἐπάρχει ὅμως καί ἄλλη «σημαίνουσα» λεπτομέρεια στήν ἀφίσα: τό κορίτσι εἶναι ἐκεῖνο πού μετράει μέ τήν παλάμη του τό ὕψος, ἐπομένως τό κορίτσι ἔχει τήν πρωτοβουλία τῆς ἀναμετρούσεως. Ἄλλά τό κορίτσι, ἐνῶ διαπιστώνει ὅτι τό ἀγόρι ὑπερέχει, ἐξακολουθεῖ νά χαμογελάει. Ἐπομένως τό κορίτσι ἔχει ἤδη ἐνδοβάλει τήν ὑπεροχή τοῦ ἀγοριοῦ, ἔχει ἤδη χαρούμενα δεχθεῖ τή μοῖρα του.

Ἡ Φατμέ ἢ σκλάβά, εἶναι σκλάβά καί τό παινεύεται. Τό ὄνειρο δηλαδή τοῦ καλοῦ φαλλοκράτη. Κι αὐτό τό ὄνειρο μᾶς τό προσφέρει ἡ ἀφίσα τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Ἄφερμ...

Ἡ Φατμέ καί ὁ Πολύφημος...

Τήν ἄλλη τήν ἀφίσα τή θυμᾶστε; Εἶναι ἐκεῖνη πού δείχνει στό κέντρο καί ἀριστερά, ὅπως τή βλέπουμε, ἕνα μεγάλο κεφάλι τοῦ Α. Παπανδρέου καί δεξιά ἕνα μικρό πράσινο ἥλιο τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἀπό πάνω, μέ κεφαλαῖα καί σ' ὅλη τήν ἐκταση, σέ δυό σειρές, τό ἐξῆς σύνθημα: «Ο ΛΑΟΣ ΘΕΛΕΙ, ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΦΕΡΕΙ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ».

Τί μᾶς δείχνει λοιπόν αὐτή ἡ ἀφίσα;

Α. Δυό εἶναι οἱ στατικοί παράγοντες τοῦ νοήματος

σ' αυτήν την άφισα: ο ΛΑΟΣ και το ΠΑΣΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ όμως εκφράζεται με τρεις δείκτες ή τρία «παραδείγματα», όπως λέμε στο σινάφι μας: 1) Μέ το δείκτη ΠΑΣΟΚ (δηλ. το άκρῶνυμο, όπως είναι τυπωμένο στην άφισα 2) Μέ τόν δείκτη κεφάλι του Α. Παπανδρέου και 3) Μέ το δείκτη ήλιος του ΠΑΣΟΚ.

Πήρα λοιπόν ένα χαρτόνι κι έκανα αυτό απ' όπου πρέπει να άρχισει κάθε έρευνήτης στην ανάλυση περιεχομένου: έκανα μιá άπλή έμβαδομέτρηση, μέτρηση δηλαδή πόσες φορές χωράει τό χαρτόνι στο δείκτη ΛΑΟΣ και πόσες φορές στους τρεις άλλους δείκτες που σηματοδοτούν και διαμορφώνουν τήν έννοια ΠΑΣΟΚ. Η σχέση λοιπόν είναι έξι προς ένα. Δηλαδή τό μόρφωμα ΠΑΣΟΚ, που άπαρτίζεται από τό κεφάλι του Α. Παπανδρέου, τόν πράσινο ήλιο και τό άκρῶνυμο ΠΑΣΟΚ, είναι έξι φορές μεγαλύτερο από τό μόρφωμα ΛΑΟΣ.

Τί άλλο χρειάζεται για να διαπιστώσει κανείς τόν παμφάγο κανιβαλισμό που αναδίδει ή άφισα, επ' όφελεία του ΠΑΣΟΚ και εις βάρος του λαουτζίκου;

Έξι προς ένα, όλη ή επιφάνεια της άφισας κυριαρχείται από τό ΠΑΣΟΚ.

Κι αν θελήσει κανείς να κεντήσει, διαπιστώνει κι άλλα:

Β. Ός προς τά δυναμικά στοιχεία της άφισας, τά πράγματα έχουν ως έξης:

Η ρηματική διατύπωση του συνθήματος, δηλαδή ό συνταγματικός ή συντακτικός άξων (στη γλώσσα του σιναφιού), λειτουργεί υπέρ του ΠΑΣΟΚ και εις βάρος του ΛΑΟΥ. (Ο ΛΑΟΣ ΘΕΛΕΙ, ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΦΕΡΕΙ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ). Γιατί;

Στό σύστημα της έλληνικής γλώσσας, ή έννομημάτωση τήν όποία παράγει τό ΘΕΛΩ είναι στατική. Όταν θέλω κάτι, σημαίνει ή ότι δεν έχω άρχισει τίς προπαρασκευαστικές πράξεις για τήν εκτέλεση της θελήσεώς μου ή άκόμη χειρότερα ότι θέλω αλλά δεν μπορώ. Επομένως στο ζευγάρι ΛΑΟΣ-ΠΑΣΟΚ, ό παθητικός είναι ό Λαός και ό ενεργητικός τό ΠΑΣΟΚ ή ό Α. Παπανδρέου ή ό πράσινος ήλιος, διαλέγετε και παίρνετε.

Γ. Η κεφαλή του Α. Παπανδρέου ύποβαθρώνει και ταυτόχρονα άρτιώνει τόν συνταγματικό ή συντακτικό άξωνα της άφισας. Υπολόγισα βιαστικά (έκείνη τή στιγμή που έκανα τήν ανάλυση) ότι τό άριστερό του μάτι ή βρίσκεται ή τείνει προς τό κέντρο της άφισας.

Ό κ. Α. Παπανδρέου έχει δεβαίως δύο μάτια, αλλά ή νοηματική άλυσίδα που διαμορφώνεται από τήν άθροιση του παραδειγματικού δείκτη (τό έμβαδόν της κεφαλής του) και του συνταγματικού δείκτη (ή θέση της κεφαλής και ή πολύ κεντρική θέση του άριστερού του ματιού), μάς εμφανίζει έναν Παντεπόπτη Κύκλωπα, ό όποιος καταυγάζει με τήν άδηφάγο ματιά του τό σύνολο του όρίζοντα, δηλαδή της Ελλάδας.

Δ. Ό ήλιος του ΠΑΣΟΚ είναι ένας φοβερός πράσινος ήλιος με μυτερές μυτες.

Όθεν, κάθε ήλιος σε κάθε άφισα, είναι πάντοτε δείκτης συνταγματικός, πέραν της ένδεχόμενης παραδειγματικής του, ad hoc, ιδιότητας, διότι ως γνωστόν ό ήλιος ανατέλλει στην Ανατολή και δύει στη Δύση. Δηλαδή για μās, στην καθημερινή αίσθηση των πραγμάτων, ό ήλιος κινείται, παρ' όλο ότι ξέρουμε ότι έμεις κινούμαστε κι όχι ό ήλιος.

Επομένως, (με τήν φαντασία όλα γίνονται) φαντάζεστε τί θά μείνει από τόν παραδειγματικό δείκτη

ΛΑΟΣ, από τόν άμοιρο λαό, όταν, μέσα στην άφισα, τό πράσινο αυτό γρανάζι με τίς μυτερές του μυτες, ό ήλιος δηλαδή του ΠΑΣΟΚ, περάσει πάνω από τό Λαό;

Ε. Η θέση του παραδειγματικού δείκτη ΛΑΟΣ είναι πολύ ένδεικτική: ό δείκτης ΛΑΟΣ, δηλαδή ό Λαός, βρίσκεται στην άνω άριστερά γωνία της άφισας. Ό Λαός στη γωνία, τό ΠΑΣΟΚ στην Έξουσία...

Τό νοηματικό αποτέλεσμα αυτής της άφισας είναι άμείλιτο: όλοι οί δείκτες που συνθέτουν τόν παραδειγματικό άξωνα, όλοι οί δείκτες που διαμορφώνουν τόν συνταγματικό ή συντακτικό άξωνα, κατασκευάζουν μιá όπτική επιφάνεια, όπου τό κυρίαρχο θεαθήναι είναι τό ΠΑΣΟΚ. Ό πράσινος Ήλιος, ή πράσινη Κεφαλή, ό Παντεπόπτης στο κέντρο πράσινος Όφθαλμός, ή πράσινη συντομογραφία του Κόμματος, Όλη ή κινητικότητα της άφισας καθλώνει τόν Λαό στη γωνίτσα του, εκεί άλλωστε όπου ύπάρχει και ή μόνη κάτισχη αναγραφή του.

Άφισα έξαγγελίας;

Ναι. Έξαγγελίας του χρησιδεσπότη επί του πράγματος, του Πολυφήμου επί του άμνου. Άφισα δεσποτική, άφισα όλοκληρωτική.

Κι ένόσω διετύπωνα αυτές τίς όρατές διά γυμνού μυαλού παρατηρήσεις, ό κ. Μεταξάς που μέχρι τότε ουδέν είχε ανακαλύψει στην άφισα, πλην της έξαγγελτικής της νικηφορίας, έδωσε επιτέλους να ψελίσει ότι ή άφισα είχε όντως κάτι τό μεσσιανικό.

Κι από πότε λοιπόν τό μεσσιανικό περνάει για σοσιαλιστικό;

Τό κύρος της πολιτικής έπιστήμης και ή θουκυδίδια άρνησιουργία.

Τούτα και παρόμοια λοιπόν έργα και έριβριθείς ήμέρα ύπήρξαν κατ' έξακολούθησιν στο τρίημερο της Έταιρείας Πολιτικής Έπιστήμης. Και επειδή τά γεγονότα είναι πάντοτε πεισματάρικα, ή τριήμερη αποστασιοποίηση περί εκλογών μίλησε, παρά τήν επιστημονική της στωμυλία, τήν μόνη δυνατή όμιλία: ή πολιτική έπιστήμη δεν είναι παρά ή παραδουλεύτρα της πολιτικής, ό δέ πολιτικός έπιστήμων ό πρώτος παρακοιμώμενος του Ήγεμόνος... Έτσι, όλοι οί εισηγητές γλίστησαν «έπιστημονικά» προς τή μεριά που έγερναν πολιτικά, άσχετως αν οί εισηγήσεις τους απέφευγαν να δηλώσουν τό χρώμα τους, όπως ή εύθυμη χήρα αποφεύγει τήν δυσθυμία...

Γι' αυτό άλλωστε και στην «έπιστημονική» άνασκευή που επιδαψίλευσα στις άφισες του ΠΑΣΟΚ, ό συνετός αναγνώστης δεν πρέπει να δει παρά μόνον όσα όφείλει να παρατηρήσει: ότι δηλαδή, εν αρχή ήν ή αντιπολιτευτική μου διάθεση και πολύ εν συνέχεια ή πολιτικολογική μου έμβριθεία. Χωρίς τήν πρώτη, ή δεύτερη θά παρέμενε στά άζήτητα, είναι δηλαδή ή πολιτική μου άρνηση που καθοδηγεί τήν «έπιστημονική» μου θέση: αν μου άρεσε τό ΠΑΣΟΚ, θά μου είχαν άρέσει κι οί άφισες του, αλλά κι αν δεν μου είχαν πολυαρέσει, δεν θά είχα καταφύγει σε τέτοια γυμναστική για να αποδείξω ότι δεν μου άρέσουν.

Είπα στην αρχή του πονηματίου τούτου ότι, στην πολιτική έπιστήμη, πάσχει πάντοτε ή έπιστήμη και

εὐημερεῖ ἡ πολιτικὴ. Δηλαδή ἡ ἰδιοτέλεια.

Ἄλλὰ εἶπα ἐπίσης, ὅτι φταίει ὁ δυτικὸς ἐπιστημονισμὸς τοῦ 19ου αἰῶνα, γιατί προσπάθησε νά πει ὅτι ὄχι μόνο μπορούμε, καί πρέπει, νά στοχαζόμεστε πάνω στά πολιτικά πράγματα, ἀλλά ὅτι αὐτά ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ταξιθεσίας. Ναι, φταίει δέβαια ὁ δυτικὸς 19ος αἰῶνας, ἀλλά πρῶτα ἀπ' ὅλα ἐνοχος εἶναι ὁ αἰώνιος, ταξινόμος ρωμῆς, πού γονιμοποιεῖ ὅλη τήν Συστηματικὴ τῆς Δύσης: ὁ Πλάτων.

Αὐτός πρωτοεῖπε ὅτι ἡ πολιτικὴ δράση εἶναι ἐπιστημονικά ἀνιχνεύσιμη καί ἄρα χειραγωγήσιμη.

Οἱ ἀγγελαιοτρόφοι, αὐτεπιτακτικοί, βασιλικοὶ τῶν ἀνδρῶν εἶναι οἱ ἐπιστημονικοὶ προπομποὶ τῶν διακόνων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τῶν κομμισσαριῶν-ἐπιτρόπων πού ἐξαπολύει ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καί τῶν ἐπαγγελματιῶν ἐπαναστατῶν, πού χρίζει ὁ Λένιν καί ἔχει προηγουμένως εὐλογήσει ὁ Μάρξ, ἤδη μέ τό κομμουνιστικό μανιφέστο: προπομποὶ δηλαδή ὅλων ὅσοι αὐτοπροτάθηκαν γιά νά σώσουν τήν Ἀνθρωπότητα. Οἱ τρεῖς δηλαδή σωτηριολογικές Οὐσιοκρατίες πού γέννησε ἡ Δύση, Χριστιανισμός, Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καί Κομμουνισμός, ἀντλοῦν τόν χλιαστικό τους μονισμό ἀπό τόν Πλάτωνα.

Γι αὐτό ἔχει ἴσως οἰκουμενική σημασία μιὰ ἐπιστροφή στίς ρίζες τῆς δυτικῆς πολιτειογονίας. Διότι κάπου ἐκεῖ, κάποιος ἄλλος μέγας στήν διαύγεια του ρωμῆς, χτίζει καί ταξινομεῖ τόν πρῶτο Λόγο τῆς Πολιτικῆς, πού θά παραμείνει ἐς αἰεὶ ὁ πρῶτος μὴ μεταφυσικός, πολιτικός Λόγος. Ὁ Ἀρχέτυπος τῆς Πολιτικῆς: ὁ Θουκυδίδης.

Διότι αὐτός ὁ νικημένος τοῦ ἀσταμάτητου πελοποννησιακοῦ πολέμου ὑποψιάστηκε, βλέποντας τήν εὐτέλεια καί τόν ἐκμαυλισμὸ τῆς Ἀγορᾶς καί τοῦ Δήμου, ὅτι κάποτε ἴσως δέν θά ἄντεχαν αὐτήν τήν ἀενάως ἀνακυκλούμενη Πνύκα ἀνοχῆς. Κι αὐτοὶ οἱ

κάποιοι θά ἔβλεπαν, καί σωστά ἴσως, ὅτι αὐτός ὁ ὄχλος δέν μπορεῖ νά αὐτοεκλέγεται, νά ἐτεροεκμανλίζεται καί νά αὐτοσφαγιάζεται, ὑπὸ τό κράτος τῆς Πάνδημης Ἀκράτειας του καί τῆς πανθομολογούμενης πλὴν Ἱερῆς του ἀναρμοδιότητος.

Ὁ Θουκυδίδης θέλησε νά προλάβει τόν Πλάτωνα. Διότι κατάλαβε ὅτι ἡ Τυραννία τῶν εἰδικῶν δέν ἦταν ἡ κατάλληλη θεραπεία γιά τήν ὀχλαγωγία τῆς Ἀγορᾶς. Καί θέλησε νά δείξει στόν Πλάτωνα τά ἀνυπέρβλητα ἐκεῖνα θέσφατα πού ἀποτρέπουν ἐς αἰεὶ τόν ἄνθρωπο νά γίνει ὁ ἐπιστήμων τῆς πολιτικῆς του. Γιατί ἡ πορεία, μέσα στόν ἐκφυλισμὸ τῆς Ἀγορᾶς, διαφαινόταν ἀμείλικτη: οἱ ἐξαντλημένοι αὐτοφυεῖς ἴσοι πολίτες εὐκόλα θά ἀπέδιδαν τήν κακομοιριά τους στήν ἀγνοια καί θά ἐνέδιδαν στήν καθοδηγητικὴ γνώση τῶν ἐμπειρογνομόνων. Μέχρι τότε ἡ Τυραννία ἐπικρατοῦσε ἐξ αἰτίας τῆς τυχαίας δύναμης. Ἀπό τώρα καί στό ἐξῆς, ἡ Ἀπολυταρχία θά ἐδραιωνόταν στήν νομιμότητα πού θά τῆς ἔδινε ἡ κτήση καί ἡ ἀρνηση τῆς πολιτικῆς τέχνης.

Ὁ Θουκυδίδης πρόλαβε τήν ὑπεξαίρεση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἄνθρωπο.

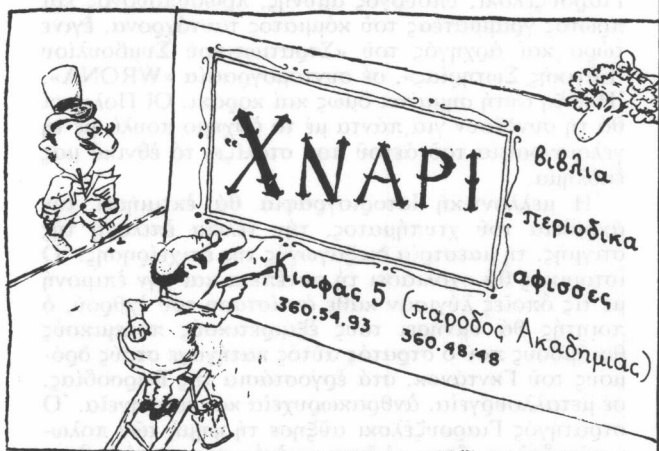
Δέν θά μπορούσε ἄραγε νά εἶναι τέτοιο περίπου τό ἀντικείμενο μιᾶς ἐλληνικῆς ἐταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης; Νά μελετήσει τόν Θουκυδίδη, δηλαδή τήν ἐκ προοιμίου ἀρνηση τῆς μεταφυσικῆς σκέψης, πού γεννᾷ ἡ Πολιτικὴ; Τήν μοναδικὴ ἀνασκευὴ τῆς τυραννικῆς ἀτραποῦ στήν ὁποῖαν καθελώνει τόν ἄνθρωπο, ἡ μεταφυσικὴ πεποίθηση ὅτι ἡ πολιτικὴ μπορεῖ νά εἶναι ἐπιστημονικό ἀντικείμενο καί ἀντικείμενο τῶν ἐπαγγελματιῶν;

Θά μπορούσε ἡ ἐκείνη, ἡ ἐγώ, στό ἐπόμενο τεῦχος τοῦ Πολίτη: «Περὶ τοῦ κύρους τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης ἡ ἡ θουκυδίδεια ἀρνησικυρία».

ΜΠΑΡ «ΤΟ ΕΦΗΜΕΡΟ»



ΤΑΒΕΡΝΑ «Ο ΤΕΙΧΑΙΜΠΟΧΑΝΣ & Η ΚΑΚΑΡΟΥΚΑ»
 Στὴν οὐλὴ τοῦ νεοκλασσικοῦ σπιτιοῦ στὴ
ΜΕΘΩΝΗΣ 58-γωνία μὲ ΒΕΜ/ΚΛΕΟΥΣ σὲ ΕΞΑΡΧΕΙΑ
 Τηλ. 3618.015



Α.Τ. 11

Είμαστε όλοι ὄμηροι

γράμμα από τή φυλακή
του "Ανταμ Μίχνικ

Τούτος ὁ πόλεμος δέν κηρύχθηκε ποτέ. Ἐνα Σαββατόβραδο τοῦ Δεκεμβρίου ὄρμησαν οἱ ἀσφαλίτες στά σπίτια μας, ἔσπασαν τίς πόρτες μέ λουστούς, μᾶς ἔβγαλαν ἔξω, μᾶς πέταξαν δακρυγόνα στά μάτια, μᾶς πέρασαν χειροπέδες καί μᾶς ὀδήγησαν κρατούμενους στίς φυλακές. Εἴμασταν οἱ πρῶτοι αἰχμάλωτοι σ' αὐτό τόν πόλεμο τοῦ κομμουνιστικοῦ κατεστημένου κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ. Ἡ νυχτερινή αὐτή ἐπιχείρηση ἦταν ἡ πρῶτη νικηφόρα μάχη τοῦ Στρατηγοῦ.

Ἔτσι ὑλοποιήθηκε καί ἡ ἀπόφαση τοῦ 9ου Συνεδρίου τοῦ Πολωνικοῦ Ἐνωμένου Ἐργατικοῦ Κόμματος (ΠΕΕΚ) γιά τό ἀσυμβίβαστο τῶν ἀξιωμάτων. Ὁ Γιαρουζέλσκι, ὑπουργός ἀμύνης, πρωθυπουργός καί πρῶτος γραμματέας τοῦ κόμματος ταυτόχρονα, ἔγινε τώρα καί ἀρχηγός τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου Ἐθνικῆς Σωτηρίας», σέ συντομογραφία «WRONA». Ἡ λέξη αὐτή σημαίνει ὅμως καί κοράκι. Οἱ Πολωνοί θά τή συνδέουν γιά πάντα μέ τό ἄσχημο πουλί, μέ τή γελοιογραφία τοῦ ἀετοῦ πού στολιζέει τό ἔθνικό μας ἔμβλημα.

Ἡ μελλοντική ἱστοριογραφία θά ἐκτιμήσει τήν ἀκρίβεια τοῦ χτυπήματος, τήν τέλεια ἐπιλογή τῆς στιγμῆς, τή μαεστρία διεξαγωγῆς τῆς ἐπιχείρησης. Ὁ ἱστορικός θά σχολιάσει τή συνέπεια καί τήν ἐπιμονή μέ τίς ὁποῖες λύγισαν κάθε ἀντίσταση τοῦ ἐχθροῦ, ὁ ποιητής θά ὑμνήσει τοὺς ἐξαιρετικούς πολεμικούς θριάμβους πού ὁ στρατός αὐτός κατήγαγε στοὺς δρόμους τοῦ Γκντάνσκ, στά ἐργοστάσια τῆς Βαρσοβίας, σέ μεταλλουργεῖα, ἀνθρακωρυχεῖα καί ναυπηγεῖα. Ὁ στρατηγός Γιαρουζέλσκι αὐξήσε τή φήμη τῶν πολωνικῶν ὄπλων, ὅταν μέ ἔντεχνη ἐνέργεια καταλάμβανε τό κτίριο τῆς ραδιοφωνίας-τηλεόρασης καί τό τηλε-

Ὁ "Ανταμ Μίχνικ ὑπῆρξε, μαζί μέ τόν Γιάσεκ Κουρόν, ἓνας ἀπό τοὺς πνευματικούς πρωτεργάτες τῆς πολωνικῆς ἐπανάστασης. «No 1 ἐχθρός τοῦ σοσιαλιστικοῦ κράτους» σύμφωνα μέ πρόσφατο δημοσίευμα τῆς *Πράβδα*, ὑποπτος κατὰ τή *Νόυες Ντόνταλαντ* ὡς «ἐγκέφαλος διεθνούς σιωνιστικῆς συνωμοσίας γιά τήν κατάλυση τῆς σοσιαλιστικῆς ἐξουσίας», ἔχει «ὀδηγηθεῖ» ἀπό τό 1965 μέχρι σήμερα 32 φορές στίς φυλακές. Μαρξιστής ὁ ἴδιος, ἔχει σπουδάσει φιλοσοφία καί ἱστορία, ἀλλά ἐκδιώχθηκε ἀπό τό Πανεπιστήμιο μαζί μέ τό δάσκαλό του Κόλακόφσκι ὡς ὑπαίτιος γιά τή φοιτητική ἐξέγερση τοῦ 1968. Λόγω ἀπαγόρευσης ἐργασίας δούλεψε ὀξυγονοκολλητής σ' ἓνα ἐργοστάσιο τῆς Βαρσοβίας, μέχρι πού τόν ἀπέλυσαν ἐξαιτίας τῆς «ἄσχημης ἐπιρροῆς» πού ἀσκούσε στοὺς συναδέλφους του. Ὑπῆρξε ἓνα ἀπό τά πρῶτα μέλη τῆς KOR. Μέ τό πραξικόπημα τοῦ Δεκεμβρίου βρέθηκε πάλι στή φυλακή, ἀπ' ὅπου καί κατόρθωσε νά φυγαδεύσει στή Δυτ. Γερμανία τό κείμενο πού δημοσιεύουμε στίς ἐπόμενες σελίδες. Τό κείμενο αὐτό πρωτοδημοσιεύθηκε στό περιοδικό *Σπήγκελ* στίς 8.3.1982.

φωνικό κέντρο. Πραγματικά, ἀπό τήν ἐποχή τῆς μάχης τοῦ βασιλιά Ζομπόσκι τό 1683 ἔξω ἀπ' τή Βιέννη, κανεῖς ἀπ' τοὺς ἐκάστοτε ἡγέτες μας δέν μπορεῖ νά περφηανευτεῖ γιά τέτοιες ἐπιτυχίες. Οἱ μουσικοὶ θά συνθέσουν τώρα πιά συμφωνίες, οἱ ζωγράφοι θά ἀποθανάτισουν τίς νικηφόρες ἐπιθέσεις, οἱ σκηνοθέτες θά φτιάξουν πατριωτικές ταινίες, κι ὅλα αὐτά πρὸς δόξαν τῶν ἀρχηγῶν τῆς δεκεμβριανῆς νύχτας. Τό Συμβούλιο τοῦ Κράτους θά θεσπίσει ἀσφαλῶς ἓνα νέο παράσημο – γιά τή συμμετοχή στήν ἐκστρατεία τοῦ Δεκεμβρίου 1981.

Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε τ' ἀστεῖα. Μπορεῖ βέβαια ἡ κυβερνητική προπαγάνδα νά κινεῖται σ' αὐτά τά ἐπίπεδα· ὅμως ἐμεῖς, συγχισμένοι ἴσως καί ἐπηρεασμένοι ἀκόμα ἀπό τό σόκ, ἄς ἀναρωτηθοῦμε καλύτερα γιά τό νόημα ὅσων συνέβησαν στήν Πολωνία.

Τό δεκεμβριανό πραξικόπημα δέν ἀποσκοποῦσε στήν ὑλοποίηση, τάχα, τῆς κομμουνιστικῆς οὐτοπίας, ἀντίθετα: ἦταν μιά κλασική, στραμμένη κατὰ τῶν ἐργατῶν ἀντεπανάσταση, πού ἔγινε ἐν ὀνόματι τῆς προάσπισης καί συντήρησης τῶν συμφερόντων τοῦ παλιοῦ καθεστώτος. Οὔτε ἀποτελοῦσε ἀπάντηση σέ κάποια προσπάθεια κατάληψης τῆς ἐξουσίας, κι ἄς ἰσχυρίζεται τό ἀντίθετο ἡ ἐπίσημη προπαγάνδα: ἡ Ἀλληλεγγύη δέν διέθετε οὔτε σκιώδη κυβέρνηση, οὔτε πρόγραμμα κατάληψης τῆς ἐξουσίας. Τό δεκεμβριανό χάος προέκυψε λόγω τῆς κατὰ βάση ἄλυτης σύγκρουσης ἀνάμεσα σ' ἓνα μαζικό κοινωνικό κίνημα ὀργανωμένο στήν Ἀλληλεγγύη καί τίς ὀλοκληρωτικές δομές ἑνός κομμουνιστικοῦ κράτους. Καί μόνο τό γεγονός τῆς ὑπαρξῆς ἑνός ἀνεξάρτητου καί αὐτοδιαχειριζόμενου θεσμοῦ ἦταν ἀδύνατο νά γίνει ἀποδεκτό.



Καθαντό ζήτημα εξουσίας δέν τέθηκε λοιπόν· αντίθετα, ό καθγάς άφοροϋσε μάλλον τό θέμα τών δικαιοδοσιών τής εξουσίας και συνεπώς τά όρια ισχύος τής κομματικής νομενκλατούρας, τόν τρόπο άσκησης τής εξουσίας, δηλαδή τό κράτος δικαίου, τό περιεχόμενο τής σύμβασης ανάμεσα σε εξουσιαζόμενους και εξουσιαστές, δηλαδή τήν πολυφωνία στην κοινωνική ζωή, τή μορφή τής αυτοδιαχείρισης στις έπιχειρήσεις και σε τοπική κλίμακα. Ή ύλοποίηση του μεταρρυθμιστικού προγράμματος πού άγκάλιαζε όλα αυτά τά ζητήματα τά σχετικά με τή ζωή τών ανθρώπων, έθετε σε άμφισβήτηση τό θεμελιώδες αξίωμα τής κομμουνιστικής κυριαρχίας στην κοινωνία μέ τό κράτος. Ήταν δέβαια έμφανές ότι ό κρατικός μηχανισμός δέν θά μπορούσε νά παραιτηθεί οικειοθελώς ούτε από μία σπιθαμή τής εξουσίας του και ότι οί συγκρούσεις θά ήταν ως εκ τούτου αναπόφευκτες. Θεωρούσαμε ώστόσο ότι ή εξέλιξη τους θά ήταν διαφορετική. Δέν πιστέψαμε ότι ό εξουσιαστικός μηχανισμός θά προσπαθούσε νά λύσει τά κοινωνικά προβλήματα μέ τή άσκηση στρατιωτικής βίας, προβάλλοντας αντί για τή δύναμη του έπιχειρήματος τό έπιχειρήμα τής δύναμης.

Δέν ήταν αυτή ή πρώτη κρίση στην ιστορία τών κομμουνιστικών κρατών. Ωστόσο, όποιος θελήσει νά συγκρίνει τά γεγονότα του 1956, τής Άνοιξης τής Πράγας και τών τελευταίων 15 μηνών στην Πολωνία - γεγονότα πού άπέχουν κατά 12 χρόνια τό ένα από τό άλλο -, όφείλει νά σημειώσει τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τίς παρ' όλα τά κοινά σημεία σημαντι-

κές διαφορές τους.

Κοινή ήταν ή έπιθυμία για διεύρυνση τών εθνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Οί διαφορές έντοπίζονται στην δυναμική τών κοινωνικών μεταβολών. Τό 1956 ή μεταρρυθμιστική ώθηση ήρθε από τή Μόσχα, από τήν αίθουσα του 20ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, καθώς ή κομματική γραφειοκρατία εξαφάνιζε τή σιά του Στάλιν, πού τότε ήταν ακόμα παρούσα και παραμέριζε τόν πέλεκυ, πού οί μυστικές ύπηρεσίες κρατούσαν κρεμασμένο πάνω από τά κεφάλια της. Έκει είχαν τίς ρίζες τους οί ένδοκομματικές κινήσεις πού συγκλόνιζαν τήν Πολωνία και τήν Ούγγαρία τό 1956. Στην Πολωνία τό κύρος του μόλις αποφυλακισμένου Γκομούλκα παρείχε αρκετές έγγυησεις τόσο προς τό Κρεμλίνο όσο και προς τήν πολωνική κοινωνία. Στά μάτια του Κρεμλίνου ό Γκομούλκα ήταν ένας άπειθαρχος, πεισματάρης κομμουνιστής μέ τόν όποιο ώστόσο μπορούσε κανείς νά συνεννοηθεί· για τους Πολωνούς ήταν ένας συνήγορος τών εθνικών και δημοκρατικών προσδοκιών τους.

Στήν Ούγγαρία ή αντίσταση τής σταλινικής πτέρυγας στο έσωτερικό του κρατικού μηχανισμού οδήγησε στο σημείο, ό ρυθμός τών μεταβολών νά υπαγορευείται από τόν έξεγερμένο πληθυσμό πού 'χε ξεχυθεί στους δρόμους. Ο μηχανισμός τής εξουσίας κατέρρευσε σαν χάρτινος πύργος. Ή Σοβιετική εισβολή ήταν άμεση άπόρροια αυτής τής κατάστασης.

Στήν Τσεχοσλοβακία του '68 ήταν όρισμένοι κύκλοι του ίδιου του κομματικού μηχανισμού πού αντίληφθηκαν πώς χωρίς ριζικές μεταρρυθμίσεις ή οικονομική άναποτελεσματικότητα του κομμουνιστικού συστήματος και ή ροπή του προς τή σπατάλη και τήν

καθυστέρηση θά έντεινόταν. Η ουσία τής σύγκρουσης στην Τσεχοσλοβακία βρισκόταν στην έπιθυμία τής φιλελεύθερης και θριαμβεύτριας - καθώς ύποστηρίζεται απ' όλη τήν κοινωνία - παράταξης του Ντοϋμπτσεκ για έκ των άνω εισαγωγή δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων και για χαλάρωση τής έξάρτησης από τή Σοβιετική Ένωση.

Ο τσεχοσλοβακικός «σοσιαλισμός μέ ανθρώπινο πρόσωπο» είχε βέβαια πολλά πρόσωπα: από τή μετριοπαθή μεταρρυθμιστική τάση του διοικητικού μηχανισμού μέχρι μία πολυφωνική θεώρηση τής κοινωνίας πού διέκρινε κανείς σέ γραπτά τής άδόμευτης δημοσιογραφίας. Καθοριστικός παράγοντας ύπήρξε ώστόσο ή άνυπακοή των Τσεχοσλοβάκων ήγετων στις σοβιετικές προσταγές, ή έπιθυμία τους νά στηρίξουν τή νομιμότητα τής έξουσίας τους στή συναίνεση τής δικής τους κοινωνίας κι όχι μόνο των γραφείων του Κρεμλίνου.

Στήν Πολωνία τά πράγματα ήταν διαφορετικά. Έδώ, δύσκολα θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε για σοσιαλισμό μέ ανθρώπινο πρόσωπο. Είχαμε μάλλον νά κάνουμε μέ έναν «ξεδοντιασμένο κομμουνισμό». Έναν κομμουνισμό πού δέν ήταν πιά σέ θέση νά δαγκώσει ούτε και νά άμυνθεί στήν έπίθεση τής οργανωμένης κοινωνίας. Άλλά αυτή ή κοινωνική πίεση δέν είχε κανένα στοιχείο δίαις. Σέ αντίθεση μέ τίς ύστερικές διακηρύξεις περί «άνοιχτής άντεπανάστασης» και «φασιστικής τρομοκρατίας στά έργοστάσια», στή διάρκεια τής πολωνικής επανάστασης δέν σκοπώθηκε κανείς, ούτε χύθηκε σταγόνα αίματος. Πολλοί άναρωτήθηκαν πώς έξηγείται κάτι τέτοιο.

Η ανάπτυξη του πολωνικού μεταρρυθμιστικού κινήματος - ή άλλιώς τής πολωνικής αυτοπεριοριζόμενης επανάστασης - έχει τίς ρίζες της έξω από τους έπίσημους θεσμούς τής δημόσιας κοινωνικής ζωής.

Άπό χρόνια ύπήρχαν στην Πολωνία ομάδες τής δημοκρατικής άντιπολίτευσης, πού λειτουργούσαν μέ τήν ύποστήριξη πλατιών λαϊκών στρωμάτων κάτω από τήν άποτελεσματική κάλυψη τής Έκκλησίας. Στην περίοδο τής σχετικά άνεκτηής πολιτικής πού άκολουθοϋσε ή ομάδα Γκιέρεκ - αυτή ή άνετικιότητα άντιστοιχούσε κατά τά άλλα στους δεσμούς μέ τή Δύση και ήταν άποτέλεσμα πολιτικής άδυναμίας και όχι φιλελευθερισμού - έγιναν προσπάθειες άλληλοδοήθειας και κοινωνικής αυτοάμυνας, οργανώθηκε μία άνεξάρτητη πνευματική ζωή, χαραχθηκαν κάποιες πρώτες κατευθύνσεις για τόν άπελευθερωτικό άγώνα. Πυρήνας του προγράμματος αυτών των άντιπολιτευτικών ομάδων - πιά δημοφιλής έγινε ή «Έπιτροπή για τήν Άμυνα των Έργατών» (KOR) πού σχηματίστηκε μετά τίς άπεργίες του 1976 - ήταν ή έπιθυμία νά αλλάξει ή κοινωνία, νά άνασυγκροτηθουν οι κοινωνικοί δεσμοί έξω από τίς έπίσημες δομές. Τό βασικό έρώτημα δέν ήταν: «πώς μπορούμε νά αλλάξουμε τό σύστημα έξουσίας;», αλλά: «πώς μπορούμε νά άμυνθούμε κατά του συστήματος αυτού;» Τούτη ή συλλογιστική έπέδρασε στην έξέλιξη τής άπεργίας του Αυγούστου, στο είδος των αίτημάτων, στο πρόγραμμα, τή στρατηγική και τήν τακτική των ένεργειών τής Άλληλεγγύης.

Δεκατέντε μήνες διάρκεσε ό σκληρός άγώνας για τή μεταρρύθμιση των ολοκληρωτικών δομών. Τό άποκορύφωμά του ήταν έξίσου ιδιότυπο όπως και ή

έξέλιξη του. Η έπίσημη κήρυξη πολέμου κατά τής κοινωνίας προέκυψε από τή φύση των συγκρούσεων πού προηγήθηκαν. Ο πόλεμος, έλεγε ό Κλαούζεβιτς, είναι ή συνέχιση τής πολιτικής μέ άλλα μέσα. Τούτη τή φορά έπρόκειτο για έναν πόλεμο κατά τής οργανωμένης κοινωνίας διεξαγόμενο από ένα κράτος-έργαλειό των πολιτικών δυνάμεων πού είναι οργανωμένες στο Σύμφωνο τής Βαρσοβίας.

Η άνάλυση των λαθών τής Άλληλεγγύης θά είναι για καιρό άντικείμενο διαμάχης στην Πολωνία. Στο λαό, όπως και στή γυναίκα, δέν θά συγχωρεθεί ποτέ ή στιγμή εκείνη, όταν παρασυρμένοι έπιτρέψουν σέ κάποιον άχρειό νά τους έξουσιάσει - για νά θυμηθούμε τήν πετυχημένη φράση του Μάρξ. Τό συνδικάτο, όντας ένα μέτωπο έθνικής άλληλεγγύης, έσερνε πίσω του όλες τίς καλές και κακές πλευρές τής κοινωνίας πού τό γέννησε, μιάς κοινωνίας πού επί 37 χρόνια έξησε μακριά από κάθε δημοκρατικό θεσμό, από κάθε πολιτική παιδεία: μιάς κοινωνίας πού συστηματικά τήν κοροΐδεσαν, τήν άποδλάκωσαν, τή μείωσαν: μιάς κοινωνίας πού είναι πεισματάρα και συνετή συνάμα, όπου άφενός τιμή, έλευθερία και άλληλεγγύη άναγνωρίζονται ως ύψιστες άξίες, άφετέρου ό συμβιβασμός συχνότατα ταυτίζεται μέ τή συνθηκολόγηση και τήν προδοσία.

Η Άλληλεγγύη ήταν ένα δημοκρατικό κίνημα των ανθρώπων τής εργασίας, πού λειτουργούσε μέσα σ' έναν άντιδημοκρατικό περίγυρο, μέσα σ' ένα ολοκληρωτικό σύστημα πού άντλούσε τή νομιμότητά του άποκλειστικά από τό περιεχόμενο των άποφάσεων τής Γιάλτας.

Η ύπόμνηση των άποφάσεων τής Γιάλτας στους Πολωνούς είναι τουλάχιστον περιττή: αυτό ώστόσο δέν άπέτρεψε τόν κύριο Νάννεν από τίς πρόσφατες δηλώσεις του, σύμφωνα μέ τίς όποιες τά ανθρώπινα δικαιώματα ταυριάζουν μόνο σ' όσους ζουν δυτικά του Έλβα, ενώ για τους ίθαγενείς τής Άνατολής έπιφυλάσσονται τό μαστίγιο και τό συρματοπλέγμα ως κατάλληλα έργαλεία για τή ρύθμιση του δημόσιου βίου.

Οι Πολωνοί δέν ξεχασαν λοιπόν τή Γιάλτα. Άπό και πέρα τό πρόβλημα συνίστατο στην άνάγκη νά μεταφραστεί ή πραγματικότητα τής Γιάλτας σέ μία πιά σύγχρονη γλώσσα. Κι αυτό δέν ήταν καθόλου εύκολο.

Τό δυναμικό, αϋθόρμητο κοινωνικό κίνημα, πού συγκροτήθηκε χωρίς προπαρασκευή ή πρότυπα απ' τή μία μέρα στην άλλη μέσα σέ μία διαρκή σύγκρουση μέ τήν έξουσία, δέν απέβλεπε σέ μονοσήμαντα καθορισμένους στόχους, ούτε διέθετε σαφή άντίληψη περί του τρόπου συνύπαρξής του μέ τό κομμουνιστικό καθεστώς. Άφέθηκε εύκολα νά παρασυρθεί σέ άσήμαντες διαμάχες, στο έσωτερικό του ύπήρχαν άρκετές διχογνωμίες αλλά και άταξία, άνικανότητα, άνεπαρκής γνώση του άντιπάλου και των μεθόδων δράσης πού χρησιμοποιούσε. Η Άλληλεγγύη ήξερε νά άπεργεί, δέν ήξερε όμως νά περιομένει: κατείχε τήν τεχνική τής μετωπικής έπίθεσης, άλλ' όχι και τής όπισθοχώρησης: διέθετε όρισμένες θεμελιώδεις άρχές, όχι όμως κι ένα πρόγραμμα σταδιακής δράσης. Ήταν ένας γίγαντας μέ άτσάλινα πόδια, μά μέ χέρια πήλινα. Είχε δύναμη στά έργοστάσια, μέσα στο έργατικό προσωπικό, ήταν όμως άμήχανη και άνήμπορη στο τραπέζι των δια-

πραγματεύσεων. Είχε μπροστά της έναν αντίπαλο που μπορεί να μην ήταν σέ θέση ούτε την αλήθεια να πεί, ούτε την οικονομία να προφυλάξει από την κατάρρευση, ούτε καν να εκπληρώσει τις ίδιες του τις υποχρεώσεις, ήταν όμως ικανός για ένα πράγμα: να διαλύσει την κοινωνική αλληλεγγύη. Την τέχνη αυτή την είχε μάθει στην εντέλεια στά 37 χρόνια της εξουσίας του.

Τούτος ο συνεταιρισμός – ο εξουσιαστικός μηχανισμός – ήταν ηθικά και οικονομικά χρεωκοπημένος και λόγω της πολιτικής του αδυναμίας ανίκανος να εφαρμόσει οποιαδήποτε πολιτική. Άλλά η Άλληλεγγύη εξέλαβε την πολιτική αδυναμία ως γενική αδυναμία ξεχνώντας ότι ένας μηχανισμός βίας, ανέταφος από τη δημοκρατική «διάβρωση», μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο στά χέρια μιάς δικτατορικής εξουσίας, ειδικά όταν βλέπει τό έδαφος να φεύγει κάτω από τά πόδια της. Τό κομμουνιστικό σύστημα στην Πολωνία ήταν ένας κολοσσός πάνω σέ πήλινα ποδάκια, τά χέρια του όμως παρέμεναν άτσάλινα. Ζητώντας δημοκρατικές εκλογές για τό κοινοβούλιο και τά συμβούλια, οί υπεύθυνοι της Άλληλεγγύης έμοιαζαν από την άλλη μεριά να λησμονούν ότι παρόμοια συνθήματα θά έθεταν σέ συναγερωμό τούς κρατούντες, καθώς προοιωνίζαν τό γρήγορο τέλος τους.

Άς επαναλάβουμε λοιπόν: ή Άλληλεγγύη δέν άπαίτησε ποτέ την άποιομή τών κομμουνιστών από την κυβέρνηση και την αντικατάσταση του κράτους από τά συνδικάτα. Τό πρόβλημα ώστόσο είναι ότι οί κυβερνώντες άπαράτητοι αυτά ακριβώς τά σχέδια διείδαν στίς διακηρύξεις της – δέν έχει τώρα σημασία κατά πόσον αυτό ήταν αναπόφευκτο. Άντιλαμβάνονταν την πίεση της βάσης για διάλυση τών κομματικών έπιτροπών στά εργοστάσια, τούς τρομοκρατούσε τό φάντασμα τών εκλογών για τά λαϊκά συμβούλια, εφιάλτες τούς γεννούσε τό δημοψήφισμα για την αυτόδιαχείριση και έπιπλέον έδλεπαν ότι τό θέμα της δραστηριής άνόδου τών τιμών δέν σήκωνε αναβολή. Άπάντησαν μέ τό πραξικόπημα του Δεκεμβρίου. Ήταν ή τελευταία άπάντηση πού τούς έμενε.

Ή Άλληλεγγύη δέν περιέμενε στρατιωτικό πραξικόπημα· τό πραξικόπημα την αϊφνιδίασε. Την ευθύνη δέν την έχουν οί εργάτες, άλλ' όλοι εκείνοι πού (όπως και ό γράφων) μέ βάση την ιδιότητά τους ως διανοούμενων ήταν έπιφορτισμένοι να διαμορφώσουν την πολιτική όπτική του συνδικάτου. Ή θεωρητική σκέψη, ειρρήσθω εν παρόδω, για τό ζήτημα τών αλλαγών του συστήματος άκολουθοüse, χωλαίνοντας, τά γεγονότα. Πέραν της τρέχουσας φρασεολογίας δέν υπήρχε κανενός είδους πολιτική σκέψη. Ή πρακτική έτρεχε μπροστά από τη θεωρία, πράγμα καθόλου πρωτόφαντο στην πολωνική ιστορία.

Ή κύρια διένεξη στους κόλπους της Άλληλεγγύης, άν και ποτέ δέν προσδιορίστηκε μέ σαφήνεια, περιστρεφόταν γύρω από τό ρυθμό και την έκταση τών αλλαγών. Στην άρχή την πλειοψηφία είχαν οί υποστηρικτές συμβιβαστικών λύσεων, μέ την πάροδο όμως του χρόνου έγινε φανερό ότι ή εξουσία έρμηνευε κάθε ένωτική στάση ως αδυναμία. Όλες οί παραχωρήσεις έπρεπε να κατακτηθούν μέ άπεργία ή άπειλή άπεργίας.

Οί συνεχείς άπεργίες, στίς όποιες έντεχνα μάς έξωθοüse ή εξουσία, καταπονούν την κοινωνία πού ήταν ήδη έξαντλημένη από τίς δυσκολίες της καθημερινής ζωής. Και καθώς τίποτα θετικό δέν προέκυπτε

και καμιά βελτίωση της ποιότητας ζωής δέν γινόταν αισθητή, φθάσαμε στην πόλωση. Τό νόημα της τακτικής αυτής τέθηκε σέ άμφισβήτηση. Οί μέν έλεγαν: «όχι άλλες άπεργίες, δέν κερδίζουμε τίποτα». Άλλοι πάλι: «όχι πιά άσυνεπείς άπεργίες και ύπαναχωρήσεις, χρειάζεται μιά γενική άπεργία πού θά έξαναγκάσει την κυβέρνηση σέ παραχωρήσεις». Είναι δύσκολο να πεί κανείς ποιόί ήταν οί περισσότεροι, οί τελευταίοι πάντως άκούγονταν έντονότερα. Νεαροί κυρίως εργάτες, από μεγάλα εργοστάσια, άπαιτούσαν από την ήγεσία της Άλληλεγγύης ριζοσπαστική συμπεριφορά, ή άποφυγή της όποιας γινόταν όλοένα και πιο δύσκολη (παρόλες τίς προσπάθειες του Βαλέσα και του Κουρόν). Ή περιφρόνηση προς την έξουσία μεγάλωνε, λίγοι την έπαιρναν πιά στά σοβαρά. Κανείς σχεδόν δέν πίστευε ότι θά κατάφερναν να δάλουν τούς Πολωνούς στρατιώτες να χτυπήσουν τούς Πολωνούς εργάτες, κανείς σχεδόν δέν έδλεπε την πιθανότητα ενός πραξικόπηματος. Και δέν την έδλεπε από άφέλεια και έλλειψη ρεαλισμού, άλλά και λόγω της μακρόχρονης πολωνικής παράδοσης πού καθιστούσε σχεδόν άδιανόητη άκόμα και μιά άπόπειρα του στρατού να καθυποτάξει την κοινωνία. Οί μήνες πού πέρασαν είχαν συνείδηση στή λαϊκή συνείδηση μιά εικόνα για την έξέλιξη τών συγκρούσεων κράτους και κοινωνίας πού δέν χωρούσε καθαρούς νικητές. Οί άγχόνες και οί λίστες τών προγραμμαμένων υπήρχαν μόνο στην άρροστημένη φαντασία τών προυχόντων του κόμματος.

Στην έπίθεση της κυβέρνησης τό συνδικάτο γνώριζε μονάχα μιά άπάντηση: άπεργιακή κατάληψη. Άλλ' ή έφοδος του στρατού στά εργοστάσια έξουδετέρωσε αυτή την τακτική. Ή συνείδηση όμως πώς ή ειρηνική αντίσταση είναι άσκοπη μπορεί να φέρει καταστροφικά άποτελέσματα. Τό αίμα πού έχυσαν οί άνθρακωρύχοι του «Βούγιεκ» μπορεί να γίνει γόνιμο μάθημα για τη γλώσσα πού πρέπει να μιλήσει κανείς στην κυβέρνηση, άν θέλει να πετύχει κάτι.

Τί σκέφτονταν οί κομμουνιστές για την Άλληλεγγύη; Ή κρίση του Αυγούστου δέν τούς αϊφνιδίασε, παρόλο πού ό τρόπος διεξαγωγής τών εκλογών, ή ώριμότητα τών αίτημάτων, ή πειθαρχία και ή άλληλεγγύη στά εργοστάσια τούς τάραξαν. Ή ομάδα Γκιέρεκ, πού ανέβηκε στην έξουσία μέσα στή δίνη της αίματηρης έξέγερσης τών ναυπηγείων τό Δεκέμβριο του 1970, φρόντιζε μέ έπιμονή να άποφύγει μιά ένοπλη άντιμετώπιση τών εργατών. Ή αναγνώριση του άνεξάρτητου συνδικάτου τό 1980 ήταν μιά πράξη άπόγνωσης πού συνοδευόταν από την έλπίδα ότι τό κίνημα θά μπορούσε να περιοριστεί στίς περιοχές της Βαλτικής, να χειραγωγηθεί μέ τον καιρό και να διαλυθεί από τά μέσα. Όταν όμως τό κύμα τών άπεργιών του Αυγούστου τούς άνάγκασε να έπιτρέψουν τη λειτουργία του συνδικάτου σέ πανεθνική κλίμακα, ή μόνη έλπίδα πού τούς άπέμενε ήταν ή καταπόνησή του μέ προδοκάσιες και ή διάσπασή του από τά μέσα. Ή Άλληλεγγύη άποτελοüse θανάσιμο κίνδυνο καθώς άμφισβητούσε τη βασική άρχή της κομμουνιστικής ιδεολογίας ότι τό κομμουνιστικό κόμμα εκπροσωπεί την εργατική τάξη.

Τό σχέδιο διάλυσης του συνδικάτου μέ «πολιτικά μέσα» άπέτυχε. Όστόσο, οί συνεχείς συγκρούσεις, π.χ. για τούς πολιτικούς κρατούμενους, τά έλεύθερα

Σάββατα, την αναγνώριση της αγροτικής Ἀλληλεγγύης, καθώς και οί προσωπικές διαμάχες εξασθενούσαν τό συνδικάτο. Αυτό όμως δέν σήμαινε καί βελτίωση τῆς κατάστασης γιά τόν κρατικό μηχανισμό: ἴσα ἴσα, μέ τό διχασμό καί τό δηλητηριασμό του ἀπό τίς ἐριδες γιά τήν ἐξουσία, τοῦ δημιουργήθηκε ἕνα πρόσθετο μείζον πρόβλημα - τό κόμμα.

Κατά τήν ἀπεργία τοῦ Αὐγούστου, τό κόμμα, ὑπό τήν ἔννοια τῆς ὀργανωμένης κοινότητας τῶν μελῶν του, ἦταν πιά ἀνύπαρκτο. Τό ὄργανο αὐτό, σέ παλιότερες ἐποχές χρήσιμο στόν κρατικό μηχανισμό γιά τή διάσπαση τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, εἶχε τούτη τή φορά ἀποτύχει. Στήν προοπτική του νά ἐπιφέρει τό κόμμα στή ζωή, ὁ μηχανισμός ἀνοιξε κυριολεκτικά τό κουτί τῆς Πανδώρας. Ἀπό τή μιά μεριά, ψάχνοντας γιά ἐξισλαστήρια θύματα, ἔφερναν συνεχῶς στή δημοσιότητα σκανδαλώδεις ἀποδείξεις γιά τή διαφθορά τῆς ομάδας Γκιέρεκ. Ἀπ' τήν ἄλλη, τά ἀπλά κομματικά μέλη ἄρχισαν νά ἐπιστρέφουν μαζικά τίς ταυτότητές τους, ἤ, ἀκόμα χειρότερα, νά ὀργανώνονται σέ πυρῆνες βάσης πού ἀπαιτοῦσαν δημοκρατία μέσα στό κόμμα καί ἄρση τοῦ σταλινικοῦ μοντέλου πού βασιζόταν στήν ἀπόλυτη ἰσχύ τοῦ μηχανισμοῦ.

Ἐδῶ πρέπει τελικά νά ἀναζητηθεῖ ἡ θεμελιώδης διαφορά ἀνάμεσα στά πρόσφατα γεγονότα τῆς Πολωνίας καί τίς κρίσεις τοῦ 1956 καί τοῦ 1968. Οἱ κομμουνιστές ἠγέτες (Νάγκυ, Γκομούλκα, Ντούμπσεκ) ἦταν τότε σέ θέση νά κατακτήσουν τήν ἐμπιστοσύνη τῆς κοινωνίας. Ἡ παράταξη τῆς ἐκ τῶν ἄνω μεταρρυθμίσεων τοῦ κόμματος διέθετε κοινωνική ὑποστήριξη. Στήν Πολωνία, ὁλόκληρο τό κόμμα σεροῦνταν πίσω ἀπό τά γεγονότα. Δέν ἦταν αὐτό ἡ κινητήρια δύναμη τῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν, ἀντίθετα: ἕνα κοινωνικό κίνημα ἐξῶ ἀπό τό ΠΕΕΚ προκαλοῦσε μεταβολές στίς τάξεις τοῦ κόμματος. Μπροστά στούς στόχους τῆς Ἀλληλεγγύης, τά μεταρρυθμιστικά σχέδια τοῦ κόμματος ἦταν ἀναχρονιστικά.

Οἱ ὁπαδοί τῆς μεταρρύθμισης τοῦ κόμματος δέν ἀποτελοῦσαν ἐνιαῖο στρατόπεδο. Ἀνάμεσά τους ἔβρισκε κανείς διαφορετικές προσωπικότητες, ὅπως ὁ Ἀντρέι Βέρπλαν, ἕνας ἀπό τοὺς ἰδεολογικούς δικτάτορες τῆς ἐποχῆς Γκομούλκα καί Γκιέρεκ: ὁ γνωστός ἐκδότης Στέφαν Μπρατκόφσκι, ἕνας ἀπό τοὺς ὀργανωτές τῶν ἐκδηλώσεων «Ἐμπειρία καί Μέλλον», πρόεδρος τῆς Ἐνώσεως Δημοσιογράφων· ὁ Βόϊτσεκ Λαμέντοβιτς, 36 ἐτῶν, ἐπιστημονικός συνεργάτης τῆς Κομματικῆς Σχολῆς· ὁ Ζμπίνιεφ Ἰβάνοφ, κομματικός γραμματέας καί ἠγέτης τῆς αὐγουστιανῆς ἀπεργίας σ' ἕνα ἐργοστάσιο τοῦ Τορούν.

Παρά τίς μεταξύ τους διαφορές, ἔπασαν ὅλοι θύματα τοῦ ἐξῆς παραδόξου, πού χαρακτηρίζει ὅλους τοὺς μεταρρυθμιστές τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων: στό ὄνομα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης ἀπαιτοῦσαν τήν ἀναμόρφωση ἑνός ὀλοκληρωτικοῦ κόμματος - ἐνάντια στό γραφειοκρατικό μηχανισμό πού ἐμποδίζει τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης καί τῆς δημιουργίας προκρίνοντας τή μετριότητα καί τή διαφθορά. Ἀλλ' ἀκριβῶς γι' αὐτό, θά μπορούσαν νά χτυπήσουν μέ ἐπιτυχία τό μηχανισμό μόνον ἐφόσον ὀργάνωναν ἕνα μαζικό κίνημα, κι ὄχι κινούμενοι μέσα σέ μιά φράξια πού ἀγωνίζεται γιά τήν ἐξουσία. Ἀπό τό κόμμα ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποκλεισμένοι ὡς φραξιονιστές, καί ἦταν ἐπιπλέον ἀναγκασμένοι νά μεταχειρίζονται στόν καθημερινό ἀγῶνα τίς ἴδιες μεθόδους γιά τίς ὁποῖες κατηγοροῦσαν τοὺς ἀν-

τιπάλους τους. Οἱ «πυρῆνες βάσης» ὀρισμένων κομματικῶν ὀργανώσεων ἔμοιαζαν νά προσπαθοῦν νά τετραγωνίσουν τόν κύκλο. Ἦταν τελείως ἀνίσχυροι ὥστε νά μπορέσουν νά νικήσουν τόν μηχανισμό πού δέν θά τοὺς δεχόταν χωρίς ἀντίδραση· καί πράγματι, δέν κατάφεραν νά ἀντέξουν στήν μαζική ἀντεπίθεση τῶν συντηρητικῶν δομῶν τοῦ κόμματος.

Οἱ Πολωνοί κομματικοί μεταρρυθμιστές τῆς πρόσφατης περιόδου ἦταν φτηνά ἀντίγραφα τῶν πνευματικῶν τους πατέρων καί ἀδελφῶν τοῦ πολωνικοῦ Ὀκτώβρη καί τῆς Ἀνοιξῆς τῆς Πράγας. Οἱ στόχοι τους ἦταν φαινομενικά λιγότερο ἀφηρημένοι, σχετίζονταν περισσότερο μέ τήν καθημερινή ζωή. Ἐλειψαν οἱ φοβεροί καθγάδες γιά τή φιλοσοφία τοῦ νεαροῦ Μάρξ, ἀντ' αὐτοῦ συζητοῦσαν γιά τήν ὀικονομική μεταρρύθμιση.

Ἀλλ' ἡ ἱστορία αὐτή σταμάτησε στό ξεκίνημά της. Ἡ κίνηση δέ βρήκε καμιά ὑποστήριξη στόν πνευματικό κόσμο. Ἦταν ἀπλῶς ὁ ἐπίγονος καί συνάμα τό τελευταῖο στάδιο στή διαδικασία τῆς πνευματικῆς χρεωκοπίας τοῦ ὑπαρκτοῦ κομμουνισμοῦ. Ἡ κοινωνία δολευόταν ἤδη μέ τή κανονική της γλώσσα, τήν ὥρα πού οἱ ἰδέες τῶν κομματικῶν ἀναμορφωτῶν ἔμεναν πεισματικά προσκολλημένες στή μαρξιστολενινιστική «νεόγλωσσα». Τό κεντρικό ἐρώτημα τῶν κομματικῶν μεταρρυθμιστῶν ἦταν: «πῶς θά πετύχουμε τόν ἐκδημοκρατισμό τοῦ κόμματος;» - πράγμα πού θεωρεῖτο κλειδί γιά τόν ἐκδημοκρατισμό τῆς κοινωνίας. Γιά τή κοινωνία ἀντίθετα τό κεντρικό ἐρώτημα ἦταν: «πῶς θά ἀποσπάσουμε ὅσο τό δυνατό περισσό-τερες περιοχές τῆς δημοσίας ζωῆς ἀπό τή δικαιοδοσία τῆς κομματικῆς νομενκλατούρας;».

Ὁ κομματικός μηχανισμός κατηγοροῦσε τήν Ἀλληλεγγύη ὅτι δέν ἦταν συνδικάτο ἀλλά πολιτικό κόμμα. Ἡ Ἀλληλεγγύη ἀνταπέδιδε τή μομφή, μέ τόν ὑπαινιγμό πῶς τό ΠΕΕΚ ἔπρεπε νά ἐξελιχθεῖ σέ πολιτικό κόμμα πού παλεύει γιά τήν ἀξιοπιστία του μέσα στήν κοινωνία, ἀντί νά παραμένει γαντζωμένο στή θέση ἑνός συνδικάτου τῶν συνεργατῶν τοῦ μηχανισμοῦ ἐξουσίας. Γιατί αὐτός ἦταν ὁ ἀκριβῆς ὀρισμός πού ταίριαζε στά κοινωνικά χαρακτηριστικά τοῦ κυβερνώντος κομμουνιστικοῦ κόμματος. Κι αὐτό εἶχε ἀποφασιστική σημασία.

Ἡ κατάσταση δέν μεταβλήθηκε παρὰ τή δημοκρατική διεξαγωγή τοῦ 9ου Συνεδρίου τοῦ ΠΕΕΚ - στά ἀνώτατα ἀξιώματα ἐκλέχθηκαν μέ δημοκρατικές διαδικασίες ἄτομα ἀνεπιστρεπτι συμβιβασμένα. Ἀνάμεσά τους ὁ Ἀλμπιν Ζίβακ, προοριζόμενος στήν ἐποχή του γιά πρότυπο Πολωνοῦ Σταχάνωφ, ἐργάτης - ὑπόδειγμα μέ τή ταυτότητα τῆς ἀσφάλειας στή τσέπη. Μέ τόν Ζίβακ καί τοὺς ὁμοίους του στό Πολιτικό Γραφεῖο τό ΠΕΕΚ δέν μπορούσε νά ὑπολογίζει στήν κοινωνική του ἀξιοπιστία. Ἡ νέα ἡγεσία καί τό πρόγραμμα πού ψηφίστηκε ἦταν γέννες νεκρῆς. Ὁ μηχανισμός δέν μπορούσε πιά νά ἐλπίζει παρὰ σέ μιά διάσπαση τῆς Ἀλληλεγγύης καί στό μεσολαβητικό ρόλο τῆς Ἐκκλησίας.

Πράγματι, πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση κινήθηκαν. Ἡ ἰδέα συνίστατο σ' ἕνα μέτωπο ἐθνικῆς συνεννόησης στηριγμένο στό κράτος, τήν Ἐκκλησία καί τήν Ἀλληλεγγύη, ὅπως συμβόλιζε καί ἡ συνάντηση τοῦ Γιανουζέλσκι, τοῦ καρδινάλιου Γκλέμπ καί τοῦ Βαλέσα. Αὐτή ἦταν καί ἡ τελευταία προσπάθεια ἀναίμακτου

έκτροχιασμού του συνδικάτου.

Η καθολική εκκλησία, θεσμός πού διέθετε μέγιστο ήθικό κύρος στην Πολωνία, ένισχυμένο μάλιστα και από την πρόσφατη έκλογή Πολωνού Πάπα, είχε όπωσδήποτε μία τάση προς συμβιβαστικές λύσεις. Κατέβαλε έτσι προσπάθειες νά γεφυρώσει τό χάσμα, ν' ανοίξει δρόμους συνεννόησης, νά χαλαρώσει τήν ένταση ανάμεσα στην έξουσία και τήν 'Αλληλεγγύη. Υποτίθεται όμως πώς τό ζητούμενο ήταν ό συμβιβασμός κι όχι βέβαια ή όλοσχερής παραίτηση του συνδικάτου από τίς θεμελιώδεις αρχές και τούς στόχους του. Γιατί τό κοινό ψηφοδέλτιο πού πρότεινε ό μηχανισμός γιά τίς κοινοτικές εκλογές του Σεπτεμβρίου δέν είχε περιεχόμενο άλλο από τήν εγκατάλειψη των στόχων μας - τέτοιες λύσεις ούτε μπορούσε, ούτε ήθελε νά υποστηρίξει ή 'Εκκλησία.

Φθάσαμε τότε σέ ένα σημείο καμπής. Στο συνδικάτο είχε πλέον γίνει φανερό πώς ή σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη, ή έξουσία θεωρούσε αυτόνομο πώς κάθε δυνατότητα συμβιβασμού είχε εξαντληθεί.

Θά πρέπει νά παραδεχθούμε, ότι ή νυχτερινή επιχείρηση του Δεκεμβρίου είχε τέλεια εξέλιξη, χάρη και στη συμβολή της έλλειψης κάθε ένδοιασμού από τούς εκτελεστές της. Μέ τάνκς και ξιφολόγχες «ήμερεψαν» τό συνδικάτο και κατέβαλαν τήν αντίσταση των εργατών στα εργοστάσια. Όμως τούτος ό θρίαμβος του μηχανισμού μπορεί νά έχει απρόσμενες συνέπειες, μπορεί νά εξελιχθεί σέ τρανή απόδειξη ίσορροπικής μοοπίας. Μέ ξιφολόγχες μπορεί κανείς νά φοβίσει, νά τρομοκρατήσει, νά σκοτώσει, νά κερδίσει μάχες από τόν άοπλο κοσμάκη. 'Αλλά πάνω σέ μία ξιφολόγχη - αυτή τή φράση του Ταλλεϋράνδου συνήθιζε νά επαναλαμβάνει ό Στέφαν Μπρατκόφσκι - δέν κάθεται κανείς όμορφα. Και μέ τίς ξιφολόγχες - θά προσθέσουμε έμεις - δέν σβήνουν 15 μήνες έλευθερίας από τή μήμη των ανθρώπων.

Γυρεύαμε προηγούμενα νά απαντήσουμε στο έρώτημα, πώς κατάφερε ή έξουσία νά σπάσει σ' ένα τόσο μικρό χρονικό διάστημα τήν αντίσταση. Έκτός άπ' τόν αίφνιδιασμό και τήν πεποίθηση ότι τό φράγμα της αίματοχυσίας θά ήταν άνυπέροβλο γιά κάθε Πολωνό, υπήρξε ένας ακόμα παράγοντας πού καθόρισε τίς εξέλιξεις: ή σκιά της Ρωσίας.

Τό ζήτημα της σοβιετικής επέμβασης είχε συχνά συζητηθεί. Καθημερινά δημοσιεύματα στον τύπο επιβεβαίωναν τίς άπροκάλυπτες διαθέσεις της Μόσχας. Η 'Αλληλεγγύη, τό Ξέραμε, δέν ήταν ιδιαίτερα αγαπητή στο Κρεμλίνο. Διαφορές υπήρχαν σχετικά μέ τήν εκτίμηση των κατευθύνσεων της σοβιετικής πολιτικής, ή όποια ήταν μπλεγμένη άσχημα στο 'Αφγανιστάν, τόσο στο έσωτερικό του, όσο και διεθνώς.

Πάνω σ' αυτό δέν είχαμε ξεκαθαρισμένες άποψεις. Μερικοί εκρυβαν τήν έλπίδα ότι ή δημιουργία ενός τύπου πολωνοσοβιετικών σχέσεων, όπου θά υπήρχε θέση γιά τήν Πολωνία ως υποκείμενο, ήταν έφικτή. Πιστεύαμε ακόμα πώς μόνο σέ μιάν άκραιο κατάσταση, μόνο σέ περίπτωση έμφυλίου πολέμου ή άπόπειρας κατάληψης της έξουσίας, θά άποφάσιζαν οι σοβιετικοί ήγέτες μιάν ένοπλη επέμβαση. Είχαμε τή γνώμη ότι ή πολωνική έξουσία χρησιμοποιούσε εκείνη τήν ώρα τό σοβιετικό φόβητρο προκειμένου νά προκαλέσει τό ψυχολογικό αποτέλεσμα μιάς επέμβασης χωρίς επέμβαση.

Η συνέχεια έδειξε, ότι αυτές οι σκέψεις ήταν σωστές: ή Σοβιετική Ένωση έκανε τά πάντα γιά νά συγκαλύψει τή συμμετοχή της στο πραξικόπημα του Δεκεμβρίου. Από τή σκοπιά των Ρώσων τά γεγονότα εξέλιχθηκαν κατά τρόπο ιδανικό: «οι Πολωνοί ανέλαβαν νά λύσουν τά προβλήματά τους μόνοι τους». Τό διάταγμα γιά τήν κατάσταση πολιορκίας θά υπενθυμίσει στον κόσμο τήν Ταργκοβίτσα, τό θλιβερό έκεινο σύμβολο έθνικής αισχύνης*. Τό φόβητρο μιάς σοβιετικής επέμβασης σέ περίπτωση άποτυχίας του Γιαρουζέλσκι στάθηκε καθοριστικό γιά τή συμπεριφορά των Πολωνών. Διακινδυνεύω αυτή τήν υπόθεση έχοντας τήν πεποίθηση, ότι άποτελεί ένα ακόμα επιχείρημα πόσο πλούσια είναι τά άποθέματα όρθολογικής σκέψης και ύγειους ανθρώπινης συνείδησης αυτού του ρομαντικού λαού, ένα ακόμα επιχείρημα ότι οι Πολωνοί όχι μόνο μάχονται, αλλά μπορούν και νά σκέφτονται.

Κανείς στην Πολωνία δέν υπολόγιζε στη βοήθεια της Δύσης, κι έτσι ή έντονη αντίδραση της δυτικής κοινής γνώμης και των δυτικών κυβερνήσεων ήταν μία μάλλον ευχάριστη έκπληξη. Αυτός ό αντίπαλος μας ένθαρρύνει και μπορεί μέ τό χρόνο νά συμβάλλει στην άμβλυνση της καταπίεσης. Η άγανάκτηση της διεθνούς κοινής γνώμης έχει μιά σημαντική ήθική διάσταση, γιατί τονίζει ότι οι δημοκρατικές αξίες είναι ένιαίες και άδιαίρετες σ' όλο τόν κόσμο, έχουν παντού τούς υπερασπιστές τους και δέν παύουν νά ύφίστανται ως αξίες ακόμα κι όταν κατατατηθούν από στρατιωτικές μπότες. Κι αυτό είναι μιά άκτίνα έλπίδας γιά κείνους πού συλλαμβάνονται και καταδιώκονται, ένα φώς στο σκοτάδι της πολωνικής κατμηρινής ζωής υπό στρατιωτικό νόμο.

Οι ένεργειες των διαφόρων κυβερνήσεων έχουν βέβαια και τήν πολιτική τους διάσταση, είναι δηλαδή κομμάτι της μείζονος διεθνούς στρατηγικής, στην όποια τό πολωνικό ζήτημα άποτελεί ένα άλλο έπεισόδιο. Δέν πρέπει νά 'χουμε ψευδαισθήσεις πώς τάχα τά πράγματα είναι άλλιώς. 'Αλλ' αξίζει τόν κόπο ν' άσχοληθεί κανείς μέ ένα στοιχείο αυτής της στρατηγικής - μέ τό αίτημα γιά οικονομικές κυρώσεις. Δέν γνωρίζω ποιά είναι τά κίνητρα του προέδρου Ρήγκαν. Αμφιβάλλω κατά πόσο - όπως ύποστηρίζει ή έπίσημη προπαγάνδα στην Πολωνία - οι κυρώσεις άποτελούν εκδήλωση της όργης του γιά τήν άποτυχία της 'Αλληλεγγύης νά επαναφέρει τό καπιταλισμό στην Πολωνία. Αν ήταν έτσι τότε ό Ρήγκαν πρέπει νά είναι κουτός.

Πιστεύω ότι οι κυρώσεις είναι μία φυσιολογική άπάντηση των Δυτικών στο στρατιωτικό πραξικόπημα, ή δέ ευθύνη γιά τίς συνέπειες βαρύνει τούς οργανωτές του. Γιά τίς καταστροφικές συνέπειες πού θά 'χουν οι κυρώσεις στις πολωνικές οικογένειες ευθύνεται ό Γιαρουζέλσκι και τό στρατιωτικό συμβούλιο κι όχι ό Ρήγκαν ή τό Πεντάγωνο.

Η οικονομία των κομμουνιστικών κρατών δέν μπορεί νά τά βγάλει πέρα χωρίς τή δυτική τεχνολογία και τίς πρώτες ύλες, γιατί εξαρτάται άπ' αυτές. Αντίθετα δέν πρέπει νά θεωρήσουμε ότι τά γενναιόδωρα δάνεια έπισπεύδουν άπαραίτητα τίς μεταρρυθμίσεις -

* Τό 1792 στην όμοσπονδία της Ταργκοβίτσα συνενώθηκαν Πολωνοί άρχοντες κατά της συνταγματικής μεταρρύθμισης και κάλεσαν ρωσικά στρατεύματα σέ βοήθεια, πράγμα πού οδήγησε στο δεύτερο διαμελισμό της Πολωνίας.

ή περίπτωση Γκιέρεκ είναι απ' αυτή την άποψη ιδιαίτερα διδακτική. Επιπλέον είναι αδύνατο να αναμορφωθεί μία οικονομία με τη βοήθεια της λόγχης, των καταγγελιών και της άστυνομίας. Τά δάνεια πήγαν έτσι χαμένα. Άς μὴν εκπλαγούμε λοιπόν πού οί προοπτικές δέν είναι διόλου ένθαρρυντικές γιά τή Δύση. Μπορεί νά κατηγορήσει κανείς τούς δυτικούς πολιτικούς, επειδή θέλουν γιά συνεργάτη μία πολωνική κυβέρνηση πού νά διαθέτει τουλάχιστον κάποια ύπολείματα έμπιστοσύνης στό λαό της; Έπειδή έξαρτούν τά προσεχή δάνεια από τήν αποκατάσταση τών πολιτικῶν δικαιωμάτων στήν Πολωνία;

Η επίσημη προπαγάνδα προσπαθεῖ νά παρουσιάσει τίς κυρώσεις ὡς ἀπειλή κατά τῆς ὑπαρξῆς τών Πολωνῶν· ὑποστηρίζει ὅτι μέ τίς κυρώσεις θά παρεμποδιστοῦν τάχα οί δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις καί θά τραυματισθεῖ ἡ πολωνική ἀνεξαρτησία. Δέν εἶμαι ὑπέριμαχος τών κυρώσεων, ἀλλά ἀποτελεῖ μεγάλη δειλία τών ὑπευθύνων ὅταν προσπαθοῦν νά βγάλουν ἰσοπέδωση ἀπό πάνω τους. Δέν ἦταν ὁ Ρήγκαν πού ἱσπέδωσε τήν πολωνική οἰκονομία, ἀλλ' ἦταν αὐτοί πού ὑπέταξαν τό πνευματικό καί ὑλικό μέλλον τοῦ πολωνικοῦ λαοῦ στό δικά τους στενά καί ἐγωιστικά συμφέροντα. Τί πρέπει ἄλλο νά συμβεῖ γιά νά κατανοήσουν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ὅτι ἡ διάλυση ἀνεξάρτητων θεσμῶν μέ μεθόδους ἀστυνομικοστρατιωτικῆς δικτατορίας τούς ἀπομονώνει καί ἀπό τό λαό καί ἀπό ὅλοκληρο τόν πολιτισμένο κόσμο;

Καί τώρα, τί γίνεται; Γύρω ἀπ' αὐτό τό ἐρώτημα περιστρέφεται κάθε νυκτερινή συζήτηση στήν Πολωνία· καί κουβέντες γίνονται πολλές παρόλη τή βραδυνη ἀπαγόρευση τῆς κυκλοφορίας.

Τό βράδυ τῆς 12ης πρὸς τή 13η Δεκεμβρίου τό κυβερνόν κομμουνιστικό κόμμα ἐπανῆλθε στό ἀρχικό καθεστῶς τοῦ 1945 – στό καθεστῶς μίας ὀλιγάριθμης σέκτας τῆς ὁποίας ἡ δύναμη στηριζόταν στίς λόγχες. Τότε ἦταν μία σέκτα φιλοσοβιετικῶν ἰακωβίνων, σήμερα εἶναι μία σέκτα φιλοσοβιετικῶν μανδραρίνων· τότε ὑπερασπίζονταν τό πρόγραμμά τους, τώρα ὑπερασπίζονται τά προνόμιά τους. Ἡ ἱστορική ἐμπειρία μᾶς φέρνει στό νοῦ δύο διαφορετικά παραδείγματα γιά τήν ἐκτόνωση παρόμοιων κρίσεων. Τόξενά συνδέεται μέ τό ὄνομα Καντάρ, τό ἄλλο μέ τό ὄνομα Χούζακ.

Στήν Οὐγγαρία ὁ Γιάνος Καντάρ ἀνέλαβε τήν ἐξουσία τό 1956 ὡς σοβιετικός διοικητής πού στηριζόταν στό σοβιετικά τάνκς. Τά πρώτα χρόνια τῆς διακυβέρνησής του χαρακτηρίζονταν ἀπό στυγνή πολιτική καταπίεση, τήν ὁποία ἀκολούθησε ἕνα βαθμιαίο χαλάρισμα τών λουριῶν ἐκ τών ἄνω. Στή Τσεχοσλοβακία ὁ Γκούσταβ Χούζακ δήλωνε στήν ἀρχή ὅτι θά συνεχίσει τήν Ἄνοιξη τῆς Πράγας· μετά τῆ σοβιετική εἰσβολή ἐξακολούθησαν νά λειτουργοῦν ὅλοι οἱ προηγούμενοι δημόσιοι θεσμοί. Ὅμως σιγά-σιγά ἄρχισαν νά τούς διαλύουν. Κόσμος πολὺς ὑποχρεώθηκε νά κάνει ὑποτιμητικές αὐτοκριτικές, νά κατασκευαστοῦν τούς συντρόφους του.

«Ἐξτρεμιστικά στοιχεῖα» ἐκδιώχθηκαν, ἀνεξάρτητοι φορεῖς διαλύθηκαν – καί ὅλα τούτα μέ τό πρόσχημα ὅτι ἔπρεπε νά σωθοῦν τουλάχιστον τά ὑπολείματα τῆς μεταρρύθμισης. Ἔτσι, ἡ «Ἄνοιξη τῆς Πράγας» δολοφονήθηκε μέ τά χέρια τών ἰδίων τών δημιουργῶν της.

Τό μοντέλο Καντάρ εἶναι ἕνας δρόμος ἀπό μία κοινωνικά καταστροφική πρακτική καταπίεσης πρὸς μία πολιτική πατερναλιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Τό μοντέλο Χούζακ ὀδηγεῖ ἀντίθετα ἀπό μία πλασματική προώθηση δημοκρατικῶν δομῶν σέ μία πλήρη στείρωση τῆς δημόσιας ζωῆς.

Γιά τούς Πολωνούς κομμουνιστές ὁ Καντάρ εἶναι ἕνας θετικός ἥρωας, τό δρόμο τοῦ ὁποίου θά ἤθελαν εὐχαρίστως νά ἀκολουθήσουν. Οἱ καταδίκες συνοδεύονται ἔτσι ἀπό διαβεβαιώσεις γιά τή συνέχιση τῆς ἀνανέωσης καί τών μεταρρυθμίσεων. Τό σενάριο τών χειρισμῶν εἶναι διάφανο: ἡ Ἀλληλεγγύη πρέπει νά καταστραφεῖ, οἱ ὀλοκληρωτικοί θεσμοί νά ἀνακτήσουν τήν ἱκανότητα τῆς λειτουργίας, οἱ ἐλπίδες γιά μία ζωὴ ἀξιοπρεπῆ πρέπει νά ξεριζωθοῦν ἀπό τίς καρδιές τών ἀνθρώπων. Ἡ Ἀλληλεγγύη πρέπει νά καταστραφεῖ ἀπό τά χέρια ἐκείνων τών παλιῶν στελεχῶν τῆς πού – τσακισμένοι καί ταπεινωμένοι – ἔχουν ὑπογράψει δηλώσεις ὑποταγῆς. Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου προσπάθησαν νά σπρώξουν τόν Λέχ Βαλέσα νά ἐνστερνωθεῖ τό σχέδιο. Ἀπέτυχαν.

Μία Ἀλληλεγγύη δίχως Βαλέσα, Μπούγιακ, Σλόδικ δέν μπορούσε νά εἶναι παρά παγίδα πού θά συγκάλυπτε μίαν ἀντεργατική πολιτική. Ἡ εὐρείας κλίμακας καταστολή – πού περιορίζεται ἀπό τίς διαμετρήσεις τῆς πολωνικῆς καί διεθνούς κοινῆς γνώμης – περιλαμβάνει «ἐξομαλύνσεις» ἐργοστασιῶν, συλλήψεις συνδικαλιστικῶν στελεχῶν, προπαγανδιστικές καμπάνιες συκοφάντησης. Καί ἀπό κοντά δίνονται κάθε τόσο διαβεβαιώσεις ὅτι τά πάντα εἶναι ἐν τάξει, ὅτι ἡ κατάσταση στήν Πολωνία ἐξομαλύνεται μέρα μέ τῆ μέρα. Ὅμως ἀπό τῆ μεριά τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ μόνο μέρους πού ἡ γλώσσα δέν ἔχει λερωθεῖ, ἀντηχοῦν λόγια τῆς ἀλήθειας γιά τήν κατάσταση τοῦ ἔθνους. Τά λόγια μιλοῦν γιά καταπίεση καί γιά παροχή βοήθειας στό θύματά της. Ἄλλου μαθαίνει κανείς ὅτι ὑπάρχει ἀντίσταση. Παράνομα ἔντυπα ἐκδίδονται, ἀνεξάρτητοι θεσμοί (ὄργανώσεις-φορεῖς) ἐξαναρτίζονται. Ὅχι, τό κίνημα αὐτό δέν ὑποτάσσεται.

Ἐδῶ, στή νέα μου «κατοικία», πού φρουρεῖται ἀπό ἐνοπλους μέ στολή, ἀσφαλισμένη μέ κάγκελα καί συρματοπλέγμα, ἐδῶ λοιπόν, μόνο ἀποσπάσματα εἰδησεων ἀπό τήν Πολωνία καί τόν κόσμο ἔρχονται. Ἄντ' αὐτοῦ ὑπάρχει περισσότερος χρόνος γιά στοχασμό.

Οἱ 15 αὐτοί μῆνες ἦταν ἕνα μάθημα στήν ἐλευθερία. Τήν Ἀλληλεγγύη μποροῦν νά τῆ σήσουν ἀπό τίς προσόψεις τών σπιτιῶν, ὄχι ὅμως καί ἀπό τῆ μνήμη τών ἀνθρώπων. Πόσο συχνά δέν ἔχει ἐξαρθεῖ ὁ πρωτοποριακός χαρακτήρας τῆς πολωνικῆς ἐμπειρίας, τοῦ πολωνικοῦ ἀγῶνα χωρίς αἱματοχυσία καί ὑλική βία – ἐνός ἀγῶνα πού ἡ οὐσία του βρισκόταν στήν ἀνασυγκρότηση τών κοινωνικῶν δεσμῶν ἔξω ἀπό τίς ἐπίσημες δομές! Τό μοντέλο αὐτό θά ἐξακολουθήσει νά λειτουργεῖ, σέ συνθήκες ἀλλαγμένες· καί μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ χρήσιμο ὄχι μόνο γιά τήν Πολωνία ἀλλά καί γιά ἄλλες κοινωνίες τοῦτη τῆς γεωπολιτικῆς ζώνης.

Προφανῶς θά πρέπει νά μὴ μᾶς διαφύγει ὅτι καί ὁ μηχανισμός τοῦ πολωνικοῦ πραξικοπήματος μπορεῖ νά εἶναι, ἀπό τῆ μεριά του, πρωτοποριακός. Οὐδέποτε μέχρι τώρα ἔχει μίαν στρατιωτική ἐλίτ, ὑπό κομμουν-

νιστικό καθεστώς, γίνει υποκείμενο της εξουσίας. Τέτοιο υποκείμενο ήταν συνήθως ο κομματικός μηχανισμός και, σέ εποχές τρομοκρατίας, ή 'Ασφάλεια. Οί στρατιωτικοί έπαιζαν ρόλο εργαλείου και όταν έκαναν την απόπειρα νά μεταβληθούν σέ δρών υποκείμενο τούς έβγαζαν από τή μέση. 'Η μοίρα τών σοβιετικών στραταρχών Τουχατσέφσκι και Ζούκωφ φαίνεται άρκετά πειστική από τήν άποψη αυτή.

Τό στρατιωτικό πραξικόπημα στήν Πολωνία μπορεί νά άποτελέσει προηγούμενο. 'Αξίζει τήν προσοχή μας ή σκέψη ότι ο Γιαρουζέλσκι, αναλαμβάνοντας νά συντρίψει τήν 'Αλληλεγγύη, μετέτρεπε ταυτόχρονα θέλοντας και μή τήν εξουσία του κομματικού μηχανισμού σέ μύθο. Μέχρι τότε ήταν ο κομματικός μηχανισμός πού κυβερνούσε, ενώ ο στρατός ήταν άπλως τό όπλισμένο χέρι του. 'Ισως σήμερα τά πράγματα νά είναι έτσι πού νά κυβερνά ο στρατιωτικός μηχανισμός και τό κόμμα νά άποτελεί άπλως διτρίνα για τήν άσκηση τής εξουσίας του.

'Ενα στρατιωτικό πραξικόπημα είναι μιά από τις τεχνικές κοινωνικής άλλαγής. Πρόκειται για μιά μορφή πού δέν είναι ύποχρεωτικά καθορισμένη ως προς τό περιεχόμενο. Μέ στρατιωτικό πραξικόπημα έγκυβερνήθηκε ή δικτατορία στή Χιλή, στήν Πορτογαλία όμως άνοιξε ένας δρόμος για τή δημοκρατία. 'Ο στρατός, ο μόνος θεός του κομμουνιστικού κράτους πού είναι σχετικά αυτόνομος άπέναντι στο κόμμα και τό μηχανισμό τής 'Ασφάλειας, μπορεί νά παίξει διαφορετικούς ρόλους. 'Ενας στρατός, για παράδειγμα, πού είναι μπλεγμένος στον αντιδημοφιλή πόλεμο μέ τόν γενναίο άφγανικό λαό (τούς «Πολωνούς τής 'Ασίας», πού έλεγε και ο Μάρξ τό 19ο αιώνα) προσορίζεται νά έκκληρώσει έναν έντελώς διαφορετικό ρόλο άπ' ό,τι στήν Πολωνία, καιτοι τό πολωνικό παράδειγμα μπορεί κατά παράδοξο τρόπο νά άποδειχθεί χρήσιμο.

'Εδώ, πίσω από τά κάγκελα, ή κάθε χειρονομία ανθρώπινης άλληλεγγύης είναι σαν άνάσα καθαρού άέρα. Θέλω γι' αυτό νά στείλω από τήν καρδιά μου ευχαριστίες έκ μέρους τών συντρόφων μου και έμένα. Κάθε καλή είδηση σέ βοηθάει νά ζήσεις.

'Υπάρχουν όμως και δυσκολότερες στιγμές. 'Όταν για παράδειγμα μάς διαβεβαιώνει ένας Γερμανός σοσιαλδημοκράτης, έπικαλούμενος τά λόγια του αντιπροέδρου τής Λαϊκής Δημοκρατίας τής Πολωνίας, ότι ή κατάσταση τών κρατουμένων είναι ίκανοποιητική, τότε δέν μπορώ παρά νά φέρω μέ πικρία στο νού τήν τραγική μοίρα τών Γερμανών σοσιαλδημοκρατών πριν 45 χρόνια και τις διαβεβαιώσεις ξένων πολιτι-

κών ότι στή Γερμανία όλα είναι έν τάξει και οι έχθροι τής τάξης και τής ασφάλειας έχουν ανθρώπινη μεταχείριση. 'Ενας έν ενέργεια αντιπρόεδρος πού έμφανίζεται ως ειδήμων στο ζήτημα τών φυλακισμένων αντιπάλων του είναι φυσιογνωμία γκροτέσκα και άξιοθρήνητη. ο Γερμανός συνομιλητής του είτε κυνικός είναι, είτε άφελής.

Λίγα λόγια για τούς κρατούμενους: είμαστε όλοι κρατούμενοι χωρίς ένταλμα από τόν εισαγγελέα. ο καθένας μας μπορεί ανά πάσα στιγμή νά άφαιρεθεί έλευθερος εφόσον είναι διατεθειμένος νά υπογράψει δήλωση πίστης και νά παίξει ρόλο έμπιστου τής άστυνομίας. 'Ενας τσακισμένος άνθρωπος, λέει ο συλλογισμός τών φυλακίων μας, είναι πλέον άνίκανος για αντίσταση. 'Όλοι έμεις - εργάτες, αγρότες, διανοούμενοι - είμαστε όμηροι. 'Η μοίρα μας όφείλει νά γίνει προειδοποίηση για άλλους συντρόφους, ή ιδιότητά μας ως όμηρων έπισκεπτήριο για τό έξωτερικό. έμεις οι ίδιοι αντικείμενο ανταλλαγής. Χειρότερα είναι τά πράγματα μέ κείνους πού έχουν καταδικαστεί επειδή πήραν μέρος σέ άπεργίες.

'Όπως όλοι οι άλλοι, έτσι βρισκόμαστε κι έμεις, τώρα μέ τόν «πολωνο-γιαρουζελσκιτικό» πόλεμο, όπως τόν λέει ο κόσμος στή Βαρσοβία, μπροστά σέ καινούρια δεδομένα. Είναι σήμερα δύσκολο νά καταλήξει κανείς σέ ένα ένιαίο είδος συμπεριφοράς. 'Ο καθένας πρέπει μόνος του νά άπαντήσει μπροστά στή συνείδησή του τό έρώτημα πώς πρέπει νά άντιταχθεί στο κακό. Μόνος του μόνο μπορεί ο καθένας νά άποφασίσει πώς θά υπερασπιστεί τήν ανθρώπινη άξιοπρέπεια, ποιά στάση θά κρατήσει σ' αυτόν τόν παράξενο πόλεμο πού - και τούτο δέν πρέπει ποτέ νά τό θγάξουμε από τό μυαλό μας - είναι μια νέα ένσάρκωση εκείνης τής αιώνιας πάλης ανάμεσα στήν άλήθεια και τό ψέμα, ανάμεσα στήν έλευθερία και τή βία, ανάμεσα στήν άξιοπρέπεια και τήν ταπεινώση.

Νά επαναλάβουμε λοιπόν ότι μπορεί σ' αυτόν τόν πόλεμο νά μήν ύπάρχουν όριστικές νίκες, δέν ύπάρχουν όμως και όριστικές ήττες: αυτό είναι μιά άχτίδα αισοδοξίας.

'Η πίστη μου σ' αυτό μέ ώθησε νά καταγράψω αυτές τις σκέψεις. Τούτο είναι τό μερτικό μου και σέ αυτόν τόν πόλεμο. Είναι βέβαιο ότι δέν πρόκειται νά μου ξαναδοθεί και τόσο σύντομα ή δυνατότητα νά ξαναμιλήσω. Γι' αυτό εύχομαι στους φίλους μου, προπαντός στους κυνηγημένους και μαχόμενους, καλή δύναμη ώστε νά μπορέσουν νά διαδούν τό σκοτάδι πού χωρίζει τήν άπελπισία από τήν έλπίδα.

Και ακόμα πολλή ύπομονή ώστε νά μάθουν τήν δύσκολη τέχνη τής συγγνώμης.

ΘΘΘΗ

ΤΡΙΜΗΝΟ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΘΕΩΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

‘Ο μαρξισμός αντιμέτωπος μέ τις κοινωνίες σοβιετικού τύπου

του Μάρκ Ρακόβσκι*

Μάρκ Ρακόβσκι δεν υπάρχει. Είναι ψευδώνυμο σύγχρονου Ούγγρου μαρξιστή, πού εύνητοι και όδυνηροί λόγοι εμποδίζουν να υπογράψει τις σκέψεις του με τ' όνομά του. Άλλωστε τό βιβλίό του «‘Ο μαρξισμός αντιμέτωπος στις Άνατολικές Κοινωνίες» (1977) από τό όποίο μεταφράζουμε έδώ ένα χαρακτηριστικό κεφάλαιο δεν έχει κυκλοφορήσει στην Ούγγαρία. Ένώ δημοσιεύτηκε στη Δύση, στα γαλλικά, άγγλικά, γερμανικά και ίταλικά, στη χώρα του άπαγορεύεται. Κι ώστόσο πρόκειται για τήν κριτική σκέψη ενός μαρξιστή, μαθητή του Λούκατς, και σημαντικού θεωρητικού τής όνομαζόμενης λχολής τής Βουδαπέστης. Άλλά ή φωνή των μαρξιστών, άκόμη και στην ήπια και συμβιβαστική έκδοση του κατά Γιάνος Καντάρ ύπαρκτου σοσιαλισμού, άπαγορεύεται, πλην κι αν πρόκειται ν' άναφωνήσουν τό μαρξόφωνο ίδίωμα των άπολογητών του καθεστώτος.

1. ‘Ιδιωτική οικειοποίηση καί κρατικοποίηση τών μέ- σων παραγωγής

Οί διακρίσεις πού θά καθιερώσουμε για να καθορίζουμε τά πρότυπά μας, καταλήγουν όλες στην άκόλουθη πολύ όρθόδοξη διαπίστωση: τό κεφάλαιο κυριαρχείται από τήν ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, ενώ σέ κοινωνίες σοβιετικού τύπου, αυτά τά μέσα είναι εύρύτατα κρατικοποιημένα. Όταν λέμε ότι υπερισχύει ή ιδιωτική ιδιοκτησία, έννοούμε ότι οί τίτλοι συμμετοχής στό ύπερπροϊόν πωλούνται και αγοράζονται στην αγορά τών κεφαλαίων, ότι οί μέτοχοι μπορούν να επηρεάζουν τή χρήση του κεφαλαίου τους, έστω και μέ τό να τό αποσύρουν από μία επιχείρηση για να τό επενδύσουν σέ μίαν άλλη. Άκόμη, στην περίπτωση ενός μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων, ή πλειοψηφία τών μετοχών θρίσκειται στα χέρια ιδιωτών ή ιδιωτικών οργανώσεων και, κατά συνέπεια, αυτές οί επιχειρήσεις ξεφεύγουν από τήν άμεση έξουσία του Κράτους. Καί τέλος, οί αντιδράσεις τής μακρο-οικονομικής συμπεριφοράς όλόκληρου του συστήματος είναι εύαίσθητες στα γεγονότα πού συμβαίνουν στον ιδιωτικό τομέα των οικονομικών δραστηριοτήτων. Μέ κρατική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, έννοούμε, σ' αυτή τή μελέτη, έκτός από μερικές άσημαντες εξαιρέσεις σέ σχέση μέ όλόκληρη τήν οικονομία, ότι όλοι οί οικονομικοί οργανισμοί ύπάγονται σέ μία μοναδική

διοικητική ιεραρχία, ενώ ή διευθέτηση των παραγωγικών πόρων κατανέμεται σέ διάφορους κλάδους και επίπεδα. Ούτε τά εισοδήματα, ούτε τό δικαίωμα αποφάσεων προέρχονται από τήν οποιαδήποτε αγορά κεφαλαίων.

‘Η κρατική ιδιοκτησία όπως τήν προσδιορίζουμε έδώ, δεν είναι φυσικά ή μόνη μή-καπιταλιστική μορφή των σχέσεων ιδιοκτησίας.

1. ‘Η οικονομική όργάνωση

Τά πρότυπα τής καπιταλιστικής οικονομίας ταξινομούνται ανάμεσα σέ δύο άκραιοις περιπτώσεις. Τό πρώτο είναι ή ιδανικός τύπος τής άπόλυτα άνοιχτής στον ανταγωνισμό αγοράς, ενώ τό άλλο είναι των γιγαντιαίων εταιρειών πού είναι έντελώς άπαλλαγμένες από τόν ανταγωνισμό τής αγοράς. Στόν πρώτο τύπο, οί παράμετροι τής αγοράς είναι δεδομένα αντικειμενικά, πού αφήνουν μόνο μία έλευθερία στις επιχειρήσεις, τήν έλευθερία τής προσαρμογής. Στό δεύτερο, οί επιχειρήσεις δεν προσαρμόζονται στό οικονομικό περιβάλλον, αλλά αντίθετα, προσαρμόζουν αυτές οί ίδιες τό οικονομικό περιβάλλον στό επενδυτικό, αναπτυξιακό και παραγωγικό τους πρόγραμμα.

Βέβαια, αυτός ή δεύτερος καπιταλιστικός τύπος θρίσκειται πλησιέστερα στό σοβιετικό πρότυπο από ή,τι ή ό τύπος του καθαρού συναγωνισμού. ‘Επιπλέον, ή ιστορική ανάπτυξη του καπιταλισμού τείνει, ξεκινώντας από μία κατάσταση πού μοιάζει μέ τόν πρώτο ιδανικό τύπο, να έξελιχθεί προς τό δεύτερο. Τό πολύ-πολύ, εκείνο πού

παραμένει θέμα συζήτησης, και ο βαθμός στον οποίο έχει φτάσει η συσσώρευση και ο συγκεντρωτισμός.

Αυτές οι δύο σκέψεις μας ενθαρρύνουν να υποθέσουμε – για τους σκοπούς αυτής της μελέτης – ότι η διαδικασία του γίγνεσθαι – ανεξάρτητη από τις επιχειρήσεις – απέναντι στην αγορά, έχει ήδη φτάσει στο όριακό σημείο που είναι άνεκτό από την ιδιωτική καπιταλιστική ιδιοκτησία. Άπομνει να επισημάνουμε αυτό το όριο που η διαδικασία δεν μπορεί να ξεπεράσει, χωρίς να την διαλύσει, την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Τό συνδυασμένο αποτέλεσμα των δύο συντελεστών δημιουργεί εμπόδιο στην κατάργηση των μηχανισμών της προσφοράς και της ζήτησης. Ο πρώτος οφείλεται στην άβεβαιότητα των συνθηκών μέσα στις οποίες λειτουργούν οι οικονομικές δραστηριότητες. Καμιά μεγέθυνση ή ένωση επιχειρήσεων δεν απαλείφει εντελώς από το οικονομικό τους περιβάλλον τις απρόβλεπτες μεταβολές. Άνυπολόγιστες τροποποιήσεις της τεχνολογικής ανάπτυξης και της πρόσβασης στις πρώτες ύλες πραγματοποιούνται συνεχώς, όπως και στην προσφορά του εργατικού δυναμικού. Οι πιά μεγάλες εταιρείες δεν ελέγχουν πιά απόλυτα την είσοδο των συντελεστών παραγωγής. Ούτε η ζήτηση καταναλωτικών αγαθών υποτάσσεται σε πλήρη προγραμματισμό: η χειραγώγηση είναι ένας μόνον από τους συντελεστές που έχουν κάποια επίρροη στις προτιμήσεις των καταναλωτών και κανείς δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει με ποιο τρόπο επηρεάζει τη δομή της ζήτησης και την σημασία της. Οι επενδυτικές δυνατότητες και τά αναμενόμενα κέρδη είναι μεταβλητά και κυμαινόμενα. Αυτό σημαίνει ότι παραμένουν οι άβεβαιότητες που άφορούν την προσφορά και τη ζήτηση του κεφαλαίου.

Ένας άλλος συντελεστής γίνεται εμπόδιο στην πορεία για μία παραγωγή εντελώς προγραμματισμένη: τό θεσμικό πλαίσιο καπιταλιστικής οικονομίας. Βέβαια, η μεγάλη εταιρεία δεν είναι πιά εντελώς απομονωμένη μονάδα, όπως ήταν η άτομική επιχείρηση στην εποχή του φιλελευθερισμού. Είναι συνδεδεμένη με άλλες εταιρείες με πολύπλοκες σχέσεις εξάρτησης που εκφράζουν τις αλληλοδιασυνδέσεις της μετοχικής ιδιοκτησίας – μιά εταιρεία αγοράζει ένα σημαντικό μέρος των μετοχών μιάς άλλης, ένας μεγάλος αριθμός των μετοχών μιάς όπως και της άλλης βρίσκονται στα χέρια του ίδιου προσώπου ή της ίδιας ομάδας συγγενών κ.λπ. ακόμη και του διοικητικού προσωπικού – τά συμβούλια διοικητών και οι διευθυντές δύο εταιρειών διαθέτουν κοινά μέλη, που μπορούν επίσης να έχουν μετοχές της μιάς εταιρείας ή και των δύο. Παρόμοιες σχέσεις υπάρχουν μεταξύ μιάς εταιρείας και του κράτους. Τό κράτος μπορεί να είναι ιδιοκτήτης μετοχών μιάς εταιρείας που αντίστροφα μπορεί ν' αγοράζει κρατικούς τίτλους. Άλλά αυτές οι σχέσεις αμοιβαίας εξάρτησης δεν καλύπτουν χωρίς φραγμούς όλκληρη την οικονομία. Ένας πλήθος βιομηχανικών, εμπορικών και οικονομικών ομάδων είναι στην ουσία ανεξάρτητες οι μόν από τις δέ, ακόμη και από τό κράτος. Από εκεί προέρχεται και τό γεγονός ότι, στην καπιταλιστική οικονομία, οι επιχειρήσεις είναι πάντοτε αυτοχρηματοδοτούμενοι οργανισμοί, δηλαδή οργανισμοί υποχρεωμένοι να καλύπτουν τις δαπάνες τους με τά κέρδη τους, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούν να παραπέμπουν σ' άλλους οικονομικούς οργανισμούς τις απρόβλεπτες δαπάνες, αλλά ότι πρέπει να προσαρμόζονται στις απρόβλεπτες μεταβολές του οικονομικού περιβάλλοντος, μ' άλλα λόγια στη συγκυρία της αγοράς.

Υπάρχει μόνο ένας οργανισμός που ξεφεύγει ως ένα σημείο, από αυτή την κατάσταση: τό καπιταλιστικό Κράτος. Ο μεγαλύτερος αριθμός των εισοδημάτων του δεν οφείλεται στις παραγωγικές του δραστηριότητες ή τις προσφερόμενες υπηρεσίες και ή χρήση τους δεν προσδιορίζεται συνήθως από την υποχρέωση δημιουργίας νέων εισοδημάτων. Γι' αυτό και ο προϋπολογισμός του Κράτους μπορεί να παίξει τό ρόλο του *SHOCK ABSORBER*: Π.χ. όταν μία τεράστια εταιρεία αντιμετω-

πίζει τη χρεωκοπία, τό κράτος για να εξασφαλίσει την απασχόληση ή να προλάβει τις άρνητικές συγκυριακές συνέπειες, ή απλούστερα, αν υποκύψει στις πιέσεις ενός ισχυρού συγκροτήματος, μπορεί να χορηγήσει μιά έκπτωση φόρων σ' αυτή την εταιρεία, να της χορηγήσει μεγάλα δάνεια ή να της κάνει προνομιακές παραγγελίες. Η ελευθερία δράσης του Κράτους είναι τόσο μεγάλη που, για να καλύψει τις δαπάνες του, δεν διαθέτει μόνο χρηματικούς και πραγματικούς πόρους που τού οφείλονται, αλλά ακόμη και τη δυνατότητα να επιβάλει έναν έκτακτο φόρο, ή να εκδόσει χαρτονόμισμα με ταχύτητα που ξεπερνά εκείνη της οικονομικής ανάπτυξης. Είναι επίσης ικανό να βοηθήσει τις επιχειρήσεις, με τό πάγωμα των μισθών και τόν αγορανομικό έλεγχο των τιμών. Όστόσο, αυτή ή ελευθερία του καπιταλιστικού Κράτους είναι πολύ περιορισμένη. Τό κράτος δεν μπορεί ν' αύξει ελεύθερα τις φορολογικές επιβαρύνσεις, επειδή μ' αυτό κινδυνεύει να μειώσει την τάση για επενδύσεις. Και ούτε μπορεί να διατηρεί έπ' άπειρον τό ρυθμό εκδόσεως χαρτονομίσματος σε ύψηλότερα επίπεδα από τό ρυθμό ανάπτυξης του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος, χωρίς να προκαλέσει έναν ανεξέλεγκτο πληθωρισμό. Όσον άφορα στον αγορανομικό έλεγχο των τιμών και τό πάγωμα των μισθών, καταλήγουν πάντα σε άμφιβολα άποτελέσματα, εκτός αν τό Κράτος κατορθώσει να επεκτείνει τόν έλεγχό του σε όλες σχεδόν τις οικονομικές συναλλαγές, αλλά κάτι τέτοιο δεν μπορεί να τό πράξει παρά μόνο σε περιστάσεις οικονομίας πολέμου. Δηλαδή, τό καπιταλιστικό Κράτος μπορεί να έπεμβαίνει στις οικονομικές διαδικασίες, αλλά, στο μέτρο που οι σταθερότητες συμπεριφοράς του ιδιωτικού τομέα αντίδρουν σύμφωνα με τούς δικούς τους νόμους στις κρατικές έπεμβάσεις, οι πράξεις του Κράτους που δεν προσαρμόζονται σ' αυτούς τούς νόμους θά έχουν ένα διαφορετικό αποτέλεσμα, ακόμη και αντίθετο από αυτό που έπιζητούσε άρχικα. Π.χ., τά πολύ έντονα ή άκαιρα άντικυκλικά μέτρα, άντί να σταθεροποιήσουν την οικονομία, μπορούν άμεσα να βοηθήσουν τις άποσταθεροποιητικές δυνάμεις.

Χωρίς να είναι άπεριόριστες, οι πιθανότητες ανεξαρτητοποίησης από τό οικονομικό περιβάλλον, στο σύστημα σοβιετικού τύπου, είναι αίσθητά μεγαλύτερες. Άλλά και εκεί δεν μπορούμε να προβλέψουμε με άκρίβεια τις μεταβολές που γίνονται στον τομέα των συντελεστών παραγωγής και των προτιμήσεων των καταναλωτών. Έτσι ή άρχή της αυτο-χρηματοδότησης ισχύει τουλάχιστον στην κλίμακα όλκληρης της οικονομίας, γιατί με τό να επισημάνουμε ότι ή όλική δαπάνη δεν μπορεί να ξεπεράσει τό συνολικό εισόδημα σόν τις συσσωρευμένες συνολικές άποταμιεύσεις, σημαίνει ότι διατυπώνουμε μιά ταυτολογία, που ισχύει άναγκαστικά για κάθε κλειστό οικονομικό σύστημα. Έντούτοις, όσον άφορά τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, αυτή ή άρχή μπορεί να μόν ακολουθείται πάντα. Άν εξαίρεσουμε τις υπηρεσίες της μικρής βιοτεχνίας και του μικρού ιδιωτικού έμπορίου, που άποτελούν άσημαντες ποσότητες, όλη ή οικονομία είναι όργανωμένη από μία μόνη και ίδια διοικητική ιεραρχία. Αυτή ή όργάνωση, όπως και τό καπιταλιστικό σύστημα, έχει δύο ιδανικούς τύπους, των οποίων ή ανάπτυξη λειτουργεί και έδω από τόν πρώτο στον δεύτερο. Ο άρχικός ιδανικός τύπος είναι μία οικονομία εντελώς συγκεντρωμένη όπου τά καθήκοντα των επιχειρήσεων προσδιορίζονται λεπτομερώς από την κεντρική έξουσία, ή οποία θέτει στην διάθεση των επιχειρήσεων πόρους που κρίνονται άπαραίτητοι για την πραγματοποίηση των κατευθυντήριων γραμμών. Αυτός ό όρισμός της πρώτης άκρας περίπτωσης συνεπάγεται ή διαπίστωση ότι οι επιχειρήσεις που δεν διαθέτουν πόρους, ικανούς να μεταβληθούν σε προϊόντα και υπηρεσίες, δεν μπορούν να είναι αυτοχρηματοδοτούμενοι οργανισμοί. Δεν έχουν την οικονομική ευθύνη των δαπανών τους. Η συσσώρευση των άπούλητων άποθεμάτων δεν τούς χρησιμεύει ως κί-

νητρο για να αλλάξουν τη διάρθρωση της παραγωγής.

Η δεύτερη άκρεια ιδεατή περίπτωση είναι ένα σύστημα έντελως αποκεντρωτικό. Η κεντρική εξουσία αναθέτει στις επιχειρήσεις μόνο καθήκοντα που καθορίζονται σε γενικές γραμμές - π.χ. την πραγματοποίηση κέρδους κάποιου μεγέθους - ενώ ένας μεγάλος αριθμός των πόρων τους είναι δυνατό να διατίθεται ελεύθερα. Οι επιχειρήσεις μπορούν λοιπόν να είναι αυτοχρηματοδοτούμενοι οργανισμοί, αλλά όχι και αναγκαστικά. Πράγματι, και αν ακόμη μία μονάδα δεν υποτάσσεται στην υποχρέωση της αυτοχρηματοδότησης, ολόκληρη ή οικονομία λειτουργεί το ίδιο κανονικά: δεν πρόκειται βέβαια για άρνητική ανάπτυξη, αφού τα πλεονάσματα που αντλεί το κράτος μπορούν να ξεπεράσουν τις απώλειες των επιχειρήσεων.

Γιατί, όσο αποκεντρωμένο και αν είναι το σύστημα των κατευθυντήριων γραμμών, δεν αρκεί για να μετασχηματίσει τις επιχειρήσεις σε αυτόνομους οργανισμούς απέναντι στον κρατικό μηχανισμό. Η τυπική εξουσία εξαφανίζεται, αλλά οι δεσμοί θεσμικής εξάρτησης παραμένουν. Οι διευθυντές επιχειρήσεων πάντοτε ορίζονται, καθαιρούνται, αμοιβούνται και τιμωρούνται από την κεντρική εξουσία, μ' άλλα λόγια από τη μία ή την άλλη μονάδα του ίδιου ιεραρχικού οργανισμού που ελέγχει τις επενδυτικές δυνατότητες των επιχειρήσεων μέσω του κρατικού προϋπολογισμού και των τραπεζικών πιστώσεων, και που ελέγχουν τη κοινωνική συναίνεση διαμέσου του κόμματος και των συνδικάτων.

Ας εξετάσουμε το παράδειγμα των επενδύσεων με ένα σύστημα αποκεντρωμένο στο μέγιστο, όπου, αν εξαιρέσουμε τις μη οικονομικές και τις επενδύσεις υποδομής, όλες οι αποφάσεις σχετικά με τις επενδύσεις λαμβάνονται στο επίπεδο των επιχειρήσεων. Αυτές οι επιχειρήσεις δε διαθέτουν απαραίτητα εσωτερικούς πόρους για να χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις τους. Όπως η καπιταλιστική επιχείρηση έτσι και η επιχείρηση σοβιετικού τύπου εξαρτάται από εξωτερικούς θεσμούς για ένα σημαντικό μέρος των επενδυτικών πόρων. Αλλά ενώ η πρώτη, όταν αναζητεί εξωτερικούς πόρους, καταλήγει να εξαρτάται από την αγορά των κεφαλαίων, η ίδια αναγκαιότητα υποτάσσει τη δεύτερη στον κρατικό μηχανισμό. Μια επιχείρηση σοβιετικού τύπου μπορεί κατ' αρχήν, να ανατρέξει σε τρεις πηγές χρηματοδότησης: σε κεφάλαια που προέρχονται από άλλες επιχειρήσεις, σε τραπεζική πίστωση και σε κρατική βοήθεια. Κι αν ακόμη η κυκλοφορία των κεφαλαίων μεταξύ των επιχειρήσεων δεν συναντούσε κανένα νομικό εμπόδιο, η πρώτη δυνατότητα θα παρέμενε. Οι κλαδικές αρχές δεν έχουν συμφέροντα να ανέχονται την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων μεταξύ των διαφόρων οικονομικών κλάδων και να επιτρέπουν έτσι στις επιχειρήσεις να ασκούν κάποιον έλεγχο στην αλφα ή στη βήτα επιχείρηση. Ούτε αυτές έχουν συμφέρον να επενδύουν τα κεφάλαιά τους σ' ένα κλάδο όπου τη διοικητική εξουσία ασκεί ένα τμήμα της κεντρικής ιεραρχίας, διαφορετικό από το δικό τους. Απομένουν οι πηγές που ελέγχονται από το Κράτος. Έτσι, ακόμη κι αν το σύστημα επενδύσεων είναι αποκεντρωμένο στο μέγιστο, οι ουσιαστικές αποφάσεις λαμβάνονται με τη σύμπραξη της ανώτατης αρχής.

Το κράτος σοβιετικού τύπου, δεδομένου ότι δεν περιορίζεται από τις σχέσεις ιδιοκτησίας, μπορεί λοιπόν πάντα να παρεμβαίνει στη συμπεριφορά των επιχειρήσεων και να τις αναγκάζει, με τα συμφέροντά του, ν' απομακρύνονται από την *οπτιμισμό* στρατηγική τους. Μπορεί λοιπόν να αντισταθμίζει τα σχετικά ή απόλυτα ελλείματα που οφείλονται στην επέμβασή του στις υπάκουες επιχειρήσεις.

Κατ' αρχήν διαθέτει περισσότερα μέσα από το καπιταλιστικό κράτος για να εξισορροπεί τα ισοζύγια των επιχειρήσεων. Εκτός απ' αυτούς που είναι κοινά και στους δύο, το κράτος σοβιετικού τύπου μπορεί να χρησιμοποιεί μια σειρά από δικούς του τρόπους, γιατί σ' αυτό καταλήγει ο τόκος του παραγωγικού κεφαλαίου, αυτό

προσδιορίζει τη νομισματική μάζα που αναλογεί στους μισθούς και τους κανόνες της κατανομής της. Τέλος, αντίθετα από το καπιταλιστικό κράτος, επεμβαίνει άμεσα στις τιμές. Ύστερα, το κράτος σοβιετικού τύπου χρησιμοποιεί πιο ελεύθερα από το καπιταλιστικό κράτος όσα μέσα διαθέτει. Αν οι πράξεις του περιορίζονται από τις πραγματικές διαστάσεις του κυβερνητικού προϋπολογισμού και από τους άλλους παράγοντες τέτοιου είδους, δεν περιορίζονται ποτέ από τοποθετήσεις ή από αντιδράσεις των επιχειρήσεων. Για να περιοριστούμε στο παράδειγμα των επενδύσεων, το κράτος σοβιετικού τύπου δεν έχει τίποτα να φοβηθεί από μία πτώση της επενδυτικής του ροπής σε περίπτωση συχνών αναμολιών του συστήματος των τιμών ή σε περίπτωση μιας υπερβολικής ανακατανομής του συνολικού περισεύματος στις έλλειματικές επιχειρήσεις. Όντας ο κύριος επενδυτής, είναι πάντα σε θέση να ξεκινήσει μεγάλα σχέδια για να συμπληρώσει ένα ενδεχόμενο κενό μεταξύ αναγκών και πραγματικών επενδύσεων. Αλλά αυτή η περίπτωση είναι έντελως υποθετική γιατί, σε μία οικονομία σοβιετικού τύπου, το πρόβλημα δεν τοποθετείται ποτέ στην έλλειψη, από μέρους των επιχειρήσεων, επιθυμίας επενδύσεων. Έπειδή έχουν κάθε λόγο να βασίζονται στην κρατική βοήθεια, σε περίπτωση σοβαρού ελλείματος, δεν τις αποθαρρύνει η ανεπάρκεια της ενδεχόμενης ζήτησης.

Καπιταλιστικές ή σοβιετικές οικονομίες, και οι δύο είναι μικτές οικονομίες: εδώ, όπως κι εκεί, οι διαδικασίες παραγωγής και διανομής συντονίζονται σαν ένας συνδυασμός από εμπορευματικές και μη σχέσεις. Είναι αλήθεια, ότι ιστορικά η υπεροχή της αγοράς στην καπιταλιστική, ή της κεντρικής διεύθυνσης στη σοβιετική οικονομία ολοένα και μειώνεται. Παρ' όλ' αυτά, υπάρχουν ανυπερβλήτα όρια που δεν επιτρέπουν στα δύο οικονομικά συστήματα να συγκλίνουν προς την ίδια τελικά κατάσταση. Στον καπιταλισμό, ο φραγμός της ατομικής ιδιοκτησίας εμποδίζει τις μη εμπορευματικές σχέσεις να υπερισχύσουν. Όσο έντονη κι αν είναι η τάση του κράτους και των μεγάλων εταιρειών να ανεξαρτητοποιηθούν από την αγορά, ωστόσο αυτή παραμένει το πρωταρχικό σύστημα αναφοράς, στο οποίο πρέπει να προσαρμόζονται και οι μη εμπορευματικές δραστηριότητες.

Αντίθετα, η άμεση εξάρτηση μεταξύ κεντρικών εξουσιών και επιχειρήσεων, εξάρτηση που καλύπτει ολόκληρη την οικονομία σοβιετικού τύπου, είναι ασυμβίβαστη με αυτό το γίνεσθαι, που κυριαρχεί στις σχέσεις του συστήματος της αγοράς. Έδώ οι ιεραρχικοί δεσμοί έχουν αποφασιστική επίδραση στην ολοκλήρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Κι αν η διαφορά που αναφέραμε ισχύει γι' αυτές τις εσχάτες υποθετικές περιπτώσεις, όπου τα συστήματα είναι πιο κοντά το ένα στο άλλο, ισχύει ακόμη περισσότερο για τις άλλες πιθανές περιπτώσεις, δηλ. στις πραγματικές καταστάσεις.

2. Η ταξική δομή

Σε πρώτη όψη, η διαφορά ανάμεσα στα δύο κοινωνικά συστήματα φαίνεται στα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

Στον καπιταλισμό, όλες οι τάξεις είναι σε θέση να ιδρύσουν τις δικές τους οικονομικές και πολιτικές οργανώσεις, ενώ στην κοινωνία σοβιετικού τύπου, καμιά, ακόμη και η τάξη που βρίσκεται στην εξουσία, δεν έχει τη δυνατότητα να οργανωθεί. Εν τούτοις, δεν θεωρούμε σκόπιμο να συμπεριλάβουμε αυτή τη διαφορά στα ερμηνευτικά πρότυπα. Χωρίς εξαίρεση για τις κοινωνίες σοβιετικού τύπου, η παραπάνω διαπίστωση ισχύει για τις καπιταλιστικές κοινωνίες, αν βάλουμε σε παρένθεση σημαντικές εξαιρέσεις, όπως το φασισμό ή τις στρατιωτικές δικτατορίες. Θά ήταν ίσως πιο χρήσιμο ν' ανατρέξουμε σε μία διαφοροποίηση απόλυτα γενική που εξηγεί συνάμα γιατί, αντίθετα με τον καπιταλισμό όπου οι ταξικές οργανώσεις συχνά ενσωματώνονται στην κοινωνική αναπαραγωγή, αυτό δεν συμβαίνει ποτέ στις σοβιετικές κοι-

ωνίες.

Πέρα από το πρόβλημα αυτοοργάνωσης των τάξεων, παραμένει μία δομική διαφορά στους δύο τύπους κυρίαρχων τάξεων: Στόν καπιταλισμό, αντίθετα από τη σοβιετική κοινωνία, η κυρίαρχη τάξη περιλαμβάνει ένα κοινωνικό στρώμα ιδιοκτητών. Στην ουσία, αυτό δεν είναι πολύ πειστικό. Οι μαρξιστές που υποστηρίζουν την ταυτότητα των δύο συστημάτων δεν άγνοούν την παρουσία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στο πρώτο, και την απουσία της στο δεύτερο. Χρησιμοποιούν ισχυρά επιχειρήματα για να υπερασπίσουν την θέση τους. Η ακόμη επισημαίνουν ότι, στο σύγχρονο καπιταλισμό, η πραγματική οικονομική εξουσία δεν βρίσκεται πια στα χέρια της ομάδας των ιδιοκτητών, ή ακόμη ότι η γραφειοκρατία σοβιετικού τύπου δεν είναι παρά ένα σώμα συνεταιίρων καπιταλιστών που διαθέτουν τα μέσα παραγωγής ολόκληρης της κοινωνίας, όπως οι μέτοχοι μίας μεγάλης δυτικής επιχείρησης διαθέτουν το κεφάλαιό της.

Ας εξετάσουμε κατ' αρχήν την πρώτη περίπτωση. Βασίζεται θέβαια σε μία θέση κοινή στην τρέχουσα κοινωνιολογία και την ακαδημαϊκή οικονομία, σύμφωνα με την οποία η ιδιοκτησία και ο έλεγχος είναι χωρισμένοι. Όσο μεγαλύτερη είναι η επιχείρηση, υποστηρίζουν, τόσο το κεφάλαιο είναι καταμερισμένο, και τόσο το τμήμα των τίτλων στα χέρια ενός μόνο και του ίδιου ατόμου είναι μικρό. Συνεπώς, η ανάπτυξη των επιχειρήσεων φθάνει αναπόφευκτα στο σημείο όπου οι μέτοχοι δεν μπορούν πια να έπηρεάζουν, με την ψήφο τους, τις αποφάσεις που αφορούν το κεφάλαιο.

Πέρα απ' αυτό το σημείο, η πραγματική εξουσία περνάει στα χέρια των ανώτερων διοικητικών στελεχών (management), που κατέχουν τις διοικητικές θέσεις-κλειδιά στην οργάνωση της επιχείρησης. Η ιδιοκτησία μετατρέπεται σε ένα καθαρό επιφαινόμενο: τα συμπτώματά του εκδηλώνονται στην κατανομή των εισοδημάτων και στην διαφοροποίηση των συνηθειών κατανάλωσης, χωρίς καμία επίρροη στις οικονομικές και πολιτικές αποφάσεις. Στο σύγχρονο καπιταλισμό, όπως και στο σοβιετικό τύπο κοινωνίας, η πραγματική εξουσία συνδέεται με τις θέσεις-κλειδιά των μεγάλων οργανώσεων, των γιγαντιαίων οργανώσεων και του κράτους.

Σύμφωνα με τη μέθοδο που ακολουθούμε σε αυτή τη μελέτη, παραδεχόμαστε ότι η θέση του διαχωρισμού ανάμεσα στην ιδιοκτησία και τον έλεγχο ισχύει για το σύγχρονο καπιταλισμό, αν και οι εμπειρικές προφανείς είναι αμφισβητούμενες. Αν κατορθώσουμε να υποθέσουμε, σε αυτή την εσχάτη περίπτωση, την παρουσία σημαντικών διαφορών μεταξύ των δύο κυρίαρχων τάξεων, της καπιταλιστικής και της σοβιετικής, η απόδειξη ισχύει και για τις λιγότερο άκραιοι καταστάσεις. Ωστόσο, αν και οι μέτοχοι των γιγαντιαίων επιχειρήσεων δεν είναι σε θέση να άσκησουν με την ψήφο τους θετική επίρροη στην συμπεριφορά της ανώτατης διοίκησης, ωστόσο παραμένουν ικανοί να την επηρεάσουν αρνητικά: δυσαρεστημένοι από το τοκομερίδιο μπορούν να αποσύρουν το κεφάλαιό τους. Όσο αυτό το κεφάλαιο μπορεί να διατεθεί ελεύθερα, μ' άλλα λόγια, όσο υπάρχει μία αγορά κεφαλαίων, έστω και όχι ευλύγιστη, οι διοικήσεις των μεγάλων εταιρειών δεν απομακρύνονται από την στρατηγική που ακολουθούν οι κλασικοί καπιταλιστές-επιχειρηματίες: την αναζήτηση του μέγιστου κέρδους. Η οικονομική εξουσία του διοικητικού μηχανισμού είναι πράγματι συνδεδεμένη με ρόλους οργάνωσης, και όχι με τίτλους ιδιοκτησίας, αλλά πίσω από την οργάνωση, τα συμφέροντα των μετόχων είναι πάντα παρόντα. Αυτό εμποδίζει τις διοικήσεις να δρουν ως απλοί τεχνοκράτες ή ως εκπρόσωποι, στο επίπεδο της επιχείρησης, του ίδιου κοινωνικού στρώματος δημοσίων υπαλλήλων. Η συμπεριφορά της καπιταλιστικής κυρίαρχης τάξης ακολουθεί λοιπόν να καθορίζεται από ένα κοινωνικό στρώμα άτομων που δρουν απέναντι στο κράτος, και από άλλα κοινωνικά στρώματα που βασίζονται σε μία ανεξάρτητη οικονομική εξουσία, του ιδιωτικού κεφαλαίου.

Μένει η αντίστροφη υπόθεση, σύμφωνα με την οποία η κυρίαρχη τάξη σοβιετικού τύπου θα ήταν μία τάξη ιδιοκτητών-συνεταιίρων. Αυτό που δίνει κάποια αληθοφάνεια σε αυτή την υπόθεση, είναι το ότι όλες οι εξουσίες που στον καπιταλισμό συνδέονται με την ιδιωτική επιχείρηση, στην κοινωνία σοβιετικού τύπου, κατανομούνται στα διάφορα επίπεδα του κρατικού μηχανισμού, με τον όποιο διαισθητικά συνδυάζουμε την κυρίαρχη τάξη. Έν τούτοις, δεν υπάρχει λειτουργική αντιστοιχία στους θεσμούς, όπως η συνέλευση των μετόχων ή η αγορά των κεφαλαίων, δηλαδή ειδικευμένες οργανώσεις στην κατανομή του διαθέσιμου κεφαλαίου και στον έλεγχο της αποδοτικότητας της χρησιμοποίησής του. Οι λειτουργίες που, στο καπιταλιστικό σύστημα συνδέονται με την ιδιοκτησία, στο σοβιετικό σύστημα κατανομούνται στην διοικητική ιεραρχία και αλληλοσυνδέονται πολύπλοκα με άλλες λειτουργίες, όπως η υποχρέωση να διατηρείται η μακρο-οικονομική ισορροπία, και η εξασφάλιση της πολιτικής σταθερότητας, για να αναφέρουμε μόνο τα πιο σημαντικά παραδείγματα.

Στην κοινωνία σοβιετικού τύπου, η ταξική διαφοροποίηση έχει μόνο μία οργανωτική διάσταση: μετέχει στην αρχουσα τάξη αυτός που, λόγω του ρόλου του στην ενωμένη διοικητική ιεραρχία, συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τη δραστηριότητα άλλων προσώπων και βρίσκεται σε θέση να τα αναγκάσει να τις εκτελέσουν. Καμία εξουσία ιδιοκτητών ανεξάρτητη από την άσκηση των κρατικών λειτουργιών και αντίθετη προς αυτές δε γίνεται αιτία ταξικής κυριαρχίας. Το επακόλουθο είναι η καθαρή υποταγή όλων των στρωμάτων της κυρίαρχης τάξης σοβιετικού τύπου στην πολιτική ελίτ που μονοπωλεί την κορυφή του κρατικού μηχανισμού. Αυτή η υποταγή δεν αμφισβητείται, ούτε και στις χώρες που βρίσκονται πιο κοντά στο αποκεντρωμένο μοντέλο. Καθώς αυξάνεται η ελευθερία απόφασης των διοικούντων μεσαίου και κατώτερου επιπέδου, η αποκεντρωση του συστήματος οδηγίων δεν κατορθώνει να δημιουργήσει αυτόνομες οικονομικές εξουσίες, ικανές να αντιστέκονται στις εξουσίες που συνδέονται με την ενωμένη ιεραρχία του κεντρικού μηχανισμού.

2. Οι συνέπειες της ιδιαιτερότητας των δύο συστημάτων

Θα εξετάσουμε κατ' αρχήν τις τρεις αναλυτικές κατηγορίες που η δυτικοευρωπαϊκή άριστερα χρησιμοποίησε για να υπογραμμίσει τη σύγκλιση των δύο συστημάτων: τον ιεραρχικό καταμερισμό εργασίας, την τεχνολογική ανάπτυξη, τη δομή της κατανάλωσης. Αλλά στη συνέχεια θα εξετάσουμε ένα φαινόμενο που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη θεωρία της σύγκλισης: το δυναμισμό των οικονομικών κύκλων και τέλος το κεντρικό για τους μαρξιστές ζήτημα της πάλης των τάξεων.

1. Ο ιεραρχικός καταμερισμός εργασίας

Η θεωρία της σύγκλισης επικαλείται δικαιολογημένα την ομοιότητα οργάνωσης των οικονομικών μονάδων και στα δύο συστήματα. Και στις δύο περιπτώσεις η εργασία εκτελείται σύμφωνα με μία λίγο πολύ σαφή ιεραρχία στην οποία οι ύψηλα ιστάμενοι διαχειρίζονται τους αντικειμενικούς παράγοντες της παραγωγής και έπιβάλλουν τη θέλησή τους στους παραγωγούς, δηλαδή στους υποκειμενικούς παράγοντες της παραγωγής. Και στα δύο συστήματα η ιεραρχία εξουσίας συνοδεύει την ιεραρχία

είσοδημάτων και κοινωνικού γοήτρου. Ήξάλλου η ίδια ιδεολογία, μιάς δήθεν τεχνικής αναγκαιότητας, δικαιολογεί τις κοινωνικές ανισότητες. Από τή μιά μεριά η σύγχρονη τεχνική απαιτεί τάχα οι άμεσοι παραγωγοί να περιορίζονται σε ρόλους καθαρά εκτελεστικούς στοιχειωδών έργων και από τήν άλλη μεριά η σχεδιοποίηση και ο συντονισμός αυτών των στοιχειωδών έργων υπάγεται στα διανοούμενα έργα που απαιτούν ύψηλό βαθμό εξειδίκευσης και, επομένως, συνεπάγονται μιά σειρά προνόμια ως κοινωνική δικαίωση.

Οι εν λόγω ιεραρχίες εξουσίας, εισοδημάτων και κοινωνικού γοήτρου, λίγο πολύ συνεκτικές και στούς δύο τύπους κοινωνίας δέν παύουν να ύφίστανται μπροστά στα όρια των οικονομικών μονάδων. Ωστόσο τά πρότυπα που πιο πάνω διαγράφηκαν φέρνουν στο φώς μιά διαφορά σημαντική: Στόν καπιταλισμό, στήν κορυφή τής ιεραρχίας οι οργανωτικοί ρόλοι και οι διευθυντικοί των οικονομικών μονάδων ρόλοι δέν συγχέονται με τούς ρόλους διανομής, έπιστημονικής και τεχνολογικής έρευνας. Αντίθετα, στήν κοινωνία σοβιετικού τύπου, η ιεραρχία αυτών των στοιχειωδών οργανωτικών μορφών αποτελεί μέρος μιάς συγκεντροποιημένης ιεραρχίας που αγκαλιάζει ολόκληρη τήν κοινωνία. Στόν καπιταλισμό η πιο ύψηλή μακροκοινωνική ιεραρχία δέν μπορεί να όριστεί παρά ως ένα δημογραφικό στρώμα, έξαιρετικά έτερόκλητο από οργανωτική άποψη, που περιλαμβάνει τά άτομα που κατέχουν τις ύπατες βαθμίδες των πολιτικών, κρατικών και οικονομικών οργανώσεων, σύν όσους έχουν κληρονομήσει ύλικά και πολιτιστικά προνόμια ανεξάρτητα από τήν ένδεχόμενη θέση τους στήν τυπική όργάνωση. Αντίθετα, η έλιτ τής κοινωνίας σοβιετικού τύπου όρίζεται σε σχέση με τήν ιεραρχία διαχείρισης του κράτους.

Η διαφορά αυτή έχει να κάνει με τή δομή και τις άμοιβαίες οργανωτικές σχέσεις που ισχύουν αντίστοιχα. Τό έρώτημα όμως που τίθεται είναι μήπως πρόκειται για καθαρά τυπική διαφορά.

Όμως στο σύγχρονο καπιταλισμό τά οργανωτικά σχήματα, που εμφανίζονται ως τυπικώς ανεξάρτητα τό ένα από τό άλλο, στήν πραγματικότητα βρίσκονται σε μιά σχέση συνεξάρτησης: έξάλλου η σημασία των πολιτικών και ύλικων προνομίων που δέν συνδέονται με οργανωτικούς ρόλους τείνει να μειωθεί. Ωστόσο η ύπαρξη μιάς ιδιωτικής σφαίρας οικονομικών δραστηριοτήτων, συμφυτης με τό καπιταλιστικό μοντέλο, συνεπάγεται τήν παρουσία βιομηχανικών και έμπορικών συγκροτημάτων που μεταξύ τους δέν έχουν άλλες σχέσεις έξόν εκείνες που επιβάλλει η αγορά, κι αυτές άλλωστε είναι ανταγωνιστικές. Έτσι για να συντονίσουν σε ύψηλότερο επίπεδο, ανέφικτο μέσω των άτυπων συνασπισμών του, τή συμπεριφορά των μελών τους, οι ομάδες τής κυρίαρχης τάξης δημιουργούν ιδιάζουσες ανταγωνιστικές οργανώσεις, διακριτές ως προς τις ιδιωτικές οικονομικές επιχειρήσεις. Στήν περίπτωση τής κοινωνίας σοβιετικού τύπου κάτι τέτοιο θα ίσοδυναμούσε με άποσύνθεση τής ενότητας της γιατί θα έπληττε τήν ενότητα τής συγκεντροποιημένης ιεραρχίας των θεσμών.

Αλλά και μιά άλλη αντίρρηση είναι δυνατή: ο καταμερισμός εργασίας στο έσωτερικό του έργοστασίου, είτε ενσωματώνεται είτε δέν ενσωματώνεται σε εύρύτερο ιεραρχικό σύνολο, παραμένει ο ίδιος. Η κατάσταση των άμεσων παραγωγών - ύπερειδικευμένος και έπαναληπτικός χαρακτήρας τής εργασίας, τεχνητός διαχωρισμός των έργων τής άπόφασης και τής εκτέλεσης - παραμένει αναλλοίωτη. Η αντίρρηση αυτή είναι σίγουρα έγκυρη ως προς τήν εργατική τάξη με τήν παραδοσιακή έννοια του όρου. Αλλά δέν ισχύει αναγκαστικά για τήν οποιαδήποτε άλλη κοινωνική ομάδα τής οποίας τά μέλη, όπως και οι εργάτες, συμμετέχουν στήν παραγωγή αγαθών και στήν προσφορά ύπηρεσιών χωρίς ταυτόχρονα να συμμετέχουν στήν έξουσία πάνω στούς άλλους παραγωγούς. Μιά διαφορά, ιδιαίτερα πολυσήμαντη, παρουσιάζεται στήν περίπτωση κάθε παραγωγικής δραστηριότητας που η άσκησή της έξαρτάται από μιά έπικοινωνία

πού θα ξεπερνούσε τά πλαίσια τής επιχείρησης ή ενός έπιστημονικού ίνστιτούτου. Τέτοια είναι η περίπτωση τής έπιστημονικής παραγωγής που έγγράφεται πάντοτε σ' ένα εύρύ δίκτυο κυκλοφορίας ιδεών: εκδόσεων, δημοσιεύσεων, συνεντεύξεων και προσωπικών έπαφών. Για τήν κριτική δυτική κοινωνιολογία η έσωτερική λογική τής έπιστημονικής παραγωγής αντίφασκει με τήν ιεραρχική όργάνωση που θα έφραζε τό δρόμο τής μη άυταρχικής έπικοινωνίας μεταξύ των έρευνητών. Ωστόσο κάτι τέτοιο είναι άκόμη πιο άληθινό για τις κοινωνίες σοβιετικού τύπου.

Δεδομένου ότι η έσωτερική ιεραρχία των έρευνητικών κέντρων είναι συνέχεια προς τά κατώτερα στρώματα του κρατικού μηχανισμού, οι συγκρούσεις άποκτούν πάντοτε άμεσο πολιτικό χαρακτήρα. Η δημοσία έπικοινωνία μεταξύ των έρευνητών, αν ξεφεύγει από τό προκαθιερωμένο πλαίσιο τής τάδε ή τής δείνα όργάνωσης, περικλείει τό κίνδυνο του συντονισμού των μελών ενός δοσμένου κοινωνικού στρώματος, συναρθρωμένου με τήν αντίστοιχη συμπεριφορά και στάση συντονισμού που δέν θα ήταν έλεγχοίμενος από τούς έπίσημους θεσμούς. Ο μηχανισμός είναι επομένως ύποχρεωμένος να έλέγχει από κοντά τό πεδίο των έπιστημονικών έπικοινωνιών. Έτσι δέν επιτρέπεται να εκφράζονται μπροστά στο κοινό των έρευνητών αναξάρτητες ιδέες που άναφέρονται στήν έπιλογή των έρευνητικών προγραμμάτων, τήν κοινωνική χρησιμοποίηση των έπιστημών και τά θεσμικά πλαίσια τής παραγωγής της. Του χρειάζεται, λοιπόν, να περιφρουρεί τις προσωπικές έπαφές που θα μπορούσαν να έξυπηρετήσουν στή διάδοση παρόμοιων ιδεών και να έμποδίζει τήν άποκρουστάλλωση σχολών και έπιστημονικών ρευμάτων. Βέβαια δέν μπορεί να καταργήσει όλες τις εκφάνσεις άυτονομίας τής έπιστημονικής κοινότητας γιατί κάτι τέτοιο θα έφερνε άτροφία τής έπιστήμης, άβάσταχτη για μιά κοινωνία που είναι ένταγμένη στο πλαίσιο του διεθνούς οικονομικού και στρατιωτικού άταγανισμού. Διατηρεί επομένως μιά όρισμένη έλευθερία έπικοινωνίας μεταξύ των έρευνητών άκόμη και στις περιπτώσεις που πλησιάζουν τον ιδανικό συγκεντροποιημένο τύπο τής σταλινικής περιόδου. Η έλευθερία αυτή επιτρέπεται στήν έπιστημονική κοινότητα να διαθέτει μιά ιδεολογική συνοχή σε ένα επίπεδο σχετικά ύψηλό. Κι εδώ πρόκειται για ένα καθεστώς που μόνο στήν περίπτωση των παραγωγών πολιτισμού μπορεί επίσης να συναντησει κανείς. Ωστόσο οι έπίσημες παραχωρήσεις δέν φτάνουν ποτέ μέχρι εκείνο τό σημείο ανεξαρτησίας που στόν καπιταλισμό θεωρείται ως φυσιολογική προϋπόθεση τής έπιστημονικής έρευνας.

Σε μερικές κοινωνίες σοβιετικού τύπου οι συγκρούσεις σήμερα ξεπερνιούνται με διάφορους συμβιβασμούς. Άκόμη και στόν τομέα των κοινωνικών έπιστημών ο κρατικός μηχανισμός δέν έπεμβαίνει στήν έπιλογή των έπιστημονικών παραδειγμάτων παρά σε έξαιρετικές περιπτώσεις. Συνήθως έπεμβαίνει για να μήν θεθεί κάποιο συγκεκριμένο πρόβλημα. Αλλά τό τίμημα που πληρώνει έξαιτίας αυτών των άπαγορεύσεων ή έπιστημονική κοινότητα είναι σημαντικό. Οφείλει όχι μόνο να άφήνει στήν άρμοδιότητα του μηχανισμού τό σύνολο των οργανωτικών και οικονομικών προβλημάτων τής έπιστημονικής έρευνας, αλλά, έξαιτίας τής αδιάλειπτης συμμετοχής της στή τελεουργία τής ύποταξης, του άναγνωρίζει τήν εύχέρεια να κρίνει για τά άποτελέσματα τής έρευνας με βάση πολιτικά και ιδεολογικά κριτήρια. Ο μηχανισμός περιορίζεται συχνά να άπαιτεί από τήν έπιστημονική κοινότητα να άσκει στόν έαυτο της ιδεολογική έπαγρύπνηση, μιά άνεπίσημη λογοκρισία πάνω στα «ανορθόδοξα» μέλη της. Αν και πιο εύλύγιστο και έμμεσο τό σύστημα αυτό δέν παύει να είναι πολύ καταπιεστικό. Τά θεσμικά έμπόδια στήν ανάπτυξη των έπιστημών, έντελώς τυπικά στήν σοβιετική κοινωνία, όπωσδήποτε άτονούν κάπως χωρίς ωστόσο να καταργούνται έντελώς.

Σάν αντίδραση στο καθεστώς αυτό εμφανίζεται ένα άξιοσημείωτο κοινωνιολογικό φαινόμενο: πολλοί έρευνητές τής νεότερης γενιάς άρνούονται να μάθουν ή δέν είναι

κάν διατεθειμένοι να παραδεχθούν τους κανόνες του παιχνιδιού με αποτέλεσμα να απομακρύνονται προοδευτικά από τους επίσημους επιστημονικούς οργανισμούς. Είδαμε εξάλλου ότι αυτοί οι διανοούμενοι, που έχουν μπει σε μία διαδικασία περιθωριοποίησης, βρίσκουν τελικά μία κοινωνική θέση σε κατώτερες βαθμίδες, σε βοηθητικές θέσεις της έρευνας όπου μπορούν να διατηρούν κάπως τον τρόπο ζωής τους και μία άνετη επικοινωνία, αλλά έξω από τα κυκλώματα της επίσημης inteligenτίας. Αυτή η ομάδα των αντικοινομορφιστών διανοουμένων, υπαρκτή σε όλες τις μετασταλινικές κοινωνίες, είναι ο ουσιαστικός φορέας μίας αντικουλτούρας: είναι η ίδια ομάδα που στους κόλπους της κυφορούνται τα νέα λογοτεχνικά, θρησκευτικά ή πολιτικά κινήματα, ακόμη και τα παράνομα, όπως ακριβώς δείχνει η περίπτωση του ρώσικου underground.

2. 'Η τεχνολογική ανάπτυξη

Έκ πρώτης όψεως οι διαφορές ανάμεσα στα δύο συστήματα δεν συνεπάγονται τίποτε τό σημαντικό στον τομέα της τεχνικής. Και στις δύο περιπτώσεις η κυρίαρχη τάξη δεν είναι διόλου διατεθειμένη να ενθαρρύνει κάθε τι που η κυρίαρχουμένη τάξη δεν είναι ικανή να επιβάλει, δηλαδή για παράδειγμα μία τεχνολογική ανάπτυξη απλευθερωτική και σύμφωνη με ένα περιορισμό του ιεραρχικού καταμερισμού της εργασίας. Όσο κι αν εκείνο που διακρίνει τις δύο τεχνολογίες σχετίζεται με τις ιδιόμορφες συνθήκες εκκίνησης, ιδιαίτερα με την τεχνολογική υπανάπτυξη των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών. Κι αυτή η υπανάπτυξη αναπαράγεται συστηματικά, αν και σ' ένα ανώτερο επίπεδο. Η επιλογή υπέρ μίας απομίμησης της δυτικής τεχνολογίας κοστίζει λιγότερο από την ανακάλυψη μίας εναλλακτικής και αυτόνομης τεχνολογίας. Ο παραλληλισμός των τεχνολογικών εξελίξεων, καπιταλιστικής και σοβιετικής, ξεγγειτεί από τη συστηματική καθυστέρηση της δεύτερης σε σχέση με την πρώτη: και η καθυστέρηση αυτή συνεχίζει να καθιστά πολύ πιθανό ο καθυστερημένος να συνεχίζει να δανείζεται τις ήδη υπάρχουσες λύσεις.

Ποιά είναι τ' αποτελέσματα των δύο οικονομικών συστημάτων στον τομέα της τεχνολογίας;

Τρεις στόχοι, άλλοτε ξεχωριστοί αλλά και ξεχωριστοί σ' αυτό τό αφηρημένο επίπεδο της ανάλυσης, ώθούν τις καπιταλιστικές οικονομικές μονάδες προς την τεχνολογική ανανέωση: να εξοικονομήσουν τους παράγοντες παραγωγής: να υποκινήσουν τη ζήτηση: να προηγηθούν στην εκμετάλλευση των νέων τεχνικών δυνατοτήτων εν όψει των μελλοντικών συνθηκών του οικονομικού ανταγωνισμού. (Οι στρατιωτικές έρευνες αίχμης υπαγορεύονται πάντοτε από τέτοιου είδους κίνητρα). Όμως, στην κοινωνία σοβιετικού τύπου, όλοι αυτοί οι λόγοι επιδρούν χαλαρότερα.

Βέβαια, η φροντίδα εξοικονόμησης των σπάνιων παραγωγικών πόρων κι εδώ υποκινεί την ανανέωση και την εφεύρεση. Οι μικρές ανανεώσεις της παραγωγής που γενικά γίνονται στα εργαστήρια και δεν απαιτούν σημαντικές επενδύσεις για την έρευνα και τον εξοπλισμό είναι κατ' αρχήν εξίσου συνηθισμένες όσο και στον καπιταλισμό. Άλλά τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά για τις έρευνες και τις εφευρέσεις βάσης (basic inventions). Δεδομένου ότι συνδέονται με άρτιους εξοπλισμούς εξαρτώνται από τους ρυθμούς απορρόφησης των κεφαλαίων που, στη σοβιετική περίπτωση, είναι σαφέστατα κατώτεροι από τον καπιταλισμό. Πράγματι την οικονομία σοβιετικού τύπου την σημαδεύει η έλλειψη ενός έσω-τεχνικού όριου της ζήτησης επενδύσεων και γι' αυτό οι δυνατότητες της οικονομίας βρίσκεται μόνιμα παραφορτωμένες. Η συνέπεια είναι une propension à ajourner τον έκουχρονισμό του υπάρχοντος έκουχρονισμού μέχρι την τέλεια φθορά του. (...)

3. 'Η δομή της κατανάλωσης

Η σοβιετική οικονομία μιμείται τη δομή της προσφοράς καταναλωτικών αγαθών που εμφανίζεται στη σύγχρονη καπιταλιστική αγορά. Όμως μήπως δεν θα ήταν πολύ πιο δύσκολο στην οικονομία σοβιετικού τύπου να προσαρμοστεί στις συγκυρίες της ατομικής ζήτησης;

Σε μία οικονομία διευθυνόμενη κεντρικά, δεν θα κόστιζε λιγότερο αν ανέπτυξε τις δημόσιες υπηρεσίες αντί να προσπαθεί να ικανοποιεί τη ζήτηση των νοικοκυριών σε διαρκή αγαθά; Η κυρίαρχη έλιτ δεν έχει όλα τα μέσα να προσανατολίσει την ανάπτυξη προς τη συλλογική κατανάλωση; Για τα δύο πρώτα ερωτήματα η απάντηση είναι κατηγορηματικά ναι. Τό τρίτο, αντίθετα, απαιτεί ένα φάξιμο πιο λεπτομερειακό.

Πράγματι, ο συγκεντροποιημένος οικονομικός μηχανισμός διαχείρισης είναι κατ' αρχήν ικανός να εξασφαλίζει την προεάρχουσα θέση στις δημόσιες υπηρεσίες. Οι κεντρικές αρχές διαθέτουν τα μέσα να μετριάσουν την δημοσίωση των εισοδημάτων, να έπεξεργάζονται αυστηρούς κανονισμούς για την αγορά την καταναλωτικών αγαθών και να καθιερώνουν μίαν άμεση κατανομή των δημοσίων υπηρεσιών. Οι μισθωτοί εξάλλου δεν έχουν κανένα μέσο για να έλεγχουν τις μακροοικονομικές αποφάσεις: τό μάξιμουμ που μπορούν να κάνουν είναι να εκδηλώνουν με διάχυτο τρόπο τη δυσαρέσκεια τους. Άλλά, πράγμα παράδοξο, ο ανεξέλεγκτος χαρακτήρας της εξουσίας του μηχανισμού διαχείρισης του περιορίζει επίσης την ελευθερία δράσης. Έπειδή οι μισθωτοί δεν μπορούν να έλεγξουν ούτε την ανάπτυξη ούτε την κατανομή των συλλογικών υπηρεσιών προτιμούν ν' αυγατίσουν τα χρηματικά τους εισοδήματα παρά να αυξάνονται οι δημοσικές επενδύσεις. Προτιμούν τον τύπο κατανάλωσης όπου η παρέμβαση των επίσημων αρχών είναι χαλαρότερη, όπου οι ίδιοι είναι πιο ελεύθεροι στις αποφάσεις και τις επιλογές τους. Όσο η εξουσία καταφεύγει στην μαζική τρομοκρατία τόσο παραμελεί τη θέληση των μισθωτών. Άλλά από τη στιγμή που θεμελιώθηκε πλέον η σταθερότητα του συστήματος πάνω σε μία όριωμένη συνάντηση του πληθυσμού (πέρα από την ανοιχτή βία) γίνεται πλέον αδύνατο στις αρχές να μίν υποχωρήσουν στις πιέσεις όσοδήποτε διάχυτες κι αν είναι. Μία ρωγμή στο παλιό σύστημα είναι υπεραρκετή για να δημιουργήσει αύξηση των χρηματικών εισοδημάτων και την παραγωγή ατομικών καταναλωτικών αγαθών. Έτσι όλο και περισσότερο οι επιχειρήσεις παραγωγής, όπως και οι οικογενειακοί πυρήνες, εξαρτώνται από τις επενδύσεις που συνδέονται μ' αυτή τη δομή κατανάλωσης δυτικού τύπου. Γύρω από τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά οργανώνεται μία βιομηχανία, ένα έμπορικό δίκτυο και μία υποδομή που, άπαξ και καθιερωθούν, καθιστούν πιο οικονομική την ικανοποίηση και την ανάπτυξη των αναγκών της ατομικής κατανάλωσης, ενώ από την άλλη μεριά τό πέρασμα στις συλλογικές υπηρεσίες θα προϋπέθετε την κάλυψη του κόστους που αντιστοιχεί στην αποσύνθεση της υπάρχουσας ύλικής υποδομής και την οικοδόμηση μίας νέας. Όσο για τη διατήρηση των νομισματικών μακρο-ισορροπιών, κι εδώ επίσης η αναπαραγωγή της καταναλωτικής δομής είναι πιο εύκολη από την προώθηση μίας ριζικής εναλλακτικής λύσης. Αν οι αρχές μείωναν τό μέρος του έθνικου εισοδήματος που προορίζεται για την ατομική κατανάλωση και αυξάναν τό τμήμα που πάει στις δημόσιες υπηρεσίες, θα προκαλούσαν ένταση ανάμεσα σε έμπορικές συναλλαγές και χρηματικά εισοδήματα του πληθυσμού στην αγορά των καταναλωτικών αγαθών και μία υπεραυξημένη ζήτηση για επενδύσεις στον τομέα των δημοσίων υπηρεσιών.

Στη δεκαετία του '60, σχεδόν όλες οι ανατολικοευρωπαϊκές χώρες εισέρχονται στη φάση της ανυποχώρητης ανάπτυξης των βιομηχανιών και των υπηρεσιών που επικεντρώνονται στην ατομική κατανάλωση. Ο περιορισμός της μαζικής τρομοκρατίας, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '50, καθιστά αναπόφευκτη μία ουσιαστική και ταχύρρυθμη ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου του

πληθυσμού. Παρατηρείται λοιπόν μία απότομη άνοδος του κατά κεφαλήν εισοδήματος και μία εξίσου ταχεία αύξηση των εμπορικών συναλλαγών.

Τά αναγκαία για την ανάπτυξη των δημόσιων υπηρεσιών αποθέματα μειώνονται σημαντικά. Η διαδικασία αρχίζει με την αύξηση των ειδών πρώτης ανάγκης και τελειώνει με την βαθμιαία επέκταση της παραγωγής των διαρκών καταναλωτικών αγαθών. Ακόμη και η κατανομή της στέγης, σ' ένα σημαντικό βαθμό πραγματοποιείται διαμέσου της αγοράς - τουλάχιστο σε μερικές ανατολικοευρωπαϊκές χώρες. Παντού εμφανίζονται σύνθετα μηχανήματα οικοσκευής και αναπτύσσεται η παραγωγή του αυτοκινήτου.

Η προεξάρχουσα θέση της ατομικής κατανάλωσης προκαλεί ολόφανερα όλα τα φαινόμενα που, στην καπιταλιστική Δύση, είναι ο στόχος της υπεραριστερής κριτικής: υπαγωγή της ζωής και των διαπροσωπικών σχέσεων στα καταναλωτικά αντικείμενα οικογενειακής χρήσης, σπατάλη των σπάνιων πόρων και αποσύνθεση των οικολογικών ισορροπιών σε επίπεδο έθνικης οικονομίας. 'Αλλά, αν δεν περιορίζαστε μόνο στις προφανείς συνέπειες, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το κοινό αυτό καταναλωτικό πρότυπο δεν τό παρήγαγαν οι ίδιοι μηχανισμοί και στις δύο περιπτώσεις. Πράγματι, η επέκταση της ατομικής κατανάλωσης έχει άλλες πιά ιδιότητες συνέπειες, λανθάνουσες ίσως, πάντως πολύ σημαντικές. Πριν απ' όλα, η οικονομική αυτονομία του πληθυσμού απέναντι στους επίσημους μηχανισμούς μεγαλώνει μακροπρόθεσμα, πράγμα πολύ σημαντικό, έστω κι αν η σημασία του δεν μπορεί ακόμη να προεξοφληθεί. 'Η διαδικασία αυτή προκάλεσε ιδιαίτερα μία ενίσχυση του μη κομφορμιστικού ατομικού πνεύματος στους κόλπους της εργατικής τάξης, κυρίως σ' εκείνες τις νέες γενιές που τώρα μπαίνουν στο έργοστάσιο, και που είναι λιγότερο υποχρεωμένες να συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό, επομένως πιά ελεύθερες να αλλάζουν δουλειά.

5. Οι ταξικοί αγώνες

Τό ζήτημα που τίθεται είναι τό ακόλουθο: σ' αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες, οί κοινωνικές τάξεις των κοινωνιών σοβιετικού τύπου δεν είναι ικανές να αντιπροσωπεύουν τά συμφέροντά τους έναντι του κράτους και των άλλων τάξεων μέσου πολιτικών και οικονομικών οργανώσεων.

Γιά τήν περίπτωση τής καπιταλιστικής οικονομίας υποθέσαμε ότι ενυπάρχει μία ιδιωτική σφαίρα αποτελούμενη από βιομηχανικά, χρηματιστικά και εμπορικά συγκροτήματα ανεξάρτητα από τό Κράτος και μεταξύ τους. Βέβαια οί ιδιωτικές δραστηριότητες άλληλοσυνδέονται και οί αμοιβαίες σχέσεις τους ενισχύονται με τή συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου.

Όστόσο είναι αλήθεια ότι διατηρείται πάντα μία σημαντική ιδιωτική σφαίρα και μαζί τής ό ανταγωνιστικής χαρακτηρισ ένός μεγάλου τμήματος των οικονομικών δραστηριοτήτων. Όμως, ακριβώς σ' αυτή τή σφαίρα ανήκει ό πυρήνας τής άρχουσας καπιταλιστικής τάξης, ιδιοκτήτες και μανάτζερς των ιδιωτικών επιχειρήσεων. 'Η ένλόγω αστική τάξη είναι επομένως μία τάξη ανταγωνιστική, τά μέλη τής - πρόκειται μάλλον γιά συνασπισμούς επικεντρωμένους σέ δεσμούς συγγένειας, συμπληρωματικότητας των οικονομικών οργανισμών κ.λπ. παρά γιά απομονωμένα άτομα - συναγωνίζονται μεταξύ τους στήν αναζήτηση των πλεονεκτημάτων τής αγοράς, ή τής καλύτερης θέσης στή συνεργασία τους με τό κράτος. Σ' αυτό τόν ανταγωνισμό γιά τά κρατικά πλεονεκτήματα δεν είναι όλοι τό ίδιο ισχυροί! Οί νικητές δεν αποκομίζουν μόνο κρατικές παραγγελίες και πιστώσεις, αλλά επίσης κατακτούν καλύτερες θέσεις γιά τούς μελλοντικούς ανταγωνισμούς. Οί ασθενέστερες σέ οικονομικούς πόρους και σέ προσωπικές σχέσεις ομάδες συμφερόντων θά ήταν

καταδικασμένες νά θαυμάζουν παθητικά τήν μεγέθυνση του ισχυρότερου λόμπυ, αν δεν είχαν άλλα μέσα γιά νά επηρεάσουν τίσ δημόσιες αποφάσεις εκτός από τόν ιδιωτικό ανταγωνισμό. Τέτοιοι αντισταθμιστικοί μηχανισμοί εξασφαλίζουν στίς διάφορες ανταγωνιστικές ομάδες τής μπουρζουαζίας τήν δηθεν αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Από τή στιγμή που διαμέσου τής άσκησης των πολιτικών δικαιωμάτων καθορίζονται οί αναλογίες τής αντιπροσώπευσης, τό αντιπροσωπευτικό σύστημα μπορεί νά χρησιμεύσει ως ρυθμιστής στο έσωτερικό τής άρχουσας τάξης. Διότι, ενώ στήν ιδιωτική σφαίρα οί ομάδες καπιταλιστικών συμφερόντων υποχρεώνονται νά μετρήσουν τή δύναμή τους και μόνο τή δύναμή τους σέ σχέση με τή δύναμη άλλων ανταγωνιστικών ομάδων, στή δημόσια σφαίρα τούς είναι έπιτρεπτό νά στηριχθούν και σέ άλλες κοινωνικές τάξεις. 'Η ανωτερότητα λοιπόν σέ οικονομικούς πόρους και προσωπικές σχέσεις των διαφόρων λόμπυ είναι δυνατόν νά αντισταθμιστεί ως ένα βαθμό με τήν έκκληση στα συμφέροντα του έκλογικού σώματος. 'Ακριβώς επειδή ή ιδιωτική ισχύς κατανέμεται με άνιστο τρόπο ανάμεσα στίς διάφορες ομάδες τής αστικής τάξης, ή τελευταία κατάφερε πάντα νά προσεταιριζέται σημαντικές κοινωνικές ομάδες γιά νά διατηρεί τό αντιπροσωπευτικό σύστημα που έξισορροπεί τή σχέση δυνάμεως στο έσωτερικό τής άρχουσας τάξης.

Βέβαια, τά άτομα που διαθέτουν ίσα πολιτικά δικαιώματα δεν έχουν ίδια πολιτική ισχύ πάνω στίς αποφάσεις τής κρατικής έξουσίας. Η δύναμη των πολιτικών οργανώσεων και των μέσων μαζικής ενημέρωσης που σφυρηλατούν τήν κοινή γνώμη έξαρτάται σέ μεγάλο βαθμό από τήν σπουδαιότητα τής οικονομικής έξουσίας που τίς στηρίζει. 'Ετσι ό συσχετισμός οικονομικής δύναμης μεταξύ των διαφόρων καπιταλιστικών ομάδων έκδηλώνεται επίσης και στο πεδίο του πολιτικού ανταγωνισμού.

Όστόσο, ή διασύνδεση οικονομικής έξουσίας και τής ευχέρειας διαμόρφωσης τής κοινής γνώμης δεν είναι άπλη. 'Η κοινή γνώμη δεν επηρεάζεται μόνο από τήν ποσότητα και τήν ποιότητα τής προπαγάνδας αλλά επίσης και από τίσ έμπειρίες τής καθημερινής ζωής. Τό κόμμα έξουσίας μπορεί νά χάσει τίσ έκλογές ακριβώς επειδή βρίσκεται στήν έξουσία παρόλη τήν τεράστια ευχέρεια πρόσβασης σέ χρηματοδοτικές πηγές και στα μέσα ενημέρωσης.

Επιπλέον ή πολιτική πάλη δεν είναι αναγκαστικά υπόθεση των ανταγωνιστικών ομάδων τής άρχουσας τάξης. 'Από τή στιγμή που έχουν καθιερωθεί οί κανόνες παιχνιδιού τής πολιτικής δημοκρατίας, είναι αδύνατο νά έμποδίσει κανείς τίσ άλλες τάξεις, και ιδίως τήν εργατική, νά μήν συγκροτήσουν τίσ δικές τους πολιτικές οργανώσεις και νά μή διαμορφώσουν τά δικά τους μέσα μαζικής επικοινωνίας. 'Ετσι ή συμπεριφορά τής εργατικής τάξης γίνεται λιγότερο αυθόρμητη, λιγότερο άπρόβλεπτη και συνήθίζει όλοένα και περισσότερο στους κανόνες τής νομιμότητας. Τί άπορρέει απ' αυτή τήν κατάσταση γιά τήν σταθερότητα του συνόλου πολιτικού συστήματος; 'Εξαρτάται από τήν πολιτική αίσθηση των ανταγωνιζομένων σ' αυτό τό πλαίσιο. Μπορεί τό αποτέλεσμα νά είναι ή προοδευτική ένσωμάτωση τής εργατικής τάξης μέσα στήν καπιταλιστική κοινωνία, όπως επίσης και μία έξαρση τής ταξικής πάλης. Όστόσο, ακόμη και σ' αυτή τήν περίπτωση, ή αστική τάξη δεν καταστρέφει εύκολα τό σύστημα τής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, επειδή μπορεί ν' αποδειχθεί επικίνδυνο γιά τήν ταξική τής κυριαρχία. 'Η έγκαθίδρυση μίας δικτατορίας βουναρτιστικού τύπου, φασιστική ή άλλου είδους, πλήττει με άνιστο τρόπο τά συμφέροντα των διαφόρων κοινωνικών ομάδων και συχνά βρίσκονται ισχυρότατες μερίδες τής αστικής τάξης που προτιμούν άπολύτως τό αντιπροσωπευτικό σύστημα, άκόμα και στίς περιπτώσεις που περικλείει κινδύνους γιά τήν κυριαρχία ολόκληρης τής αστικής τάξης.

Τά πολιτικά δικαιώματα του πολίτη κατ' αρχήν είναι τά ίδια στίς κοινωνίες σοβιετικού τύπου και στίς λεγόμενες φιλελεύθερες δημοκρατίες. 'Αλλά καμιά κοινωνική ομάδα, ούτε ή κυρίαρχη τάξη, δεν έχει τήν ικανότητα ή

τήν ελευθερία να επηρεάσει την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων με τη συγκρότηση πολιτικών οργανώσεων ή τη χρησιμοποίηση μέσων ενημέρωσης που θα αναδεικνυαν τα δικά της συμφέροντα. Έτσι η λειτουργία του αντιπροσωπευτικού συστήματος περιορίζεται στον έορτασμό μιας τελετής χωρίς περιεχόμενο.

Η κυρίαρχη τάξη δεν έχει αυτόνομη πολιτική εξουσία έναντι του κρατικού μηχανισμού ώστε να της είναι δυνατό να ζωογονήσει τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Κι ακόμα δεν χρειάζεται μια όποια πολιτική αντιπροσώπευση για να κινηθεί το κράτος σύμφωνα με τα συμφέροντά της. Βέβαια είναι εξίσου ετερόκλητη με την καπιταλιστική άρχουσα τάξη: ομάδες συμφερόντων συγκεντρωμένες σε διάφορους τομείς και στα διάφορα επίπεδα της κρατικής ιεραρχίας βρίσκονται σε συνεχή πόλεμο για να επέκτεινουν τον έλεγχό τους σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο μέρος των υλικών και ανθρώπινων πόρων της κοινωνίας. Αλλά, σε φυσιολογικές καταστάσεις, η θεσμική οργάνωση του συστήματος είναι τέτοια ώστε καμιά απ' αυτές τις ομάδες δεν έχει συμφέρον να σπάσει την ενότητα της ιεραρχίας. Αυτό είναι το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς για μια κοινωνία σοβιετικού τύπου.

Όποιαδήποτε κοινωνική ομάδα της άρχουσας τάξης που θα έπεδιδε να παρουσιασθεί ως αυτόνομη οικονομική και πολιτική δύναμη θα συναντούσε όχι μόνο την αντίθεση των άλλων ομάδων της εξουσίας αλλά θα βρισκόταν επίσης χωρίς προστασία απέναντι στην κυριαρχούμενη τάξη. Για να πάρουμε το παράδειγμα των διευθυντών των επιχειρήσεων, η κηδεμονία της ανώτερης διαχείρισης τους προστατεύει απέναντι στους εργάτες παρόλο βέβαια που τους περιορίζει την ελευθερία δράσης. Η κεντρική αρχή είναι σε θέση να τους εφοδιάσει με αναγκαία μέσα με τα οποία θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν τις «φυσιολογικές» απαιτήσεις των εργατών, όπως επίσης να κινητοποιήσει τις δυνάμεις της τάξεως για να καταστείλει τις «υπερβολικές» απαιτήσεις τους. Οι οικονομικοί υπεύθυνοι των κατώτερων βαθμίδων, σε κανονικές συνθήκες, αποσκοπούν μόνο σε μια αποκέντρωση των κέντρων λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο της ιεραρχίας χωρίς να επιδιώκουν τη διάσπαση της θεσμικής ενότητας.

Όσο λοιπόν διατηρείται η ενότητα του μηχανισμού, η κυρίαρχη τάξη προσκρούει στην συνολική πίεση ολόκληρου του ιεραρχικού συστήματος και παραμένει άνικανη να δημιουργήσει μια αυτόνομη θεσμική βάση.

Δύο είναι οι μεγάλες συνέπειες που απορρέουν από αυτό το πρότυπο της κοινωνίας σοβιετικού τύπου.

Πρώτον, δεδομένου ότι δεν υπάρχει οργανωτική πόλωση της κυρίαρχης τάξης, τα κοινωνικά στρώματα που αποτελούν την κυριαρχούμενη τάξη δεν μπορούν να οργανωθούν. Παίρνοντας υπόψη τη γενική δομή της κοινωνίας σοβιετικού τύπου τίποτε δεν επιτρέπει να πει κανείς ότι οι πιθανότητες πόλωσης θα αύξηθούν με τον καιρό.

Τούτου λεχθέντος, η γενική δομή του συστήματος δεν αποκλείει να προκύψει μια κρίση μη προσαρμογής που πιθανόν να συνεπιφέρει τη ρήξη της ενότητας της άρχουσας τάξης. Μια κρίση τέτοιου είδους γέννησε τη σημερινή μορφή της κοινωνίας σοβιετικού τύπου, που μοιάζει πολύ με το ιδεατό πρότυπό μας. Τα χρόνια μετά το θάνατο του Στάλιν, ένα τμήμα της άρχουσας τάξης της ΕΣΣΔ και των άλλων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης προσπάθησε να βάλει τέρμα στο καθεστώς της μαζικής τρομοκρατίας επειδή ακριβώς αντιπροσώπευε μια θανάσιμη απειλή και για την ίδια. Για το σκοπό αυτό προσπάθησε να κινητοποιήσει ευκαιριακά και κοινωνικές ομάδες έξω από την άρχουσα τάξη ενάντια στην παλιά πολιτική ήγηση που ενδιαφερόταν άμεσα για τη διατήρηση της τρομοκρατίας. Η εν λόγω συμμαχία πραγματοποιήθηκε φυσιολογικά, γιατί η εξάρθρωση του συστήματος της τρομοκρατίας ήταν κοινό συμφέρον όλων των κοινωνικών ομάδων. Αλλά αυτή η εξέλιξη προξένησε σε πολλές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης διαδικασίες δυνάμει επαναστατικές που απειλούσαν τις βάσεις της

εξουσίας και που μόνο με την άμεση στρατιωτική επέμβαση έγινε δυνατό να αναχαιτιστούν.

Κάτω από την επίδραση αυτών των αναταραχών η ενότητα της άρχουσας τάξης αποκαταστάθηκε ξανά. Έκτοτε καμιά απ' αυτές τις ομάδες συμφερόντων δεν τολμά πλέον να αναλάβει εμπειρίες τόσο ριζοσπαστικές. Ούτε άλλωστε ν' αναζητήσει κοινά συμφέροντα με ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Οι ανταγωνισμοί δεν είναι πλέον τόσο άπλοϊ και καθαροί όσο την εποχή των αγώνων ενάντια στη μαζική τρομοκρατία, όταν ο «λαός» ολόκληρος όρθωνόταν ενάντια σ' εκείνη την στενή πολιτική έλίτ της σταλινικής ήγησης.

Σήμερα οι προσπάθειες των κατώτερων και μεσαίων κρατικών στελεχών, κύρια δύναμης της αποσταλινοποίησης, για την αύξηση της θεσμικής τους εξουσίας δεν συνεπάγονται για τον πληθυσμό τον τερματισμό της αναστάτωσης της καθημερινής ζωής γιατί αυτό πλέον σήμερα είναι κεκτημένο. Αντίθετα οι προσπάθειές τους στοχεύουν μίαν αυξανόμενη κοινωνική διαφοροποίηση ως προς τα εισοδήματα, τον τρόπο ζωής και τις καταναλωτικές τάξεις. Είναι λοιπόν πιθανόν η συμπεριφορά αυτών των κατώτερων και μεσαίων στελεχών προοδευτικά να ταιριάζει περισσότερο με το σχήμα του μοντέλου μας: ενώ όλο και θ' αναζητούν τη μέγιστη δυνατή αποκέντρωση στο έσωτερικό του θεσμικού συστήματος, θα αρνούνται πάντα το σπάσιμο της ενότητάς του.

Η διαφορετικά: οι ενδεχόμενες νέες κρίσεις της κοινωνίας σοβιετικού τύπου δεν θα ξεκινήσουν από συγκρούσεις στο έσωτερικό της άρχουσας τάξης. Αν η άρχουσα τάξη διασπαστεί πάλι, αυτή η διάσπαση δεν θα είναι παρά συνέπεια μιας κρίσης που θα έρχεται απ' έξω. Οι πιθανές προελεύσεις μιας τέτοιας κρίσης θα βρίσκονται άλλοι: ή σε μια τυχαία εξωτερική αλλαγή, στην οποία το σύστημα θα φανεί άνικανο να προσαρμοστεί, ή σε εσωτερικές τάσεις, που θα προκαλέσουν μια οικονομική κατάρρευση, ή μια ενδυνάμωση της ικανότητας αντίστασης των κυριαρχούμενων τάξεων.

Η πρώτη υπόθεση δεν προκύπτει από κάποιο άφηρημένο μοντέλο αλλά από την συγκεκριμένη κοινωνιολογική και οικονομική ανάλυση. Αντίθετα οι δυο άλλες υποθέσεις μπορούν να εξετασθούν με βάση το πρότυπο που διατυπώσαμε για την ερμηνεία της κοινωνίας σοβιετικού τύπου. Το πρότυπο αυτό, εκτός κι αν παραλείψαμε ένα σημαντικό στοιχείο ανάλυσης, δεν επιτρέπει να προβλέψουμε μια οικονομική κατάρρευση του συστήματος. Μερικά προγνωστικά πολύ προσεκτικά για την αύξηση της σχετικής οικονομίας των κυριαρχούμενων στρωμάτων έχουν κιόλας επισημανθεί - ανάπτυξη του μη κομφορμιστικού πνεύματος ανάμεσα στους διανοούμενους, ένιχυση των εργατικών νοικοκυριών - χωρίς όμως να μπορούμε να δείξουμε αν οι τάσεις αυτές μπορούν να προκαλέσουν το σπάσιμο των θεσμικών πλαισίων της κοινωνίας. Αντίθετα, σύμφωνα με το υπόδειγμά μας, κάθε πολιτική κρίση που θα παράγεται, ανάλογη μ' εκείνες της μεταβατικής περιόδου μετά το θάνατο του Στάλιν, θα εξελίσσεται σ' ένα υψηλότερο επίπεδο και θα έχει μορφές περισσότερο άρθρωμένες. Η αποκέντρωση καθιστά την άρχουσα τάξη πιο διαφοροποιημένη και δίνει στα κατώτερα στρώματα τη συνήθεια μιας μεγαλύτερης αυτονομίας απόφασης και συναλλαγής. Στην μη κομφορμιστική υποκοουλτούρα διαμορφώνονται ιδεολογίες αμφισβήτησης που, όταν έρθει η ώρα, θα μπορούσαν ν' αποκτήσουν ακρόαση στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Σ' αυτή την υποθετική κατάσταση, παράνομα κινήματα που ξεπετάγονται στο ζωτικό χώρο που δημιουργεί ο διανοούμενος αντικομφορμισμός, θα έχουν, ίσως, να διαδραματίσουν έναν ορισμένο ρόλο. Εξάλλου τα αυξανόμενα αποθέματα των εργατικών νοικοκυριών δημιουργούν καλύτερες συνθήκες για τη διαμόρφωση και σταθεροποίηση αντικομφορμιστικών στάσεων στις γραμμές της νέας γενιάς εργατών. Αυτή η πρόβλεψη για τις δυνατότητες της ανάπτυξης των συστημάτων σοβιετικού τύπου σε ρήξη με το παρόν άδιέοδο, στην πραγματικότητα

τα, είναι ισχνή. Άλλα η μετασταλινική ανάπτυξη μόλις τώρα αρχίζει. Η μαρξιστική θεωρία της σοβιετικής κοινωνίας ως suis generis κοινωνίας δεν διαθέτει χρησιμοποίησιμα ιστορικά προηγούμενα: είναι και η ίδια στα πρώτα βήματά της.

Αντίθετα, η θέση για την ταυτότητα των δύο συστημάτων του καπιταλιστικού και του σοβιετικού, είναι εξίσου γόνιμη; Έχει την ικανότητα να εξηγήσει γιατί στην Ανατολική Ευρώπη απουσιάζει κάθε μορφή εργατικού κινήματος, είτε επαναστατικού είτε ρεφορμιστικού; Νά εξηγήσει γιατί τα ανερχόμενα στρώματα της άρχουσας τάξης αρνούνται να διαμορφώσουν ανεξάρτητες πολιτικές οργανώσεις που θα πάλευαν για μια αναδιανομή της εξουσίας; Νά χαρακτηρίσει το κοινωνικό υπόβαθρο του

πολιτιστικού και πολιτικού αντικομμουνισμού; Να καταδείξει τις δυνατότητες που δημιουργούνται από την ανύψωση του επιπέδου κατανόησης των μαζών; Νά αναλύσει τον ιδιότυπο δυναμισμό των οικονομικών κύκλων και τις πολιτικές τους ακτινοβολίες;

Αν η θεωρία της σύγκλισης των δύο συστημάτων δεν μπορεί να δώσει απάντηση τα ερωτήματα αυτά, είναι καλύτερο να εγκαταλειφθεί και να καταπαιστούμε με μία εργασία ανάλυσης και θεωρητικής επεξεργασίας των σοβιετικών κοινωνιών που στο εξής πρέπει να τις θεωρούμε ως ιδιότυπες κοινωνίες.

μετάφραση: Μαρία Φλωρά

...το πολιτιστικό και πολιτικό αντικομμουνισμό; Να καταδείξει τις δυνατότητες που δημιουργούνται από την ανύψωση του επιπέδου κατανόησης των μαζών; Νά αναλύσει τον ιδιότυπο δυναμισμό των οικονομικών κύκλων και τις πολιτικές τους ακτινοβολίες; Αν η θεωρία της σύγκλισης των δύο συστημάτων δεν μπορεί να δώσει απάντηση τα ερωτήματα αυτά, είναι καλύτερο να εγκαταλειφθεί και να καταπαιστούμε με μία εργασία ανάλυσης και θεωρητικής επεξεργασίας των σοβιετικών κοινωνιών που στο εξής πρέπει να τις θεωρούμε ως ιδιότυπες κοινωνίες.

Τάσου Δήμου

Ένα γαρύφαλλο που δεν τ' αφήνουν ν' ανθίσει

Τι είναι και πως λειτουργεί το ΚΚΕ σήμερα



Εκδόσεις Γλάρος

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 31 • ΑΘΗΝΑ 141 • ΤΗΛ 36 18 457

ΚΑΘΕ ΠΡΟΙ

αφραγε

διαβαγε

διαδιδε

την **ΑΥΓΗ**

τη δικη 68

ΦΩΝΗ

Μία από τις μεγάλες σιωπές της ιστοριογραφίας μας:

Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος

τοῦ Ἀντώνη Λιάκου

Δύσκολα θά μπορούσε νά ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἱστορία εὐδοκίμησε στή νεοελληνική κοινωνία, πρῶτα ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ἐνοφθαλμισμού της μέσα στή κοινή συνείδηση, τήν κοινωνική πάλη, τήν πολιτική, τή διαδικασία ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων της.

Ὅστόσο, ἡ ὁργάνωση τῆς ἱστοριογραφίας μας ἀποτελεῖ ἡ ἴδια ἓνα ἱστορικό φαινόμενο, δηλωτικό μιᾶς κοινωνίας στήν ὁποία ἡ μνήμη ἢ ἐκτεταμένες περιοχές της θεωροῦνται ἐπικίνδυνες καί ἀνατρεπτικές. Ἡ διαπίστωση αὐτή δέν ἔχει χαρακτήρα ταξικά οὐδέτερο. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἱστοριογραφίας ἐξαρτᾶται τόσο ἀπό τίς ἐθνικές προτεραιότητες, π.χ. τή συγκρότηση καί τόν ἐμπλουτισμό βιβλιοθηκῶν, τήν ὁργάνωση τῶν ἀρχείων, τήν ἴδρυση, τόν ἐξοπλισμό καί τή στελέχωση τῶν ἐρευνητικῶν κέντρων, ὅσο καί ἀπό τό σύστημα μέσα στό ὁποῖο γίνεται ἡ ἐπεξεργασία τους, ἀπό τούς μηχανισμούς δηλαδή ἐπιλογῆς καί τήν ἰεραρχία τῶν ἀκαδημαϊκῶν φορέων πού ἀντλοῦν μέ τή σειρά τους τή δύναμή τους ἀπό τίς πηγές τῆς ἐξουσίας. Ἔτσι, ἡ ἀντίφαση καί ἡ ἀπόσταση τῆς ἐξουσίας ἀπό τήν κοινωνία ἐκδηλώνεται μέ τήν ἀποκοπή τοῦ ὁμφάλιου λώρου ἀνάμεσα στήν ἀκαδημαϊκή ἱστορική ἐνασχόληση καί τό στοιχειῶδες καθήκον τῆς ἱστορίας νά βοηθήσει τούς ἀνθρώπους νά καταλάβουν τή χώρα τους καί τήν ἐποχή τους.

Οἱ ἀπαγορεύσεις αὐτές ὁμως ἀμφισβητοῦνται πολυλλά τά τελευταῖα χρόνια, πρὸς ὄφελος τῆς συνειδητοποίησης τῆς ἀνάγκης γιά μιᾶ στοχαστική προσέγγιση τῆς ἱστορίας. Παραμένουν ὁμως δεσμευτικές γιά ἐκτεταμένες περιοχές τῆς συνολικῆς μας μνήμης.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, τῶν κινήματων κοινωνικῆς κριτικῆς, ἡ ἱστορία τῆς διαμόρφωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῶν πολλαπλῶν συναρτήσεών της μέ τήν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί πολιτικῆς, παραμένει μιᾶ ἀπ' αὐτές τίς ἄγνωστες περιοχές, ἂν καί βέβαια ὄχι ἡ μόνη.¹

* Τόν ὄρο «μεγάλες σιωπές» τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας χρησιμοποίησε ὁ Σπύρος Ἀσοραχᾶς στήν εἰσήγησή του στή συζήτηση μέ θέμα: «Ἱστορική ἐρευνα καί ἱστορική παιδεία - πραγματικές καί προοπτικές» πού ἔγινε μέ πρωτοβουλία τῆς «Ἐταιρείας Μεγάλης τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ» καί τοῦ περιοδικοῦ *Μνήμων*, στό Ἑθνικό Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, στίς 4.2.82.

Ἡ ἀποσιώπηση τῆς ἱστορίας τῆς ἐργατικῆς τάξης δέν εἶναι βέβαια ἀποκλειστικά ἑλληνικό φαινόμενο. Ὅστόσο, ὅπως ἔγραψε ὁ Georges Haupt σ' ἓνα ἀπό τά τελευταῖα του κείμενα, σέ πολλές χώρες τῆς Εὐρώπης, τίς δύο τελευταῖες δεκαετίες «πλειάδα ὀλόκληρη νέων ἐρευνητῶν ρίχτηκε στή δουλειά γιά νά ἐντάξει τήν ἱστορία αὐτή στήν ἐπιστήμη: κατασκευάζοντας ἐργαλεῖα ἐργασίας, κατατάσσοντας τίς πηγές, συντάσσοντας βιβλιογραφίες, ἐκδίδοντας ντοκουμέντα, συνθέτοντας μονογραφίες. Ἰνστιτούτα εἰδικευμένα στήν ἐργατική ἱστορία ξεπετιῶνται, τά συνέδρια πολλαπλασιάζονται, τό πεδίο ἐρευνας πλαταίνει».² Ἔτσι, ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος κατάφερε νά βγεῖ ἀπό τό στενό πλαίσιο τῆς πολιτικῆς καί ἰδεολογικῆς ἱστορίας, νά ἐνσωματώσει τίς ἀναζητήσεις τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφίας καί νά μελετηθεῖ ἀπό τήν ἀποψη τῆς συνάρθρωσής της μέ τήν κοινωνική ἱστορία.

Στήν Ἑλλάδα, ἐλάχιστοι μελετητές προερχόμενοι σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπό ξένα πανεπιστήμια ἀσχολήθηκαν μέ τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Δύσκολα βέβαια θά μπορούσε νά γίνει διαφορετικά μετά τήν ἦττα στόν ἐμφύλιο πόλεμο, τίς πολιτικές περιπέτειες τῆς χώρας καί τόν ἀσφυκτικό ἐναγκαλισμό τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπό τάσεις ἰδεολογικῆς χρήσης τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἐρευνα αὐτή ὁμως σήμερα, ἐκτός ἀπό τούς ἄλλους παράγοντες, σκοντάφτει στήν ἔλλειψη μιᾶς ὑποδομῆς πού θά μπορούσε νά διαθέσει στούς ἐρευνητές τίς πηγές.

Οἱ δημόσιες βιβλιοθήκες δέν ἐνδιαφέρθηκαν νά συγκεντρώσουν τό ἐντυπο ὕλικό, τά βιβλία, τίς ἐφημερίδες καί τά περιοδικά, τά φυλλάδια καί τίς ἀφίσες πού κατέγραψαν καί εἰκονογράφησαν τή σκέψη καί τήν πρακτική τοῦ κόσμου αὐτοῦ. Τά κενά τῶν δημοσίων βιβλιοθηκῶν δέν ἀναπληρώθηκαν ἀπό τίς ἰδιωτικές συλλογές. Ἄστοι, ὅσοι εἶχαν τή δυνατότητα νά

1. Χρησιμοποιώντας ὄρους ὅπως ἐργατική τάξη, ἐργατικό κίνημα, σοσιαλιστικές ἰδέες κ.λπ. εἶναι καλό νά ἔχουμε ἐπίγνωση τῶν προβλημάτων τοῦ ἐννοιολογικοῦ καί ἱστορικοῦ προσδιορισμοῦ τους, καθὼς καί τῆς διαφορᾶς τῆς πολιτικῆς καί τῆς ἱστορικῆς χρήσης τους.

2. Georges Haupt, «Γιά τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος», *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 14 (Νοέμβριος 1977), σσ. 57-67.

καταρτήσουν τέτοιες συλλογές, αδιαφόρησαν συνήθως για τό υλικό αυτό.

Οί πολιτικές περιπέτειες της χώρας πάλι, δέν επέτρεψαν τή δημιουργία άρχειακών σειρών σχετικά μέ τό εργατικό κίνημα καί τά σοσιαλιστικά καί κομμουνιστικά κόμματα καί οργανώσεις, πού αποτελούσαν άλλωστε στόχο έντατικής αναζήτησης τών καταδικωτικών μηχανισμών. Έτσι πολλές άρχειακές πηγές ή συλλογές έντύπων έχουν καταστραφεί, άλλες λανθάνουν καί άπειλούνται μέ καταστροφή στά χέρια αδιάφορων καί άνύποπτων απογόνων καί άλλες θρίσκονται άπροσπέλαστες στην κατοχή τών διαφόρων άρχων ασφάλειας ή άλλων οργανισμών στό έξωτερικό. (Θυμόμαστε όλοι τή θλιβερή τύχη τών μπαούλων μέ τά έγγραφα του Δημοκρατικού Στρατού πού, όταν έντοπίστηκαν, ό,τι δέν διεσκόρπισε ό άνεμος καί διέφυγε άπό τούς στρατιωτικούς κατέληξε σέ μιά-δυό έφημερίδες). Έκτός όμως άπό τό γραπτό λόγο, ύπάρχει καί ό προφορικός, οί αναμνήσεις καί οί μαρτυρίες τών άγωνιστών πού χάνονται μαζί τους. Επίσης, τό ένδιαφέρον για τή μελέτη καί τόν προσανατολισμό στην ιστορία της εργατικής τάξης περιορίστηκε όχι μόνο άπό τήν έλλειψη έργων ύποδομής στην οικονομική ιστορία της χώρας, άλλα καί άπό τήν άπελπιστική φτώχεια τών βιβλιοθηκών μας σέ ό,τι άφορά τήν ιστορία του διεθνούς σοσιαλισμού.

Οί έλλείψεις αυτές έχουν μιά σημασία πολύ ευρύτερη άπό τίς έπιπτώσεις τους στην ανάπτυξη ενός κλάδου της ιστοριογραφίας. Πρόκειται για τό παρελθόν, έπομένως για τήν ταυτότητα του εργατικού καί του σοσιαλιστικού κινήματος, πού χάνεται καθημερινά. Άπ' αυτή τήν άποψη, ή διάσωση αυτού του παρελθόντος καί ή προβολή του άποκτά σημασία πολιτική για τό παρόν καί τό μέλλον του εργατικού κινήματος. Υπογραμμίζοντας τή σημασία της ιστορικής άutoγνωσίας για τήν εργατική τάξη, σέ μιά άνάλογη στιγμή βαθείας κρίσης του διεθνούς σοσιαλισμού, ή Ρόζα Λούξεμπουργκ έγραφε: «Δέν ύπάρχει προκαθορισμένο πλαίσιο, πού νά ισχύει μιά για πάντα, ούτε άλλανθαστος οδηγός για νά δείξει (στό προλεταριάτο) τούς δρόμους πού θά πρέπει νά πάρει. Δέν έχει άλλο δάσκαλο άπό τήν ιστορική του εμπειρία».³

Ό στόχος αυτός του άρθρου είναι νά θέσει τό ζήτημα της διάσωσης τών τεκμηρίων πού άφορούν τήν ιστορία της εργατικής τάξης καί τών κινήματων κοινωνικής κριτικής.

Τό ένδιαφέρον όμως για τό αντικείμενο αυτό δέν έγγράφεται στην αναζήτηση ενός νέου λατομείου άνεκδοτολογικών περιπτώσεων. Είναι πιά κοινός τόπος ότι ή ιστορία της εργατικής τάξης άποτελεί άπαραίτητη προϋπόθεση καί αναπόσπαστο μέρος της μελέτης της νεοελληνικής κοινωνίας συνολικά.

Άπ' αυτή τήν άποψη είναι άναγκαία ή διεπιστημονική προσέγγιση του αντικειμένου αυτού καί ή διαρκής ενημέρωση στις σύγχρονες μεθοδολογικές αναζητήσεις στό χώρο της ιστορίας. Η ιστορία της εργατικής τάξης θά πρέπει νά όριστεί στή σύνδεσή της μέ τήν ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας στις πολλαπλές εκδηλώσεις της, καθώς επίσης καί μέ τήν ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, κατά συνέπεια της διεθνούς οικονομίας καί του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος, καί ιδιαίτερα του βαλκανικού.

Τό ζητούμενο λοιπόν είναι ό φορέας: ένα κέντρο έρευνας ίσως, πού θά συγκέντρωνε ειδικούς καί θά

παρακινούσε άλλους, κυρίως νέους ιστορικούς καί φοιτητές, νά αναλάβουν τό έργο αυτό. Ό φορέας αυτός θά μπορούσε νά περιλάβει στό πρόγραμμά του:

Α. Τήν αναζήτηση καί τόν έντοπισμό, τή συλλογή ή τή φωτογράφιση, τή διαφύλαξη, τήν ταξινόμηση καί τήν ευρετηρίαση τών άρχειακών πηγών, τών εκδόσεων καί τών άλλων μαρτυριών, γραπτών καί προφορικών, τών σχετικών μέ τήν ιστορία του εργατικού κινήματος.

Β. Τή συγκρότηση μιάς βιβλιοθήκης, καί τή συνεχή ενημέρωσή της στή σύγχρονη ελληνική καί ξένη βιβλιογραφία, τίς εργασίες ύποδομής καί τά αντίστοιχα έγγραφα της ιστορικής έρευνας.

Γ. Τήν εκπόνηση έρευνητικών προγραμμάτων πού άφορούν τή σύνταξη εργασιών ύποδομής, όπως είναι οί βιβλιογραφίες, τά ευρετήρια, οί στατιστικές τεκμηριώσεις, οί προσωπογραφίες, οί άποδελτιώσεις κατά θέματα του τύπου, καί τήν οργάνωση έρευνητικών άποστολών, σέ συνεργασία μέ αντίστοιχα ένστιτούτα ή κέντρα έρευνας, για τήν αξιοποίηση άρχείων καί βιβλιοθηκών πού αναφέρονται στην κοινωνική ιστορία της χώρας μας.

Δ. Τήν οργάνωση συναντήσεων καί σεμιναρίων μέ θέματα σχετικά μέ τό εργατικό καί σοσιαλιστικό κίνημα καθώς καί τόν προβληματισμό για τή μέθοδο καί τούς στόχους της ιστορικής έρευνας στους τομείς αυτούς.

Ε. Έκλαϊκευτικές διαλέξεις καί μαθήματα σέ συνεργασία μέ άλλους φορείς καί συλλόγους μέ στόχο τήν προσέλκυση του ένδιαφέροντος τών εργαζομένων για τήν κριτική ιστορία του εργατικού καί σοσιαλιστικού κινήματος καί τή συνειδητοποίηση του ιστορικού τους παρελθόντος, απαλλαγμένου από ιδεολογικές σχηματοποιήσεις, άποσιωπήσεις καί παραχαράξεις, πού άποτελούν άλλωστε καί αυτές μέρος της ιστορίας.

ΣΤ. Έχοντας επίγνωση τών πολλαπλών συναρτήσεων της ιστορίας του εργατικού κινήματος μέ τήν καθολική ιστορία, θά συγκέντρωνε κυρίως τό ένδιαφέρον του στην προέλευση καί τή διαμόρφωση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα, στον τρόπο ζωής καί σκέψης της, στην ιστορία της εργασίας καί του ελεύθερου χρόνου, στην ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος, τών ιδεολογικών ρευμάτων κοινωνικής κριτικής μέσα στην ελληνική κοινωνία, στα κόμματα καί τίς πολιτικές οργανώσεις πού αναπτύχθηκαν μέ άξονα τό εργατικό κίνημα. Στην επίδραση της εργατικής τάξης, τών σοσιαλιστικών ιδεών καί του σοσιαλιστικού κινήματος στή νεοελληνική κοινωνική πολιτική καί πολιτιστική ζωή, στην εργατική νομοθεσία, στό σχηματισμό του χώρου κατοικίας καί εργασίας, στην σωματική κατάσταση καί τήν υγεία τών εργατών.

Ταυτόχρονα θά μπορούσε νά συμπεριλάβει τομείς όπως τό άγροτικό κίνημα, τό προσφυγικό, τό κίνημα τών παλαιών πολεμιστών, τό κίνημα της γυναικείας χειραφέτησης.

Ζ. Τήν έκδοση ενός περιοδικού πού θά μπορούσε, ένδεικτικά, νά συμπεριλάβει: 1) Πρωτότυπες εργασίες μέ ιστορική ύποδομή καί προοπτική καθώς επίσης έπιστημονικές μελέτες μέ άξονα τό σύγχρονο εργατικό κίνημα. 2) Μεταφράσεις σημαντικών μελετών

3. Παρατίθεται άπό τόν G. Haupt, όπ. π., σσ. 65.

πού διαπραγματεύονται θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα, καθώς και παραδειγματικών εργασιών που αφορούν την ιστορία του εργατικού κινήματος. 3) Σχολιασμένη παρουσίαση της σύγχρονης ελληνικής και ξένης διδλογραφίας και διδλογραφικές παρουσιάσεις θεμάτων που αφορούν την ιστορία του ελληνικού ή του διεθνούς εργατικού κινήματος. 4) Ένα μέρος του περιοδικού θα μπορούσε να διατίθεται κάθε φορά για τη σχολιασμένη δημοσίευση των απομνημονευμάτων ή των γραπτών και προφορικών μαρτυριών.

Στό άρθρο αυτό δοκιμάσαμε να επισημάνουμε την αναγκαιότητα μιας οργανωμένης ύποδομης για την έρευνα της ιστορίας του εργατικού κινήματος και τη διάσωση των τεκμηρίων της. Η πραγματοποίησή της θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τη συζήτηση που θα αναπτυχθεί.

Θεσσαλονίκη, Φεβρουάριος 1982

ΚΕΝΤΡΟ «ΣΑΜΠΑΝΗ»

Αγ. Λουκά 45 - Πατήσια, τηλ. 2283440-202480

Αύθεντικά ρεμπέτικα και δημοτικά ● Επιλεγμένα Λαϊκά



Μουσική επίμελεια: Γιώργος Παπαδάκης

ΠΑΙΖΟΥΝ: Άλέκος Άραπάκης βιολί, Άλέξαν. Γκαραβέλης σαντούρι, Κυρ. Κωστούλας κλαρίνο, Γιαν. Μωραΐτης μπουζούκι, Νίκος Χατζηδισμαντής κιθάρα, Γιαν. Άγαπητός μπάσο, Χρ. Τσολακίδης κρουστά, Θεοδ. Παπαδόπουλος μπαγαλαμάς

ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΝ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ● ΡΕΝΑ ΣΤΑΜΟΥ ● ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΛΙΟΥΤΣΟΥ ● ΜΑΡΙΑ ΦΑΡΙΔΗ ● ΘΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ● ΧΡΟΝΗΣ ΑΪΔΟΝΙΔΗΣ

Η ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΟΥ ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 1890

Του Θόδωρου Χατζηπανταζή

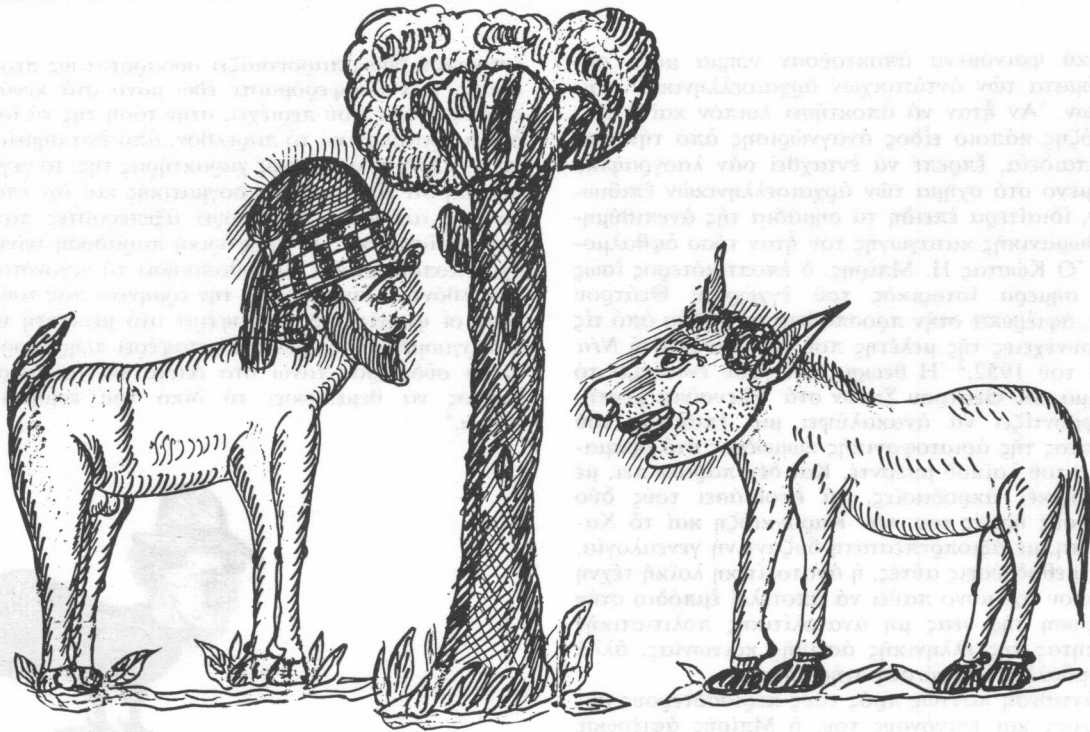
Τό άρθρο αυτό έχει στόχο διπλό. Αρχικά επιδιώκει να φωτίσει μιά από τις κρισιμότερες στιγμές στην εξέλιξη του νεοελληνικού Θεάτρου Σκιών, να ερευνησει τά γεγονότα που συνδέονται με την επιστροφή και έδραίωση της τέχνης αυτής στην Αθήνα του 1890, ύστερα από άπουσία δύο ή τριών περίπου δεκαετιών. Ταυτόχρονα ενδιαφέρεται να συνηγορήσει για μιάν αλλαγή προσανατολισμού στους κύκλους των μελετητών της εγχώριας λαϊκής τέχνης, να εισηγηθεί μιά προσέγγισή της όσο γίνεται άμικστερα ιστορική. Αν εξετάσει κανείς με κάποια προσοχή τή διόλου εύκαταφρόνητη σέ όγκο βιβλιογραφία του Καραγκιόζη, δέ θά άργήσει νά αντιληφθεί πόσο περιορισμένα στάθηκαν τά άληθινά ιστορικά ένδιαφέροντα στή μάζα των συγγραφέων που άσχολήθηκαν με τό θέμα.¹ Οί σοβαρότερες προσπάθειες διερεύνησής του έγιναν από τή σκοπιά της λαογραφίας. Ένώ η συντριπτική πλειοψηφία των σχετικών εργασιών έχει άπλως δημοσιογραφικό χαρακτήρα. Περιορίζεται δηλαδή στήν άμέθοδη έμπειρική περιγραφή ενός άξιοπερίεργου καλλιτεχνικού φαινομένου, στήν καταγραφή ύποκειμενικών έντυπώσεων, προσωπικών άναμνήσεων και κρίσεων, στή συλλογή άνεξέλεγκτων πληροφοριών και άνεκδότων. Τό άρθρο που άκολουθεί έχει πρωταρχικά ιστορικό προσανατολισμό. Φιλοδοξεί νά παρακολουθήσει με ακρίβεια τά στάδια

έξέλιξης του φαινομένου μέσα στό χρόνο, σέ συνάρτηση προς τήν εξέλιξη άλλων παράλληλων ιστορικών φαινομένων στον ίδιο χώρο. Επιδιώκει νά άναγνωρίσει τους άντικειμενικούς σταθμούς της παραπάνω πορείας, νά έπισημάνει τους μηχανισμούς που υπάγoreψαν ή έπηρέασαν τήν κατεύθυνση και τό ρυθμό της κίνησής της και νά προβληματιστεί γύρω από τή θέση της στην εύρύτερη ιστορική ζύμωση του τόπου.

Ίσως δέ θά ήταν άσκοπο, πριν προχωρήσουμε παραπέρα, νά διευκρινίσουμε πώς και ή ίδια ή μέχρι τώρα στάση των μελετητών του Καραγκιόζη άποτελεί ένα φαινόμενο που άξιώνει ιστορική έρμηνεία. Για ένα πολύ μεγάλο διάστημα, ύστερα από τήν ίδρυση του άνεξάρτητου έλληνικού κράτους και τήν όργάνωση της κοινωνίας του πάνω σέ δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, ή ήγετική τάξη του τόπου αντιμετώπιζε με άμηχανία τήν εγχώρια λαϊκή καλλιτεχνική παράδοση, με τίς άνεπιθύμητες ανατολικομεσογειακές διασυνδέσεις της, τίς ύποπτες επαφές της με τήν παράδοση πολλών λαών της Όθωμανικής άυτοκρατορίας και γενικότερα της Έγγύς Άνατολής. Από τή σκοπιά της εύρωπαϊκής της παιδείας, έτεινε νά ύποτιμά άυτόμάτως τή μονοφωνική μουσική του δημοτικού τραγουδιού και της όρθόδοξης εκκλησιαστικής ψαλμωδίας, τήν χωρίς προοπτική και φωτιστικές λαϊκή μεταδύσαν-

¹ Οφείλω εύγνωμοσύνη στήν καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος και στή Λίξη Τσιριμώκου που με δοήθησαν νά άποκτήσω τό κείμενο μερικών δυοπρόσιτων φυλλαδίων του καραγκιόζοπαίκτη Μάροκου Ξάνθου. Θέλω άκόμη νά εύχαριστήσω τόν καθηγητή Γρηγόρη Μ. Σηφάκη που διάβασε τά χειρόγραφα του άρθρου αυτού και διατύπωσε παρατηρήσεις χρήσιμες, παρά τίς διαφορές γνώμης που συνεχίζουν νά μάς χωρίζουν σέ όρισμένα σημεία.

1. Η πιό ολοκληρωμένη μέχρι σήμερα βιβλιογραφία του έλληνικού Θεάτρου Σκιών δημοσιεύτηκε από τόν Walter Puchner, «Σύντομη άναλυτική βιβλιογραφία του Θεάτρου Σκιών στην Ελλάδα», *Λαογραφία*, ΛΑ', 1976-78, σσ. 294-324. Πρόκειται για μετάφραση, αναδιάρθρωση και συμπλήρωση της βιβλιογραφίας που συμπεριλαμβάνεται στή διατριβή του, *Das neugriechische Shattentheater Karagiannis*, Μόναχο 1975, σσ. 233-48.



Ἡ παράδοσή τοῦ Ὀθωμανικοῦ Θεάτρου Σκιῶν στὸν ἑλληνικό Καραγκιόζη: Τό στοιχειωμένο δένδρο, συμψημὸς τῶν τουρκικῶν ἔργων Kanlı Kavak καὶ Cazular.

τινὴ ζωγραφικὴ καὶ φυσικὰ τὸ ἀσιατικῆς καταγωγῆς λαϊκὸ Θεάτρο Σκιῶν. Ἡ ἐπίσημη εἰσαγωγὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης – τῆς πολυφωνικῆς μουσικῆς, τοῦ προοπτικοῦ ζωγραφικοῦ σχεδίου καὶ τοῦ θεάτρου μέ ἔμπυχους ἠθοποιούς – ἐγκαινίαζε μιά νέα ἱστορικὴ ἐποχὴ καὶ κατακύρωνε στὸ χώρο τῆς προϊστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ τὶς μὴ δυτικὲς λαϊκὲς τέχνες. Ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ πέρα θεωροῦνταν αὐτονόητο ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς π.χ. γράφεται ἀπὸ μιά διαδοχὴ καλλιτεχνῶν σάν τὸ Θεόδωρο Βρυζάκη, τὸ Νικηφόρο Λύτρα, τὸ Συμεῶν Σαββίδη καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Παρθένη, καλλιτεχνῶν πού λειτουργοῦν μέσα στὴ δυτικοευρωπαϊκὴ ζωγραφικὴ παράδοση καὶ ἐκφράζουν τὶς τάσεις καὶ ἐξελίξεις τῆς. Δέν θεωροῦνταν νοητὸ ὅτι μπορεῖ ποτέ νά γράφεται ἀπὸ «πρωτόγονους» λαϊκοὺς τεχνίτες σάν τὸν Παναγιώτη Ζωγράφο, τὸν Παγώνη καὶ τὸ Θεόφιλο Χατζημιχαήλ. Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου γραφόταν ἀπὸ ἀνθρώπους σάν τὸ Μάτση, τὸ Βυζάντιο, τὸ Βερναρδάκη, τὸν Κορομηλά, τὸν Ξενοπούλο. Θεωροῦνταν ἀδιανόητο νά ἀποπειραθεῖ νά ἐνωματώσει κανεὶς στὰ διαδοχικὰ τῆς κεφάλαια ἀναγράφητους λαϊκοὺς καραγκιοζοπαίχτες σάν τὸ Λεωνίδα Γορανίτη, τὸ Δημήτρη Σαρντούνη, τὸ Γιάννη Ρούλια, τὸν Ἀντώνη Παπούλια, τὸ Δημήτρη Νταλιάνη. Τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Σαρντούνη καὶ τοῦ Ρούλια, μαζί μέ ἐκεῖνα τοῦ Παγώνη καὶ τοῦ Ζωγράφου, καταχωρίζονταν στὴ σφαίρα μελέτης τῆς λαογραφίας, μιάς ἐπιστήμης πού ἐξετάζει, χωρὶς προσφυγὴ σὲ χρονολογικοὺς πίνακες, τὰ φαινόμενα τῶν πολιτισμῶν τοῦ προφορικοῦ λόγου, τῶν πολιτισμῶν πού δέν ἔχουν μπεῖ ἀκόμη στὴν ἱστορικὴ τους περίοδο.

Ἡ παραπάνω πολιτικὴ ἔχει πολὺ ἀποφασιστικὲς προεκτάσεις. Στὸ πλαίσιο τῆς, ἡ ἐπίσημη ἀστικὴ παι-

δεία τοῦ τόπου ἀρνεῖται νά ἀναγνωρίσει στὸν Καραγκιόζη ἓνα ρόλο ζωντανοῦ ἱστορικοῦ κύτταρου. Δέν μπορεῖ βέβαια νά ἀρνηθεῖ τὴν παρουσία του στὴν ἑλληνικὴ ζωὴ τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Τὸν χαρακτηρίζει ὅμως, μαζί μέ τὸ σύνολο τῆς ἀνατολικομεσογειακῆς λαϊκῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης, ἀπολίθωμα τῆς προϊστορικῆς περιόδου τῆς νεοελληνικῆς τέχνης. Καὶ τὰ ἀπολιθώματα δέ διαθέτουν προοπτικὲς ἐξελίξεις. Ἡ λαογραφικὴ προσέγγιση, μέ ἄλλα λόγια, ὁδηγεῖ αὐτόματα τὸ μελετητὴ νά ἀντιμετωπίζει τὸν Καραγκιόζη σάν ἓνα «κλειστὸ κεφάλαιο» τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτιστικοῦ βίου, σάν ἓνα στατικὸ ἐπιβίωμα στὸ περιθώριο τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, πού δέν ἐπηρεάζει καὶ δέν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς πρόσφατης, τῆς σύγχρονης καὶ τῆς ἐπερχόμενης ἑλληνικῆς ἐμπειρίας. Πού δέ συμμετέχει ἐνεργά στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι. Κάτω ἀπὸ τὶς περιστάσεις, ὁ ἐρευνητὴς μέ ἱστορικὰ ἐνδιαφέροντα δέν μπορεῖ παρὰ νά καταλήξει νά περιορίσει τὶς ἀναζητήσεις του στὴν ἐντόπιση τῶν ριζῶν τοῦ φαινομένου στὸ σκοτεινὸ μακρινὸ παρελθόν.

Πραγματικὰ, μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς λαογραφίας, οἱ μελετητὲς τοῦ νεοελληνικοῦ Θεάτρου Σκιῶν εἶδαν σάν κύριο ἱστοριοδιφικὸ καθήκον τους τὴν ἀναζήτηση τῶν πρωτογενῶν μορφῶν τῆς τέχνης αὐτῆς στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ἢ στὸ Βυζάντιο. Ἡ λαογραφία, ἡ ἰδιοτελέστερη ἀνάμεσα στὶς ἑλληνικὲς ἐπιστήμες, ἀναπτύχθηκε ἀρχικὰ στὴ χώρα μας μέ μοναδικὸ σχεδόν στόχο νά ἀποδείξει τὴν καταγωγὴ τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Πρὶν ἀκόμη ἐμφανιστεῖ ὁ Νικόλαος Πολίτης, οἱ Νεοέλληνες σταχυολογοῦσαν τὰ σύγχρονα λαϊκὰ ἦθη, τὶς παροιμίες καὶ τὰ τραγούδια, γιὰ νά τὰ ἀντιπαραβάλλουν πρὸς ἐκεῖνα τῆς ἀρχαιότητος καὶ νά στοιχειοθετήσουν τὸ ἐνιαῖο τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὰ μάτια τους, τὰ λαο-

γραφικά φαινόμενα αποκτούσαν νόημα μόνο σάν επιβιώματα των αντίστοιχων αρχαιοελληνικών φαινομένων. Άν ήταν νά αποκτήσει λοιπόν και ὁ Καραγκιόζης κάποιο εἶδος ἀναγνώρισης ἀπό τήν ἐπίσημη παιδεία, ἔπρεπε νά ἐνταχθεῖ σάν λαογραφικό φαινόμενο στό σχῆμα τῶν αρχαιοελληνικῶν επιβιωμάτων, ἰδιαίτερα ἐπειδή τά σημάδια τῆς ἀνεπιθύμητης ὀθωμανικῆς καταγωγῆς του ἦταν τόσο ὀφθαλμοφανή. Ὁ Κώστας Η. Μπίρης, ὁ ἐποπτικότερος ἴσως μέχρι σήμερα ἱστορικός τοῦ ἐγχώριου Θεάτρου Σκιῶν, ἀφιέρωσε στήν προσπάθεια αὐτή δύο ἀπό τίς δέκα συνέχειες τῆς μελέτης πού δημοσίεψε στή *Νέα Ἔστια* τοῦ 1952.² Ἡ θεωρία του, πού ἐντοπίζει τό ξεκίνημα τοῦ Θεάτρου Σκιῶν στό Ἐλευσίνια μυστήρια, φροντίζει νά ἀνακαλύψει μιὰ ἐπιβίωση τοῦ πνεύματος τῆς ἀριστοφανικῆς κωμωδίας στό δραματολόγιο τοῦ λαϊκοῦ μετροντέ. Καί δέν παραλείπει, μέ ἐτυμολογικές ἀκροβασίες, νά ἐφοδιάσει τούς δύο κεντρικούς ἥρωές του, τόν Καραγκιόζη καί τό Χατζηδάτη, μέ ἀξιοπρεπέστατη δυζαντινὴ γενεαλογία. Μέ τίς μεθοδεύσεις αὐτές, ἡ ἀνατολίτικη λαϊκὴ τέχνη τοῦ τόπου ὄχι μόνο παύει νά ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στήν καθιέρωση τῆς νέας μὴ ἀνατολίτικης πολιτιστικῆς ταυτότητας τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καί συμβάλλει ἐνεργά στή στήριξή της!

Σέ ἀντίθεση πάντως πρὸς τούς περισσότερους συνάδελφους καί ἐπιγόνους του, ὁ Μπίρης ἀφιέρωσε ἀξιόλογο μέρος τῆς ἐρευνᾶς του σέ μιὰ πρωτοβάθμια ἀπόπειρα νά σχεδιάσει ἕνα διάγραμμα τῆς ἐξέλιξης τοῦ Καραγκιόζη, μέχρι τό 1910 περίπου. Δυστυχῶς, τά ἀποτελέσματα τῆς προσπάθειάς του παραμένουν σέ μεγάλο βαθμὸ ἀναξιόπιστα, ὅπως ἀναξιόπιστα παραμένουν καί τά ἀνάλογα συμπεράσματα μερικῶν ἀκόμη ἐρευνητῶν, γιατί, μέσα ἀπὸ τό πρίσμα τῆς λαογραφίας, ἤρθαν νά στηριχτοῦν ἀποκλειστικά σχεδόν στίς μαρτυρίες τῆς προφορικῆς παράδοσης τῆς συντεχνίας τῶν καραγκιοζοπαϊχτῶν.³ Ἡ προφορικὴ παράδοση ἀποτελεῖ βασικὸ πεδίο μελέτης τοῦ λαογράφου, καθὼς οἱ πολιτισμοὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου πού τὸν ἀπασχολοῦν δέν εἶναι σέ θέση νά τοῦ προσφέρουν, πέρα ἀπὸ τὴν ἄμεση παρατήρηση, παρά μόνο τό παλιμψηστο ὑλικὸ της. Σάν ἐργαλεῖο τοῦ

ἱστορικοῦ ὅμως παρουσιάζει σοβαρότατους περιορισμοὺς. Δέν ἀναφερόμαστε ἐδῶ μόνο στό κενὰ καί στίς ἀσάφειες πού περιέχει, στήν τύση της νά ἰσοπεδώνει χρονολογικά τό παρελθόν, ἀπὸ ἕνα σημεῖο καί πέρα. Ὁ ἴδιος ὁ βασικὸς χαρακτήρας της, τὸ γεγονός δηλαδή ὅτι εἶναι φορέας δογματικῆς καί ὄχι ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, δημιουργεῖ ἀξεπέραστες παγίδες γιὰ τὸν ἱστορικό. Ἡ προφορικὴ παράδοση τείνει νά σχηματοποιήσῃ καί νά μυθοποιήσῃ τά γεγονότα τοῦ παρελθόντος, σύμφωνα μέ τὴν ἐρμηνεία πού τοὺς δίνουν οἱ φορεῖς της. Προσφέρει σὲ μελετητὴ ὑλικὸ κατεργασμένο ἤδη. Δέν τὸν μεταφέρει πληροφοριακὸ ὑλικὸ οὐδέτερο, πάνω στό ὁποῖο θά ἀποπειραθεῖ ἐκεῖνος νά θεμελιώσῃ τό δικὸ του ἐρμηνευτικὸ σχῆμα.⁴



Ἡ περίπτωση τοῦ Καραγκιόζη ὡστόσο, ὅπως καί ἡ περίπτωση ὀρισμένων ἄλλων μορφῶν νεοελληνικῆς λαϊκῆς τέχνης, παρουσιάζει μιὰ καιρῖα ιδιομορφία. Ἐχομε νά κάνουμε μέ ἕνα καλλιτεχνικὸ φαινόμενο τοῦ προφορικοῦ πολιτισμοῦ, πού γεννιέται, ἀναπτύσσεται καί ἀκμάζει μέσα στούς κόλπους (ἢ, ἀκριβέστερα, στό περιθώριό) μιᾶς κοινωνίας ὀργανωμένης σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ὁ μεταβατικὸς χαρακτήρας τῆς ἑλληνι-

2. Κώστα Η. Μπίρης «Ὁ Καραγκιόζης, ἑλληνικὸ λαϊκὸ θέατρο», *Νέα Ἔστια*, 1 Ἰουλ.-15 Νοέμ. 1952 (τόμος 52, τεύχη 600-609). Ἡ ἐργασία κυκλοφόρησε τὸν ἴδιο χρόνο καί μέ τὴ μορφή ἀνεξάρτητου βιβλίου. Στά 1963 ὁ συγγραφέας ἐπανέρχεται καί ἀναπτύσσει τὴ σχετικὴ θεωρία του σέ ἄρθρο μέ χαρακτηριστικὸ τίτλο «Ἑλληνικὸς ὁ Καραγκιόζης, γέννημα τῶν ἀρχαίων μυστηρίων, ἀναπλάστηκε στήν ἐπαρχία τοῦ 1900», περιοδικὸ *Θέατρο*, Ἰουλ.-Αὐγ. 1963, σσ. 9-19.

3. Πηγή τοῦ Μπίρης ἦταν ὁ καραγκιοζοπαῖχτης Ἄντρεας Ἀγιομαυρίτης πού ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Λεωνίδα Γορανίτη. Ἀλλὰ καί τῶν ἄλλων ἱστορικῶν οἱ πληροφοριοδότες καραγκιοζοπαῖχτες δέν μᾶς εἶναι ἀγνωστοί. Πληροφοριοδότης τοῦ Τζούλιο Καίμη (*Karaghiozi, ou la comédie grecque dans l'âme du théâtre d'ombres*, Ἀθήνα 1935, καί *Ἡ ἱστορία καί ἡ τέχνη τοῦ Καραγκιόζη*, Ἀθήνα 1937) ἦταν ὁ Παντελὴς Μελίδης, μαθητὴς τοῦ Μανωλόπουλου. Τοῦ Louis Roussel (*Karagheuz, ou le Théâtre d'ombres à Athènes*, Ἀθήνα 1921, καί λήμμα «Καραγκιόζης» στή *Μεγάλὴ Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*) ἦταν ὁ Ἀντώνης Μόλλας. Ὁ Μόλλας ἦταν ἐπίσης βασικὸς (ἀλλὰ ὄχι καί μοναδικὸς) πληροφοριοδότης τοῦ Πέτρου Καλονάρου, στίς σημειώσεις του ὁποῖοι στήριχτηκαν τό βιβλίο τοῦ γιου τοῦ Παναγιώτη Καλονάρου *Ἡ ἱστορία τοῦ Καραγκιόζη*, Ἀθήνα 1977.

4. Τὸ ἀδιέξοδο τῶν προφορικῶν μαρτυριῶν φαίνεται μέ ἰδιαίτερη καθαρότητα στό θέμα τῶν χρονολογιῶν. Ὁ Καίμης π.χ. μεταφέρει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ γενάρχης τοῦ ἑλληνικοῦ Θεάτρου Σκιῶν Γιάννης Μπράχαλης πέθανε στά 1880. Ὁ Καλονάρου δίνει σάν χρονολογία θανάτου του τό 1897. Ἐνῶ ὁ Σωτήρης Σπαθάρης (στά *Ἀπομνημονεύματα καί ἡ τέχνη τοῦ Καραγκιόζη*, Ἀθήνα 1960) ἰσχυρίζεται ὅτι εἶδε παράστασή του ἕνα χρόνο πρὶν ἐμφανιστεῖ ὁ Μίμαρος στό θέατρο «Ἀθηναίων», μέ ἄλλα λόγια στά 1901. Παρόμοια σύγχυση ἐπικρατεῖ καί στό θέμα τῆς χρονολογίας τοῦ θανάτου τοῦ Μίμαρου (βλ. σημ. 49). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ δογματικὴ ἀλήθεια τῆς προφορικῆς παράδοσης μπορεῖ νά παραμορφώσῃ ἀκόμη καί τίς προσωπικὲς ἀναμνήσεις ἐνός ἀτόμου πού αἰσθάνεται ἐνταγμένο σ' αὐτὴ τὴν παράδοση. Ὅταν π.χ. ὁ Σ. Σπαθάρης δηλώνει στό βιβλίο του (σσ. 24-5) ὅτι ἡ πρώτη παράσταση Καραγκιόζη πού εἶδε στή ζωὴ του ἦταν τοῦ Μπράχαλη καί ἡ δευτέρη τοῦ Μίμαρου, σίγουρα δέν προσφέρει στόν ἀναγνώστη πληροφορίες ἐπιστημονικῆς τάξης. Προσφέρει τὴν ἐπίσημη γενεαλογία τοῦ ἑλληνικοῦ Θεάτρου Σκιῶν, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς παραπάνω δύο καραγκιοζοπαῖχτες ἔχει καθιερωθεῖ ὡς ὁ μεταφορέας τῆς τέχνης αὐτῆς ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία στήν Ἑλλάδα, ὡς ὁ ἄνθρωπος πού προσάρμοσε στήν ἑλληνικὴ γλῶσσα τά ἔργα τοῦ τουρκικοῦ μετροντέ, ἐνῶ

κής κοινωνίας του 19ου αιώνα έγινε αιτία να συνυπάρχουν στο χώρο της δύο ανεξάρτητες παράλληλες πολιτιστικές παραδόσεις, η αστική-ευρωπαϊκή και η λαϊκή-ανατολικομεσογειακή. Δύο παραδόσεις αντίδικες, αφού η μία δεν αποτελούσε φυσική εξέλιξη της άλλης, αφού η μετάβαση από την ανατολίτικη (προφορική) παράδοση στην ευρωπαϊκή (γραπτή) δεν έγινε σταδιακά και οργανικά, αλλά διασπασμένα και αυθαίρετα. Σάν συνειδητή επιλογή της άρχουσας τάξης. Η αντίδικια όμως ανάμεσα στις δύο παραδόσεις δεν θά μās απασχολήσει εδώ. Θά μās απασχολήσει η φυσική τους γειννίαση στο πλαίσιο της ίδιας εθνικής κοινότητας. Αποτέλεσμα της γειννίασης αυτής είναι τό γεγονός ότι, από ένα σημείο και πέρα, πλήθος χρονολογημένες, σύγχρονες μέ τά γεγονότα, γραπτές μαρτυρίες έρχονται νά πλουτίσουν τίς γνώσεις μās γύρω από τόν Καραγκιόζη. Ειδήσεις και άγγελίες παραστάσεων, περιγραφές, άρθρα πολεμικής και άρθρα άπολογητικά εμφανίζονται στίς έφημερίδες, όλα γραμμένα από δημοσιογράφους και λόγιους πού, από τήν αντίπερα όχθη του πολιτιστικού χάσματος, από τήν όπτική γωνία της αστικής τάξης, παρακολουθούν μέ ζωηρό ενδιαφέρον τίς εξελίξεις της εγχώριας λαϊκής τέχνης, στό πλευρό της ξενόφερτης δικής τους. Μέ τό πέρασμα του χρόνου μάλιστα, παρατηρείται τό ακόλουθο δξύμωρο σχήμα: τά έργα του Θεάτρου Σκιών, τυπικά προϊόντα του πολιτισμού του προφορικού λόγου, παραλαμβάνονται από τό έμπορικό κύκλωμα του αστικού πολιτισμού της χώρας και τυπώνονται σέ φυλλάδια γιά νά γίνουν αντικείμενο έμπορικής αξιοποίησης.⁵ Η μετάταξή τους αυτή, χωρίς άμφιβολία, τά παραμορφώνει καιρία και καθιστά τήν άξια τών παραπάνω εκδόσεων, ως μαρτυρία της ιστορικής εξέλιξης του είδους, έξαιρετικά προβληματική. Δέν τήν εξαφανίζει όμως ολοκληρωτικά. Προβλήματα άξιοπιστίας παρουσιάζουν έπίσης και τά σχετικά μέ τόν Καραγκιόζη δημοσιεύματα στίς αστικές έφημερίδες. Όλες οι πληροφορίες πού μās μεταδίδουν περνούν μέσα από τά φίλτρα του αστικού ύποκειμενισμού, έτσι πού η άξιολόγηση και η αξιοποίησή τους νά άπαιτεί ιδιαίτερη προσοχή. Η αποσπασματικότητα και έλλειπτικότητα τους, ό αυθαίρε-

τος έκλεκτισμός τους, οι παρανοήσεις και παραλείψεις πού έμπεριέχουν, μπορούν νά οδηγήσουν τόν άμέριμνο έρευνητή σέ λανθασμένα συμπεράσματα. Η σιωπή του αστικού τύπου σέ όρισμένους τομείς ή κατά τή διάρκεια κάποιας συγκεκριμένης εποχής δέν μπορεί νά έρμηνευτεί πάντα σάν έλλειψη γεγονότων. Ένδέχεται άπλούστατα νά όφείλεται σέ έλλειψη ένημέρωσης ή ενδιαφέροντος. Μιά προσεκτική όμως εκμετάλλευση του ύλικού αυτού, τό καθιστά άνεκτίμητη πηγή στά χέρια του ιστορικού. Τελικά, η διασταύρωση της προφορικής παράδοσης μέ τίς γραπτές μαρτυρίες, ή έρμηνεία του ενός κάτω από τό φώς του άλλου, θά μās οδηγήσει όσο πλησιέστερα μπορούμε νά έλπίζουμε ότι θά φτάσουμε ποτέ στην αλήθεια, γύρω από ένα φαινόμενο του νεοελληνικού πολιτιστικού βίου, ή ιστορική μελέτη του όποιου καθυστέρησε σέ σημείο πού νά εμφανίζεται σήμερα έξαιρετικά δυσχερές.

Αν άποπειραθούμε νά κάνουμε μιάν αναδρομή στά μέχρι τώρα επιτεύγματα της έρευνας, θά άντιληφθούμε ότι ό μελετητής του Καραγκιόζη πού θά ενδιαφερόταν νά στηρίξει τή γνώση του άποκλειστικά και μόνο σέ χρονολογημένες σύγχρονες μέ τά γεγονότα μαρτυρίες, έχει στή διάθεσή του συνολικά έξι μόνο μαθερά σημεία πρόσδεσης σέ όλόκληρη τήν έκταση του 19ου αιώνα, έξι μόνο ακριβείς χρονολογίες, πάνω στίς όποιες θά μπορούσε νά αναπτύξει τό χρονικό της εξέλικτικής πορείας του Θεάτρου Σκιών. Τρεις από αυτές αναφέρονται σέ παραστάσεις στην Αθήνα, ενώ οι άλλες τρεις άφορούν πληροφορίες γιά τόν επαρχιακό Καραγκιόζη. Οι περισσότερες ήταν γνωστές από παλιά, ενώ δύο ανάμεσά τους ήρθαν στό φώς σχετικά πρόσφατα. Αξίζει τόν κόπο νά τίς παραιθμήσουμε άκόμη μιά φορά εδώ στό σύνολό τους.

Η άρχαιότερη γνωστή άγγελία παράστασης Καραγκιόζη, πού έχει δημοσιευτεί σέ ελληνική έφημερίδα, εμφανίστηκε τόν Αύγουστο του 1841 και άφορά ένα έργο, προφανώς τούρκικης προέλευσης αλλά σέ ελληνική γλώσσα, πού πρόκειται νά παιχτεί στό Ναύπλιο γιά μιά μόνο βραδιά.⁶ Έντεκα χρόνια άργότερα, στά 1852, η ίδια έφημερίδα περιγράφει μέ πολλές λεπτομέρειες μιά παράσταση του έργου Ο

ό δεύτερος θεωρείται εκείνος πού τελικά τούς έδωσε, πέρα από τήν ελληνική γλώσσα, ελληνική νοοτροπία και περιεχόμενο. Όπως θά δοίμε παρακάτω, οι παραστάσεις του Μίμαρου πού μνημονεύει ό Σπαθάρης, δόθηκαν στό θέατρο Αθηναίων στά 1902. Είναι έπομένως έντελώς άπίθανο νά είχε δει ό μικρός Σωτήρης παραστάσεις του Μπράχαλη ένα χρόνο πριν, γιατί, και αν άκόμη ζούσε τήν εποχή αυτή ό άρχαιότερος γνωστός Έλληνας καραγκιοζοπαίχτης, τά θατιά γερατιά του δέ θά του επέτρεπαν νά έχει επαγγελματική δραστηριότητα. Έξάλλου, μέ τά κριτήρια της έμπειρικής αλήθειας θά ήταν καταπληκτική σύμπτωση νά άποκτήσει κάποιος τίς πρώτες επαφές του μέ τόν Καραγκιόζη κατ' αυτόν ακριβώς τόν τρόπο. Τό πιθανότερο θά ήταν η σειρά επαφών του μέ τούς καραγκιοζοπαίχτες της εποχής νά είναι έντελώς τυχαία και περιστασιακή. Ο Σπαθάρης όμως, σάν φορέας της προφορικής παράδοσης, δέν ενδιαφέρεται γιά τήν έμπειρική αλήθεια. Μεταδίδει αλήθειες μυθολογικής τάξης. Βλ. άκόμη τό άρθρο του «Παλιές άναμνήσεις», *Λογοτεχνικό Ημερολόγιο 1949*, σ. 44-7, όπου, προσπαθώντας νά χρονολογήσει μέ ακριβεία τά παραπάνω γεγονότα, αυθαίρεται κατ' επανάληψη. Έπίσης, Σ. Βενάρδου *Μέ τό Σωτήρη Σπαθάρη*, Αθήνα 1975, σσ. 20.

5. Τό ίδιο φαινόμενο, της λοξοδρομησης έργων του λαϊκού πολιτισμού σέ κανάλια του αστικού, παρατηρείται και

σέ άλλες μορφές τέχνης. Ο Θεόφιλος Χατζημιχαήλ π.χ. έπαψε από ένα σημείο και πέρα νά χρησιμοποιεί τίς παραδοσιακές επιφάνειες της λαϊκής ζωγραφικής και προσλήφθηκε από τόν Τερζάντ νά ζωγραφίζει πάνω σέ τελάρα κατάλληλα γιά κορνίζωμα, έκθεση και αξιοποίηση σέ ευρωπαϊκές γκαλερί. Τό ρεμπέτικο τραγούδι έπίσης έχασε τόν «προφορικό» χαρακτήρα του και άρχισε νά άποτυπώνεται σέ δίσκους, γιά νά αξιοποιηθεί έμπορικά από τίς αστικές δισκογραφικές εταιρίες, σάν τά φυλλάδια του Καραγκιόζη. Σέ όλες αυτές τίς περιπτώσεις, η άλλαγή καναλιών συνεπάγεται άποκοπή του έργου από τίς ρίζες πού τό τροφοδοτούν και ούσιαστική παραμόρφωσή του. Ο τραγουδιστής πού άπομακρύνεται από τό πλαίσιο της ταβέρνας και του γλεντιού και έρχεται νά άσκήσει τήν τέχνη του μέσα στή μοναξιά του ήχοληπτικού στούντιο, όπως και ό καραγκιοζοπαίχτης πού ύπαγορεύει ένα έργο σέ κάποιο γραφέα, μακριά από τίς φιογούρες και τό κοινό του, δέν λειτουργεί άπλώς μέσα σέ συνθήκες άφύσικες, αλλά άπαρνιέται, όχι χωρίς δικό του κίνδυνο, τήν ίδια τήν «προφορική» αυτοσχεδιαστική φύση της τέχνης του.

6. Στην αθηναϊκή έφημερίδα *Ταχύπτερος Φήμη*, 18 Αύγ. 1841. Η τούρκικη προέλευση του έργου φαίνεται από τά όνόματα πού αναφέρονται στή λαωνική ανακοίνωση. Βλ. και Μπίρη, δ.π., σ. 1066.

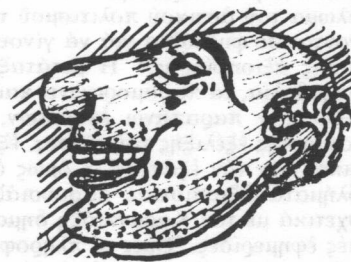
γάμος του Καραγκιόζη στη συνοικία Πλάκα της Αθήνας.⁷ Από την περιγραφή καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ουσιαστικά έχουμε να κάνουμε με μία πρόμιμη παραλλαγή του ομώνυμου έργου που γνωρίζουμε από το δραματολόγιο του 20ού αιώνα. Ότι και στην περίπτωση αυτή δηλαδή η πλοκή δεν είναι βασικά παρά μία απλή άφορμή για μία πολύ θεαματική παρέλαση προσκαλεσμένων και γαμηλίων δώρων. Με τη διαφορά ότι τα πρόσωπα που παραλαύνουν εδώ έχουν όλα πολύ πιο έντονο ανατολίτικο χαρακτήρα και δεν παρουσιάζουν μεγάλη σχέση με τους τύπους που εμφανίστηκαν στο μπερντέ μετά το 1890. Το άρθρο μας παρέχει ακόμη και διάφορες τεχνικές πληροφορίες. Το είσιτήριο κόστιζε δέκα λεπτά, η παράσταση διαρκούσε περίπου τρεις ώρες και ανάμεσα στα μουσικά όργανα που συνόδευαν το τραγούδι συμπεριλαμβανόταν και ένα «κύμβαλον».

Οι επόμενες δύο χρονολογημένες μαρτυρίες που κατέχουμε μεταφέρουν σαφώς τον απόηχο μιας κλιμακωμένης αντίδρασης κατά της «ασιατικής» αυτής μορφής θεάτρου, μέσα στην ελληνική πρωτεύουσα με τους δυτικοευρωπαϊκούς προσανατολισμούς. Πρόκειται για δημοσιεύματα σε αθηναϊκές εφημερίδες του 1854 και του 1864, που εκδηλώνουν δυσφορία για την αισχρότητα των παραστάσεων του μπερντέ και εκφράζουν περιφρόνηση για το άπολίτιστο περιεχόμενό τους. Από το πρώτο μαθαίνουμε ότι στα 1854 έχει άνοιξη παροδικά κάποια καλύτερη αστυνομική απαγόρευση των παραπάνω παραστάσεων και σε όρισμένα καφενεία έχουν εμφανιστεί καραγκιοζοπαίχτες που παρέρχονται στα «ομολογικά» θεάματά τους «απειράριθμον πλήθος διαφόρων παιδων» και μάλιστα μαθητών του Γυμνασίου που «δεν πιάουσι συγχάζοντες εις αυτά καθ' έσπεραν αδιακόπως».⁸ Η δεύτερη επισημαίνει απλώς την εμφάνιση παραστάσεων Καραγκιόζη κοντά στο κτίριο της Εισαγγελίας, παραστάσεων που με ειρωνική διάθεση χαρακτηρίζονται από την εφημερίδα «ήθικότητας» και «πρόδοδος των φώτων του πολιτισμού».⁹

Σχετικά πρόσφατα ανακαλύφθηκαν δύο ακόμη δημοσιεύματα, που μας παρέχουν έναν εξαιρετικά μεγάλο πλούτο πληροφοριών για παραστάσεις Καραγκιόζη σε επαρχιακές πόλεις. Η παλιότερη, που προέρχεται από εφημερίδα της Χαλκίδας του 1879, περιγράφει με αρκετές λεπτομέρειες την παράσταση ελληνικής διασκευής κάποιου γνωστού τούρκικου έργου (*Τό χαμάμι*), πράγμα που θα μπορούσε να εκληφθεί σαν ένδειξη εξάρτησης του ελληνικού Θεάτρου Σκιών από το οθωμανικό σε μία τόσο προχωρημένη εποχή, όπως είναι το κατώφλι της δεκαετίας του '80. Η άλλη, που προέρχεται από εφημερίδα της Καλαμάτας του 1896, περιγράφει την ατμόσφαιρα ένθουσιασμού που περιβάλλει τις παραστάσεις του μεγάλου Πατρινού καραγκιοζοπαίχτη Μίμαρου στην Πελοπόννησο κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου

αίωνα και μας δίνει μία καθαρή εικόνα του Καραγκιόζη, άμεσως μετά τον εξελληνισμό του δραματολόγιου και των τύπων του.¹⁰

Ο κατάλογος των γνωστών μέχρι σήμερα γραπτών μαρτυριών του 19ου αιώνα συμπληρώνεται, τέλος, με δύο ακόμη, όχι σύγχρονα προς τα γεγονότα που περιγράφουν, δημοσιεύματα. Σε άρθρο του 1888, ο Χαρολάμπης Αννίνος αναδημοσιεύει για πρώτη φορά το πολύτιμο άρθρο της *Ταχυπέρου Φήμης* του 1852, που προαναφέραμε, και αφηγείται το γνωστό και από μεταγενέστερες πηγές ανέκδοτο του Ρουμελιώτη οπλαρχηγού που, στην Αθήνα της οθωμανικής εποχής, είχε εκφράσει αντιρρήσεις για την απάληψη των αίσχρητων από τα έργα του μπερντέ.¹¹ Και σε άρθρο του 1893, ο Θεόδωρος Βελιανίτης, γνωστός για τις ανεκδοτολογικές αναδρομές του στην ιστορία της Αθήνας, μιλά άοριστα για παραστάσεις Καραγκιόζη κοντά στη Βρύση του Βοριά, άμεσως μετά από τη μεταφορά της ελληνικής πρωτεύουσας στο λεκανοπέδιο της Αττικής στα 1834, και περιγράφει το ενδιαφέρον που έδειχναν στα στάδια εκείνο οι ξένοι πρεσβευτές και η καλή κοινωνία για το αξιοπεριεργό θέαμα.¹²



Από την παραπάνω στοιχειώδη συγκεφαλαίωση γίνεται εύκολα αντιληπτό ένα πολύ αξιοσημείωτο γεγονός. Ότι οι σπάνιες γραπτές μαρτυρίες για παραστάσεις Καραγκιόζη στην Αθήνα εξαφανίζονται ολοκληρωτικά, από όσο ξέρουμε, μετά το 1864 και ότι δε φαίνεται να υπάρχουν διόλου στοιχεία για τις πρώτες δεκαετίες της βασιλείας του Γεωργίου Α'. Πραγματικά, τα χρόνια 1865-1890 αποτελούν τη σκοτεινότερη περίοδο της ιστορίας του Καραγκιόζη στην ελληνική πρωτεύουσα. Όπως έχουμε δέβαια τονίσει, η έλλειψη μαρτυριών δεν επιτρέπει να έρμηνευτεί αυτόματα σαν έλλειψη παραστάσεων. Ο προσεχτικός έρευνητής είναι υποχρεωμένος να αναρωτηθεί αρχικά, μήπως η διακοπή της δημοσίευσης

7. *Ταχυπέρος Φήμη*, 9 Φλεβ. 1852. Η περιγραφή αναδημοσιεύτηκε για πρώτη φορά από τον Χαρολάμπη Αννίνο, στο άρθρο του «Τά θερινά θέατρα», περιοδ. *Εστία*, 23 Οκτ. 1888, σσ. 691-2. Και σχολιάζεται από τον Μπίρη, σσ. 1066-8. Και από τον Puchner, 1975, σσ. 66 κ.ε.

8. *Εφημ. Αθηνά*, 4 Γενάρη 1854. Βλ. και σχόλια Μπίρη, σ. 1069.

9. *Εφημ. Αθηνά*, 20 Νοέμ. 1864. Αναδημοσιεύεται και σχολιάζεται από τον Θανάση Φωτιάδη στο βιβλίο του *Καραγκιόζης ο πρόσοργας*, Αθήνα 1977, σσ. 83-4.

10. Τα δύο άρθρα προέρχονται, αντίστοιχα, από τις εφημερίδες *Εύδοια*, 1 Νοέμ. 1879, και *Φαράι*, 14 Ιουλ. 1896. Αναδημοσιεύονται και σχολιάζονται για πρώτη φορά από το Σπύρο Κοκκίνη στο περιοδικό *Θέατρο*, Μάρτης-Ιούνιος 1975 (τεύχος 44-45), σσ. 51-6. Εμφανίζονται και στην ανεξάρτητη έκδοση του ίδιου συγγραφέα, *Αντικαραγκιόζης*, Αθήνα 1975.

11. Βλ. σημείωση 7. Το ανέκδοτο μνημονεύεται και από τον Στίλπωνα Κυριακίδη, σε κριτική του βιβλίου του Louis Rousset στο περιοδικό *Λαογραφία*, Η', 1921, σσ. 280-3,

σχετικών πληροφοριών οφείλεται σε υποκειμενικούς μάλλον παρά αντικειμενικούς λόγους. Μήπως οφείλεται σε έλλειψη ενδιαφέροντος από την πλευρά των ανθρώπων που θά μπορούσαν να αφήσουν πίσω τους παρόμοια στοιχεία. Μήπως καθρεφτίζει συγκεκριμένα τη σταδιακή απομάκρυνση των Αθηναίων άστων, λόγιων και δημοσιογράφων, από τον κόσμο του Καραγκιόζη. Οφείλει να αναρωτηθεί, μήπως ή σιωπή αντανακλά άπλως τό διαρκώς διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα στα έξευρωπαϊσμένα κοινωνικά στρώματα της πρωτεύουσας και στις λαϊκές μάζες που εξακολουθούσαν να μένουν πιστές στην ανατολι- κομσογειακή πολιτιστική παράδοση της χώρας.

Η αλήθεια όμως είναι πώς, ειδικά για τα χρόνια αυτά, παρόμοια γενικότερη έλλειψη ενδιαφέροντος είναι δύσκολο να στοιχειοθετηθεί. Πρόκειται ακριβώς για τις δεκαετίες κατά τη διάρκεια των οποίων παρατηρείται ή πρώτη στροφή της νεοελληνικής λο- γιοσύνης προς τό «λαό», για τα χρόνια που φέρνουν στους κύκλους της άστικής πρωτοπορίας την πρώτη δειλή άναγνώριση του ανατολίτικου χαρακτήρα της νεοελληνικής έμπειρίας, ύστερα από έναν πεισματικό άγώνα κατά τις δεκαετίες του 1840, 1850 και 1860 να εξαλειφθεί κάθε παρόμοια τάση. Η έναρξη της δεκαετίας του 1870 σημαδεύεται από την εμφάνιση των ήθογραφικών ζωγραφικών πινάκων με ανατολι- τικά θέματα του Γύζη και του Λύτρα. Σημαδεύεται από την εισβολή στην Αθήνα ανατολίτικων μουσι- κών συγκροτημάτων από τη Σμύρνη και την Κων- στατινούπολη, που φέρνουν μία τόσο έκπληκτική άνθιση του άμανέ στα λαϊκά καφενεία της πόλης, ώστε άκόμη και άνθρωποι με άνυποχώρητα εύρω- παϊκά ιδανικά σαν τον Άγγελο Βλάχο και τον Ίσι- δωρο Σκυλίτση να μη διστάζουν να όμολογήσουν ότι ή ανατολίτικη μουσική τους συγκλονίζει ως τά μύχια της καρδιάς τους.¹³ Γρήγορα θά έρθουν τά διηγήματα του Γεωργίου Βιζηνοπού, με τις άναμνήσεις της ανα- τολίτικης ζωής στή Θράκη, να έγκαιριάσουν τό κι- νημα του ήθογραφικού διηγήματος.

Με την έκδοση της *Εφημερίδος* του Δημητρίου Κορομηλά στα 1873 και της *Ακροπόλεως* του Βλάση Γαβριηλίδη στα 1883, ό άθηναϊκός τύπος αποβάλλει τό σχολαστικό και επίσημο τόνο του για να αποκτή- σει ένα περισσότερο εύκαμπτο και ανθρώπινο ύφος. Από τό 1874 άνακαλύπτει κανείς στις σελίδες του

κεφάλτες περιγραφές της δραστηριότητας των φεσο- φόρων σαντουρτζήδων και των σαλδαροφόρων τρα- γουδιστριών του άμανέ που πρόκειται να κυριαρχή- σουν λίγο αργότερα στον κήπο του Γερανίου και στην πλατεία του Θησείου.¹⁴ Τά άρθρα του δέν παραλεί- πουν να μάς δώσουν τώρα πλούσιες πληροφορίες για όλα τά άναξιοπρεπή προλεταριακά θεάματα του δρόμου και των λαϊκών καφενέδων, για τις παραστά- σεις κουκλοθέατρου πάνω σε περιπλανώμενους ανά τις γειτονίες άραμπάδες, για τις «ρεζίλικες» παρα- στάσεις της Παντομίμας και των αυτοσχέδιων κωμο- διών της μάτας, άκόμη και για τις «πλαστικές εικό- νες» του καλλιτέχνη μανάδη Δημήτρη Γρίβα σε κά- ποια έρειπωμένη μάντρα της λαχαναγοράς. Στις στή- λες δημόσιων θεαμάτων, που φιλοξενούνται τώρα σε καθημερινή πλέον βάση στις σελίδες του, άπαριθ- μούνται παραστάσεις άκροδατών, ταχυδακτυλουρ- γών, μαγνητιστών, πεχλιδάνηδων, άνδρεικελοπαι- κτών, σαντουρτζήδων, ήθοποιών Έλλήνων και ξέ- νων, καλλιτέχνιδων του καφέ σαντάν και του καφέ άμάν, γυμνασμένων ζώνων, κατασκευαστών θεαματι- κών πυροτεχνημάτων και χειριστών άεροστατών. Πουθενά όμως ή παρούσα έρευνα δέν κατάφερε να ξετρυπώσει έστω και μία παράσταση Καραγκιόζη.

Σχολιάζοντας τά καλοκαιρινά θεάματα της Αθή- νας, τον Οκτώβρη του 1888, ό Χαράλαμπος Άννινος παρασύρεται σε μία άνεκδοτολογική άναδρομή και, άποκαλώντας τον Καραγκιόζη «πρόδρομο του Φα- σουλή», σημειώνει ανάμεσα στα άλλα και τά ακό- λουθα: «Είς εποχάς παλαιότερας την ψυχαγωγίαν συνοικιών τινών άνελάμβανεν ό Καραγκιόζης, μετά του άχωριστού αυτού συντρόφου Χατζή-Αϊδάτη, πηγνώνοντες την πενιχράν σκηνήν των εις τόν κήπον καφενείου τινός».¹⁵ Από τά συμφραζόμενα γίνεται άρκετά φανερό ότι οι παλιότερες εποχές, για τις όποιες κάνει λόγο, τοποθετούνται χοντρικά πριν από τό 1870.¹⁶ Και ή μαρτυρία του αυτή, σε συνδυασμό με την παντελή, προφανώς, άπουσία στοιχείων στις στήλες των εφημερίδων για παραστάσεις, οδηγεί στο άναπόδραστο σχεδόν συμπέρασμα ότι, κατά τις πρώ- τες δεκαετίες της βασιλείας του Γεωργίου Α', τό Θέα- τρο Σκιών είχε λίγο πολύ έξαφανιστεί από την Αθήνα και καλλιεργούνταν άποφανιστικά στις επαρ- χίες. Κι εκεί όμως οι εμφανίσεις του δέν πρέπει να ήταν πολύ συχνές, αν πιστέψουμε τό Γεώργιο Φιλά-

δου και κατονομάζεται ό Μακρυγιάννης ως ήρωας του έπεισοδίου. Ο Κυριακίδης δίνει σαν πηγή του τον Ν.Γ. Πολίτη.

12. Θ. Βελλιανίτη «Τά θεάτρα επί Όθωνος», περιόδ. *Εστία*, 47/1893, σ. 321.

13. «Με συγκινεί πολλάκις ή ανατολική μελωδία μέχρι μυχών της καρδιάς μου», γράφει σε «Αθηναϊκή έπιστολή», περιόδ. *Εστία*, 2 Σεπτ. 1879, σ. 558, ό Βλάχος. Και ό Σκυ- λίτσης, σε άρθρο του «Οί Άρμένιοι εν Φαλήρω», *Εφημερίς*, 7 Αύγ. 1883, με εύκαιρία τις παραστάσεις άρμενικού θία- σου στην ελληνική πρωτεύουσα, γράφει ότι ή ανατολίτικη μουσική του *Λεπλεπιτζή Χόρ-χόρ* «σειει νεφρούς και καρδιάς».

14. Πρώτη έκτενης περιγραφή του μουσικού προγράμμα- τος συμφωνικής ορχήστρας στον κήπο «Πανανθών» της Ίε- ράς Όδοϋ εμφανίζεται στην *Εφημερίδα*, 17 Ιούν. 1874. Από την Ίερά Όδό, τά ανατολίτικα συγκροτήματα κινήθη- καν στα 1876 προς τό Μοναστηράκι, για να έγκατασταθούν κατά τη δεκαετία του '80 στον κήπο του Γερανίου. «Από

εκει διεδίδοντο εις τās συνοικίας της πόλεως τά περιπαθή ανατολίτικα άσματα, διότι μόνον εις τό Γεράνι ήρχοντο τό καλοκαίρι οι καλλίτεροι της Σμύρνης ειδικοί θίασοι με τās πλέον γλυκυφθόγγους Σμυρναϊάς ή Πολίτισσας άοιδούς», γράφει ή *Εστία*, 26 Γενάρη 1897. Δυστυχώς δέν ύπάρχει έργασία που να καλύπτει την έντονη δραστηριότητα των μι- κροσιατικών μουσικών συγκροτημάτων στην Αθήνα κατά τό τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, παρά τό γεγονός ότι τά στοιχεία που προσφέρει ό τύπος της εποχής είναι πλού- σια και άποκαλυπτικά και παρά τη μεγάλη σπουδαιότητα που έχει ή δράση τους για την κατοπινή εκκόλαψη του ρεμ- πέτικου.

15. Άννινος, ό.π.

16. Στο άρθρο του Άννινου ή εποχή του Καραγκιόζη χαρακτηρίζεται «παλαιότερα» από την εποχή της πρώτης άκμης ανατολικών μουσικών συγκροτημάτων στην Άγία Τριάδα. Το άρθρο της *Εφημερίδος*, που αναφέραμε στη σημ. 14, μάς δοηθά να έντοπίσουμε την άκμή αυτή στις άρ- χές της δεκαετίας του '70.

ρετο στο ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας *Εὔβοια* πού μνημονεύσαμε πῶς πάνω.¹⁷ Φαίνεται πῶς γενικά στίς δεκαετίες τοῦ 1870 καί τοῦ 1880 ὁ Καραγκιόζης στήν Ἑλλάδα περνούσε περίοδο κατάπτωσης καί κινδύνου κυριολεκτικά νά σθῆσει.¹⁸

Τί προκάλεσε τήν ἐξαφάνιση τῶν παραστάσεων τοῦ ἀπό τίς συνοικίες τῆς Ἀθήνας; Σίγουρα ὄχι μιά γενικότερη παρακμή τῆς ἀνατολίτικης λαϊκῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης μέσα στό ἐξευρωπαϊσμένο περιβάλλον τῆς πρωτεύουσας. Ἡ ἐκπληκτική, ὅπως εἶδαμε, ἐξάπλωση τῆς ἀνατολίτικης μουσικῆς ἀκριδῶς στά χρόνια αὐτά δέν ἀφήνει περιθώρια γιά τήν ἀνάπτυξη παρόμοιων ὑποθέσεων. Ἡ παράλληλη ἐπίσης ἐξάπλωση τοῦ Φασουλῆ, τῆς Παντομίμας καί τῶν αὐτοσχέδιων κωμωδιῶν δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά τήν ἀποδώσουμε σέ μιά γενικότερη παρακμή τῶν λαϊκῶν θεαμάτων. Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ Καραγκιόζη ἀποτελεῖ ἓνα περίεργο μεμονωμένο φαινόμενο μέσα στίς γενικότερες τάσεις τῆς ἐποχῆς καί τήν ἐξήγησή της ἐπομένως πρέπει νά τήν ἀναζητήσῃ κανεῖς σέ κάποιο ἰδιότυπο καί μοναδικό χαρακτηριστικό τῆς τέχνης αὐτῆς. Καί τό χαρακτηριστικό αὐτό δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλο ἀπό τήν παράδοση τῆς βωμολοχίας, τήν αἰσχρότητα τῆς δράσης καί τοῦ διαλόγου τῶν ἔργων πού κληρονόμησε ἀπό τό ὀθωμανικό πρότυπό του. Ὁ Χαράλαμπος Ἄννινος καί ὁ Θεόδωρος Βελιανίτης ἔχουν πολλά νά πουν γιά τήν αἰσχρότητα τῶν παραστάσεων τῆς ὀθωνικῆς περιόδου, στά ἄρθρα τοῦ 1888 καί τοῦ 1893.¹⁹ Καί τήν αἰσχρότητα αὐτή βεβαιώνουν πληθῶς ἄλλες γραπτές καί προφορικές μαρτυρίες τῶν κατοπινῶν χρόνων.²⁰ Δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τυχαί

τό γεγονός ὅτι οἱ δύο τελευταῖες μαρτυρίες πού διαθέτουμε σέ ἀθηναϊκές ἐφημερίδες, πρῶν ἀπό τήν παροδική ἐξαφάνιση τοῦ εἶδους, ἀποτελοῦν οὐσιαστικά διαμαρτυρίες γιά τήν ἀνηθικότητά του. Δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ἡ μοναδική ἐκτεταμένη περιγραφή παράστασης τῶν χρόνων αὐτῶν, ἐκείνη τοῦ 1879, ἀφορᾷ ἐλληνική διασκευή ἐνός ἀπό τά πλέον διαδύοντα γιά τήν αἰσχρότητα τοῦ ἔργου τοῦ τούρκικου μετρῶν καί ὅτι ὁ συντάκτης ἀφιερώνει μεγάλο μέρος τοῦ ἄρθρου τοῦ ἀκριδῶς στήν καταδίκη τῆς βανασότητάς της. Τέλος, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τυχαῖο ὅτι, ἀκόμη καί σέ μιά προχωρημένη ἐποχή, ὅπως εἶναι ἡ δεκαετία τοῦ 1890, κρούσματα αἰσχρότητας ἐξακολουθοῦν νά ἀποκαλύπτουν περιστασιακά τήν ἐπιδίωση τῆς παράδοσης καί νά ἀναγκάζουν τίς ἀστυνομικές ἀρχές νά ἐπέμβουν μέ ἀπαγορεύσεις καί δῶξεις, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω.

Πρέπει προφανῶς νά ὑποθέσῃ κανεῖς ὅτι φράγμα παρόμοιων ἀστυνομικῶν ἀπαγορεύσεων εἶχε ἐμποδίσει ἀποφασιστικά τήν ἐξάπλωση τοῦ Καραγκιόζη κατά τή δεκαετία τοῦ 1860 καί, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, εἶχε γίνει αἰτία νά διαγραφῆ σιγά σιγά ἡ ἐλληνική πρωτεύουσα ἀπό τά δρομολόγια τῶν περιπλανώμενων καραγκιόζοπαιχτῶν πού ἐξορμούσαν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη πρὸς τά ἐπαρχιακά κέντρα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καί τοῦ ἀνεξάρτητου ἐλληνικοῦ βασιλείου. Ἔτσι, ὅταν, μετά τό 1870 καί ἀκόμη περισσότερο μετά τό 1880, ἐκδηλώνεται στήν Ἀθήνα ἓνα νέο ἐνδιαφέρον γιά τά μὴ εὐρωπαϊκά ἤθη τῶν λαϊκῶν στρωμάτων καί δημιουργοῦνται οἱ προϋποθέσεις γιά μιά ἀνθιση τῶν ἀνατολίτικων λαϊκῶν τεχνῶν, ὁ Καραγκιόζης ἀπουσιάζει ἀπό τίς συνοικίες της. Ἐνῶ στό χώρο τῆς λαϊκῆς μουσικῆς ἐπιβάλλονται τό σαντούρι καί ὁ ἄμανές, στό χώρο τοῦ λαϊκοῦ θεάτρου ἀκμάζουν ἡ Παντομίμα καί ὁ Φασουλῆς.²¹ Ὁ Φασουλῆς καί ἡ Παντομίμα ὠστόσο εἶχαν δυτικοευρωπαϊκές καταβολές καί στό ρεπερτόριο τους κυριαρχοῦσαν ἔργα καί ἥρωες δυτικοευρωπαϊκοῦ χαρακτήρα. Δύσκολα μπορούσαν νά ἐνταχθοῦν στήν ἀνατολίτικη λαϊκή καλλιτεχνική παρά-

17. Ὁ Φιλάρετος γράφει ὅτι οἱ ἐπαρχιακές πόλεις τῆς Ἑλλάδας «ὡς μόνη ἐνίοτε διδάχην ἔχουσι τόν Καραγκιόζην» (ἡ ἔμφαση δική μου). Καί προσθέτει: «Πολλοί ἐξ ὑμῶν – ὡ φίλοι ἀναγνώσται καί θελκτικαί ἀναγνώστρια – δέν ἔχετε ἰδεάν τοῦ Καραγκιόζη ἢ ἐξ ἀκοῆς καί λίαν συγκεχυμένως».

18. Προσπαθώντας νά ἐξηγήσῃ τά αἰτία τῆς παρακμῆς αὐτῆς τοῦ Θεάτρου Σκιῶν, ἀρθρογράφος τῆς ἐφημ. *Ἐμπρός*, 26 Σεπτ. 1898, μᾶς βοηθᾷ νά ἐντοπίσουμε χονδρικά τά χρονολογικά της ὅρια: «Ὁ Καραγκιόζης εἶναι ὁ μόνος γνωστός ἀντιπρόσωπος τοῦ θεάτρου τῆς Ἀνατολῆς. Ἄλλοτε ἐπαίξε σπουδαιότατον ρόλον εἰς ὅλα τά μέρη τῆς Τουρκίας καί τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' οὔτου ὅμως οἱ πρῶτοι ἐλληνικοὶ θίασοι ἤρχισαν περιφερόμενοι εἰς τήν Τουρκίαν καί τήν Ἑλλάδα, ἢ δόξα του ὠχρίασαν ἐξέτεσε δέ ἡ τέχνη του εἰς χεῖρας καί στόματα παιδαρίων, ἐξ ὧν ἐκπορεύεται τό ἄξεστον, ἢ ἀηδῆς βωμολοχία, τό μονότονον καί ἡ πλῆξις». Οἱ Ἕλληνες ἤθοποιοὶ ὀργανώθηκαν σέ ἐπαγγελματικούς θίασους καί ἀρχισαν νά περιοδεύουν συστηματικά τήν ἀνατολική Μεσόγειο μετά τό 1862. Ἀκόμη λοιπόν καί ἂν δέν βρῖσκουμε πειστική τήν ἀπόδοση τῆς παρακμῆς τοῦ Καραγκιόζη στόν ἐπαγγελματικό ἀνταγωνισμό τῶν ἐλληνικῶν θιάσων, βοηθοῦμαστε ἀπό τή θεωρία τοῦ ἀρθρογράφου νά ἐντοπίσουμε τήν περίοδο παρακμῆς στίς πρώτες δεκαετίες τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α'.

19. Ἄννινος: «Ὁ Καραγκιόζης [...] ἦτο κληροδότημα τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, ἄτε ὧν τό κύριον πρόσωπον τοῦ δημόδου τουρκικοῦ θεάτρου, καί περ δέ μὴ στερούμενος εὐφυίας καί ἐτοιμότητος διέσωξε καί μετά τήν ἀλλαγὴν τῆς ἐθνικότητός του ὅλην τήν βανασότητα καί τήν ἀνηθικότητα τῆς καταγωγῆς του. Αἱ εὐφυολογία του ἦσαν συνήθως χονδραὶ καί ἀγροῖκοι, τό θέαμα δέ τῆς παραστάσεως ἐξικνεῖτο πολλάκις μέχρι τοῦ ἐσχάτου ὁρίου τοῦ ἀσέμνου.» (ὁ.π., σ. 691). Βελιανίτης: «Μέ βωμολοχίας ἐπικαίρους, ἐσαυτίξει τά εἰσδύοντα τότε φράγματα ἤθη» (ὁ.π., σ. 321).

20. Παρακολουθώντας παραστάσεις τοῦ Μίμαρου στό θέατρο «Ἀθηναῖον», ἀρθρογράφος τῆς ἐφημ. *Ἐστία*, 13

Αὐγ. 1902, παρατηρεῖ: «Ὁ Καραγκιόζης δέν εἶναι πλέον ὁ πάλαι ποτέ ἐκεῖνος. Ὁ βανασολόγος ἀλλ' εὐφυολόγος, ὁ χονδρολόγος ἀλλ' ἀστειολόγος, ὁ καί αἰσχρολόγος ἀλλὰ προκαλῶν ἠηροτάτον γέλωτα. Ἐσεμνοποιήθη καί αὐτός. Ἐσοδαροποιήθη, ἐλεπτύνθη, ἐμορφώθη, καί ἡ γλώσσα του ἢ τρέπουσα ἀλλοτε εἰς φυγὴν τό γυναικεῖον φύλον, τό προσελκίει τώρα, φθεγγόμενη σεμνότερα καί τῶν μικρῶν θεατρίδιων [σημ.: ἐννοεῖ τό Φασουλῆ καί τίς κωμῆδες τῆς μάτας] καί τῆς Γαλλικῆς ὀπερέτας!» Τό σημείωμα ἐρχεται κατά κάποιο τρόπο νά στηρίξει τή γνωστὴ μαρτυρία τῆς προφορικῆς παράδοσης ὅτι ὁ Μίμαρος ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού «ἠθικοποίησε» τόν Καραγκιόζην. Κατὰ τήν ἰδια βέβαια παράδοση, ἀποφασιστικὴ στάθηκε καί ἡ συμβολὴ τοῦ Χρήστου Κόντου καί τοῦ Λεωνίδα Γορανίτη πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή.

21. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ ἡ μεγάλη νίκη πού σημείωσε στά χρόνια αὐτά ὁ Φασουλῆς ἐνάντια στόν Καραγκιόζην καί στό δημοσιογραφικὸ μέτωπο. Ὄταν τήν ἀνοιχτὴ τοῦ 1883 ὁ Γεώργιος Σουρῆς ἀποφάσισε νά ἐκδώσῃ τό *Ρωμιο* καί ἀναζήτησε ἓνα ἥρωα πού θά ἐκπροσωποῦσε, μέσα ἀπὸ τίς σελίδες του, τό πνεῦμα τῆς ἀνευλαβοῦς λαϊκῆς σατιρας, ἡ πρώτη του σκέψη πῆγε στόν βωμολόγο Καραγκιόζην. Ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τό πρῶτο τεῦχος ὅμως τοῦ περιοδικοῦ, οἱ σατιρικοὶ διάλογοι Καραγκιόζη-Χατζαϊδάτη ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ διαλόγους Φασουλῆ-Περικλέτου, πού, ὅπως εἶναι γνωστὸ, βρῆκαν τεράστια ἀνταπόκριση στό ἀθηναϊκὸ κοινό.



Μάγνα και κόρη-
παιδιά μου
Μήτρο μου!

Μαρω μου!

ο Αρχιτέ-
λλης
Μήτρος
Παιτρεύουν-
Τελ

ο Καραγκιόζης
Μπιτινός στην
Κυρά Σταθίνα

Μαρω

Τό κωμικό στο μπεντε του Καραγκιόζη: Ο άγαπητός της Βοσκοπούλας, από τ' ανέκδοτα Τετράδια του αγίου Καραγκιοζοπαίχτη Βασίλαρου.



Οι φρουροί-
του ὁμέρου.



Ὁ Ἄθανάσιος

Διάκος.
μπροστά στό
στρατηγό
ὁμέρ βρυώνη.

Πίδωτου.
οἱ φρουροί
τοῦ ὁμέρ βρυώ-
νη, καί ὁ Δη-
μιος βαρτάει-
τή λούβλα!

Διάκος.
Μέ ὑπερφαι-
νειαν!

Ἄφου τὸ ὄπλο-
μου ἔπαβε-
καί κόπη τό-
βπαθίμου, τῶραι
ἀγνίει εἰς ἔβαϊ-
ὄλη ἡ δύναμι μου.

Σκίτσα = βαδίσταρου



Μαρία.

10 Χρόνια

πέπιναις

μέ μένα.

ηώς θα με

στεφάνωσι.

έσονται με

ναί

ναί!

Γουλιέλμος. Άρνιτε-
Χεσνί

αησφύρις

με

Γουλιέλμος

ναί με

σε βαρέ-

θησα-ος

τα ίδια.

μου χεί.

Άρνιτερος.

Θείε Καρβυσιόν-

Ταρι ο

μαρνας-

μου

Κα-νο-

μεταχειρι-

Σεταί-

τη Μαυρι-

μου.

Καρβυσιόν,

έστω ναυά

αι μου, θείστον

φτιακω έσω-

αρνι του Τάλα-

ατος.

Καρβυσιόν.

Η επίδραση του Φασουλή στο Θέατρο Σκιών. Το ναύτιον της πτωχής Μαρίας, στη Δ. Μαριδάκη στα Τετάρδια του Βασιλάρου.

δοση του τόπου και επομένως δύσκολα μπορούσαν να εκφράσουν τα ιδανικά των λαϊκών μαζών. Τελικά χρειάστηκε να ανασυρθεί από τη λησμονιά ή αρχαία ανατολίτικη τέχνη του Θεάτρου Σκιών για να βρουν τα παραπάνω ιδανικά τον κατάλληλο άγωγό στον τόμο του θεάτρου. Η κατάργηση της άμεσης εξάρτησης του Καραγκιόζη από την τουρκική παράδοση, μέρος της οποίας αποτελούσε και η συστηματική καλλιέργεια της αίσχρολογίας, ή επιτυχημένη αντικατάσταση, γύρω στα 1890, των όθωμανικών τύπων με μιά σειρά από αντίστοιχους γνήσιους εκπρόσωπους της εγχώριας λαϊκής ζωής άνοιξε τό δρόμο για τη μεγάλη άκμή του είδους, κατά τις επόμενες δεκαετίες. Γύρω από τον άσιατικό μπερντέ έσπευσαν να συσπειρωθούν πολλοί από τους άπειλούμενους με εξαφάνιση, ύστερα από την ευρωπαϊκή εισβολή, καλλιτέχνες της λαϊκής παράδοσης του τόπου: μουσικοί του μονοφωνικού άσματος, σχεδιαστές της μεταβυζαντινής ζωγραφικής, θεατρίνοι. Η μεγάλη έμπορική επιτυχία των παραστάσεων του έδωσε τό οικονομικό έρεισμα για τη συντήρηση όλων αυτών των παραμελημένων τεχνών, ένα έρεισμα που είχε κλονιστεί από την εποχή που καθιερώθηκε ή προοπτική και τό κιαροσκοπόρο στη διακόσμηση των εκκλησιών, ή μπάντα της Φρουράς στους δημόσιους πανηγυρισμούς και οι Ευρωπαίες σαντέζες στά κέντρα ψυχαγωγίας. Στη διάρκεια της άκμης του ό Καραγκιόζης έγινε κεντρικός φορέας της ανατολίτικης καλλιτεχνικής παράδοσης του τόπου και κατόρθωσε να κρατήσει την τελευταία στη ζωή μέχρι και τά μέσα του 20ού αιώνα.

Η έπιστροφή του στην Άθήνα φαίνεται πως έγινε άρχικά μέσα στους περιχαρκαωμένους χώρους δραστηριότητας του υπόκοσμου, μέσα δηλαδή από κανάλια που άρμοζαν στον περιθωριακό και ήμιπαράνομο χαρακτήρα του. Η πρώτη μαρτυρημένη παράσταση πραγματοποιήθηκε στα 1891 σε ένα γνωστό χαισοποτείο στα Άναφιώτικα.²² Τήν επόμενη χρονιά, στα

1892, ανακαλύπτουμε μιά μαρτυρία άκόμη σπουδαιότερης σημασίας. «Άφίκοντο εκ Κωνσταντινουπόλεως οι εϋτράπελοι και άστειοι παίχται του καραγκιόζ μπερντέ κ.κ. Λεων. Γορανίτης και Π. Γριμίνας και ήρξαντο από χθές των παραστάσεων παρά τώ καφενειώ Δ. Κακούση πλησίον της Δεξαμενης, όπου οι φιλογέλωτες έσπευσαν να θαυμάσωσι τήν τέχνην των», σημειώνει ή *Νέα Έφημερίς* της 13ης του Αυγούστου. Μέχρι τώρα ή σύνδεση κωνσταντινουπολίτικου και έλλαδικού Καραγκιόζη ήταν ένα θέμα έντελώς σκοτεινό και δυσσεϋνήτο. Η προφορική παράδοση θεωρούσε τή σύνδεση αυτή δεδομένη και διέσωζε τά όνόματα τριών, άγνων κατά τά άλλα, μορφών, του Μπαρμπαγιάννη Μπράχαλη, κάποιου Γιώργου και κάποιου Ήλίου, που ύποτίθεται ότι αποτελούν τους πρώτους κρίκους της, τους ανθρώπους δηλαδή που, κατά τους χρόνους της βασιλείας του Όθωνα, έφεραν από τήν Όθωμανική αυτοκρατορία στην Έλλάδα τις πρώτες παραστάσεις Καραγκιόζη σε ελληνική γλώσσα.²³ Τό δημοσίευμα της *Νέας Έφημερίδος* έρχεται τώρα να μās άποκαλύψει ότι άκόμη και σε μιά τόσο προχωρημένη εποχή, όπως θά πρέπει να θεωρούμε τό 1892, ό όμφάλιος λώρος που ένωνε τόν ελληνικό Καραγκιόζη με τόν Όθωμανικό δέν είχε άκόμη κοπεί. Για τήν ακρίβεια, ό δεσμός συνέχισε, όπως φαίνεται, να ύπάρχει στη διάρκεια δλόκληρης της επόμενης δεκαετίας. Στα 1901 ανακαλύπτουμε στην έφημερίδα *Έμπρός* άγγελία παραστάσεων καραγκιοζοπαίχτη που έρχεται από τά τουρκοκρατούμενα Γιάννενα και που διαφημίζεται ως «άφήσας άναμνήσεις εν Τουρκία».²⁴ Άν συνδυάσουμε τήν πληροφορία αυτή με τήν ελαφρώς μεταγενέστερη γνωστή μαρτυρία του Π. Ριζάλ για πολύγλωσσους καραγκιοζοπαίχτες στην Πόλη, που προσάρμοζαν τή γλώσσα της παράστασής τους άνάλογα με τό έθνικό στοιχείο της συνοικίας στην όποια έμφανίζονταν, άποκτούμε μιά κάπως καθαρότερη εικόνα των μεταβατικών σταδίων άνάμεσα στο όθωμανικό Θάετρο Σκιών και στο ελληνικό.²⁵

Ο Λεωνίδας Γορανίτης και ό Παναγιώτης Γριμίνας δέν είναι άγνωστοι στην προφορική παράδοση. Ο Μπίρης μεταφέρει πληροφορίες του καραγκιοζοπαίχτη Άντρέα Άγιομαυρίτη σύμφωνα με τις όποιες ό Γορανίτης μαζί με τό Χρήστο Κόντο αποτελούσαν τους διασημότερους μαθητές του Μπράχαλη και τους πιο γνωστούς εκπρόσωπους της παλιάς κωνσταντινουπολίτικης παράδοσης κατά τους χρόνους δράσης του μεγάλου Πατρινού άνανεωτή του Καραγκιόζη

23. Βλ. Μπίρη, σσ. 1068 και 1489.

24. *Έμπρός*, 7 Ιούνη 1901.

25. Τό άρθρο του Ρ. Risal «Karaghieuz», *Le Mercur de France*, 15 Δεκ. 1906, σσ. 528-38, μεταφράστηκε από τόν Άλ. Παπαδιαμάντη και δημοσιεύτηκε στα *Παναθήναια*, 15 Νοέμ. 1907, σσ. 80-5. Άναδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Θέατρο*, Ιούλης-Αύγουστος 1963, σσ. 27-9. «Ο Καραγκιόζης ούτος του δρόμου είναι πολύγλωσσος. Έκφράζεται ελληνιστί και έβραιοίσπανιστί, κατά τήν συνοικίαν και τήν πλειονότητα των άκροατών. Ένίοτε άκούεται εις ελληνικά καφενεία. Τότε είναι σωβινιστής Έλλην ένθερομάτατος. Άξίζει να συνδυάσει κανείς με τις πληροφορίες αυτές τήν παρατήρηση του Γεωργίου Φιλάρετου στο άρθρο της έφημ. *Εΰθωια*, ότι τό λεκτικό των ήρώων του Καραγκιόζη που έπισκέφθηκε τή Χαλκίδα του 1879 και έδωσε παραστάσεις στο καφενείο της έβραϊκής συνοικίας, ήταν «μίζο-βαρβαρο-τουρκο-ιταλοελληνικόν». Κατά τόν ίδιον άρθρογράφο, τό κοινό της παράστασης άποτελούνταν από «Χριστιανούς, Ιουδαίους και Όθωμανούς».



22. Βλ. στήλη δημόσιων θεαμάτων έφημ. *Νέα Έφημερίς*, 15, 16 και 17 Αυγ. 1891: «ΑΝΑΦΙΩΤΙΚΑ (καφενεδάκι). Περικλέτος και Φασουλής, Καραγκιόζης και Χατζαϊδάτης.» Τό καφενεδάκι των Άναφιώτικων συγκαταλέγεται άνάμεσα στα πέντε γνωστά χαισοποτεία της Άθήνας που κατονομάζονται σε άρθρο με τίτλο «Οί τεκέδες», έφημ. *Άκρόπολις*, 18 Μάη 1891. Η προφορική παράδοση έπισημαίνει τήν καλλιέργεια της τέχνης του Καραγκιόζη σε «χαμαιτυπεία» πριν από τήν άναμόρφωσή του στα χέρια των Πατρινών καραγκιοζοπαίχτων. Ο Μπίρης π.χ. λέει για τόν Δημήτρη Πάγκαλο: «Ήταν μαθητής του Βράχαλη, έπαιζε κι αυτός τόν αίσχρο Καραγκιόζη της τουρκικής παραδόσεως στα καταγώγια και στα χαμαιτυπεία της Άθήνας και της Πάτρας» (ό.π., σ. 1489).

Δημήτρη Σαρντούνη (Μίμαρου). Ὁ Ἁγιομαυρίτης ισχυριζόταν πὼς ἦταν ὁ ἴδιος μαθητὴς τοῦ Γορανίτη (ἄλλος ἀξιόλογος μαθητὴς του ἦταν ὁ Ἀντώνης Μόλλας), κατείχε ἐπομένως πληροφορίες ἀπὸ πρῶτο χερί πάνω στὸ θέμα. Ἡ περίπτωση τοῦ Γριμίνα εἶναι κάπως πιὸ περιπλοκή. Μῆχρι πρόσφατα, ὁ μόνος γνωστός Καραγκιόζοπαίχτης μὲ αὐτὸ τὸ ἐπώνυμο ἦταν κάποιος Γιάννης (καὶ ὄχι Παναγιώτης) Γρεμίνας, γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σωτήρης Σπαθάρης δίνει στὰ ἀπομνημονεύματά του τὶς στοιχειώδεις πληροφορίες ὅτι ἀνήκε στὴ σχολὴ τοῦ Ρούλια, ὅτι πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸ 1915 καὶ ὅτι ἦταν «τὸ καλύτερο τραγούδι λαυραγγοφωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης».²⁶ Στὰ 1977 ὅμως ἤρθε τὸ βιβλίο τοῦ Παν. Καλονάρου *Ἡ ἱστορία τοῦ Καραγκιόζη* νὰ προσθέσει πολλές ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτό. Ὁ Καλονάρος ἐπικαλεῖται προφορικὴ μαρτυρία τοῦ Ἀντῶνη Μόλλα, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τοῦ Μπράχαλη (ὁ Καλονάρος ἐπιμένει ὅτι τὸ πραγματικὸ του ὄνομα ἦταν Πράχαλος) ἦταν δύο συμπατριῶτες του Μανιάτες, ὁ Λεωνίδας Γορανίτης καὶ ὁ Παναγιώτης Γρέμενας. Καί προσθέτει σέ σημείωση ὅτι ὁ Γρέμενας ἦταν κυρίως τραγουδιστὴς εἰδικευμένος στὸς ἀμανέδες.²⁷ Τὸ δημοσίευμα στὴ *Νέα Ἐφημερίδα* τοῦ 1892 ἔρχεται τώρα νὰ ἐπαληθεύσει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν προφορικὴ παράδοση καὶ νὰ ἀποκαλύψει ὅτι στὴν Ἀθήνα τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰῶνα ὁ Καραγκιόζης ξαναεμφανίστηκε ὀρθικὰ μὲ τὴ μορφὴ τῆς παλιότερης Κωνσταντινουπολίτικης σχολῆς καὶ ὄχι τῆς νεότερης Πατρινῆς.

Ὁ Γορανίτης καὶ ὁ Γριμίνας ἔδωσαν τὶς παραστάσεις τους στὰ 1892 σὲ ἓνα νομαχικὸ καὶ ἀπόμερο σημεῖο τῆς πόλης, ἀγνωστο μῆχρι ἐκείνη τὴ στιγμή σὰν κέντρο ψυχαγωγικῶν θεαμάτων, ἀλλὰ προορισμένο νὰ παίξει ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο ρόλο στὴν ἱστορία τοῦ Θεάτρου Σκιῶν κατά τὰ ἐπόμενα τριάντα χρόνια: στὴ Δεξαμενῆ.²⁸ Οἱ παραστάσεις τῆς προηγούμενης χρονιᾶς, ἐκείνης τουλάχιστον γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχουμε γραπτές πληροφορίες, εἶχαν δοθεῖ, ὅπως εἶπαμε, σὲ ἓναν τεκέ στὰ Ἀναφιώτικα. Τῆς ἐπόμενης χρονιᾶς, τοῦ

26. *Ἀπομνημονεύματα*, σσ. 166 καὶ 187.

27. Σσ. 60 καὶ 95. Στὴ σ. 74 ὁ Καλονάρος ξανακάνει ἀναφορὰ στὸς δύο Μανιάτες καὶ προσθέτει τὸ ὄνομα τοῦ Χρ. Κόντου σὰν τρίτου μαθητὴ τοῦ Μπράχαλη.

28. Τὸ καφενεῖο τῆς Δεξαμενῆς, χωρὶς μουσικὴ ἢ ἄλλη μορφὴ ψυχαγωγίας ὅμοια μὲ αὐτὲς ποῦ διαθέτανε ἄλλα καφενεῖα τῆς Ἀθήνας στὰ χρόνια αὐτά, θεωροῦνταν ἓνα εἶδος ἡσυχαστηρίου. Ὁ διευθυντὴς του Ἰωάννης Πάνος τὸ διαφήμιζε στὰ 1891 (*Νέα Ἐφημερίδα*, 30 Μάη) σὰν τόπο «δρόσου, ἀέρου, υἰείας καὶ ζωῆς, ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως». Ἐνῶ ἀρθρογράφος τῆς ἐφημ. *Τὸ Ἄστυ*, 14 Σεπτ. 1891, «Ἀθηναϊκὴ πινακοθήκη, ἡ Δεξαμενῆ», λέει ὅτι τῆ γαλήνη του ἀναζητοῦν «οἱ ἔχοντες τάσιν πρὸς αὐτοκτονίαν... οἱ ζηλότυποι σύζυγοι καὶ οἱ ἐρωτευμένοι». Ἀπὸ τὸ 1901 ὅμως «εὐρὺς κύκλος λογίων» ἀρχίζει νὰ συγνάξει στὸ «ρομαντικὸ καφενεδάκι», κατὰ τὴν ἐφημερίδα *Ἐστία*, 6 Ἰουνη. «Ἐχουν ἐκεῖ νερὸ κρύο, Καραγκιόζη καὶ τέσσαρας τρελλούς, μὲ τοὺς ὁποίους περνοῦν τὴν ὥρα των. Καί ὁ κύκλος τῶν λογίων εὐρύνεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν». Στὰ 1902 τὰ καφενεῖα γίνονται ἀπὸ ἓνα δύο (*Ἐστία*, 7 Αὐγ.). Ἐνῶ στὰ 1903 τὰ καθίσματα τοῦ Καραγκιόζη ὑπολογίζονται «ὑπερδιακόσια» («Πὼς διασκεδάζουν οἱ Ἀθηναῖοι», *Ἐμπρός*, 10 Ἰουνη): «Ὁ ρομαντικὸς λόφος ὅπου ἄλλοτε ἐρέμβαναν καὶ ἐφιλοσόφουν οἱ φίληρροι Ἀθηναῖοι δὲν εἶναι πλέον τόπος φιλοσοφικῆς [...] Ἀπὸ τῆς 9.30 τῆς νυχτὸς ἀρχίζει ἡ συρροή τοῦ πλήθους εἰς τὸ θεατράκι τῆς Δεξαμενῆς. Τόσο καρα, σκορπίνα ποῦ τρίζουν, παντούφλαι ποῦ μελωδικῶς θορυβοῦν,

1893 δηλαδή, δόθηκαν σὲ ἓναν ἐξίσου ἀπόμερο καὶ περιθωριακὸ (ἀπὸ κοινωνικὴ, ὅσο καὶ τοπογραφικὴ ἀποψη) χώρο, ἔξω ἀπὸ ἓνα στρατόπεδο στοὺς πρόποδες τῆς Καστέλας.²⁹ Ἀπὸ τὸ 1894 ὅμως τὰ τείχη τῆς ἐπιφυλακτικότητας ἀρχίζουν νὰ καταρρέουν καὶ ὁ Καραγκιόζης εἰσβάλλει ὀρηκτικὸς στὶς γειτονιές τῆς Ἀθήνας. «Εἰς τὰς ἀποκέντρους συνοικίας ἐκυριαρχήσεν ἐφέτος ὁ Καραγκιόζης», γράφει σὲ ἀπολογισμὸ τῶν δημόσιων θεαμάτων τῆς χρονιᾶς ὁ Δημήτριος Καλαποθάκης. «Τὸ πλεῖστον τῆς περιόδου ταύτης ὑπῆρχε Καραγκιόζης εἰς τὰ Πευκάκια, τὸ Βαργάκειον, τοὺς Στύλους τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τὴν ὁδὸν Φωταερίου [...] Τὸ ἐπισημότερον κέντρον αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ παρά τὸν Ἅγιον Διονυσίου, εἰς τὰ Πευκάκια, καφενεῖον».³⁰ Ἐν στόν παραπάνω κατάλογο προσθέσουμε καὶ τὰ στέκια τῆς πλατείας Ἀνεξαρτησίας (Βάθης), τοῦ Μαρουσιοῦ καὶ τῆς Κηφισιάς, ποῦ μᾶς παραδίδονται ἀπὸ ἄλλες πηγές, σχηματίζουμε μιὰ περισσότερο ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς κλιμακωμένης εἰσβολῆς.³¹

Ἡ εἰσβολὴ βέβαια, δὲν ἦταν δυνατό νὰ μὴ συναντήσει κάποια ἀντίσταση. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις οἱ ἐφημερίδες σπεύδουν νὰ ἐκφράσουν τὴν πατροπαράδοτη δυσφορία τους γιὰ τὴν ἀκαλαισθησία ἢ τὴν αἰσχρότητα τῶν παραστάσεων καὶ ἢ ἀστυνομία δὲν καθυστερεῖ νὰ ἐπέμβει μὲ ἀπαγορεύσεις.³² Ἡ σοβαρότερη ὅμως ἀντίσταση ἦταν ἐκείνη τοῦ ἐπαγγελματι-

προσέχονται εἰς τὴν πλατείαν τοῦ θεάτρου καὶ μετ' ὀλίγον τὰ ὑπερδιακόσια καθίσματά του στένουν ὑπὸ τὸ βάρος χονδρῶν νοικοκυράδων τῆς συνοικίας μὲ τουαλέτες τῆς νυκτός, κοιλαραδῶν μπακάληδων μὲ ἀναδιπλωμένες ποδιές, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ νεαρῶν κατακτητῶν μὲ ἀμειμπτον περιβολῆν».

29. «Ὁ Πειραιεύς κατὰ τὰς νύκτας», *Ἀκρόπολις*, 20 Ἰουλ. 1893. Φαίνεται ὅτι τὴ χρονιά αὐτὴ δὲν ἐπισκέφθηκε Καραγκιόζοπαίχτης τὴν Ἀθήνα ἢ, ἂν τὴν ἐπισκέφθηκε, εἶπαιξε σὲ τόσο ἀπόμερο τμήμα της, ποῦ δὲν ἔγινε ἀντιληπτό ἀπὸ τὸν ἀστικὸ τύπο. Τὸ περιοδ. *Ἐστία*, 25/1893, σ. 399, «Ἡ ζωὴ ἐν Ἀθήναις», ἀπαριθμεῖ ὄλες τὶς διασκεδάσεις ποῦ προσφέρει ἡ πόλις αὐτὸ τὸ καλοκαίρι, χωρὶς νὰ παραλείπει τὸ Φασουλῆ, ἀλλὰ δὲν κάνει λόγο γιὰ Καραγκιόζη. Λόγο δὲν κάνουν ἐπίσης οἱ σπῆλες δημοσίων θεαμάτων τῶν καθημερινῶν ἐφημερίδων.

30. «Αἱ Ἀθηναῖα διασκεδάζουσι», *Τὸ Ἄστυ*, 27 Σεπτ. 1894.

31. Βλ. *Ἐστία*, 28 Ἰουλ., *Νέα Ἐφημερίδα*, 12 Αὐγ., καὶ *Παλιγγενεσία*, 25 Αὐγ. 1894. Ἄρθρο τῆς *Παλιγγενεσίας*, 13 Ὀκτ. 1894, ποῦ περιγράφει μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τὴν ἄθλια κατάσταση τῆς «ἀρτιστουάτου» πλατείας Ἀνεξαρτησίας, μᾶς βοηθᾷ νὰ ἀποκτήσουμε μιὰ καθαρότερη εἰκόνα τῶν κάθε ἄλλο παρὰ κεντρικῶν καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἀναπτωγμένων χώρων ποῦ φιλοξενοῦσαν τὸ Θέατρο Σκιῶν στὰ πρῶτα δῆματά του στὴν πρωτεύουσα.

32. Ἀρθρογράφος τῆς *Ἀκροπόλεως*, 20 Ἰουλ. 1893, ὀνομάζει τὰ θεατράκια τοῦ Καραγκιόζη «καταστρέφοντα τὴν αἰσθητικὴν καὶ ἡμέρωσιν τοῦ λαοῦ μας βρωμερὰ κέντρα» καὶ τονίζει ὅτι ἑκατοντάδες ἐργάτες κάθε βράδυ «χάνονται εἰς τὰ πρόστυχα αὐτὰ θεάματα, δι' ἃν στρεφούται τὸ αἰσθητικὸν των, ἢ ἠθικὴ μόρφωσις των». Ἀκόμη καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ *Ἐστία* κάνει ἐκκλήση στὴν ἀστυνομία νὰ ἐπέμβει (29 Ἰουνη 1901) ἢ καταγγέλλει μὲ ἀγανάκτηση τοὺς «δυσώδεις τίτλους τῶν παραστάσεων του» (9 Ἰουλ. 1901). Ὅταν ὅμως ἡ ἀστυνομία τοῦ Μαρουσιοῦ ἐκλείσει στὰ 1894 τὸν Καραγκιόζη τῆς πλατείας, γιὰ τὴ χρησιμοποίησε τολμηρὰ ἄστεις, ὁ πληθυσμὸς κινητοποιήθηκε καὶ πέτυχε τὴν ἐπαναλειτουργία του (*Ἐστία*, 28 Ἰουλ. 1894, «Ὁ κόμομος»).

κού ανταγωνισμού πού πρόβαλαν τά υπόλοιπα λαϊκά θεάματα και ιδιαίτερα τό Κουκλοθέατρο πού, στά χρόνια αυτά, περνούσε τήν περίοδο τής μεγαλύτερης άκμης του. Ο Καλαποθάκης θέλησε νά παρακολουθήσει μιά παράσταση Καραγκιόζη στόν Άγιο Διονύσιο, όταν όμως έφτασε εκεί, πληροφορήθηκε ότι ό καλλιτέχνης του μπερντέ είχε εκποτιστεί από καλλιτέχνες του όρθόδοξου κουκλοθέατρου, οί όποιοι και είχαν τώρα στήν κατοχή τους τό θεατράκι. Μέχρι τόν πόλεμο του 1897, οί καραγκιοζοπαίχτες θά τριγυρνούν επίμονα στίς γειτονίες τής Άθήνας, χωρίς νά μπορούν νά βγάλουν ρίζες στό έδαφος τους, δίνοντας μόνο περιστασιακές και όλιγοήμερες παραστάσεις. Τά στέκια τους είναι σέ άπομονωμένα και άγνωστα κafenεία. Οί καθιερωμένες μεγάλες πιάτσες του λαϊκού θεάματος, ή πλατεία του Θησειού, ή πλατεία του σταθμού Λαυρίου κ.λπ., έμειναν άπόρθητες από τό νεοφερμένο είδος και συνέχισαν νά φιλοξενούν Φασουλή και Περικλέτο, Παντομίμα, κωμωδίες τής μπάτας, σαντουροκομπανίες και «καφεσαντανίστρες».³³ Οί έφημερίδες, πού όλον αυτό τόν καιρό δίνουν καθημερινά λεπτομερείς πληροφορίες γιά τό πρόγραμμα παραστάσεων κουκλοθέατρου του Χρήστου Κονιτσιώτη, στό Πευκάκια ή σέ κάποιο επίσημο θέατρο σάν τόν «Απόλλωνα», κάνουν μόνο άποσπασματικές και μεμονωμένες αναφορές σέ παραστάσεις Καραγκιόζη. Μέχρι τό τέλος του αιώνα, ό Φασουλής δίνει λυσσαλέα μάχη μέ τόν άναγεννημένο Άνατολίτη αντίπαλό του και πολλές φορές δημιουργεί τήν εντύπωση ότι κερδίζει τόν άγώνα, πετυχαίνοντας νίκες σέ συγκεκριμένα επιμέρους μέτωπα. Δέ χωρεί όμως άμφιβολία πώς, μέ τό πέρασμα κάθε χρόνου, χάνει σταδιακά τόν πόλεμο.

Οί άποφασιστικοί παράγοντες τής τελικής επικράτησης του Καραγκιόζη δέν είναι δύσκολο νά έπισημανθούν. Ο σπουδαιότερος είναι ή όργανική σύνδεσή του μέ τήν έγχώρια πραγματικότητα, ή τέλεια προσαρμογή του στό κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον, μιά προσαρμογή μέ τήν όποία δέν μπορεί νά συγκριθεί εκείνη του Κουκλοθέατρου. Βασικά στοιχεία τής σύνδεσης αυτής θά πρέπει νά θεωρηθούν οί ταξικές αντιθέσεις, πού καθρεφτίζονται στίς κωμικές καταστάσεις του μπερντέ, καθώς και οί φορείς αυτών των αντιθέσεων, οί σταθεροί τύποι του θιάσου του μπερντέ, ό Μπαρμπαγιώργος, ό Νιόνιος και φυσικά ό ίδιος ό πρωταγωνιστής του ό Καραγκιόζης, σπαρταριστής γησιότητας εκπρόσωπος των οικονομικά έξαθλιωμένων λαϊκών μαζών τής εποχής. Στά τριάντα ή σαράντα χρόνια τής εξέλιξης του, ό Φασουλής δέν κατάφερε νά δημιουργήσει παρόμοιους τύπους και δέν αξιώθηκε νά καθρεφτίσει μέ τά έργα του ουσιαστικά θέματα τής ελληνικής ζωής. Τό δραματολόγιο του έμεινε περιστασιακό και άνεστίαστο, όπως περίπου θά πρέπει νά ήταν τό δραματολόγιο του Καραγκιόζη, πριν από τήν άναμόρφωσή του από τούς καραγκιοζοπαίχτες τής γενιάς του Μίμαρου και του Ρούλια.³⁴ Διασκευασμένα μελοδραματικά έργα από τό ρεπερτόριο των άδελφών Ταβουλάρη και του Δη-

μοσθένη Άλεξιάδη, των βασικότερων εκπροσώπων του ρομαντισμού στήν ελληνική σκηνή του 19ου αιώνα, μονόπρακτες κωμωδίες από τό ρεπερτόριο των παλιότερων Έλλήνων κωμικών, τής γενιάς του Γεώργιου Νικηφόρου και του Πέτρου Λαζαρίδη, ετερόκλητα σκετσάκια δανεισμένα πότε από τήν Παντομίμα και πότε από τίς σελίδες ευρωπαϊκών λαϊκών άναγνωσμάτων, άποτελούσαν τή βάση του δραματολόγιου των πιο φιλόδοξων καλλιτεχνών του Κουκλοθέατρου στα χρόνια αυτά. Κοινός παρανομαστής τους ή άπώτερη καταγωγή τους από τή δυτικοευρωπαϊκή λαϊκή ψυχαγωγική παράδοση. Μερικοί άνδρεικελοπαίχτες είχαν κατορθώσει νά δημιουργήσουν κάποιους σταθερούς δημοφιλείς τύπους, πού έπανεμφανίζονταν στίς κωμωδίες και στα δράματά τους.³⁵ Κανένας όμως από τούς τύπους αυτούς δέν είχε άδρά χαρακτηριστικά, κανένας δέν έγινε κοινόχρηστος στα μέλη όλόκληρης τής συντεχνίας, ούτε και μόρρεσε νά αιχμαλωτίσει τή φαντασία του κοινού. Τό μόνο δραματοουργικό μοτίβο τής σκηνής του Κουκλοθέατρου πού βρήκε κάποια βαθύτερη άνταπόκριση και κατάφερε νά καθιερωθεί σέ πανελλήνια βάση ήταν τά άτελείωτα ξυλοφορτώματα του Φασουλή και του Περικλή, δανεισμένα προφανώς από τίς αυτοσχέδιες λαϊκές κωμωδίες τής μπάτας.

Ο άναγεννημένος Καραγκιόζης του 1890 ήρθε νά δανειστεί άφθονο υλικό από τά άλλα λαϊκά θεάματα τής εποχής. Πήρε από τό Φασουλή και από τίς κωμωδίες τής μπάτας τά όμηρικά ξυλοφορτώματα, των όποιών ή ένταση, ή συχνότητα και ή σπουδαιότητα ήταν μάλλον άγνωστες στό τούρκικο πρότυπό του.³⁶ Πήρε από τήν Παντομίμα τά ήρωικά, τά ιστορικά και τά πατριωτικά δράματα - τόν Άθανάσιο Διάκο, τόν Καταντώνη και τό Βελισάριο. Κράτησε από τό όθωμανικό θέατρο Σκιών πολλά άνατολίτικα παραμύθια σάν τό *Στοιχειωμένο δέντρο*, *Τό κιούπι* κ.λπ. Κράτησε πλήθος καλαμπούρια, λογοπαίγνια, τραγούδια, χορούς. Όλο όμως αυτό τό ετερόκλητο υλικό μόρρεσε νά τό συγχωνέψει σέ ένα όμοιογενές σύνολο μέ τή βοήθεια μιάς πινακοθήκης σταθερών και κοινόχρηστων ήρώων πού διέθεταν άμεση και ζωντανή έπαφή μέ τήν έγχώρια πραγματικότητα. Κεντρική

34. Θά μπορούσε νά αναφέρει κανείς ενδεικτικά μερικά έργα από τό δραματολόγιο τής δεκαετίας του 1890 του περίφημου άνδρεικελοπαίχτη Χρήστου Κονιτσιώτη, πού συναντώνται και στό δραματολόγιο του Καραγκιόζη τής ίδιας εποχής ή και κατοπινών χρόνων: *Η νεκρά ζώσα*, *Παράδεισος και κόλασις*, *Γενοβέφα*, *Τό φρούριον των δαιμόνων*, *Ο διάβολος κομπάρος*, *Ο ήρωας Άθανάσιος Διάκος*, *Τό νανάγιον τής πτωχής Μαρίας*, *Ο εϊνυχής ψαράς*, *Άρματωλοί και κλέπται*, *Οί δύο άδελφοί*, *Ο δόν Ηλίας Κολοκύνθας*, *Ροβέρτος ό άρχιληστής*, *Ο καπετάν Πασαδώρος*.

35. Ο κωμικός πρωταγωνιστής του Κονιτσιώτη, Πασχάλης, είναι ίσως ό πιο αξιόλογος. Τό όνομά του (Pasqualle) προοδίδει τή δυτικοευρωπαϊκή του προέλευση.

36. Στόν όθωμανικό Καραγκιόζη υπάρχουν οί μεμονωμένες σφαλιάρες, αλλά φαίνεται νά άπουσιάζει τό άνελέητο ξυλοφόρτωμα πού στόν ελληνικό Καραγκιόζη συνοδεύει τόν Μπαρμπαγιώργο και τό Βεληγέκα και άποτελεί μόνιμη εισαγωγή και σχεδόν μόνιμο φινάλε των κωμωδιών. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλά όθωμανικά έργα πού έμειναν διασκευασμένα και στόν ελληνικό μπερντέ, όπως π.χ. *Τό κιούπι* και *Τό στοιχειωμένο δένδρο*, τελειώνουν στήν τούρκικη έκδοχή τους μέ συμφιλίωση και συγχώμη, ενώ στήν ελληνική τελειώνουν μέ γενναίο ξύλο.

33. Μέχρι και τά πρώτα χρόνια του αιώνα μας, ό Καραγκιόζης δέν είχε κατορθώσει ακόμη νά εισχωρήσει στήν περίφημη γιά τά θεάματα τής πλατείας του Θησειού. Βλ. άρθρο «Αί Άθήναι υπό τά άστρα», *Εστία*, 29 Ιούνη 1901, γιά μιά γενική περιγραφή όλων των λαϊκών θεάματων και άκροαμάτων τής άνάμεσα στα όποία δέν συγκαταλέγεται Καραγκιόζης.

θήση στην πινακοθήκη αυτή κατείχε, όπως είναι γνωστό, ο πειναλέος και αιώνια ξυλοφορτωμένος βασικός ήρωας, ο Καραγκιόζης, ο συμβιδασμένος γαλίφης Χατζηαβάτης, ο φαμφαρόνος έξευρωπαϊσμένος Ζακυνθινός, ο κτηνώδης Δερβέναγας, προσωποποίηση της καταπιεστικής και αυθαίρετης εξουσίας, και φυσικά ο άφελής, άξεστος και επιθετικός Ρουμेलιώτης Μπαρμπαγιώργος, «ο άπαραμίλλος αυτός τύπος, ο οποίος επέπρωτο να αναφανή άπροόπτως εις ήμέρας καταπτώσεως του Καραγκιόζη», όπως χαρακτηρίστικά λέει άρθρογράφος του 1902.³⁷

Η εξέλιξη της προσωπικότητας του ίδιου του Καραγκιόζη, μέχρι τόν τελικό τύπο του πολυμήχανου πειναλέου χωρατατζή προλεταρίου, είναι έξαιρετικά δύσκολο να διαγραφεί μέσα στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, καθώς μάς λείπουν τά έργα. Σταθμός λοιπόν στον ξεελληνισμό και την αναμόρφωση του Θεάτρου Σαιών επικράτησε να θεωρείται ή εμφάνιση στον μπερντέ του Διονύσιου και του Μπαρμπαγιώργου. Και οι δύο άποτελούν, κατά πάσα πιθανότητα, δημιουργική μετάπλαση φιγουρών του όθωμανικού μπερντέ, συγκεκριμένα του Φρένκ και του Μπαμπά Ίμμέτ. Η τελική τους όμως φυσιογνωμία, με τίς σπαρταριστές ρωμαϊκές αυθεντικότητας λεπτομέρειες, δεν έχει πιά την παραμορφωτική σχέση με τους μακρινούς άλλοδαπούς προγόνους τους. Η προφορική παράδοση συνδέει τους δύο αυτούς τύπους με τους καραγκιόζοπαίχτες Δημήτρη Σαρντούνη (Μίμαρο) και Γιάννη Ρούλια, αντίστοιχα. Και τοποθετεί άόριστα τή δημιουργία τους στη δεκαετία του 1890.³⁸ Οι παλιότερες αναφορές που κατόρθωσε να ανακαλύψει σε άθηναικές εφημερίδες ή παρούσα έρευνα είναι στά 1894 για τό Διονύσιο και στά 1895 για τόν Μπαρμπαγιώργο. Κατά τίς χρονολογίες αυτές ή γέννησή τους θά πρέπει να ήταν άρκετά πρόσφατη.³⁹ Και οι δύο πάντως δεν ήταν άγνωστοι σαν

37. «Ο κανγάς», *Σκριπ*, 22 Αύγ. 1902. Υπάρχει μία μικρή πιθανότητα να προέρχεται ό Βελιγκέας από τήν Παντομίμα. Η *Νέα Εφημερίς*, 22 Ιούλι 1889, μιλά για σκηές ξυλοφορτωματος και κάνει μία - πολύ έλλειπτική, δυστυχώς - αναφορά στην άγριότητα «του τουρκοφορεμένου έκεινου, είδους γενιτσάρου, τής παντομίμας». Αν δέβαια ό Δερβέναγας είχε δημιουργηθεί σαν τύπος στον μπερντέ πριν από τό 1889, θά μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ή Παντομίμα τόν δανείστηκε από τόν Καραγκιόζη. Τέτοιου είδους στοιχεία όμως δε διαθέτουμε μέχρι σήμερα.

38. Η πληρέστερη καταγραφή τής παράδοσης στο θέμα αυτό προσφέρεται από τόν Μπίρη, *Νέα Εστία*, 1952, σσ. 1130-4. Καθώς επίσης και στο άρθρο του «Η λεβεντιά τής Ρουμέλης στο ελληνικό λαϊκό θέατρο», *Νέα Εστία*, τομ. 61 (1957), σσ. 661-8. Ο Μπίρης είναι και ό μόνος που ισχυρίζεται ότι ό Μπαρμπαγιώργος επινοήθηκε άρχικά από τό Μίμαρο στά 1896, σε κάποια περιόδια του στην Κατούνα τής Αχαρνανίας, αλλά έγκραταλείφθηκε άμέσως και ξεχάστηκε, μέχρι που τόν παρέλαβε ένας από τούς δσηθούς του, ό Γιάννης Ρούλιας, ό οποίος τόν τελειοποίησε και τόν επέδωσε στην Αθήνα κατά τόν πόλεμο του 1897. Οι γραπτές μαρτυρίες που έχουν ανακαλυφθεί τώρα μάς πληροφορούν ότι ό Μίμαρος είχε τεράστια επιτυχία με τόν Μπαρμπαγιώργο στην Πελοπόννησο πιθανώς από τό 1894 (βλ. σημ. 44) και ότι ό Ρούλιας τόν είχε επιβάλει στην Αθήνα τουλάχιστον από τό 1895. Πάρα πολύ νωρίς πάντως επικράτησε στην πρωτεύουσα ή πεποίθηση ότι ό Ρούλιας «έπλασε» τόν Μπαρμπαγιώργο και ότι είναι άνυπέρολτος στην παρουσίασή του. Βλ. «Λαϊκά Θέματα», *Σκριπ*, 7 Ιουλίου 1901.

τύποι στο ελληνικό θέατρο τής γραπτής άστικής παράδοσης. Έκμετάλλευση τών κωμικών δυνατοτήτων τής Ζακυνθινής και τής Ρουμελιώτικης διαλέκτου είχε γίνει στην έγχώρα κωμωδιογραφία από τίς πρώτες δεκαετίες του αιώνα.⁴⁰ Το ήθογραφικό κίνημα τής γενιάς του 1880, με τή συγκεκριμένη μορφή του Κομειδύλλιου που πήρε στον τομέα του Θεάτρου, ξανάφερε τίς διαλέκτους στην επικαιρότητα και έκανε έξαιρετικά δημοφιλή τή σάτιρα τών ελληνικών τοπικών τύπων. Ζακυνθινόι τύποι κυριαρχούν στη σκηνή από τό 1887, ενώ άφελής κι επιθετικός Ρουμελιώτης παλικαράς, όμοιος με τόν Μπαρμπαγιώργο, έκανε θριαμβευτική εμφάνιση στο κομειδύλλιο του Δημήτρη Καλαποθάκη *Τό πράσινο φονιστόν* στά 1892.⁴¹

39. Ο μπερντέ του Ρούλια είχε πολύ χαρακτηριστικά τήν έπωνυμία «Θέατρον ό Μπαρμπαγιώργος». Άγγελία λοιπόν παράστασης του θεάτρου αυτού ανακαλύπτουμε για πρώτη φορά στη στήλη τών δημόσιων θεαμάτων τής έφημ. *Καιροί* στις 28 Ιουλ. 1895. Οι μαρτυρίες για τό Διονύσιο δεν είναι τόσο λακωνικές. Σε ανταπόκριση από τήν Πάτρα, στο *Άστυ*, 10 Ιουλ. 1894, ό Γεώργιος Βώκος παρουσιάζει για πρώτη φορά στο άθηναικό αναγνωστικό κοινό τό Μίμαρο και μιλά με θαυμασμό για τή δυναμή του «εις τό να άπομειμείται και να αναπαριστά τύπους διαφόρων κατοίκων τής Ελλάδος, ιδίως δε Ζακυνθίων, με τήσση τέχνη και επιτυχία, ώστε μία φορά εις τήν Γαστούνην, όταν είχε στήσει εκεί τό θεατρίδιόν του και υπό τήν φανοβολούσαν όθόνην ήρχισε να παρελαύνει ή σιλουέτα Ζακυνθίου τύπου, τύπου άμειλικτα σατυρίζομένου, Ζακύνθιοι τινές θεαταί, τρωθέντες από τήν σάτυραν, έπυροδόλησαν λόγω πατριωτισμού κατά του μικρού θεάτρου και παρ' όλίγον να πέση ό Μίμαρος νεκρός!» Ο Καλονάρος αναφέρει στο βιβλίο του (σσ. 78-80) παρόμοιο ανέκδοτο, άποθησαυρισμένο από προφορική αφήγηση του είσαγγελέα έφετών τής Πάτρας Κοσονάκου. Και είναι αυτή ή δεύτερη φορά που οι σύγχρονες με τά γεγονότα μαρτυρίες έχονται να επαληθεύσουν πληροφορίες του άντλημένες από μεταγενέστερες προφορικές πηγές. Στο άστυνομικό δελτίο όφειλούμε και τή δεύτερη παλιότερη γραπτή αναφορά στο Διονύσιο. Σε ανταπόκριση από τόν Πύργο τής έφημ. *Τό Άστυ*, 2 Αύγ. 1895, περιγράφονται εκδηλώσεις βίας ανάμεσα σε Ζακυνθινούς και Πελοποννήσιους με άφορμή τή φριούρα «Ζακυνθίων παλληκαρά» που, στις παραστάσεις μη κατονομαζόμενου καραγκιόζοπαίχτη «έν ρομαντικώ γηλόφω τής πόλεως», «προκαλεί έπευφημίας αλλά και έπεισοδία». Είναι χαρακτηριστικό ότι και στις δύο περιπτώσεις δεν αναφέρεται τό όνομα του Διονύσιου και γενικά ό ανταποκριτής εκφράζεται με τρόπο που δείχνει ότι δεν περιμένει από τούς αναγώστες του να γνωρίζουν τίποτε σχετικό με αυτόν τόν τύπο.

40. Η γνωστότερη δέβαια στο κοινό πρώιμη εμφάνιση Ζακυνθινού σε νεοελληνική κωμωδία είναι εκείνη τής *Βαθυλωνίας* του Δημήτριου Βυζάντιου (1836). Ρουμελιώτης και Ζακυνθινός είχαν κάνει σύντομες εμφανίσεις στον *Τυχοδιώκτη* του Μιχάλη Χουρμούζη, ένα χρόνο νωρίτερα. Για μία άναδρομή στα γλωσσικά ιδιώματα και στους αντίστοιχους έπαρχιακούς τύπους τής ελληνικής κωμωδίας του 19ου αιώνα, βλ. Θ. Χατζηπανταζή *Τό Κομειδύλλιο*, Αθήνα 1981, τόμος Α', σσ. 34-50 και 107-12.

41. Τόν Ιούνιο του 1887, ό Ζακυνθινός καταγωγής δημοφιλής θιασάρχης Διονύσιος Ταβουλάρης διασκεύαζε «εις τά καθ' ήμάς» τήν *Κωμωδία τών παρεξηγήσεων* του Σαίξπηρ και δίνει τήν ευκαιρία στον άδελφό του Σπυρίδωνα, πρώτο κωμικό του συγκροτήματος, να σημειώσει μεγάλη επιτυχία στο ρόλο του Ζακυνθινού υπηρέτη με άστεία ιδιωματική γλώσσα. Τήν επόμενη χρονιά, ό ίδιος θιασάρχης ανέβαζε με άνάλογη εισπρακτική επιτυχία τή *Βαθυλωνία* και φέρνει στην επικαιρότητα ένα πολύ μεγάλο άριθμό γλωσσικών τοπικών ιδιωμάτων, πέρα από τό Ζακυνθινό. Τό Δεκέμβρη τής ίδιας χρονιάς (1888), κυκλοφορεί με τίτλο *Οί*

Δέν μπορούμε νά πούμε μέ δεβιαότητα, στό στάδιο αὐτό, ἂν οἱ καρναγιοζοπαίχτες δανείστηκαν τούς νέους τύπους τῆς πινακοθήκης τους ἄμεσα ἀπό τό Κωμειδύλλιο ἢ ἀν ὁ Νιόνιος κι ὁ Μπαρμπαγιώργος ἀποτελοῦν ἀνεξάρτητες παράλληλες δημιουργίες μέσα στό γενικά εὐνοϊκό γιά παρόμοιες ἐξελίξεις κλίμα τῆς ἐποχῆς. Θά χρειαστεῖ νά γίνει ἀκόμη ἐκτεταμένη ἐρευνα στόν τύπο τῆς Πάτρας. Πρὸς τό παρόν, ἡ ἐρευνα μπορεῖ μονάχα νά δεβαιώσει πὼς οἱ Πατρινοὶ καρναγιοζοπαίχτες εἶχαν σίγουρα τὴν εὐκαιρία νά παρακολοθηθοῦν στὴν ἰδιαίτερη τους πατριδα τὶς κατακτήσεις τῶν Ἀθηναίων κωμειδυλλιογράφων αὐτῶν τῶν χρόνων.⁴² Καί ἔχει κατορθώσει ἐπίσης νά ἐντοπίσει στὴν Ἀθήνα τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '90 περιπτώσεις διασκευῆς κωμειδύλλιων γιά τό μερντέ τοῦ Καρναγιοζή.⁴³ Ὅπως καί νά ἔχει πάντως τό ζήτημα, τό σημαντικό εἶναι ὅτι οἱ καλλιτέχνες τοῦ μερντέ, καί ἂν ἀκόμη ἐμπνεύστηκαν ἀπὸ τὶς δημιουργίες τῶν ἀστῶν, κατάφεραν νά τὶς βελτιώσουν σέ σημεῖο πού νά τὶς καταστήσουν ἀγνώριστες.

νέοι μιλιωνάδες διασκευὴ γνωστῆς ἰταλικῆς κωμωδίας ἀπὸ τό δημοσιογράφο Σπ. Καλύβα, πού μεταφέρει τὴ δρᾶση τοῦ ἔργου σέ χωριό τῆς Ἡλείας καί ἐκμεταλλεύεται τό γεωγραφικό γειτόνεμα γιά νά εἰσαγάγει στή δρᾶση Ζακυνθινοὺς ἥρωες, μέ τὴν ντοπιολαλιά καί τὰ τραγοῦδια τους. Σέ ὅλα τὰ κωμειδύλλια πού γράφτηκαν γιά τό θίασο τῶν ἀδελφῶν Ταβουλάρη κατὰ τὴν ἐπόμενη δεκαετία, ὑπάρχει ἀπαραίτητα κάποιος κεντρικός κωμικός ἥρωας ζακυνθινῆς καταγωγῆς γιά τοὺς θιασάρχες (*Ἡ λύσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος*, *Ἡ τύχη τῆς Μαροῦζας*, *Ἡ ἀγάπη τῆς Λουλουίτσας*, *Τὸ ἐκχορμῆς διαζῶγιον* κ.λπ.). Ἀλλὰ καί ὁ τύπος τοῦ φουστανελᾶ Ρουμελιώτη ἔχει μία σχετικὴ παράλληλη ἐπιτυχία στὴν ἐλληνικὴ σκηνή κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ. Στὰ 1887, στὴν κωμωδία τοῦ Ἀχιλ. Γέροντα *Ἔνο γάμοι καὶ χοροὶ ἐπάνω στό ταγιά*, ὁ χορὸφθαίος κωμικός τοῦ 19ου αἰῶνα Εὐάγγελος Παντόπουλος ἐπλάσε τό ρόλο τοῦ Σταύρου, ἐνός Ρουμελιώτη μέ κάπα, τσαρούχια καὶ τοπιτὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα, πού κατεβαίνει στὴν Ἀθήνα νά ορεῖ νύφη. Ὁ φουστανελᾶς Ρουμελιώτης κουρέας τῆς πλατείας Ὅμονοιᾶς Πανάγος Μελισσιώτης, πού ἀπὸ τό 1892 ἀρχισε νά γράφει μὲ μεγάλη ἐπιτυχία δραματικά ἐιδύλλια γιά τὴν ἐλληνικὴ σκηνή, ἔκανε ἀπὸ νορμὲ διάφορες ἐμφανίσεις σέ παραστάσεις, τραγουδοῦντας ρουμελιώτικα τραγοῦδια καὶ χοροῦντας τσάμικο. Ἰδιαίτερο θόρυβο προκάλεσαν οἱ ἐμφανίσεις του στὴ *Γιαννοῦλα* τοῦ Κ. Λέροη, στὰ 1890, καί στό δικό του ἔργο *Χάιδω ἢ λυγερή*, στὰ 1892. Τὴ ἴδια χρονιά πού παίχτηκε ἡ *Γιαννοῦλα*, ἐμφανίστηκε μὲ ἐπιτυχία καί τό *Λίγιο ἀρνί* τοῦ Παπαλεξάνδρη, μὲ δρᾶση τοποθετημένη σέ κάποιο χωριό τοῦ Παρνασσοῦ καί μὲ ἀφθονα ρουμελιώτικα τραγοῦδια καὶ χοροὺς.

42. Ὅταν ὁ θίασος τῶν ἀδελφῶν Ταβουλάρη ἐπισκέφθηκε τὴν Πάτρα, γιά νά δώσει παραστάσεις ἀπὸ τό πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Γενάρη μέχρι τὶς 30 τοῦ Μάρτη τοῦ 1889, στό δραματολόγιό του ὁρίσκονταν ὡς σημαντικὲς ἐπιτυχίες ἡ διασκευὴ τῆς *Κωμωδίας τῶν παρεξηγήσεων* καί ἡ *Βαδωνία*. Δέν ξεροῦμε ποιά ἀκριβῶς ἔργα ἔπαιξε ἐκεῖ ὁ μέγιστος θίασος τοῦ Δημοσθένη Ἀλεξιάδη τὴν ἀνοξὴ καί τό καλοκαίρι τοῦ 1890. Ξερούμε ὁμως μέ δεβιαότητα ὅτι ὁ θίασος Λοράνδου-Ποφάντη (μὲ ἔκτατη σνερργασία τοῦ Μιχ. Ἀρνωτάκη) ἔπαιξε κωμειδύλλια τό καλοκαίρι τοῦ 1891 (βλ. ἀνταποκρίσεις στὴ *Νέα Ἐφημερίδα*, 13, 18, 25 Μάη καί 26 Ἰούν. 1891). Ξερούμε ἀκόμη ὅτι, ὕστερα ἀπὸ ἕνα χρόνο, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1892, ἡ Αἰκατερίνη Βερώνη ἔπαιξε ἐκεῖ τὴν *Τύχη τῆς Μαροῦζας*, μὲ τὸν μπριλάντε κωμικὸ Ἰωάννη Βονασέρα στό βασικό ρόλο τοῦ ζακυνθινοῦ ἀμαξᾶ (*Νέα Ἐφημερίδα*, 17 καί 22 Ἰούν. 1892). Ἐπίσης τοὺς δύο τελευταίους μῆνες τοῦ ἴδιου χρόνου, ἤρθε στὴν Πάτρα καί ὁ πατριάρχης τοῦ κωμειδύλλιο Εὐάγγελος Παντόπουλος μὲ ὅλα τὰ τελευταία ἔργα τοῦ δραματολόγιού του. Ἄν ἡ κρίσιμη περίοδος γιά τὴν ἀνάδυση τοῦ Νιόνιου καί τοῦ Μπαρμπαγιώργου

Ἡ λαϊκὴ καί ἐπαρχιακὴ προέλευσή τους τοὺς βοήθησε νά ἀπεικονίσουν τοὺς παραπάνω τύπους μὲ πολὺ μεγαλύτερη αὐθεντικότητα, ζωντανία καί ἀκριβεία, ἀπὸ ἐκείνη πού διέθεταν τὰ πλάσματα τῶν πρωτευουσιάνων κωμειδυλλιογράφων. Τοὺς βοηθοῦσε ἀκόμη νά μὴν παραβλέπουν – πέρα ἀπὸ τὴν γεωγραφικὴ – καί τὴν ταξικὴ προέλευση τῶν ἡρώων τους. Καί αὐτὸς πρέπει νά εἶναι ὁ λόγος πού οἱ ἥρωές τους τελικὰ καθιερώθηκαν στὴν ἐθνικὴ συνείδηση, ἀπέκτησαν τό κύρος νεοελληνικῶν μυθολογικῶν ἀρετῶν καί κατόρθωσαν νά ἐπιβιώσουν μέχρι καί τό δεύτερο μισό τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἐνῶ τό Κωμειδύλλιο παράκμασε καί ἐξαφανίστηκε ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1897.

Ἡ προφορικὴ παράδοση ἀποδίδει τὴν πατρότητα τοῦ Μπαρμπαγιώργου στόν Ἀκαρνάνα καρναγιοζοπαίχτη Γιάννη Ρούλια καί ὁ Μπίρης, στηριγμένος, ὅπως εἶπαμε, σέ πληροφορίες τοῦ Ἄγιομανῆ, τοποθετεῖ μὲ ἀκριβεία τὴ διαμόρφωση τοῦ τύπου στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου τοῦ '97. Τό δημοσίευμα *Καλαματιανῆς ἐφημερίδας* τοῦ 1896, πού ἀνακαλύφθηκε πρόσφατα, ἔχει ἀποδείξει ὅτι ὁ Μίμαρος χρησιμοποιοῦσε σίγουρα τὸν τύπο τοῦ Ρουμελιώτη παλικαρά μὲ ἐπιτυχία στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ τό 1896 καί ἴσως ἀκόμη κι ἀπὸ τό 1894.⁴⁴ Ἡ παρούσα ἐρευνα, ὅπως εἶπαμε, ἔχει ἐντοπίσει μαρτυρία χρησιμοποίησης τοῦ τύπου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Ρούλια στὴν Ἀθήνα, τοῦλάχιστον ἀπὸ τό 1895. Ἄν ὁμως τό 1897 δέν μπορούε νά

στόν μερντέ τοῦ Καρναγιοζή εἶναι πραγματικά ἡ πρώτη πενταετία τοῦ 1890, ὅπως φαίνεται νά δείχνουν οἱ μέχρι τώρα μαρτυρίες μας, ἡ θεατρικὴ κίνηση τῆς Πάτρας ἦταν σέ θέση νά προσφέρει στό Σαρντοῖνη καί στοὺς συνεργάτες του ἐμπνευση καί κάποια ἀχνὰ πρότυπα. Ἦταν σέ θέση νά τοὺς προσφέρει τοῦλάχιστον τὴν ἰδέα τῆς ἀξιοποίησης τῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων, πού φαίνεται νά ἀποτελεῖ καί τό ἀπαραίτητο πρῶτο δῆμα μετάδοσης ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ τύπο Φρένκ στόν ἐλληνικὸ τύπο Διονύσιο Φρέγκο καί ἀπὸ τὸν Μπαμπά Ἰμμέτ στόν Μπαρμπαγιώργο. Βέβαια, ἀπὸ τὴ διαπίστωση αὐτὴ μέχρι τό νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἔχει ἀποδειχθεῖ ἡ ἐξάρτηση τῶν τύπων τοῦ μερντέ ἀπὸ τοὺς τύπους τοῦ Κωμειδύλλιου, ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση.

43. Ἡ *Νέα Ἐφημερίδα*, 12 Αὐγ. 1894, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κάποιος καρναγιοζοπαίχτης στὴν πλατεία τῆς Κηφισιάς σκοπεύει νά παρουσιάσει «διάφορα κωμειδύλλια τῆς νέας μόδας». Καί οἱ *Καιροί*, 28 Ἰουλ. 1895, ἀναγγέλλουν τὴ *Βοσκοπούλα* (δημοφιλέστατη συντομογραφία στὰ χρόνια αὐτὰ τοῦ τίτλου τοῦ Ἀγαθητικοῦ τῆς Βοσκοπούλας τοῦ Δημ. Κορομηλά) στό θεατρικὸ τοῦ Γιάννη Ρούλια. Τό τελευταῖο αὐτό ἔργο συμπεριλαβαινόταν καί κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1950, μαζί μὲ τὴν *Γκόλφω* τοῦ Σπ. Περραιῶδη, στό δραματολόγιό τοῦ γνωστοῦ Αἰγιάτη καρναγιοζοπαίχτη Βασίλη Ἀνδρικόπουλου (Βασιλαροῦ). Τό κείμενο τοῦ Βασιλαροῦ ἔχει διασωθεῖ στὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τετραδιά του. Κατὰ μαρτυρία τοῦ Σπαθάρη, 1960, σ. 215, ἡ *Γκόλφω* βρισκόταν καί στό δραματολόγιό τοῦ Κώστα Μάνου.

44. Ὁ ἀρθογράφος τῆς ἐφημερίδας *Φαράι* (βλ. σμ. 10) δέν δηλώνει ἀπερίφραστα ὅτι ὁ Μπαρμπαγιώργος ἐμφανίστηκε στὴν πατριδα του τὴν Καλαμάτα ἀπὸ τό 1894. Ἄναφέρει ἀπλῶς ὅτι κατὰ τὴ χρονολογία αὐτὴ πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη ἐξόρμησή τοῦ Μίμαρου στὴν πρωτεύουσα τῆς Μεσσηνίας. Μιλᾷ ὁμως γιά τὸν «ἀθάνατον Μπαρμπα-Γεώργου» του καί τὴν λοιπὴν χορείαν τῶν ἡρώων του» μὲ τέτοιο τρόπο πού δυσκολευόμαστε νά ὑποθέσουμε ὅτι δέ συνόδευαν ὅλοι τὸν καρναγιοζοπαίχτη ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπίσκεψή του στὴ πόλη καί ὅτι εἶναι ὕστερα, ἐντέλως πρόσφατα, δημιουργήματά του.

θεωρείται πλέον όροσσημο στην εμφάνιση του Μπαρ-μπαγιώργου, πρέπει ασφαλώς να θεωρείται όροσσημο μίας άλλης εξέλιξης. Από τή χρονολογία αυτή, τό Θέατρο Σκιών έδραιώνει τήν έπισοφαλή θέση του στην Αθήνα και διαδίδεται με μιά ταχύτητα έκπληκτική. Η πλατεία Κυριακού, τά Πατήσια, ή Δεξαμενή, ό πλάτανος τής Κηφισιάς, τό Στάδιο, οί στήλες του Όλυμπίου Διός, ή πλατεία Βάθης, ό σταθμός Λαυρίου αποκτούν μόνιμα στέκια του. Τά όνόματα καραγκιοζοπαχιτών, σάν του Λεωνίδα Γορανίτη, του Χρήστου Κόντου, του Γιώργου Κουβούση, του Δημήτρη Λεβαντίου εμφανίζονται συχνά στίς έφημερίδες. Κανείς τους όμως δέν μπορεί να συγκριθεί σε κύρος και δημοτικότητα με τό Γιάννη Ρούλια, πού κυριαρχεί στο θέατρόι του «Ό Μπαρμπαγιώργος» έξω από τό Στάδιο και συγκεντρώνει κάθε βράδυ, κατά μαρτυρία τής έφημερίδας *Σκρίπ*, μισή χιλιάδα θεατές.⁴⁵ Τό κοινό δέν είναι πιά θαμώνες τών τεκέδων, φαντάροι και κουτσαβάκηδες, όπως ήταν στην αρχή τής δεκαετίας. Δίπλα στο λαϊκό κοινό τής γειτονιάς, έρχονται τώρα σιγά σιγά να προστεθούν δημοσιογράφοι, λόγιοι, πολιτευτές, κοσμικοί τύποι και άστοί νοικοκύρηδες.⁴⁶ Θά ήταν άραγε πολύ παρακινδυνευμένο να έρμηνεύουμε τήν ξαφνική αυτή αύθόρητη στροφή μεγάλων τμημάτων του έλληνικού λαού προς τήν ανατολίτικη λαϊκή τέχνη του τόπου σάν άμεση αντίδραση στην ήττα του 1897; Σάν ένδειξη άρσης τής έμπιστοσύνης τους προς τήν ήγετική τάξη, τούς στόχους και τά ιδεώδη της στο σύνολό τους;

45. «Λαϊκά», *Σκρίπ*, 27 Ιουν. 1898.

46. Για μετακίνηση κοινού από τό κέντρο προς τίς περιφερειακές γειτονίες, βλ. *Εμπρός*, 30 Ιουν. 1898. Για εισβολή «καλού κόσμου» στίς λαϊκές μάντρες, *Σκρίπ*, 2 Ιουλ. 1898.

47. Βλ. ανταπόκριση τής έφημ. *Τό Άστν*, στή σημ. 39. Άξίζει να μνημονεύει κανείς ότι ό ανταποκριτής πιστεύει, όπως άργότερα και ό Ιούλιος Καίμης, πώς ή προσωινία Μίμαρος δόθηκε στο Σαρντούνη για τίς άπαράμιλλες μιμικές του ικανότητες. Η προφορική παράδοση τής συντηρίας των καραγκιοζοπαχιτών παρουσιάζει τόν Σαρντούνη σάν έγγράμματο και άξιοπρεπή νοικοκύρη. Ό ανταποκριτής του Άστως ωστόσο αποκαλύπτει ότι κατά τήν εποχή της ανταπόκρισης, ό Σαρντούνης βρισκόταν στίς φυλακές και ότι στο θέατρό του πλαιζε κάποιος από τούς μαθητές του, «αντάξιος του διδασκάλου». Δέν θά ήταν άσκοπο ίσως να μεταφέρουμε έδω ένα άκόμη άπόσπασμα από τό άρθρο του 1894, πού μās πληροφορεί ότι τό άστικό κοινό τής Πάτρας μόλις τώρα αρχίζει να παρακολουθεί παραστάσεις Καραγκιόζη και δείχνει τή μεγάλη εκτίμηση πού απέκτησε ό άρθρογράφος για τήν ταπεινή αυτή τέχνη, ύστερα από τίς επισκέψεις του στο θέατρο του Μίμαρου και των βοηθών του: «Έχουν αί σκιαί αυταί κάποτε περισσότεράν ζώην και ύπόστασιν εις τήν φυσικότητα από πολλούς των ήθοποιών μας και τήν ύπόθεση των έργων, ως εξέλισεται, θά τήν εξήλευαν πολλοί δραματικοί μας συγγραφείς διά τόν εϊρόν και τήν λογικήν διάταξιν των πραγμάτων. Ό κόσμος διασκεδάζει άρεκά. Τώρα μάλιστα παρά τήν λαϊκήν συρροήν ήρχισαν να συχνάζουν εκεί και άστοί σοβαρευόμενοι, έμποροι και έπιστήμονες σύν γυναιξί και τέκνοις διά τήν έλλειψιν παντός άλλου θεάματος και ούχι σπανίως ό καραγκιόζης άπευθύνει τόν λόγο προς γνωστούς του θεατάς, όπως προχθές προς ένα φαρμακοποιόν, με τόν όποιον εύρίσκειτο εις διαφήη έρωταπόκρισιν». Μέχρι τό τέλος του Αυγούστου πάντως ό Μίμαρος είχε βγει από τή φυλακή και άρχισε πάλι τίς παραστάσεις του, με άποτέλεσμα να μειωθεί δραστικά ή πλατεία του μαθητή του, σύμφωνα με δημοσίευμα τής έφημ. *Μηνύτωρ*, 3 Σεπτ. 1894. «Ό περιφημος πλέον θεατρώνης



Στό πλαίσιο του νέου αύξημένου γενικού ένδιαφέροντος για τόν Καραγκιόζη, επισκέπτεται για πρώτη φορά τήν Αθήνα στά 1899 και ό θουλικός Μίμαρος. Η φήμη του είχε προηγηθεί και οί άναγνώστες των έφημερίδων τής πρωτεύουσας είχαν διαβάσει περιγραφές των καλλιτεχνικών και άλλων κατορθωμάτων του στην Πάτρα από τό 1894.⁴⁷ Οί παραστάσεις του αναγγέλλονται τώρα με πανηγυρικά σχόλια. «Είναι ό τελειότερος εις τό είδος του, λέγουν», σημειώνει ή *Εστία*. Και ύστερα από λίγες μέρες πάλι, του άποδίδει τήν ύψιστη τιμή: «Ό Μίμαρος, ως γνωστόν, είναι ό έφευρέτης του Καραγκιόζ». ⁴⁸ Παρά τήν άναμφισβήτητη επιτυχία των παραστάσεών του ωστόσο, πού κράτησαν γύρω στους δυόμισι μήνες, ή έξόρμηση δέ θα έπαναληφθεί παρά δύο δλόκληρα χρόνια άργότερα, τόν Ιούλιο και Αυγουστο του 1901.⁴⁹ Τήν επόμενη χρονιά, στά 1902, θά έπιστρέψει θριαμβευτικά για να άρχισει παραστάσεις στα μέσα του Ιουλίου στο θέατρο «Αθηναϊον». Είναι ή πρώτη φορά πού ό Καραγκιόζης ξεφεύγει από τό κύκλωμα των καφενείων και των αυτοσχέδιων λαϊκών παταριών, για να

Χρήστος Καλογερόπουλος έγκαινίασε από χθές νέαν θεατρικήν περιόδον με τόν Μίμαρον τόν περίφημον αυτόν κωμικόν όν από πολλού άνέμενον εν Πάτρας. Τό κέντρον τώρα πλέον τής εκλεκτοτέρας κοινωνίας όχι εις τά Ύψηλά Άλώνια άλλ' εις τήν πλατεϊαν τής Όλγας». Ένα χρόνο άργότερα, ό Γ. Βώκος επανέρχεται στην αθηναϊκή *Ακρόπολι*, 17 Ιουλ. 1895, για να επαναλάβει τούς επαινους για τήν τέχνη του Μίμαρου, πού είχε πρωτοδημοσιεύσει στο *Άστν*.

48. *Εστία*, 27 Ιουλ. και 14 Αυγ. 1899.

49. Στά 1899 άρχισε τίς αθηναϊκές παραστάσεις του στην πλατεία Βάθης, στίς 14 Αυγ., και τίς τεραμάτισε στο τέλος του Όκτώβρη, στο θέατρο «Πολυθέαμα» πού βρισκόταν άπέναντι από τό σταθμό Λαυρίου, κοντά στην Όμόνοια. Η τελευταία άγγελία παράστασης πού κατόρθωσε να έπιστημάνει ή παρούσα έρευνα είναι στην έφημ. *Εμπρός*, 27 Οκτ. 1899. Κατά τή δεύτερη επίσκεψη του στην πρωτεύουσα, άρχισε τίς παραστάσεις του στην πλατεία του Σταδίου στίς 14 Ιουλ. 1901 (βλ. *Σκρίπ* και *Εμπρός*). Τίς συνέχισε στην πλατεία Κουμουνδούρου (*Εστία*, 16, 17, 19 και 20 Αυγ.), για να ξαναγυρίσει στο καφενείο του Σταδίου στίς 25 Αυγ. (βλ. *Σκρίπ* και *Εμπρός*). Η τελευταία άγγελία παράστασης πού διαθέτουμε βρισκεται στο *Εμπρός*, 30 Αυγ. 1901. Αν ή ήμερομηνία αυτή συμπίπτει πραγματικά και με τήν τελευταία του εμφάνιση, θά είχε να παρατηρήσει κανείς ότι, κατά τή δεύτερη αυτή έξόρμηση του, ή δραστηριότητά του περιορίστηκε στα βρια ενάμιση μόνο μήνα, ενώ στην πρώτη έπαιξε τουλάχιστον επί διόμισι μήνες.

είσχωρήσει σε ένα επίσημο θέατρο, από εκείνα που χρησιμοποιούσαν οι επαγγελματικοί θίασοι ήθοποιών. Το κύρος του άναμορφωτή του ελληνικού Θεάτρου Σκιών ήταν η μόνη δύναμη που θα μπορούσε να πραγματοποιήσει έναν τέτοιο άθλο. Το πρόγραμμα όμως δε θα δλοκληρωθεί επιτυχημένα. Ύστερα από παραστάσεις μερικῶν εβδομάδων, ὁ Πατρινός καραγκιοζοπαίχτης συγκρούστηκε με τόν ἐνοικιαστή τῶν φόρου δημοσίων θεαμάτων καί ἐγκατέλειψε ὀργισμένος τήν πρωτεύουσα.⁵⁰ Ὁ πρόωρος θάνατός του τόν ἐμπόδισε, ὅπως φαίνεται, νά ἐπιστρέψει.⁵¹

Κατά εἰρωνικό τρόπο, τὸ κύρος τοῦ Μίμαρου ἔγινε ἀφορμὴ νά διασωθῶν ἐλάχιστες μόνο πληροφορίες γιά τὸ περιεχόμενο τῶν παραστάσεών του. Στίς στήλες θεαμάτων, οἱ ἐφημερίδες χρησιμοποιοῦν γιά διαφήμιση ἀπλῶς τὸ ὄνομά του καί δέν μπαί ουν στόν κόπο νά ἀνακινώσουν τόν τίτλο τοῦ ἔργου πού πρόκειται νά παίξει κάθε φορά. "Εἶσι τὰ μόνα ἔργα πού ἔξερουμε με δεβαιότητα πῶς παρουσίασε στήν Ἀθήνα εἶναι Ἡ πυρόπολις τῶν φυλακῶν, Ὁ Καραγκιόζης πλοίαρχος, Τὰ αἰνίγματα τῆς Βεζυροπούλας καί Ὁ Λάμπρος.⁵² Οἱ πληροφορίες μας εἶναι τὸ ἴδιο συγκεχυμένες καί γιά τὸ ρεπερτόριο τῶν κυριότερων μαθητῶν του πού, ἀκολουθώντας τὰ δήματα τοῦ μαστορά τους, ἀρχίζουν νά εἰσβάλλουν στήν πρωτεύουσα με τὸ ξεκίνημα τοῦ νέου αἰῶνα. Στά 1902 ἔρχεται ὁ Πάνος Μπέκος, ἀλλά δέν ἔξερουμε ποιά ἔργα ἔπαιξε.⁵³ Στά 1903 δίνει παραστάσεις στή Δεξαμενὴ ὁ Θεοδωρέλος. Τὰ μόνα ἔργα του πού μᾶς παραδόθηκαν με τόν τίτλο τους εἶναι Ὁ ἥρωας Κατσαντώνης καί Ἡ πυρόπολις τῶν φυλακῶν καί ὁ βομβαρδισμός τοῦ Καραγκιόζη.⁵⁴

50. Στά 1902 οἱ παραστάσεις του ἀρχισαν στίς 13 ἢ 15 Ἰουλ. (ὑπάρχει διαφωνία ἀνάμεσα στίς πληροφορίες πού ἀντλοῦμε ἀπὸ τίς ἐφημερίδες Ἐστία καί Ἐμπρός.) Καί φαίνεται ὅτι τερματίστηκαν μέσα στὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Αὐγούστου, σύμφωνα με ἀρθρο τῆς Ἐστίας, 13 Αὐγ. 1902. Ἡ τελευταία ἀγγελία παραστάσεως πού διαθέτουμε εἶναι στήν ἴδια ἐφημερίδα, 28 Ἰουλ. Στίς 13 Αὐγ. πάντως τόν εἶχε ἀντικαταστήσει στή σκηνὴ τοῦ θεάτρου αὐτοῦ ὁ περίφημος ἀνδρικοελοπαίχτης Χρήστος Κονιτσιώτης. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ ἐμφανίσεις του στὸ Ἀθήναιον δέν κράτησαν οὔτε ἓνα ὁλόκληρο μῆνα. Ὅπως φαίνεται ὅμως καί μόνη ἢ εἰσβολὴ του στὸ θέατρο αὐτὸ ἐντυπωσίασε τόσο πολὺ τήν κοινωνία τῆς ἐποχῆς, ὥστε στή φαντασία τοῦ Σωτήρη Σπαθάρη νά πάρει διαστάσεις μυθικές: «Κάθε καλοκαίρι ὁ Μίμαρος ἔπαιξε στήν Ἀθήνα, στὸ θέατρο Ἀθήναιον. Κάθε θράνν τὸ Ἀθήναιον εἶχε πολὺ κόσμο...» (1960, σσ. 157-8. Ἀξίζει νά διευκρινίσουμε πάντως ὅτι, πρὶν παραδοθεῖ σὲ καραγκιοζοπαίχτες καί σὲ καλλιτέχνες τοῦ Φαουλή, τὸ Ἀθήναιον, τὸ ὁποῖον ἡ σκηνὴ εἶχε γνωρίσει μέρες μεγάλης δόξας στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1890 με παραστάσεις θιάσων σάν τοῦ Δημήτρη Κοτοπούλη, εἶχε ἀρχίσει νά παρακμάζει, με ἀποτέλεσμα νά μείνει χωρὶς θίασο τήν ἀνοξὴ τῆς χρονιάς αὐτῆς.

51. Ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Σαρντουνης πέθανε στά 1902 προέρχεται ἀπὸ τόν Καίμη, 1935, σ. 111 καί ἀπὸ τόν Καλονάρο, σσ. 75 καί 80. Ὁ Μπίρης ἰσχυρίζεται ὅτι πέθανε στά 1912, σὲ ἡλικία 53 ἐτῶν (πράγμα πού σημαίνει ὅτι τοποθετεῖ τὴ γέννησή του στά 1859, ἐνῶ ὁ Καλονάρος δίνει ὡς χρονολογία γέννησός του τὸ 1865.) Ὁ Μπίρης λέει ἀκόμη ὅτι ἔπαιξε στήν Ἀθήνα στά 1908 καί ἀνεπιτυχῶς στὸ θέατρο Ἀθήναιον στά 1909 (1952, σ. 1490), γεγονότα πού δέν κατόρθωσε νά ἐπιβεβαιώσει ἢ ἔρευνα στόν τύπο τῆς ἐποχῆς. Εἶναι φανερό ὅτι ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ γραπτές σύγχρονες μαρτυρίες γιά τὴ χρονολογία τοῦ θανάτου του. Καί αὐτὲς θὰ μπορούσε σίγουρα νά μᾶς τίς προμηθεύει ἔρευνα στόν τύπο τῆς Πάτρας.

Πληροφορίες πλουσιότερες διαθέτουμε γιά τὸ ρεπερτόριο τῶν μὴ Πατρινῶν καραγκιοζοπαίχτων, πού πιθανῶς εἶχαν καλύτερες διασυνδέσεις στὰ γραφεῖα τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων. Ἐξερουμε π.χ. ὅτι ὁ Λεωνίδας Γορανίτης ἔπαιξε στά 1900 ἓνα ἔργο με τίτλο Ἡ συμφορὰ τῶν ἐραστῶν, πού δέν ἀποκλείεται νά εἶναι τὸ γνωστὸ Κιούπι.⁵⁵ Στά 1902 κάποιος Α. Μέλης (μήπως ὁ Ἀντώνης Μόλλας;) ἔπαιξε τὸ Χριστιανόμαχο καί ὁ Δ. Λεβαντίνος στά 1901 τόν Καπετάν Γκοῆ καί στά 1903 τόν Ἡρωα Κατσαντώνη.⁵⁶ Οἱ καραγκιοζοπαίχτες ὅμως γιά τῶν ὁποῖων τίς παραστάσεις ἔχουμε τίς πιὸ ἱκανοποιητικὲς πληροφορίες εἶναι ὁ Χρήστος Κόντος καί ὁ Γιάννης Ρούλιας. Στά 1900 ὁ Κόντος ἔπαιξε στήν Ἀθήνα τὰ παρακάτω ἔργα: Ἀἱ πονηρίαι τῶν γυναικῶν, Ἡ ἀπόδρασις τοῦ Μακεδόνος ἐκ τῶν φυλακῶν, Ἡ ἀπαγχόνις τοῦ Πατριάρχου Θεσσαλονίκης, Τὰ ἀπόκρυφα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ὁ Καραγκιόζης δικηγόρος, Ὁ θάνατος τοῦ ὄφως ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τῆς Μακεδονίας, Οἱ λησταί τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ χίνα τοῦ Κατῆ.⁵⁷ Ἀπὸ τὸ δραματολόγιο τοῦ 1901, γνωστὸς μας εἶναι ὁ τίτλος τοῦ ἔργου Ἐρως καί ἐκδίκσις.⁵⁸ Ἡ Χίνα, ὁ Ὅρις καί ὁ Δικηγόρος εἶναι καραγκιοζοπαίχτων τῶν κατοικικῶν δεκαετιῶν. Ἀἱ πονηρίαι τῶν γυναικῶν παραπέμπει μᾶλλον στὸ τούρκικο δραματολόγιο, ὅπου ὑπῆρχαν πλήθος ἔργα με ἐπικεντρο τίς πονηριές γυναικῶν ἐλευθεριῶν ἠθῶν (Ζεννέ). Τὰ ὑπόλοιπα ὅμως ἔργα, με τόν ἱστορικό καί μυθιστορηματικό χαρακτήρα τους, μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Οἱ τίτλοι τους μᾶς χαρίζουν μιὰ θαμπὴ ἀλλὰ πολὺτιμη εἰκόνα τοῦ δραματολογίου τῶν καραγκιοζοπαίχτων τοῦ κωνσταντι-

52. Ἐμπρός καί Σκριπ, 14 Ἰουλ. 1901, Ἐμπρός, 18, 20 καί 22 Ἰουλ. 1902, Ἐστία, 24 Ἰουλ. 1902.

53. Ἀρχισε τίς παραστάσεις του στίς 4 Μάη 1902 ἀπέναντι στὸ φαρμακεῖο Μαρουλιανού, στὸ τέλος τῆς ὁδοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου. Βλ. Ἐστία, 1 Μάη καί Ἐμπρός, 4 Μάη 1902.

54. Οἱ μόνες ἀναφορὲς στὸ Ἐμπρός, 7, 21 καί 24 Ἰουν. 1903. Στίς 4 Ἰουλ. πάντως παίξει ἤδη στή Δεξαμενὴ ὁ Κονιτσιώτης, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἔχουν τερματιστεῖ ἐκεῖ οἱ παραστάσεις τοῦ Πατρινοῦ καραγκιοζοπαίχτη. Δέν εἶναι ξεκάθαρο ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀγγελία, ἀν ἡ Πυρόπολις τῶν φυλακῶν καί ὁ βομβαρδισμός τοῦ Καραγκιόζη εἶναι ἓνα ἔργο ἢ δύο πού παίζονται ἀπὸ ἴδιο πρόγραμμα. Τὸ ἔργο Ἡ πυρόπολις τῶν φυλακῶν, πού δημοσιεύεται στά 1925, με αὐξ. ἀρ. 32, ἀπὸ τὰ ἐκδοτικὰ καταστήματα Δ. Δελῆ, στή σειρά κωμωδιῶν τοῦ Ἀντῶνη Μόλλα, δέν περιέχει ἐπεισόδια πού νά ἔχουν σχέση με τὸ «βομβαρδισμό» τοῦ Καραγκιόζη. Αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει πῶς ὅπωςδήποτε δέν ἔχει παρόμοια ἐπεισόδια καί ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Θεοδωρέλου. Ἡ ρευστότητα τῶν ἔργων τῆς προφορικῆς παράδοσης στά χρόνια αὐτὰ – ἀλλὰ καί ἀργότερα – ἦταν τόσο μεγάλη, πού νά ἐπιτρέψει κάθε εἶδους συμφυρμούς καί προσθαφαρισέες.

55. Ἐμπρός, 7 Ἰουν. 1900. Καθὼς ὁ Γορανίτης ἀνῆκε στὸ κωνσταντινουπολίτικο κύκλωμα, ἀξίζει νά ἀναρωτηθοῦμε, μήπως πρόκειται γιά διασκευή κάποιου ἄλλου κλασικοῦ ἔργου τοῦ ὀθωμανικοῦ μπερντέ με κωμικὲς περιπέτειες ἐραστῶν στὰ χέρια κάποιας πονηρῆς Ζεννέ (π.χ. τὸ Kanlı Nigar ἢ τὸ Mandira). Οἱ παραστάσεις τοῦ Γορανίτη πάντως δόθηκαν στήν πλατεία τοῦ Σταδίου, ὅπου ἔπαιξε καί ὁ Ρούλιας. Τὸ γεγονός ὅτι δύο καραγκιοζοπαίχτες ἔπαιζαν ταυτόχρονα στόν ἴδιο χώρο, ἐντυπωσίασε τὴν Ἐστία, 6 Ἰουν. 1900.

56. Ἐμπρός, 23 Ἰουν. 1901, Σκριπ, 22 Ἰουλ. 1902 καί Ἐμπρός, 20 Ἰουλ. 1903. Μία ἀκόμη παράσταση τοῦ Χριστιανομάχου μπεῆ, πού καταχωρίζεται στὸ Ἐμπρός, 2 Σεπτεμβρίου 1902, πρέπει νά ἀνήκει στὸ Γιάννη Μῶρο.

νοπολιτικού κυκλώματος, κατά το τελευταίο στάδιο της εξέλιξής του.

Τό αξιοσημείωτο γεγονός σχετικά με τις παραστάσεις του Γιάννη Ρούλια, είναι πώς τα περισσότερα έργα του ανήκουν στο παραδοσιακό δραματολόγιο του Καραγκιόζη, έτσι πού τό γνωρίσαμε στον 20ό αιώνα. Από τήν τελευταία ακόμη δεκαετία του 19ου αιώνα, ό Ρούλιας έπαιζε έργα με τίτλο *Ό Κατοαντώνης και ό Άλή Πασάς*, *Ό καπετάν Γκρής*, *Τό καφερείον του Καραγκιόζη και ό θάνατος του Ίσραηλίτου*, *Ό άλλόκοτος γάμος του Καραγκιόζη*, *Λίγα άπ' όλα*, *Ό ευτυχής ψαράς*, *Ό Καραγκιόζης φούρναρης*, *Τό δέβαια και τό μάλισα*, *Τό καράδι της Άνδρου*, *Ό γάμος του Καραγκιόζη*.⁵⁹ Έπαιζε ακόμη έργα πού θα έτεινε κανείς νά ταυτίσει με κάποια πολύ γνωστά: *Ό φοβερό μάγισσα και ό μεταμφιεσμός διαφόρων προσώπων (Τό στοιχειωμένο δέντρο)*; *Ό φοβερός όφης του άραχιασμένου σπηλαίου ή άπλούστερα Τό άραχιασμένο σπήλαιον (Τό φίδι)*; *Μία νύμφη και έπτά γαμβροί (Τό κιούπι)*; *Ό μπαξές της Άφροδίτης (τό κλασικό τούρκικο Βαχσε)*.⁶⁰ Έπαιζε άλλα, των όποιων ό άόριστος τίτλος εύκολα θα μπορούσε νά ταιριάσει στην ύπόθεση ενός μεγάλου αριθμού γνωστών παραδοσιακών: *Ό άπάτη του Καραγκιόζη*, *Ό εϋφύια του Καραγκιόζη*.⁶¹ Έπαιζε επίσης γνωστά μυθιστορηματικά έργα από τό ρεπερτόριο των έλληνικών θιάσων της εποχής, όπως τό περίφημο *Πίστις*, *Έλπίς και Έλεος* του Φουρνιέ, ή άγνωστα, όπως *Τό μέγα χορσοχοειον και ή λωποδύτισσα των Παοισίων*, *Οί αιώνοι έρωτες*.⁶² Τέλος, έπαιζε και έργα άντλημένα από τήν πρόσφατη δημοσιογραφική έπικαιρότητα, όπως *Ό δίκη Δρεϊφούς*.⁶³

Έργα άντλημένα από τήν έπικαιρότητα ή τήν ιστορία έπαιζαν και άλλοι καραγκιοζοπαίχτες. Χωρίς νά

αναφέρεται τό όνομα του καλλιτέχνη, μάς έχουν παραδοθεί οι παρακάτω τίτλοι: *Ό Μέγας Ναπολέον*, (1894), *Ό Άβδουλάχ και τά κακουργήματα της Κρήτης* (1896), *Ό Άθανάσιος Διάκος* (1900), *Ό πόλεμος της Τρωάδος* (1901).⁶⁴ Χωρίς τό όνομα του καραγκιοζοπαίχτη μάς έχουν παραδοθεί ακόμη δύο μυθιστορηματικά, *Τό θηρίον της Άμερικά και Ό κακούργα Άσπασία* (1901).⁶⁵ Μιά άρκετά λεπτομερής περιγραφή του τελευταίου δημοσιεύεται στην έφημερίδα *Σκριπ* και μάς χαρίζει κάποια πρόσβαση στον κόσμο των μυθιστορηματικών δραμάτων της πρώιμης αυτής εποχής, πρόσβαση πού μάς επιτρέπει νά σχηματίσουμε άμυδρή ιδέα για τόν τρόπο με τόν όποιο τό Θέατρο Σκιών οικειοποιούνταν και άφομοίωνε υλικό από ποικίλες πηγές. Ό πλοκή του προέρχεται, κατά πάσα πιθανότητα, από τό ρεπερτόριο του «δραματικού φασουλή», καθώς παρουσιάζει ισχυρή όμοιότητα προς τήν πλοκή έργων του τελευταίου πού έχουν διασθθεί σε περιγραφές έφημερίδων.⁶⁶ Τό ειδύλλιο δύο νέων βρίσκει εμπόδιο στην άγνωση ενός από τους γονείς νά συγκατανεύσει στο γάμο, με άποτέλεσμα νά προκληθεί σειρά τραγικών γεγονότων. Οι βασικοί φορείς όμως αυτής της κοινότητας δράσης έχουν επανδρωθεί με γνωστές φιγούρες από τόν τυποποιημένο ήδη αυτά τά χρόνια θίασο του μερνετέ. Τό ρόλο του έραστή έχει αναλάβει ό Μέγας Άλέξανδρος. Ό Πασάς και ή κόρη του αναλαμβάνουν τους ρόλους της έρωμένης και του πεισματάρη πατέρα της πού προτιμά νά τήν παντρέψει με κάποιον μπέτη, αντί με «τόν παλιομακεδών». Ό Καραγκιόζης έπωμίζεται τό στερεότυπο ρόλο του κωμικού ύπηρέτη. Δύο διάβολοι έρχονται στο τέλος και παραλαβαίνουν τίς ψυχές των φαύλων, για νά αξιοποιηθούν και οι ύπερφυσικές μορφές του χάρτινου θιάσου.⁶⁷ Ό προσαρμογή

57. *Έμπρός*, 16, 18, 19, 21, 22, 26, 27 και 30 Αύγ. 1900. Οι παραστάσεις δόθηκαν στην πλατεία Κυριακού, στο καφενείο Δ. Κωστούρου, ένα από τά γνωστότερα στέκια του Καραγκιόζη. Δέν ξερούμε πότε άκριβώς τερατιστηκαν. Άλλά στις 26 Σεπτ. στο καφενείο έχει ήδη εγκατασταθεί ό γνωστός άνδρειαλοπαίχτης Χαρίλαος Πατέντας.

58. *Έμπρός*, 29 Ιούν. 1901. Παίχθηκε στο καφενείο Δ. Τουπλάκου, γέφυρα Κολοκυνθούς, πλατεία Μεταξουργείου. Ένας άπόηχος της - γνωστής από τήν προφορική παράδοση - φήμης του Κόντου ως τραγουδιση άμανέδων διασώζεται σε μία διαφημιστική φράση, πού ύπόσχεται στο κοινό «διαφορά άσματα όθωμανικά και 6 χορούς».

59. *Έμπρός*, 2 Αύγ. 1898, 13 Ιούν., 7, 9, 14, 20, 23 και 27 Ιούλ. 1899, 21 Αύγ. 1900. *Έστία*, 13 Σεπτ. 1901. *Σκριπ*, 4 Σεπτ. 1902.

60. *Έμπρός*, 5, 6 και 8 Αύγ. 1898, 19 Ιουλ. 1899, 17 Σεπτ. 1900. *Ό φοβερά μάγισσα* δέν άποκλείεται νά είναι άρχαία διασκευή του κλασικού όθωμανικού έργου *Ca-zular*, τό όποιο φαίνεται πώς άργότερα συνδυάστηκε με τό *Kanlı Kanak* για νά σχηματιστεί τό έλληνικό *Στοιχειωμένο δένδρο*.

61. *Έμπρός*, 2 και 24 Ιούλ. 1899.

62. *Έμπρός*, 15 Ιούλ. 1899, 4 Αύγ. 1900, 6 Σεπτ. 1901. *Έστία*, 22 Ιούν. 1901.

63. *Έμπρός*, 13 Αύγ. 1899.

64. *Έστία*, 28 Ιούλ. 1894, *Παλιγγενεσία*, 3 Ιούλ. 1896, *Έμπρός*, 29 Αύγ. 1900, *Έστία*, 29 Ιούν. 1901.

65. *Έμπρός*, 21 Ιούν. και *Σκριπ*, 7 Ιούλ. 1901. Ένδέχεται τό *Θηρίον της Άμερικά* νά μόν είναι άλλο από τό *Καταραμένο φίδι*. Πρβλ. και *Ό μέγας δόας της Άφρικης* σε φυλλάδα του Μάρκου Ξάνθου.

66. Βλ. π.χ. περιγραφή του άνάλογου έργου *Ό θάνατος μιας άθώας*, *Άστν*, 3 Αύγ. 1895 και του *Κόλασις και*

Παράδεισος, *Έστία*, 13 Αύγ. 1902. Τό δεύτερο πέρασε με έπιτυχία και στο δραματολόγιο του Καραγκιόζη.

67. «Ό διάβολος κυριαρχεί και τό άνηλεές Ξυλοκόπημα», έγραφε για τίς παραστάσεις του Καραγκιόζη από τό 1896 ό Δ.Ι. Κολογερόπουλος, σε ανταπόκριση του από τό Μαρούσι, όπου παραθερίζει, *Παλιγγενεσία*, 3 Ιούλ. Φαίνεται πώς, κατά τόν εξέλλητισμό του μερνετέ, ό διάβολος ήθε νά αντικαταστήσει τά πολυπληθή «τζίν» του τούρκικου δραματολόγιου. Πρβλ. και τή μεγάλη ποικιλία φιγούρων του διαβόλου στη συλλογή του καραγκιοζοπαίχτη Βασιλαρου, μερικές από τίς όποιες δημοσιεύτηκαν στο λεύκωμα *Ό κόσμος του Καραγκιόζη* των εκδ. Έρμη, Άθήνα 1976, Α', σσ. 253, 255 και 257.

68. Στη συλλογή έργων με τίτλο *Ό Καραγκιόζης των Σπαθάρδων*, πού εκδόθηκε με έπιμέλεια Γιάννη Σολδάτου στα 1979, συμπεριλαμβάνεται στις σσ. 153-4 σενάριο του ίδιου έργου, με τίτλο *Ό κακούργος κόρη*, από τίς σημειώσεις του Σωτήρη Σπαθάρη, χρονολογημένο 9-5-1944. Στο στάδιο αυτό της εξέλιξης της παράδοσης έχουν εισαχθεί στο θίασο του μερνετέ, σε βασικούς ρόλους, μερικές ακόμη φιγούρες πού δέν ύπήρχαν στα 1901, όπως οι μάγκες Σταυρακας, Νώντας και Κωτσαρίκος. Ό αξιοποίησή τους επιβάλλει τήν εισαγωγή νέων σκηνών στη δράση και τό σενάριο του Σπαθάρη πράγματι προδέλεπει μία πλεκτάνη δολοφονίας του Μακεδόνα από έμμισθους μπάρβους του πατέρα της ηρωίδας, ρόλους πού φυσικά αναλαμβάνουν οι τρεις μάγκες. Τό έργο έχει επίσης συμπεριληφθεί στη σειρά φυλλάδων του Ξάνθου, με τίτλο *Ό δολοφόνος κόρη*. Δέν ξερούμε, άν οι ύπερβολικά διογκωμένοι εισαγωγικοί διάλογοι του Καραγκιόζη και του Χατζηναδάτη προέρχονται από τήν παράδοση του 1901 ή άν έπινοήθηκαν από τόν Ξάνθο για νά συμπληρωθούν οι ύποχρεωτικές 47 σελίδες της έκδοσης.

69. Μερικά από τά έργα του όθωμανικού ρεπερτορίου

μιάς πλοκής σε ένα νέο σύστημα τυπολογίας ήρώων συνεπάγεται αυτόματα και την προσθήκη νέων υποχρωματικών επεισοδίων.⁶⁸



Τά στοιχεία που διαθέτουμε για τό δραματολόγιο των τελευταίων χρόνων του 19ου αιώνα είναι λίγα και άποσπασματικά. Η γενική εικόνα, επομένως, που είμαστε σε θέση να συνθέσουμε με τη βοήθειά τους, εμφανίζεται αρκετά θολή. Αυτός δέν είναι όπωσδήποτε λόγος νά μήν επιχειρήσουμε μιά επιφυλακτική άποκρυπτογράφησή της. Μέ βάση τά άχνα της σχήματα, μπορούμε νά διακινδυνέψουμε τή διατύπωση μιάς σειράς υποθέσεων, πού θά περιμένουν τή επαλήθευση ή αναθεώρησή τους από τήν ανακάλυψη τυχόν περισσότερων στοιχείων στό μέλλον. Πρός τό παρόν, έχουμε λόγους νά ύποψιαζόμαστε ότι τά μυθι-

πού μπορούμε νά πούμε μέ βεβαιότητα ότι πέρασαν, λίγο ή πολύ διασκευασμένα, στό έλληνικό είναι τά παρακάτω: *Kanlı Kavak*, *Yalava Sefasi*, *Büyük Evlenme*, *Sahte Gelin*, *Salıncak*, *Yazıcı*, *Timarhane*. Δυστυχώς δέν ύπάρχει άκόμη ή έντελώς άπαραίτητη βασική συγκριτική μελέτη του τούρκου και του ελληνικού Καραγκιόζη. Τό θέμα θίγεται σύντομα στην εισαγωγή του Μ. Rinvolucrı στην έκδοση της αγγλικής μετάφρασης των άπομνημονευμάτων του Σπαθάρη (S. Spatharis, *Behind the white Screen*, Λονδίνο 1967) και επισημαίνεται άπλώς σάν πρόβλημα σέ άρθρο του Τούρκου καθηγητή Metin And «Yunanlilar Bizim Karagöze Nasil Sahip Ciktılar?», *Turkiyemiz*, 5 (1971), σσ. 2-11.

70. Από τά παλιότερα και δημοφιλέστερα έργα της Παντομίμας, ό *Άθανάσιος Διάκος*, μέ τό θεαματικό άνασκολοπισμό του ήρωα στό φινάλε, παιζόταν μαζί μέ πλήθος άλλα ήρωικά έργα σέ όλη τή διάρκεια της δεκαετίας του 1880 και της δεκαετίας του 1890. Βλ. Μ. Μητσάκη «Άθηναϊκά σελίδες», περ. *Έστία*, 24 Μάη 1887, σ. 340. Επίσης, «Τά ανατολίτικα τραγούδια», *Νέα Έφημερίς*, 29 Ιουλ. 1893, και στήλη δημόσιων θεαμάτων *Παλιγγενεσίας*, 29 Ιουλ. 1894. Από εκεί, κατά πάσα πιθανότητα, πέρασε στό ρεπερτόριο του Φασουλή (βλ. *Τό Άστρ*, 2 Αύγ., *Άκρόπολις*, 2 Αύγ. και 10 Οκτ., και *Έστία*, 10 Οκτ. 1895, για παραστάσεις του Χρ. Κονιτσιώτη) και στου Καραγκιόζη. Για έργα της Παντομίμας άντλημένα από επεισόδια της Έπανάστασης γενικά, βλ. *Νέα Έφημερίς*, 12 Σεπτ. 1884. Θά μπορούσε νά αναφέρει κανείς μερικούς χαρακτηριστικούς τίτλους: *Η ήρωική έξοδος του Μεσολογγίου*, *Τζαβέλας*, *Μάρκος Βότσαρης*, *Η πυρπόληση του τουρκικού στόλου υπό του Κανάρη*, *Φροσύνη και Άλή πασάς κ.ά.* Τίτλοι έργων της Παντομίμας, μέ ύπόθεση άντλημένη από τή μυθολογία, τήν κλασική και τή δυζαντινή ιστορία, θά μπορούσαν νά αναφερθούν ένδεικτικά οι άκόλουθοι: *Η ώραία Έλένη*, *Ο Λεωνίδας έν Θερμοπύλαις ή Η έν Θερμοπύλαις μάχη*, *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*, *Ο στρατηγός Βελισάριος κ. ά.* Η μορφή του Μεγάλου Ναπολέοντα εμφανίστηκε στην Παντομίμα τουλάχιστον από τήν δεκαετία του 1880, σέ έργα όπως *Ο Ναπολέων έν Μόσχα* (βλ. Άννινος, δ.π., σ. 707) και πέρασε στό δραματολόγιο του καργκιόζη, όπου έμεινε μέχρι

στορηματικά, τά ιστορικοπατριωτικά και τά έπικαιρικά έργα στό ρεπερτόριο του μερντέ είναι, σάν είδος, παλιότερα από τίς πασίγνωστες τυποποιημένες κωμωδίες πού έχουν για θέμα τους τήν επαγγελματική δραστηριότητα του Καραγκιόζη, τά έργα δηλαδή πού επιδλήθηκαν στά κατοπινά χρόνια. Στο μεταίχμιο των δύο αιώων, φαίνεται άκόμη νά κυριαρχούν τρεις άλλες κατηγορίες έργων. Έκείνα πού κληρονομήθηκαν, μέ δραστικές διασκευαστικές επεμβάσεις, από τον όθωμανικό μερντέ, έργα σάν τό *Στοιχειωμένο δέντρο*, *Τό κιούπι*, *Ο γάμος του Καραγκιόζη*, *Ο Μπαρμπαγιώργος γαμπρός κι ό Καραγκιόζης νύφη*, *Ο φόνος του Έβραίου*.⁶⁹ Έκείνα πού τό Θέατρο Σκιών άφομοίωσε από τό ρεπερτόριο της Παντομίμας και του Φασουλή, δηλαδή τά ήρωικά, τά ιστορικά και τά μυθιστορηματικά - *Ο Άθανάσιος Διάκος*, *Ο Κατσαντώνης και ό Άλή Πασάς*, *Ο πόλεμος της Τρωάδος*, *Ο Μέγας Ναπολέον κ.ά.*⁷⁰ Και τέλος αυτοσχεδιασμοί πάνω στην έπικαιρη ειδησεογραφία - *Η δίκη Δρεΰφους*, *Ο Άβδουλάχ και τά κακουρήματα της Κρήτης*, έργα μέ θέμα τή δράση των κομητατζήδων ή συγκεκριμένων ληστών κ.ά.⁷¹ Στο στάδιο αυτό, επικρατούσε άκόμη μεγάλη ρευσιότητα και ή άτομική πρωτοβουλία του καραγκιοζοπαίχτη φαίνεται νά παίξει ρόλο περισσότερο καθοριστικό από εκείνον πού θά παίξει σέ κατοπινές εποχές.

Είναι άνάγκη νά τονίσουμε έδώ ότι, κατά τή θεώρηση της έξελικτικής πορείας του Καραγκιόζη, χρειάζεται μεγάλη προσοχή για νά μήν παρασυρθούμε από προκατασκευασμένα παραπλανητικά σχή-

και τήν περίοδο του μεσοπολέμου σέ έργα όπως ό *Ναπολέων και ό Γαλλοαυστριακός πόλεμος* του Βασιλαρου. Στα άδημοσίευτα τετράδια του Βασιλαρου έχει επίσης διασωθεί έργο μέ τίτλο *Η άρπαγή της ώραίας Έλένης και ό Αντίοχος*, τό περιεχόμενο του όποίου όμως δέν έχει σχέση μέ τίς περιπέτειες της όμηρικής ήρωίδας. Έργο μέ τίτλο *Η άρπαγή της ώραίας Έλένης* εκδόθηκε και στή σειρά των φυλαδίων του Άντώνη Μόλλα.

71. Παράδοση εκμετάλλευσης της έπικαιρης ειδησεογραφίας ύπήρχε από παλιά και στην Παντομίμα. Στή δεκαετία του 1880 π.χ. παιζόνταν έργα όπως *Η μάχη του Γκριζόβαλη* (Άννινος, δ.π.) Άνάλογο πρós τό έργο του Καραγκιόζη *Ο Άβδουλάχ και τά κακουρήματα της Κρήτης*, του 1896, ήταν τό έργο της Παντομίμας *Ο Σακήρ πασάς έν Κρήτη*, πού προκάλεσε στά 1890 επέμβαση των άρχων (βλ. *Άκρόπολις*, 22 και 23 Ιούν. 1890.) Μέ τον ίδιο τρόπο πού ό Ρούλιας άξιοποίησε στά 1899 τήν ξένη ειδησεογραφία για τήν περιφημη ύπόθεση Ντρέμφους, ή Παντομίμα είχε άξιοποιήσει παλιότερα τή λονδρέζικη ειδησεογραφία για τά εγκλήματα του Τζάκ του Άντεροβγάλτη σέ έργο μέ τίτλο *Ο άντεροβγάλτης* (*Νέα έφημερίς*, 17 Σεπτ. 1891). Η σύλληψη του λήσταρχου Πανόπουλου στά 1902 έγινε άφορμή, κατά τήν *Έστία*, 23 Ιούν. 1902, νά γεμίσουν όλα τά θεατράκια, ή Παντομίμα, ό Φασουλής και ό Καραγκιόζης μέ ληστρικά έργα. Τήν ίδια χρονιά, μέ ένκαιρία τή σύλληψη Βούλγαρου κατάσκοπου στην Άθήνα, ό Καραγκιόζης αρχίζει νά εμφανίζει στό μερντέ του κομητατζήδες (*Σκριπ*, 13 Ιούν. 1902, μιά πρωτοβουλία πού θά οδηγήσει σέ κατοπινά χρόνια στά μεγάλα ήρωικά έργα του Μακεδονικού άγώνα, τά σχετικά μέ τον Παύλο Μελά, τον καπετάν Γαρέφη, τον Άγρα (βλ. σχετικές φιλγορίες του Βασιλαρου σόν *Κόσμο του Καραγκιόζη*, Α', σσ. 114-7). Θά πρέπει ίσως νά παρατηρήσουμε στό σημείο αυτό ότι ή πληθώρα έργων μέ πρωταγωνιστή τον Άλέξανδρο ή άλλους Μακεδόνες ήρωες στά χρόνια αυτά (*Ο θάνατος του όφρεως υπό του Μεγάλου Άλεξάνδρου της Μακεδονίας*, *Τά αινίγματα της βασίλοπούλας*, *Η άπόδρασις του Μακεδόνος εκ των φυλακών*, *Τά στρατηγήματα του Άλεξάνδρου*, *Η κακούργα Άσπασία*) δέν είναι άσχετη πρós τήν πολιτική έπικαιρότητα του Μακεδονικού ζητήματος.

ματα και μοντέλα δανεισμένα από διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο. Όταν π.χ. μελετούμε, στην πολιτιστική εξέλιξη των λαών, τη μετάβαση από την παράδοση του προφορικού λόγου σε εκείνη του γραπτού, παρατηρούμε μία κίνηση από τις αυστηρά τυποποιημένες συλλογικές μορφές λαϊκής τέχνης σε όσο πάει και περισσότερο ελεύθερα εξατομικευμένα έργα, που δεν εκπροσωπούν πλέον άμεσα τη συλλογική αλλά κάποια ιδιόρρυθμη άτομική ευαισθησία και συνείδηση. Μας δημιουργείται δηλαδή η εντύπωση ότι οι λαοί ξεκινούν από συμβατικά έργα λαϊκής τέχνης για να καταλήξουν, με τη διαδικασία της άστικοποίησης και με τη συνακόλουθη καλλιέργεια του ατομικισμού, στην αποθέωση της καλλιτεχνικής πρωτοτυπίας, στο αυστηρά προσωπικό ύφος των καλλιτεχνών της αστικής κοινωνίας. Σάν μοντέλο της διαδικασίας αυτής θα μπορούσε κανείς να επικαλεστεί την ανάδυση πρωτότυπων συγγραφέων σάν τόν Κάρολο Γκότσι και τόν Κάρολο Γκολντόνι από την παράδοση της αυστηρά τυποποιημένης λαϊκής τέχνης της Κομέντια ντελ' Άρτε. Ένα τέτοιο μοντέλο όμως είναι σίγουρα αποπροσανατολιστικό στην περίπτωση του Καραγκιόζη. Η ιστορική του πορεία πρώτα πρώτα δεν αποτελεί μία μετάβαση από τόν πολιτισμό του προφορικού λόγου σε εκείνον του γραπτού, αλλά περιέχει καιριές ιδιομορφίες που δεν επιτρέπεται να τις αγνοήσουμε. Όπως έχουμε πει, πρόκειται για μία τέχνη του προφορικού πολιτισμού που γεννήθηκε και αναπτύχθηκε στους κόλπους μιας κοινωνίας οργανωμένης σύμφωνα με τις αρχές του πολιτισμού του γραπτού λόγου. Πρόκειται για μία τέχνη ανατολίτικη, που άρχισε απροσδόκητα να ακμάζει, όταν η ελληνική κοινωνία θρισκόταν ήδη σε ένα σχετικά προχωρημένο στάδιο εξευρωπαϊσμού. Πρόκειται ακόμη για μία τέχνη συλλογικής δημιουργίας, οι εργάτες της οποίας όμως δεν παραμένουν άγνωστοι, όπως έχουν παραμείνει ανώνυμοι οι εργάτες του Δημοτικού Τραγουδιού, αλλά αφήνουν στην παράδοση τό όνομά τους συνδεδεμένο με όρισμένα έργα, με συγκεκριμένους τύπους και με τεχνικές καινοτομίες της δουλειάς τους. Τέλος, πρόκειται για μία τέχνη του πολιτισμού του προφορικού λόγου, της οποίας τά έργα αξιοποιούνται, από ένα σημείο και πέρα, με τη μορφή τυπωμένων φυλλαδίων.⁷² Αξίζει να εξετάσει λοιπόν κανείς μήπως πρέπει να εντάξουμε στο πλαίσιο της γενικότερης ιστορικής ιδιομορφίας του Καραγκιόζη και την εξελικτική πορεία του δραματολογίου του, από μία σχετική ρευστότητα προς κάποια αυστηρότερη τυποποίηση.

72. Όλοι οι παραπάνω όροι ισχύουν, όπως έχουμε πει, και για τό ρεμπέτικο τραγούδι, του οποίου η εξέλιξη αποτελεί έκφανση της ίδιας ιστορικής συγκυρίας σε παραπλήσιο τομέα καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Ίσως δεν θά ήταν άσκοπο όμως να μνημονεύσει κανείς εδώ και τό συγγενικό φαινόμενο της αμερικάνικης τζάζ, που πέρα από τις αυτόνομες διαφορές, αποτελεί έκφανση μιας παραπλήσιας ιστορικής συγκυρίας: αποτελεί δηλαδή δημιούργημα ενός πολιτισμού του προφορικού λόγου (συγκεκριμένα της αφρικανικής παράδοσης των νέγων δούλων) στο περιθώριο άρχικά και στους κόλπους αργότερα μιας κοινωνίας οργανωμένης σύμφωνα με τις αρχές του πολιτισμού του γραπτού λόγου.

73. Κάποια στοιχεία της φόρμουλας αυτής μπορεί κανείς να ανακαλύψει, σε ύποτυπώδη σπερματική μορφή, σε ελάχιστες κωμωδίες του όθωμανικού μερντέ, όπως π.χ. στα έργα Yazıcı, Salıncak, Karagözün Pehlivanlığı κ.λπ. Άλλα

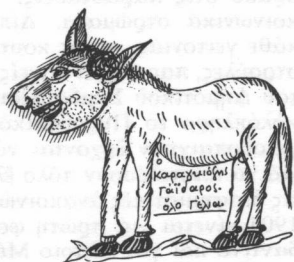
Όταν ό σημερινός Έλληνας σκέπτεται τό δραματολόγιο του Θεάτρου Σκιών, στο νου του έρχονται κυρίως οι «έπαγγελματικές» κωμωδίες, τά έργα που στηρίζονται σε μία πασιγνώστη δραματολογική φόρμουλα: Κάποιος εκπρόσωπος της έξουσίας ή απλώς της ήγετικής κοινωνικής τάξης ζητά από τό Χατζηγάτη να του βρει ένα άτομο ειδικευμένο σε ένα συγκεκριμένο έπάγγελμα· ό Καραγκιόζης προθυμοποιείται να αναλάβει τό ρόλο, προκειμένου να κορέσει τήν πειστική πείνα του· ύστερα όμως από μία σειρά κωμικών έπεισοδίων, που αποδείχνουν τήν άγνοια και άναρμοδιότητά του, ξυλοφορτώνεται και επιστρέφει άπρακτος στην έτοιμόρροπη καλύβα και στην πείνα του.⁷³ Τά στοιχεία που έχουμε συγκεντρώσει μέχρι αυτή τή στιγμή μας βάζουν στον πειρασμό να υποθέσουμε ότι οι κωμωδίες του τύπου αυτού άπουσιάζουν σάν είδος από τόν μερντέ του 1890 και ότι δημιουργήθηκαν σε ένα περισσότερο προχωρημένο στάδιο. Άν ή υπόθεσή μας είναι σωστή, θά πρέπει να δεχτούμε ότι ό Πασάς και ό Δεσβέναγας καθιερώθηκαν σάν φορείς καταπιεστικής έξουσίας πρώτα σε έργα με πατριωτικό περιεχόμενο, σάν τόν *Κασιαντώνη*, τόν *Καπετάν Γκρή*, τό *Χριστιανομάχο*, τόν *Άθανάσιο Διάκο* κ.λπ., έργα που ήταν φυσικό να βρίσκουν μεγάλη ανταπόκριση στα χρόνια πριν και μετά τόν έλληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Και ότι, σε δεύτερη φάση, πέρασαν στις «έπαγγελματικές» κωμωδίες για να εκπροσωπήσουν τήν έξουσία γενικότερα και για να εκφράσουν όχι έθνικιστικό αλλά ταξικό προβληματισμό. Φαίνεται πως ή φόρμουλα αναδύθηκε, ύστερα από μία περίοδο σχετικά ελεύθερου αυτοσχεδιασμού, σάν κωδικοποίηση της συλλογικής εμπειρίας των περιθωριακών λαϊκών στρωμάτων του τόπου, σάν έκφραση της ανασφάλειας και άλλωτρώσης του μη εξευρωπαϊσμένου προλετάριου, μέσα σε μία κοινωνία οργανωμένη σύμφωνα με αρχές που ό ίδιος δεν κατανοεί και κανόνες που δεν κατέχει. Μέσα σε μία κοινωνία της οποίας ούτε καν τήν επίσημη γλώσσα δεν είναι σε θέση να χειριστεί.⁷⁴

Πώς να αντιμετώπισει κανείς τήν τυποποίηση που έφερε στο ρεπερτόριο ό σταδιακός σχηματισμός μιας παρόμοιας φόρμουλας; Σάν μία θριαμβευτική κατάληξη των συλλογικών αναζητήσεων της συντηρητικής των καραγκιοζοπαιχτών, σάν τή φυσική τελείωση μιας συμβατικής προφορικής λαϊκής τέχνης που αποβλέπει στην επιγραμματικότερη έκφραση των εμπειριών του κοινού της; Ή μήπως σάν μία αποξήρανση των δημιουργικών χυμών του κινήματος, μίαν ώριμηση που προδικάζει τό μελλοντικό στείρο μηρυκα-

στην παραπάνω ολοκληρωμένη μορφή της συναντιέται μόνο στον ελληνικό όπον τό ταξικό χάσμα ανάμεσα στην Καλύβα και στο Σεράι, ανάμεσα στον ξυπόλοτο προλετάριο και στον λαμπροφορεμένο άρχοντα, έχει πάρει έντελώς αποφασιστική σημασία. Μία πρώτη άπόπειρα για δομική ανάλυση των ταξικών σχέσεων στα έργα του Καραγκιόζη έγινε από τό Νικόλα Φαράκλα στο άρθρο του «Σκέψεις για τό σύστημα των τύπων του ελληνικού Καραγκιόζη», *Δίω*, Ιούλ. 1973, σσ. 70-9. Η μοναδική όμως μέχρι σήμερα διερεύνηση του φορμουλαϊκού χαρακτήρα των έργων του μερντέ επιχειρήθηκε από τό Γρηγόρη Μ. Σηφάκη στο πρωτοποριακό άρθρο του «Η παραδοσιακή δραματολογία του Καραγκιόζη», *Πολίτης*, Σεπτ. 1976.

74. Για μία κάπως εκτενέστερη ανάπτυξη του θέματος, βλ. τήν εισαγωγή του Θ. Χατζηπανταζή στο *Λεύκωμα Ό κόσμος του Καραγκιόζη*, Α', σσ. 24-5.

σμό προκατασκευασμένων σχημάτων;... "Όπως και νά έχει τό πράγμα, από καθαρά ιστορική άποψη τό αξιόλογο φαινόμενο στην περίπτωση τής δραματολογικής φόρμουλας τών «επαγγελματικών» κωμωδιών είναι ότι, μέ τήν έκδοση τών έργων τού Καραγκιόζη σέ φυλλάδια, ήρθε άπρόοπτα νά ύπηρετήσει τίς ανάγκες τής άστικής άγοράς. "Όπως είναι γνωστό, ή καλλιτεχνική τυποποίηση άποτελεί μιά διαδικασία πού άποκτά διαφορετικό νόημα μέσα σέ κάθε διαφορετικό πολιτιστικό πλαίσιο πού κάνει τήν εμφάνισή της. "Η τυποποίηση τής λαϊκής τέχνης π.χ. δικαιώνεται από τό συλλογικό χαρακτήρα τής τελευταίας και, θά μπορούσε νά πεί κανείς, άποτελεί μέρος τής ίδιας τής ούσίας της. "Από τήν άλλη μεριά, ή τυποποίηση τής εύτελους «έμπορικής» τέχνης τής σύγχρονης άστικής κοινωνίας άποδέλεει άπλώς στή μείωση τών έξόδων και στην ποσοτική αύξηση τής παραγωγής, σέ στόχους δηλαδή καθαρά οικονομικούς και έξωκαλλιτεχνικούς. "Η βιομηχανία φυλλαδιών λοιπόν μέ «επαγγελματικές» κωμωδίες, πού άνθισε στά μέσα τού 20ού αιώνα, μιά βιομηχανία πού ξέφυγε από τόν έλεγχο τών καραγκιοζοπαϊχτών και πέρασε στά χέρια κερδοσκόπων τής άστικής άγοράς πρόθυμων νά χρησιμοποιήσουν τή φόρμουλα γιά τήν άπλή άκόπιαστη αύξηση τής παραγωγής τους, μετουσίωσε τήν τυποποίηση τής λαϊκής τέχνης τού Καραγκιόζη σέ βιομηχανική τυποποίηση και θά άξιζε νά μελετηθεί σάν ένα από τά χαρακτηριστικότερα ίσως συμπώματα τής ιστορικής ιδιομορφίας τής νεοελληνικής πολιτιστικής πορείας στό σύνολό της.⁷⁵



Στά τελευταία χρόνια τού 19ου αιώνα, πάντως, οι εξέλιξεις αυτές δέν ήταν ακόμη κατά κανένα τρόπο προβλέψιμες. Τό παραδοσιακό ρεπερτόριο βρισκόταν στά πρώτα στάδια τού σχηματισμού του και ή συμβολή πρωτοπόρων σάν τό Ρούλια και τό Μίμαρο, στή διαμόρφωση καθενός από τά έργα τής παράδοσης, θά πρέπει νά άπαιτούσε άξιόλογη καλλιτεχνική δη-

75. Τή βιομηχανική τυποποίηση δέν μπόρεσαν νά άποφύγουν, από ένα σημείο και πέρα, οι δύο τέχνες πού αναφέραμε παραπάνω, τό ρεμπέτικο τραγούδι και ή τζάζ, όταν άξιοποιήθηκαν από τίς δισκογραφικές εταιρείες τής άστικής κοινωνίας πού τίς περιέβαλε.

76. «Ο Καραγκιόζης τού Σταδίου», *Έμπρός*, 26 Σεπτ. 1898. Τρεις είναι οι λόγοι πού μās οδηγούν στην ύπόθεση ότι βρισκόμαστε μπροστά σέ περιγραφή παράστασης τού Ρούλια. "Η πλατεία τού Σταδίου ύπηρεξε φημισμένο στέκι τού "Ακαρνάνα καραγκιοζοπαϊχτή στά χρόνια αυτά και συνδέθηκε στενά μέ τό όνομά του, παρά τό γεγονός ότι κατά περιόδους έπικρατούσε μικρές έξορμήσεις σέ άλλες συνοικίες τής "Αθήνας, γιά νά επιστρέψει όμως και πάλι τελικά στή

μιοφυγικότητα. "Ένα μακροσκελές άρθρο στην έφημερίδα *Έμπρός* τού 1898 περιγράφει μέ πλούσια λεπτομέρεια τήν παράσταση μιάς πρωτοβάθμιας μορφής τού έργου πού άργότερα καθιερώθηκε μέ τόν τίτλο *Ο καπετάν Γκρη*. Καί μās βοηθά νά παρακολουθήσουμε τήν άρχική φάση τού σχηματισμού τού ρεπερτόριου αυτού. "Ο καραγκιοζοπαϊχτής δέν κατονομάζεται από τόν άρθρογράφο, αλλά υπάρχουν στοιχεία πού μās πείθουν ότι πρόκειται γιά τό Γιάννη Ρούλια.⁷⁶ Στό στάδιο αυτό τό έργο όνομάζεται *Ο γάμος τού Χατζηαϊδάτη*, τίτλος πού όλοφάνερα άποτελεί παραλλαγή και άπόηχο τού παραδοσιακότερου *Γάμου τού Καραγκιόζη*, πού έμφανιζόταν, όπως είδαμε, στό δραματολόγιο τών Έλλήνων καλλιτεχνών από τό 1852. "Η πλοκή του συμπεριλαβαίνει τά γνωστά επεισόδια τής αναγκαστικής παντρειάς τού άπιστου Χατζηαϊδάτη μέ τήν άδελφή τού καπετάν Θανάση (άργότερα τό όνομα τού Γκρη θά καθιερωθεί ως Κώστας), αλλά δέν δίνει ιδιαίτερη έκταση στην παρέμβαση τού Πασά. "Απλώς, στή διάρκεια τού γαμήλιου γλεντιού, πού γίνεται στό κλέφτικο λημέρι τού Γκρη, έμφανίζονται ό Πασάς και ό Δερβέναγας, άποφρασιζόμενοι νά έξοντώσουν τόν κλέφτη, και συλλαμβάνονται από τόν Μπαρμπαγιώργο. "Υστερα από τή σύλληψη, τό γλέντι συνεχίζεται μέ άυτοτελή κωμικά επεισόδια σχετικά μέ τή βουλιμία τού Καραγκιόζη και διάφορες συγκρούσεις του μέ τόν Μπαρμπαγιώργο. Καί κλείνει μέ κωμικούς χορούς. "Ένα μόλις χρόνο άργότερα, τό έργο έχει άποκτήσει στό δραματολόγιο τού Ρούλια τόν τελικό του τίτλο, *Ο καπετάν Γκρη*, και έχει άναπτυχτεί σέ παράσταση δύο βραδιών.⁷⁷ Τό νεοσχηματισμένο δεύτερο μέρος συμπεριλαβαίνει προφανώς τίς περιπέτειες τών φίλων τού Γκρη στά χέρια τού Πασά, αλλά, αντί γιά τή γνωστή

βάση του. "Ο άρθρογράφος ξεχωρίζει τόν καραγκιοζοπαϊχτή από τούς υπόλοιπους σύγχρονους συναδέλφους του, χαρακτηρίζοντάς τον «περίφημον» και «από τούς σπανιότερους», επαινούς πού μόνο ό Ρούλιας μπορούσε νά άποσπάσει αυτή τήν έποχή στην "Αθήνα. Τέλος ό κυρίαρχος ρόλος τού Μπαρμπαγιώργου στή δράση και τό γεγονός ότι αυτός καληνυχίζει μέ λογύδριό του τό κοινό στό τέλος τής παράστασης, μās παρακινούν νά ύποθέσουμε ότι παρακολουθήσαμε τήν καλλιτεχνική δραστηριότητα τού ανθρώπου πού είχε ως πρωταγωνιστή τών έργων του τό Ρομμελιώτη ήρωα και είχε δώσει στό θέατρό του τήν έπωνυμία «Ο Μπαρμπαγιώργος». Κανείς από τούς παραπάνω λόγους δέν άποτελεί μόνος του στοιχείο άποφασιστικό. "Ο συνδυασμός τών τριών όμως κάνει τήν ύπόθεσή μας σχεδόν άναπόφευκτη.

77. *Έμπρός*, 13 Ιούν. 1899: « Η συνέχεια τού καπετάν Γκρη και ή καρατόμησις τού Μπαρμπαγιώργου». "Ενδέχεται πάντως ή εντύπωσή μας, ότι στά 1898 τό έργο όλοκληρωόταν σέ μιά μόνο βραδιά, νά όφείλεται σέ άγνοια τού άρθρογράφου πού δέν κατάφερε νά άντιληφθεί ότι τήν έπομένη μέρα θά παιζόταν ή συνέχεια του. Τό γεγονός όμως ότι ό άρθρογράφος αναφέρει κατ' επανάληψη ως τίτλο τού έργου *Ο γάμος τού Χατζηαϊδάτη*, σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός ότι μεταφέρει άτόφιο στό τέλος τόν άποχαιρετισμό τού Μπαρμπαγιώργου πρós τό κοινό, χωρίς νά μνημονεύσει σχετική άγγελία τής συνέχισης τού έργου κατά τήν έπόμενη βραδιά, μās οδηγεί στό συμπέρασμα ότι βρισκόμαστε ακόμη μπροστά σέ μιά σύντομη πρωτοβάθμια μορφή τού *Καπετάν Γκρη*.

78. Πρβλ. άγγελία έργου τού Ρούλια *Τό άραχιασμένον σήλαιο και ή άποκεφάλισις τού Μπαρμπαγιώργου*, *Έμπρός*, 13 Ιουλ. 1899. Τό έφέ ενδέχεται νά έγκαινιασθηκε στή σκηνή τού Φασουλή, καθώς στό ρεπερτόριο τού Κοινοτήτ η ύπήρχε από τό 1895 τουλάχιστον έργο μέ τίτλο *Η λαιμητόμος*. Βλ. *Άστν*, 18 Ιουλ. *Άκρόπολις*, 27 Σεπτ., και *Έστία*, 27 Σεπτ. και 25 Οκτ. 1895.

καρατόμηση του Διονύσιου, προσφέρει караτόμηση του Μπαρμπαγιώργου. Η σκηνή, κατά πάσα πιθανότητα, επινοήθηκε για τό θεαματικό τεχνικό επίτευγμα του άποχωρισμού του κεφαλιού του έκτελούμενου από τό σώμα του. Καί, για ένα διάστημα, φαίνεται ότι ένσωματωνόταν, σάν δημοφιλές έφέ, σέ πολλά διαφορετικά έργα.⁷⁸ Για νά βρει τελικά τήν πάγια παραδοσιακή μορφή της, ως караτόμηση του Διονύσιου, στό δεύτερο μέρος του ήρωικού δράματος *Ο καπετάν Γκρής*.

Η περιγραφή της παράστασης του *Γάμου του Χατζηαιδάτη* μās δίνει και άλλες πολλές πληροφορίες σχετικές με τό στάδιο στό οποίο βρισκόταν ή εξέλιξη της παράδοσης κατά τό έτος 1898. Μαθαίνουμε ότι, πέρα από τούς Καραγκιόζη, Χατζηαδάτη,⁷⁹ Διονύσιο, Μπαρμπαγιώργο, Δερβέναγα και Πασιά, στό θίασο ύπήρχαν σάν σταθεροί τύποι ακόμη ο Έβραϊός και δύο Καραγκιοζόπουλα, ένα άγόρι κι ένα κορίτσι. Η προφορική παράδοση ισχυρίζεται ότι τό Κολλητήρι επινοήθηκε από τό Μίμαρο, ενώ τά ύπόλοιπα άδέρφια του άποτελούν όψιμες δημιουργίες του Μανωλόπουλου και άλλων Καραγκιοζοπαϊχτών.⁸⁰ Πουθενά, μέχρι τώρα, δέν ύπήρχε ή ύποψία ότι θηλυκό παιδί του Καραγκιόζη είχε έμφανιστεί στόν μπερντέ, πρίν από τό σύγχρονό μας Καραγκιοζοπαϊχτή Παναγιώτη Μιχόπουλο.⁸¹ Φαίνεται πώς ή πρωτοδουλία του Ρούλια δέ βρήκε ανταπόκριση, παρά τόν ένθουσιασμό που εκφράζει σάν θεατής ο άρθρογράφος της εφημερίδας *Έμπρός*, και οί μαθητές του κατάργησαν σιωπηρά τό πρόσωπο αυτό. Ο άρθρογράφος δέ φαίνεται νά γνωρίζει τό όνομα «Κολλητήρι», αλλά ή μαρτυρία του δέν μπορεί νά θεωρηθεί άποφασιστική για τή χρονολόγηση της πρώτης εμφάνισης αυτού του όνόματος. Άποφασιστικότερη είναι ή μαρτυρία του για τήν εξέλιξη και διαμόρφωση κάποιων σταθερών σκημών τών παραστάσεων του Θεάτρου Σκιών. Τό έργο τελειώνει με μιά σειρά χορών που φαίνεται ότι σύντομα παγιωτήθηκαν, για νά μεταφερθούν, σέ ένα κατοπινό στάδιο, από τό φινάλε σέ άλλα σημεία της παράστασης και τελικά στόν πρόλογο. Στό φινάλε του *Γάμου του Χατζηαιδάτη*, ο Καραγκιόζης χορεύει με τό Χατζηαδάτη πόλκα και καντριλιες, δίνοντας τά γνωστά παραποιημένα παραγγέλματα («Κουτελιέ! Κουτελιές!» κ.λπ). Τούς διαδέχεται ο Μπαρμπαγιώργος,

πού χορεύει μόνος τόν καθιερωμένο του τσάμικο. Άκολουθεί χορός τών παιδιών του Καραγκιόζη, που πιθηκίζουν κατά κωμικό τρόπο τούς μεγάλους. Καί άμέσως μετά έρχεται ή καθιερωμένη σύγκρουση του Μπαρμπαγιώργου με τά μικρά, χωρίς όμως ή σκηνή νά έχει έξελιχθεί ακόμη στή μορφή της εκείνη που συμπεριλαβαίνει τούς περιπλοκούς έξευτελισμούς του Ρουμेलιώτη από τά άτακτα παιδιά του άνιψιού του. Στή σκηνή τών διαδοχικών χορών παίρνει μέρος και ο Δερβέναγας, αλλά δέν είναι ξεκάθαρο άν διακόπτει τό χορό του Μπαρμπαγιώργου κι άν προκαλεί άναμέτρηση τών δυό τους με καταστροφικά για τόν ίδιο άποτελέσματα, όπως γίνεται στά κατοπινά χρόνια. Μετά τήν άποπομή τών παιδιών του Καραγκιόζη, ο Μπαρμπαγιώργος γυρίζει στό κοινό και του άπευθύνει ένα έπίσημο καληνύχτισμα για νά κλείσει τή βραδιά. Βλέπουμε, με άλλα λόγια, ότι σέ γενικές γραμμές έχει ήδη τυποποιηθεί ένα τμήμα της παράστασης που, με τό γενικευμένο του χαρακτήρα, μπορεί νά χρησιμοποιηθεί προαιρετικά σάν έναρξη ή σάν κατάληξη του έργου.⁸²

Με τήν εισβολή του νέου αιώνα, ο Καραγκιόζης έχει πλέον κατακτήσει ολοκληρωτικά τήν έλληνική πρωτεύουσα. Στά 1901 ή *Έστία* ύπολογίζει ότι, από τίς τριάντα άδειες για λειτουργία «θεατρίδιων» που ζητήθηκαν τή χρονιά εκείνη από τήν άστυνομία, οί περισσότερες είναι για μπερντέ Καραγκιόζη.⁸³ «Θά έχωμεν έφέτος και από ένα Καραγκιόζη σέ κάθε γωνία δρόμου», προβλέπουν οί συντάκτες της στά 1902.⁸⁴ Καί στά 1903 τό *Έμπρός* αναγγέλλει ότι «φέτος θά έχωμεν διπλάσια από τά περυσινά θεατρίδια»⁸⁵. Τό κοινό, που συρρέει κατά χιλιάδες κάθε βράδυ στίς παραστάσεις,⁸⁶ προέρχεται από όλα τά κοινωνικά στρώματα. Δίπλα στίς οικογένειες της κάθε γειτονιάς, στούς κουτσαβάκηδες και στίς μονιτρούλες, παρατηρεί κανείς τόν Μερκούρη με τά μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, λόγιους, κοσμικούς και «όλόκληρο τό Πυροβολικό»!⁸⁷ Νέα όνόματα Καραγκιοζοπαϊχτών έρχονται νά προστεθούν στά παλιά, για νά άποτελέσουν πόλο έλξης του κοινού μέσα από τίς διαφημιστικές ανακοινώσεις τών εφημερίδων. Στά 1901 γίνεται για πρώτη φορά λόγος για τόν Δ. Λεβαντίνο και για κάποιον Μένιο, που δέν άποκλείεται νά είναι ο πάρα πολύ σημαντικός Μέμος Χριστοδούλου.⁸⁸ Στά 1902 γίνεται για πρώτη φορά λόγος για τό

79. Για κάποιον άνεξιχνίαστο λόγο, ο άρθρογράφος όνομάζει συστηματικά τόν Χατζηαδάτη Χατζηαιδάτη. Άν δέν πρόκειται για μεταφορά στό άρθρο κωμικής παραποίησης του όνόματος επινοημένης από τόν ίδιο τόν Καραγκιόζη, θά πρέπει νά ύποθέσουμε ότι πρόκειται για λάθος του άρθρογράφου. Ένα λάθος που πιθανώς φανερώνει τήν έλλειψη έξοικείωσης πολλών άστών με τούς ήρωες του μπερντέ, στό στάδιο αυτό.

80. Καίμης, 1935, σ. 17 και 1937, σ. 19. Μπίρης, 1952, σ. 122. Σπαθάρης, 1960, σ. 163 και 180. Κολονάρος, σ. 84.

81. Ο Μιχόπουλος είχε δώσει στόν Καραγκιόζη κόρη με τό όνομα Ποτούλα, ύποκοριστικό του Παναγιώτα, κατά δική του προφορική πληροφορία. Βλ. εμφάνσεις του τύπου και σέ έργα όπως *Ο Μεγαλέξαντρος και τό καταραμένο φίδι*, *Τό καφεενδάκι του Καραγκιόζη* και τό *Στοιχειωμένο δένδρο* του ίδιου Καραγκιοζοπαϊχτή, στήν έκδοση *Πέντε κωμώδιες και δύο ήρωικά*, Άθήνα 1972.

82. Για περιγραφή του τυποποιημένου προλόγου, βλ. Καίμης, 1937, σ. 25-6, Μπίρης, 1952, σ. 1435, Σπαθάρης, 1960, σ. 184-5. Με τό ζήτημα της εξέλιξης του προλόγου

άσχολείται και ή Linda Suny Myrsiades στό άνισο άρθρο της «Oral Composition and the Karaghiozis Performance,» *Theatre Research International*, V 1980, 2, σ. 107-21.

83. *Έστία*, 4 Ιούν. 1901.

84. *Έστία*, 26 Άπριλίου 1902.

85. *Έμπρός*, 8 Μάη 1903.

86. «Υπελογίσθη ότι 10.000 άτομα θεατρίζονται κάθε βράδυ. Οί περισσότεροι πηγαίνουν εις τόν Καραγκιόζη. Υπάρχουν δέ 12 Καραγκιόζηδες εις τās συνοικίας». «Με λίγα λόγια», *Έστία*, 6 Ιουνίου 1902.

87. *Έστία*, 5 και 16 Ιούν., 8 και 11 Ιουλ. 1901.

88. Βλ. *Έμπρός*, 24 Μάη, 7 και 23 Ιούν. 1901. Οί εφημερίδες πολύ εύκολα μπορούσαν νά παραποιήσουν τά όνόματα όρισμένων Καραγκιοζοπαϊχτών - κυρίως τών καινούριοφενένων και σχετικά άγνωστων στήν Άθήνα- από μιά λανθασμένη έντύπωση δυσανάγνωστων δημοσιογραφικών χειρογράφων ή από άπλή άπροσεξία τών ίδιων τών δημοσιογράφων στό πρώτο άκουσμα μη οικείων όνομάτων. Έτσι π.χ. στίς εφημερίδες αναγράφεται «Γριμίνας», ενώ άλλες πηγές μās παραδίδουν τό όνομα «Γρέμενας» και «Γρέμιννας». Αναγράφεται «Κουβούσης», αντί για τό «Κουδά-

Γιάννη Μώρο, πού σημειώνει μεγάλη επιτυχία με τις παραστάσεις του στη Δεξαμενή, καθώς και για τον άγνωστο μας από άλλες πηγές Α. Μέλη.⁸⁹ Στά 1903 πρωτοεμφανίζεται τό όνομα του Θανάση Δεδούσαρου και γίνεται λόγος για τά αξιοπρόσεχτα ζωγραφικά του σχέδια.⁹⁰ Αληθινό όμως μέτρο της διάδοσης του Θεάτρου Σκιών αποτελεί, πέρα από τή δράση επώνυμων καλλιτεχνών του, ή ανάπτυξη ενός ερασιτεχνικού κινήματος, κυρίως ανάμεσα στον παιδόκοσμο των αθηναϊκών συνοικιών. Τά δημοσιεύματα των έφημερίδων επαληθεύουν τήν εικόνα πού δίνει ο Σωτήρης Σπαθάρης στό απόμνημονεύματά του πάνω στό θέμα αυτό.⁹¹ «Είς τούς έπισήμους καραγκιόζηδες προσετέθησαν, ως αν ήσαν όλίγοι, και οι οικογενειακοί τοιοῦτοι», γράφει ή *Έστία* στις 7 του Αύγουστου του 1901. «Παιδάκια δύο ή τριών οικογενειών στήνον μίαν σκηνήν, κατασκευάζουν τούς ήρωας των δραμάτων και εις μίαν ταράσαν στήνον τό θεατρών των. Θεαταί ως επί τό πολύ είναι οι γείτονες θαυμάζοντες τήν ευφυϊαν των Τοτών». Η Αθήνα ξενυχτά μέχρι τις δύο τό πρωί και μετά από τις παραστάσεις ρίχνεται στό χορό και στό τραγούδι, φέροντας ακόμη μιά φορά σέ δύσκολη θέση τά όργανα του νόμου.⁹²

Μέ τήν έναρξη του νέου αιώνα, ανατέλλει και μιά νέα εποχή για τό έπίσημο αστικό θέατρο του τόπου. Στή δεκαετία του 1890 είχε σημειωθεί ή πρώτη, έξαιρετικά βραχύβια, περίοδος ακμής του. Η εισβολή του Καραγκιόζη στην Αθήνα, δηλαδή, είχε συμπέσει με τις λαμπρές μέρες του Κωμειδύλλιου (1889-96) και με τό μεσουράνημα δημοφιλών ειδώλων της σκηνής, σάν τήν Εύαγγελία Παρασκευοπούλου, τήν Αικατερίνη Βερώνη, τόν Εύάγγελο Παντόπουλο. Στή διάρκεια του πολέμου του '97, τά θέατρα έκλεισαν και, όταν ξανάνοιξαν, μετά τήν ήττα και τήν ανακοχή, μιά πολύ ένδεικτική μετατόπιση όρισμένων μαζών του κοινού παρατηρήθηκε στόν κόσμο των αθηναϊκών δημόσιων θεαμάτων. Τό Κωμειδύλλιο, πού για πρώτη φορά είχε κατορθώσει να ενώσει στις θεατρικές αίθουσες όλες σχεδόν τις κοινωνικές τάξεις, από τή μεγαλοαστική μέχρι τή μικροαστική και τμήματα της λαϊκής ακόμη, αποδείχθηκε ένα κίνημα περιστασιακό, μέ στόχος θολούς και μέ ασυμβίβαστες μεταξύ τους τάσεις πού δέν του εξασφάλιζαν δυνατότητες παραέρα ανάπτυξης και επιβίωσης. Τά πιο έξελιγμένα τμήματα του αστικού κοινού τό εγκατέλειψαν για τό ευρωπαϊκό βουλεβάρτο και τις ντόπιες απομιμήσεις του, πού έμοιαζαν να καθρεφτίζουν ικανοποιητικότερα τά ευρωπαϊκά ιδεώδη τους. Όσοι τό είχαν υποστηρίξει, με τήν έλπίδα πώς θα γίνει ένας άψευδής καθρέφτης της εγχώριας πραγματικότητας, στράφηκαν τώρα στόν Καραγκιόζη, όπου μπορούσαν να δροῦν όχι μόνο μιά πολύ αυθεντικότερη απόδοση των τοπικών γλωσσικών ιδιωμάτων και των επαρχιακών τύπων, αλλά και μιά έντελώς άπλαστογράφητη εικόνα της λαϊκής ζωής στό σύνολό της, μιά εικόνα πού δέν άποαιπούσε τις βασικές ταξικές αντιθέσεις κάτω από τή γραφική επιφάνεια των τοπικών ένδυμασιών και των λαϊκών ήθών. Στά 1901, με πρωτοβουλία των ανακτόρων και όρισμένων κύκλων λογίων, γίνεται ή πρώτη συστηματική προσπάθεια να ξεπεραστεί τό άδιέξοδο στη θεατρική ζωή του τόπου, να ένταφιαστεί τό όπισθοδρομικό θέατρο του 19ου αιώνα και να άνοίξει μιά νέα σελίδα στην ελληνική

σκηνή. Η ταυτόχρονη ίδρυση τή χρονιά αυτή του Βασιλικού Θεάτρου και της Νέας Σκηνής του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου άποτελεί χιμαίρική έξόρμηση να οργανωθεί ή καλλιτεχνική κίνηση του τόπου σε ευρωπαϊκές βάσεις, να μεταφυτευτούν στό ελληνικό έδαφος τά ιδανικά του νατουραλισμού, του συμβολισμού και του βουλεβάρτου. Η προσπάθεια απέτυχε, γιατί δέν στηριζόταν στην εγχώρια κοινωνική και πολιτιστική πραγματικότητα, γιατί δέν άντλούσε χυμούς από τή ζωή της χώρας. Η Νέα Σκηνή έκλεισε στά 1905, ενώ τό Βασιλικό Θέατρο κατόρθωσε να επιβιώσει με δυσκολία μέχρι τό 1908. Οι ήθοιοι τους κληρονομούνται από τήν Έλιθεώρηση, της οποίας ή δημιουργική περίοδος κράτησε δεκαπέντε περίπου χρόνια, μέχρι τή Μικρασιατική καταστροφή. Όπως έγινε με τήν ήττα του '97, ή Μικρασιατική καταστροφή θα δώσει νέα ώθηση στόν Καραγκιόζη, πού, σέ αντίθεση με τά βραχύβια κινήματα της άστικής σκηνής, θα εξασφαλίσει μιά συνεχή παρουσία μισού αιώνα και θα διατηρήσει τήν άφοσίωση ενός μαζικού κοινού. «Τό μόνον θέατρον εις τό όποϊον συχναζει τό ελληνικόν κοινόν είναι ο Καραγκιόζης», γράφει από τό 1901 ή έφημερίδα *Σκρίτ*.⁹³ Καί τόν επόμενο χρόνο τό *Έμπρός* επιβεβαιώνει τή διαπίστωση αυτή: «Ουδέποτε θέατρον μέγα ώμίλησε τόσο πολύ εις τήν ψυχήν του Λαού, ο όποιος δέν είναι ή μέγας παΐς, όσο τό θεατρίδιον του Καραγκιόζη».⁹⁴

τος» ή «Κουβάτζος» της προφορικής παράδοσης. Ο Μίμαρος αναγράφεται από τυπογραφικό λάθος «Λήμαρος» στην *Ακρόπολι*, 17 Ιουλίου 1895. Ένδέχεται λοιπόν και τό όνομα Μέμιος να έχει μεταφερθεί, κατά λάθος, ως Μένιος. Τά στοιχεία πού μας κάνουν να διατυλώσουμε αυτή τήν υπόθεση, πέρα από τό γεγονός ότι καραγκιοζοπαίχτης με τό όνομα Μένιος παραμένει έντελώς άγνωστος στην προφορική παράδοση, είναι τά ακόλουθα. Κατά τήν άφιξη του στην Αθήνα, ο Μένιος δίνει παραστάσεις στο θέατρο «Μπαρμπαγιώργος» του Ρούλια και διαφημίζεται από τις έφημερίδες ως «έξ Ιωαννίνων άφικόμενος». Οι πληροφορίες πού μας δίνει για τό Μέμο Χριστοδούλου ο Μπίρης, 1952, σσ. 1490-1, είναι ότι «εγκαταστάθηκε στην Αθήνα κι εργάστηκε μαζί με τό Γιάννη Ρούλια» κι ότι ανάμεσα στα επαρχιακά κέντρα όπου δούλεψε κατά μέγала διαστήματα συγκαταλέγονται και τά Γιάννενα.

89. Βλ. *Έμπρός*, 26 και 27 Απρίλ. 30 Μάη, *Έστία*, 27 Απρίλ. 1902. Επίσης *Σκρίτ* 22 Ιούλ. 1902. Οι πιθανότητες να άφορούν οι σχετικές με τόν άγνωστο Α. Μέλη πληροφορίες στην πραγματικότητα τόν Αντώνη Μόλλα βασίζονται στο γεγονός ότι τό πρώτο γράμμα του βαφτιστικού όνόματος του καθώς και όλα τά σύμφωνα του επιθέτου του είναι όμοια με του Μόλλα. Ο Μπίρης, 1952, σ. 1491, λέει ότι ο Μόλλας άρχισε τήν καριέρα του στά 1903, χρονολογία πού άπέχει λίγους μόνο μήνες από τήν πρώτη εμφάνιση του Μέλη στις έφημερίδες.

90. «Πεννιές», *Έμπρός*, 19 Αύγ. 1903. «Επί της προχείρου σκηνής του εις τό πανί της οποίας ζωγραφίζεται ένας άμουστακος ίππότης σκοτώνω τό «θερίο» αναγινώσκεται: Όθωμανικόν θέατρον - Ό παριστάνων Αθ. Δεδούσαρος.» Φαίνεται ότι άργότερα ο Δεδούσαρος φρόντισε να εξαλείψει από τή σκηνή του τυχόν μειωτικούς για τήν τέχνη του συσχετισμούς, γιατί ο Καΐμης, 1935, σ. 28, ισχυρίζεται ότι ή έπιγραφή πού γνώρισε ο ίδιος ήταν διαφορετική: «Dedousaros: "Acteurs inanimés"».

91. Σσ. 27-32.

92. *Έστία*, 10 Ιούν. και 7 Αύγ. 1901.

93. *Σκρίτ*, 17 Αύγ. 1901

94. *Έμπρός*, 12 Ιούλ. 1902.

καί γράμματα γνωρίζω



Παύλου Β. Πετρίδη

Ξενική εξάρτηση**καί έθνική πολιτική 1910-1918**

Οί μεγάλες Δυνάμεις καί τό στέμμα ως κύριοι παράγοντες γιά τή διαμόρφωση καί τήν άσκηση τής κυβερνητικής πολιτικής, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 486.

Τά προβλήματα του βιβλίου ξεκινούν ήδη από τον υπότιτλο: οί Δυνάμεις καί τό στέμμα δέν είναι δυνατό νά νοηθούν ούτε αντιπαραθετικά ούτε συμπληρωματικά ως κύριοι παράγοντες τής κυβερνητικής πολιτικής. Τουτό ισχύει ιδιαίτερα γιά τήν πρώτη φάση (1910-1915), όπότε οί έπιλογές τής Ελλάδας χαρακτηρίζονται από μία πολυμορφία επιδρώντων παραγόντων - αναφέρω τό βαλκανικό σαν έναν από αυτούς, τούς εξωπολιτικούς. Άλλά καί μετά τό 1915, τό κύριο γνώρισμα καί ό καταλύτης είναι ή σύγκρουση στέμματος καί πρωθυπουργού. Ό τελευταίος δέν μπορεί νά παραμεριστεί μέ έναν αβασάνιστο χαρακτηρισμό του ως φερέφωνου τών δυτικών δυνάμεων. Η κατηγοριοποίηση του υπότιτλου γίνεται ακόμα πιό παραπλανητική όταν, στό πλαίσιο του Διχασμού, καί σαν μία από τίς σημαντικότερες άφορμές του αναφέρεται τό συνταγματικό.

Τά προβλήματα συνεχίζονται στην εισαγωγή: ενώ ό συγγραφέας βεβαιώνει ότι ή μέθοδος του είναι ιστορική καί ό σκοπός του δέν είναι νά αποφανθει «αν ό τρόπος μέ τόν όποιο άσκήθηκε αυτή ή πολιτική ήταν ό ένδεδειγμένος: αν ήταν έθνικά έπωφελής ή έπιζήμιος» (σ. 12), παρακάτω αναρωτιέται μπροστά στό δίλημμα του πολέμου: «ποιά ήταν λοιπόν ή έθνικά έπωφελέστερη πολιτική πού θα έπρεπε νά ακολουθήσουν οί πολιτικοί ήγέτες τής χώρας;» (σ. 21). Καί λίγο πιό πάνω: «Τό ζήτημα τής πολιτικής ευθύνης γιά τά όσα συνέβησαν μās προβληματίσε επίσης έντονα» (σ. 20). Μέ αυτόν τό μεθοδολογικό άφορισμό καί αυτή τή διάθεση αξιολόγησης, ό συγγρα-

φέας προχωράει νά άπαντήσει στό έρώτημα: πώς καί από ποιούς φορείς άσκήθηκε ή στηρίχθηκε ή πολιτική έξουσία τά χρόνια 1910-1918.

Ήδη από τό 1929 ό Βεντήρης είχε θέσει τό ζήτημα μέ αρκετή διορατικότητα: «Η έξήγησης του έθνικού διχασμού καί τών εκ τούτου καταστροφών διά τής άποκλειστικής καί μόνης αντιθέσεως Κωνσταντίνου-Βενιζέλου δέν άρκει. Η ιστορία είναι πολύ περισσότερο σύνθετος, έχει δε ανάγκην πολύ ευρύτερου πλαισίου από τόν ανταγωνισμόν δύο προσώπων». I Καί ούτε φυσικά έννοει ότι άρκει ή αναγωγή του Διχασμού στη σύγκρουση τών δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών. Δυστυχώς ό Π. Πετρίδης, ενώ προσπαθει νά έντάξει καί τούς άλλους παράγοντες στη σύνθεσή του, προσκρούει σέ έμπόδια μεθοδολογικά καί έρμηνευτικά καί καταφεύγει ξανά στό μύθο τής εξάρτησης, μύθο πού άφήνει πολλά έρωτήματα άναπάντητα. Άποδίδει μάλιστα τήν ευθύνη τής έπιλογής στον Βενιζέλο:

«Κατά τή γνώμη μας», σημειώνει συμπερασματικά ύστερα από 424 σελίδες λεπτομερειακής ανάλυσης τών έξωτερικών καί έσωτερικών περιπλοκών τής όκταετίας, «ό Βενιζέλος δέν είχε λόγους νά εξαρτήσει, ιδίως μετά τό 1913, τήν κυβερνητική του πολιτική από τή συνδρομή έξωκοινοβουλευτικών παραγόντων καί πολιτικών δυνάμεων, καθώς ήταν τό στέμμα καί οί «προστάτιδες» Δυνάμεις. Έχοντας μαζί του τή σημαντικότερη μερίδα του ελληνικού λαού, είχε όλη τή δύναμη νά συμβάλει στη μείωση τής πολιτικής ισχύος του θρόνου καί στην άμβλυση τής εξάρτησης τής χώρας από τίς έπιθυμίες τών ξένων Δυνάμεων». Οί λίγες αυτές λέξεις μαρτυρούν μία σειρά από παρεξηγήσεις: Πρώτα-πρώτα, ό θρόνος δέν ήταν ένας πεισματάρης συντηρητικός ιδεολόγος, αλλά μία εξαιρετικά άνώριμη καί εύπειστη προσωπικότητα, ύποκείμενη στην άμεση έπιρροή του οικογενειακού της περιβάλλοντος καί του στρατιωτικού έπιτελείου. Δεύτερο, οί «προστάτιδες» Δυνάμεις δέν ήταν μόνο, «ιδίως μετά τό 1913», παράγοντες καταπίεσης καί αντίδρασης, ήταν καί τό μοναδικό όπλο έξισορρόπησης άπέναντι σέ άλλες έπекτατικές δυνάμεις, όπως ή Ιταλία καί ή Τουρκία. Οί παράγοντες αυτοί ήταν έξωκοινοβουλευτικοί αλλά δέν ήταν αυτό πού τούς καθιστούσε άντικείμενα καταπολέμησης. Ούτε άλλωστε μπορούσαν νά έξορκιστούν διά μαγείας. Τό αποτέλεσμα τών εκλογών του 1920 μās έχει πείσει από τότε ότι, καί αν ακόμα τό 1913 ό Κωνσταντίνος (ό στρατηλάτης κ.λ.π) δέν διέθετε τή λαϊκή υποστήριξη, είχε τή δυνατότητα, καί τό πέτυχε, νά τήν κατακτήσει μέ κατάλληλους χειρισμούς.

Ένώ ό τίτλος καί οί πρώτες ένδείξεις μās προετοιμάζουν γιά μία ανάλυση τών κοινωνικών, αλλά πρώτιστα τών πολιτικών φορέων του Διχασμού, όσο προχωράμε στην άνάγνωση του βιβλίου πειθόμαστε ότι πρόκειται γιά μία ακόμα μελέτη τής διπλωματικής ιστορίας του Διχασμού καί μία άναδρομή στην προϊστορία του.

Υπάρχουν βέβαια νύξεις γιά τό ζήτημα τών πολιτικών φορέων πού στήριξαν τό Διχασμό καί καθοδήγησαν ή άνέστειλαν κάποια κυβερνητική πολιτική (π.χ. σ. 316 κ.έ.). Άλλά υπάρχουν καί βασικές παρανοήσεις καί παραλείψεις πού δέν δικαιολογούνται μόνο από τόν άληθινά τεράστιο όγκο του ύλικού πού ανέλαβε νά δαμάσει ό συγγραφέας καί του όποίου ή παράθεση θα έντυπωσίαζε καί τόν πιό χαλκέντερο έρευνητή. Ό συγγραφέας δίνει ένδείξεις ότι στην εκμετάλλευση πολλών καί άνισης ποιότητας πηγών έκανε άνεπαρκή αξιολόγηση καί πολλές φορές τυχαία έπιλογή. Έτσι π.χ., στις σ. 295-6 μιλάει γιά τή βουλγαρική έπιστράτευση του Σεπτ. 1915 στηρίζομενος σέ ξεπερασμένα έργα όπως τού Schramm von Thadden² ή του Cosmin³ (1962) καί όχι στό σχετικό σύγχρονο

1. Γεωργίου Βεντήρη, Η Ελλάδα του 1910-1920, τ. Α', σελ. 150.

2. E. Schramm von Thadden, *Griechenland und die Grossmächte 1913-1923*, Göttingen 1933.

3. S. Cosmin, *L'Entente et la Grèce pendant la Grande Guerre 1914-1917*, τ. 2, Paris 1926.

βιβλίο του Leon.⁴ Αντίθετα, τέσσερις σειρές πιο κάτω παραπέμπει στις σ. 207-269 του Leon «για τὸ ζήτημα τῆς μετάκλησης τῶν ἀγγλογαλλικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων στήν Ἑλλάδα, ἐνῶ οἱ σελίδες αὐτές (ἀποτελοῦν δύο ὀλόκληρα κεφάλαια) ἀναφέρονται σέ ὅλα τὰ διπλωματικά καί στρατιωτικά ζητήματα πού ἀντιμετώπισαν τόσο ἡ κυβέρνηση τοῦ Βενιζέλου (Αὐγουστος-Σεπτέμβριος), ὅσο καί τοῦ Ζαῖμη (Ὀκτώβριος 1915)· ἀνάμεσα στά ζητήματα αὐτά περιλαμβάνονται ὄχι μόνο ἡ ἀπόφαση τῶν ἀγγλογαλλικῶν στατευμάτων στή Θεσσαλονίκη ἀλλά καί ἡ βουλγαρική ἐπιστράτευση (σ. 218 κ.έ.).

Πολύ σοβαρότερα προβλήματα δημιουργεῖ ἡ ἐπιλογή τῶν αὐστριακῶν ἀρχέων ὡς βασικῆς πηγῆς τῆς ἐρευνᾶς του. Κανείς βέβαια δέν ἀμφισβητεῖ ὅτι τὸ ὕλικό τῶν αὐστριακῶν ἀρχείων εἶναι χρησιμότητα, ὅτι οἱ παρατηρήσεις τῶν διπλωματικῶν ἐκπροσώπων τῆς Αὐστρουγγαρίας ἦταν συχνά εὐστοχοτάτες καί ὅτι σέ ὀρισμένους τομείς τῶν διεθνῶν σχέσεων ἡ Αὐστρουγγαρία ἐπηρέασε καθοριστικά τίς ἐλληνικές ἀποφάσεις. Στόν διπλωματικό-στρατιωτικό τομέα ὅμως, ἡ θέση τῆς παρέμεινε ὡς τὸ τέλος δευτερεύουσα σέ σχέση μέ τίς ἄλλες δυνάμεις – Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία καί Ἰταλία. Μόνο σέ συσχέτισμό μέ τὰ ἀρχεῖα τῶν ἄλλων δυνάμεων, καί πάντα ἔχοντας στό νοῦ τῆ σχετικῆ βαρῦτητα κάθε μιᾶς ἀπό αὐτές στό συγκεκριμένο χώρο, μπορεῖ κανείς νά ἐκμεταλλεῖται σωστά τὸ πλούσιο ὕλικό τῶν αὐστριακῶν ἀρχείων. Στὴν ἀντίθετη περίπτωση, ὀδηγεῖται κανείς σέ ὑπερτονισμό τῆς ἀξίας τους καί σέ παραμόρφωση τῆς διεθνούς εἰκόνας, καί ἐπιδεικνύει ἀγνοία τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν. Ὁ συγγραφέας δέν ἀπέφυγε τὴν παγίδα αὐτή. Στὴ σ. 396 π.χ.: «Ταυτόχρονα σχεδόν [Ἰουν. 1917], ὁ Μούζουλην [αὐστριακὸς πρεσβευτὴς στή Βέρνη] ἀνέφερε στήν Ὑπηρεσία του, πὼς σύμφωνα μέ δημοσιεύματα τοῦ ἀγγλικοῦ τύπου, ὁ Ζοννάρ ἐκμυστηρεύτηκε στό Ζαῖμη, ὅτι μετὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου καί τὴ διευθέτηση τῶν σχέσεων μέ τούς συμμάχους, ὁ Κωνσταντῖνος θά μπορούσε νά ἐπανέλθει στό θρόνο του, ἐφόσον τὸ ἐπιθυμοῦσε ἡ πλειοψηφία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ». Ἡ πληροφορία αὐτὴ δέν μπορεῖ, ἀπὸ μόνῃ τῆς, νά στηρίξει ἕναν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ Γαλλία ὑποσχόταν μεταπολεμικὴ ἐπανάδο τοῦ Κωνσταντίνου μετὰ ἀπὸ ἐκλογές.

Ἐξάλλου ὁ συγγραφέας δίνει σφαλερὴ εἰκόνα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς στάσης τῶν μεγάλων δυνάμεων στό θέμα τῆς διάσπασης τῆς βαλκανικῆς συμμαχίας, ὅταν λέει ὅτι τὴ διατήρηση τῆς εὐνοοῦσε ἡ Entente τῆς ὁποίας τὰ συμφέροντα ἐξυπηρετοῦσε ἡ δημιουργία φιλοδυτικῶν ὀχυρῶν στή Μεσόγειο καί τὴν Ἀδριατική. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὴ Γαλλία καί τὴ Ρωσία. Ἡ Ἀγγλία ὅμως ἀπέφυγε τὴν ἐπέμβαση στίς ἐνδοβαλκανικές διενέξεις. Ἡ Αὐστρία πάλι ἐνθάρρυνε ἐνεργά τὴν ἀπομάκρυνση τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὴ συμμαχία μέ τὴ Σερβία. Ἀλλὰ ἡ εἰκόνα δέν εἶναι τόσο ἐκκάθαρη. Χαρακτηριστικὴ ἐνδειξη τῆς πολυπλοκότητας τῶν σχέσεων εἶναι ὅτι αὐστηρὲς συστάσεις πρὸς τὸν Φερδινάνδο τῆς Βουλγαρίας, τίς ὁποῖες ὁ συγγραφέας παρασιωπᾷ, ἀπήχθησαν μόνο ὁ Τσάρος καί ὁ Κάιζερ (23 καί 25 Μαΐου 1913). Ἡ βαλκανικὴ πολιτικὴ τῶν δυνάμεων διασποῦσε τὴ συνοχὴ τῶν συνασπισμῶν.

Ἀκόμα, ἡ πρωτεύουσα σημασία πού δίνει ὁ συγγραφέας στό αὐστριακὸ ὕλικό τὸν ὀδηγεῖ στόν πειρασμό νά τονίσει τὸ ρόλο τῆς Αὐστρουγγαρίας ὡς μεγάλης δυνάμεις στήν Ἑλλάδα, καί τῆς προστασίας πού προσέπαθησε νά ἐπιβάλλει. Ἔτσι, κάθε ἐκδήλωση διάθεσης γιὰ συνεννόηση ἀπὸ μέρους τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὴ Γερμανία ἀλλά καί πρὸς τὴν Αὐστρία τὴν ἐκλαμβάνει ὡς ἀλλαγὴ πολιτικῆς καί μάλιστα ὡς ὑποχώρηση τοῦ Βενιζέλου στίς ἰδιαίτερες ἐπιθυμίες τοῦ Κωνσταντίνου (σ. 189, 202, 214). Ἀντίθετα, ἀποτελοῦν ἀπόλυτα σκόπιμους ἐλιγμούς τοῦ Βενιζέλου σέ ἀναζήτηση ὑποστήριξης στά σχέδιά του γιὰ προσέγγιση μέ τὴν Τουρκία ἢ τὴν Ρουμανία μέσω Γερμανίας. Αὐτὸ πού ἔχουμε στήν πραγματικότητα δέν εἶναι ὑποχώρηση τοῦ Βενιζέλου στίς ἐπιθυμίες τοῦ βασιλιά, ἀλλὰ ἀντίθετα τὴν ἀναβολὴ μιᾶς ἐσωτερικῆς κρίσης (πού σοβοῦσε) πάνω στό ζήτημα τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιλογῶν

μέ τὴν, τακτικὴ ἔστω, προσωρινὴ ὑπαναχώρηση τοῦ Κων/νου.

Τὸ μειονέκτημα αὐτὸ θά μπορούσε νά ἀποφευχθεῖ σχετικὰ εὐκόλα, τουλάχιστον γιὰ τὴν περίοδο τοῦ Α΄ παγκόσμιου πολέμου, ἂν γινόταν συστηματικὴ καί προσεκτικὴ χρῆση τοῦ βιβλίου τοῦ Leon,⁴ στό ὁποῖο ἔχει γίνει ἐξαντλητικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ἀγγλικοῦ, τοῦ γερμανικοῦ καί τοῦ ἐλληνικοῦ ἀρχεῖακοῦ ὕλικου.

Καί βέβαια, ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1913, ἡ μελλοντικὴ τοποθέτηση τῆς Ἑλλάδας ἦταν ἀντικείμενο εὐρύτατων συζητήσεων καί ὅλοι οἱ διπλωματικοὶ τῆς ἀντιπρόσωποι ἔκαναν σχετικές παρατηρήσεις καί βολιδοσκοπήσεις, πού στό μέτρο πού ἦταν ἀνεπίσημες καί ὄχι δεσμευτικές ποτέ δέν θεωρήθηκαν, τότε, ὅτι «προσπαθοῦσαν νά περάσουν τὴ γραμμὴ τοῦ βασιλιάς». Βέβαια ἡ θέση τοῦ Κωνσταντίνου, ὅπως σωστά ἐπισημαίνει ὁ συγγραφέας, ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας του σαφῆς καί ἀμετάκλητη· βέβαια οἱ δηλώσεις του στό Βερολίνο τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1913 ἀποτελέσαν ὑπέρβαση ἐξουσιῶν. Ἀλλὰ δέν μπορούμε ἀκόμα νά μιλάμε γιὰ μεθόδευση τῆς γραμμῆς τοῦ βασιλιά μέσω τοῦ αὐλικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ περίπτωση τοῦ Γ. Στρέιτ, πρεσβευτὴ στὴ Βιέννη, εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἀδυναμίας τοῦ συγγραφέα νά δεῖ τὴ δυναμικὴ τῶν ἐξελίξεων. Ὁ γερμανόφιλος Στρέιτ ἦταν ἐμπιστος τοῦ Γεωργίου Α΄, ἀνῆκε στό αὐλικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ δέν ἦταν τυφλὸς ἐκφραστὴς τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς αὐλῆς. Στὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν ὑπῆρχε μιὰ ἰσχυρὴ σλαβόφοβη καί γερμανόφιλη πτέρυγα πού δέν μπορούμε νά ἀγνοήσουμε ὅταν συζητοῦμε γιὰ παράγοντες κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ὁ κοσμοπολίτης Γεώργιος, ἀπὸ τὴν ἄλλη, δέν ἦταν γερμανόφιλος. Μπορεῖ ἡ ὕψη του νά ἦταν ἀδελφὴ τοῦ Κάιζερ, ἀλλὰ καί ἡ δική του ἀδελφὴ ἦταν βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας, παρόλο πού αὐτὸ δέν ἐξυπηρετεῖ τὸ σχῆμα μας «αὐλὴ-γερμανόφιλοι/Βενιζέλος-ἀγγλόφιλοι». Χαρακτηριστικά, τίς παραμονές κυριολεκτικὰ τῆς δολοφονίας τοῦ Γεωργίου, ὁ Βενιζέλος εἶχε προτείνει, γιὰ δευτέρη φορά μέσα σέ ἕνα χρόνο, καί ὁ βασιλιάς εἶχε δεχθεῖ, τὴν ἀνάθεση τοῦ ὑπουργεῖου τῶν ἐξωτερικῶν στόν Στρέιτ· ἡ μόνη του ἐπιφύλαξη ἦταν πῶς ὁ Στρέιτ ἦταν γερμανόφιλος. Ὁ Βενιζέλος προφανῶς τὸν εἶχε ἐπιλέξει ἀπὸ τὴ μιὰ γιὰ τὸ κύρος του ὡς διεθνολόγου καί στηριζόμενος στήν ἀκομματικὴ γραφειοκρατικὴ παράδοση τοῦ ὑπουργεῖου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη χρειαζόταν τὴ συνδρομὴ του γιὰ νά ἐξασφαλίσει τὴ φιλικὴ διάθεση τῶν κεντρικῶν δυνάμεων. Δέν θά ἔπρεπε νά ἀπορεῖ νά ἀπορεῖ ὁ συγγραφέας γιὰ τὸ Βενιζέλο τοῦ ἀνέθεσε τελικὰ τὸ ὑπουργεῖο στίς ἀρχές τοῦ 1914 (σ. 208-209), οὔτε νά ἀποφαινεται ὅτι μέχρι τὴν εἴσοδο τῶν δυτικῶν δυνάμεων στόν πόλεμο «ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς ἀνεχόταν τίς ραδιουργίες του μέ τὴν Αὐλὴ καί τοὺς ξένους πρεσβευτές» (σ. 246).

Ὁ συγγραφέας κάνει μιὰ ἀντιιστορικὴ ἀξιολόγηση τῶν ἐπιλογῶν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς μέ κριτήρια ἰδεολογικά. «Ἡ προθυμία μέ τὴν ὁποία οἱ φορεῖς τῆς ἐξουσίας», λέει στὴ σ. 199 μιλώντας γιὰ τὸ τέλος τῶν βαλκανικῶν πολέμων, «ἀποδέχτηκαν τὴν ἐπέμβαση τῶν μεγάλων δυνάμεων στόν τελικὸ διακανονισμό τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων δημιούργησε γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά τὴν ἐσφαλμένη ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐπέμβαση αὐτὴ θά εἶχε χαρακτῆρα εὐεργετικὸ γιὰ τὸν τόπο». Παρατηροῦμε ἐδῶ μιὰν ἀνεξήγητη ἀγνοία τῆς δυναμικῆς τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων καί τῶν ἰδίων τῶν δεδομένων τῆς ἱστορίας. Τὸν Ἀπρίλιο καί τὸ Μάιο, ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση, μέ κύριο ὑπεύθυνο τὸν ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν Λάμπρο Κορομηλά, τοῦ ὁποῖου ὁ ρόλος δέν ἔχει τοποθετηθεῖ στὴ σωστὴ του διάσταση, εἶχε ἀρνηθεῖ πεισματικά νά ἀναγνωρίσει τὴν ἐπέμβαση τῶν δυνάμεων στὴ διευθέτηση τοῦ Ἡπειρωτικοῦ καί τοῦ Νησιωτικοῦ καί μόνο κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ ἐνός κοινού βουλγαροτουρκικοῦ μετώπου ἐναντίον τῆς εἶχε ὑποχω-

4. G. Leon, *Greece and the Great Powers 1914-17*, 1974.

καί γράμματα γνωρίζω

ρήσει, με τό ισχύον ἀντάλλαγμα κάποιων ἀθέβαιων ἀγγλογαλλικῶν ὑποσχέσεων γιά ὑποστήριξη.

Καί παρακάτω, μιλώντας γιά τήν ἀνανεωμένη προσέγγιση τοῦ Βενιζέλου πρὸς τήν Ἀγγλία στίς ἀρχές τοῦ 1914 (σ. 225): «*Ἦταν δυνατό ὅμως νά βασίσει κανεὶς τίς ἐθνικές ἐπιδιώξεις τῆς χώρας του, στήν ἀμφίβολη συν-ἔπεια μιᾶς ξένης καί μάλιστα τόσο ἀντιδραστικῆς Δύναμης;*» Ἀλλά ὁ Βενιζέλος δέν ἀποπειρόταν τήν προσέγγιση αὐτή ἀπό ἰδεολογική συνάφεια. Ὅλες του οἱ ἀποφάσεις ἦταν πραγματιστικές ἀντιδράσεις σέ πραγματικές ἐκτιμήσεις. Οὔτε ἄλλωστε καί ἡ πρόσδεση τοῦ Κωνσταντίνου στή γερμανική προχιά ἦταν ἀποτέλεσμα ἰδεολογικῆς μόνο ἀπόκλισης πρὸς τή Γερμανία. Ὁ Κωνσταντίνος δέν ἦταν μόνο ἓνας ἰδεολόγος – οὔτε καν βασικά αὐτό. Ἦταν, ὅπως τονίσαμε πρὶν, ἓνα άτομο εὐπείστο, ὄχι ιδιαίτερα εὐστροφο καί ὑπέκειτο στή συνεχῆ ἐπιρροή τῆς Σοφίας καί τῶν ἐπιτελῶν του.

Ἡ ἐσφαλμένη αὐτή προσέγγιση καί ἡ ἀγνοία τῶν διεθνῶν συνθηκῶν βρίσκονται στή βάση μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ πλάνες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐπισημαίνω τίς πιο ἀδικαιολόγητες.

1. «*Ἡ προτεραιότητα γιά τήν ἐπίλυση τοῦ Νησιωτικοῦ, ἀπὸ τήν ἑλληνική πλευρά, (ἀρχές 1914) δέν ἦταν συμπτωματική· ἡ ἑλληνική κυβέρνηση εἶχε προσαρμόσει τήν ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική πρὸς τή βρετανική, σέ σχέση μὲ τὰ δύο αὐτὰ κρίσιμα ἐθνικά θέματα. Τό Βορειοηπειρωτικό θά θυσιαζόταν ὑπὲρ τοῦ Νησιωτικοῦ, τοῦ «μοναδικοῦ» αὐτοῦ γιά τὰ ἀγγλικά στρατιωτικά συμφέροντα ζητήματος. Ἔτσι ὁ Βενιζέλος ἀποδείκνυε ἔμπρακτα πῶς ἦταν πράγματι ὁ πρόθυμος καί ὑπάκουος σύμμαχος στὸν ὁποῖο θά ἔπρεπε νά βασίζεται ἡ Ἀγγλία» (σ. 213-4). Ἡ πραγματικότητα εἶναι λίγο πιο σύνθετη: Τό Βορειοηπειρωτικό βρισκόταν σέ ἀδιέξοδο μπροστά στήν ἀνυποχώρητη στάση τῶν Ἡπειρωτῶν ἀπὸ τῆ μιά καί τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τήν ἄλλη. Ὁ Βενιζέλος πίστευε ὅτι μόνο μιά αἰσία λύση τοῦ ἐνὸς ζητήματος, τοῦ Νησιωτικοῦ, θά τοῦ ἔδινε τό κύρος νά ἐπιβάλλει στήν κοινῆ γῶνῃ (τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἀγνοεῖ) καί στὸ ἠπειρωτικό κίνημα τήν ὑποχώρηση στὸ Ζήτημα τῶν συνόρων τῆς Ἡπείρου. Δέν πρέπει, ιδιαίτερα στὸ Ζήτημα τοῦ Αἰγαίου, νά ξεχνᾶμε ὅτι ἀκόμα ἡ ἐπίσημη τουλάχιστον ἀγγλική στάση ἦταν ὅτι δέν εἶχε τόση σημασία ποιά νησιά θά ἔπαιρνε ἡ Ἑλλάδα καί ποιά ἡ Τουρκία στὸν τελικό διακανονισμό· σημασία εἶχε νά προστατευτῆ τό Αἰγαῖο ἀπὸ τήν παρουσία ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας. Ἐξάλλου ἡ ἴδια ἡ Ἰταλία εἶχε προτείνει εὐνοϊκὴ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδας ρύθμιση τοῦ Ζητήματος τοῦ Αἰγαίου, ἂν ἡ τελευταία ὑποχωροῦσε στὸ Βορειοηπειρωτικό. Ἐπομένως ἡ θυσία τοῦ ἐνὸς χώρου ἦταν ἡ μόνη ρεαλιστικὴ διαπραγματεύσιμη διέξοδος γιά τὸ Βενιζέλο, καί ἡ θυσία τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου ἦταν ἐπιλογή ἐπιβεβλημένη κυρίως τόσο ἀπὸ τήν ἀγγλικὴ ὅσο καί ἀπὸ τήν ἰταλικὴ στάση.*

2. Ὁ συγγραφέας πιστεύει ὅτι ὁ Βενιζέλος ἀδικαιολόγητα δέσμευε τὴ χώρα του σέ σύμπραξη μὲ τὴ Σερβία κατὰ τῆς Αὐστρουγγαρίας, καί τοῦτο γιατί «*εἶχε δεχθεῖ ἤδη νά διαδραματίσει ἡ χώρα του τὸ ρόλο τοῦ ὄχρου τοῦ δυτικῶν Δυνάμεων...*» (σ. 171). Βέβαια, σέ ἐνδεχόμενη γενικευμένη σύρραξη, ὁ Βενιζέλος ὑπολόγιζε στή συνδρομῆ τῆς Entente. Ἡ συγκεκριμένη ὅμως δέσμευση ἀνελήφθη τὸ Μάιο τοῦ 1913, τὴν ὥρα ἀκριβῶς πού ἡ πρώτη ἐκτεταμένη ἑλληνοβουλγαρικὴ σύγκρουση στὸ Παγγῖο φαινόταν νά ἐξελισσεται σέ ἀκήρυχτο πόλεμο καί ἐνῷ ἡ σερβικὴ κυβέρνησις ἀρνιόταν νά ὑπογράψει συμμαχία χωρὶς αὐτὸν τὸν δεσμευτικὸ ὄρο.

3. Ὁ ἴδιος πραγματισμὸς χαρακτηρίζει καί τὴν ὀριστικὴ ἐπιλογή τοῦ Βενιζέλου νά εἰσαγάγει τὴν Ἑλλάδα στὸν πόλεμο ὑπὲρ τῆς Entente ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού ἡ Βουλγαρία καί ἡ Τουρκία φαίνονταν νά κλείνουν ὑπὲρ τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας. Ἡ παρατήρηση ὅτι «*ἡ Ἑλλάδα ἔπρεπε ν' ἀποδείξει τὴν κρίσιμη ἐκείνη ὥρα, πῶς εἶχε καί τὰ μέσα καί τὴν πολιτικὴ θέληση γιά τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐθνικῶν σκοπῶν καί πῶς ἦταν ἔτοιμη νά συνδράμει καί νά δείξει τὴν «εὐγνωμοσύνη» τῆς πρὸς τοὺς δυτικούς*

συμμάχους» εἶναι ὑπεραπλούστευση.

4. Μετὰ ἀπὸ πολλὰ ἐμπόδια, ὁ Βενιζέλος πετυχαίνει νά ἐπιβάλλει τὴν πολιτικὴ του μὲ ξένη στρατιωτικὴ ἐπέμβαση, καί συνακόλουθα τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὸ Μακεδονικὸ μέτωπο. Ἴσως, οἱ ἀκραίες τακτικὲς πού υἰοθέτησε ὁ Βενιζέλος νά ἐρμηνεύονται καλύτερα, ἂν συναρτηθοῦν μὲ τίς διεθνεῖς ἐξελίξεις – τὴν προσχώρηση τῆς Ἰταλίας στὸ στρατόπεδο τῆς Entente ἀπὸ τὸ 1915 καί τὴν εἴσοδο τῆς Ἀμερικῆς στὸν πόλεμο τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1917. Ἄν ἡ Ἑλλάδα σκόπευε νά πάρει μέρος σέ μελλοντικὴ διανομὴ ἐδαφῶν, τότε ἔπρεπε ἔστω καί τὴν τελευταία στιγμῆ καί μὲ ὁποιοδήποτε τίμημα νά μπεῖ στὸν πόλεμο στὸ πλευρὸ τοῦ βέβαιου πλέον νικητῆ. Ὁ ἱμπεριαλισμὸς δέν ἦταν ἑλληνικὴ ἰδιομορφία.

Ὡς τώρα ἀναφερθήκαμε σέ προβλήματα πού θέτουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα πάνω στήν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Διχασμὸς βέβαια προκλήθηκε ἀπὸ διάσταση στὸ Ζήτημα αὐτό. Ἀλλὰ εἶναι οἱ πολιτικοὶ φορεῖς πού στήριξαν τὸ Διχασμὸ πού ἀποτελοῦν, σύμφωνα μὲ τίς προθέσεις τοῦ συγγραφέα, τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας. Τόσο ὁ ὑπότιτλος, ὅσο καί οἱ τίτλοι ὀρισμένων κεφαλαίων μαρτυροῦν αὐτὴν τὴν πρόθεση. Ἐδῶ τὰ προβλήματα εἶναι ἀκόμα πιο δύσκολα καί ὁ συγγραφέας δέν ἀποφεύγει τίς παγίδες. Προσπαθεῖ π.χ. νά ἀντλήσει ἀπὸ γνωστὲς πηγές τεκμήρια γιά τὴν ἐνεργητικότερη ἐπέμβαση τοῦ στέμματος στὴ διαχείριση τῶν ἐθνικῶν θεμάτων μὲ τὴν ἀνοχὴ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας (Κεφ. Ζ'). Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς ἐκείνη (Μάιος-Αὐγούστος 1913) κορυφώνεται ἡ διαπραγματευτικὴ πρωτοβουλία τοῦ Βενιζέλου. Εἰδικὰ τὸ καίριο Ζήτημα τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας ὁ Κωνσταντίνος ἀναγκάζεται – ὄχι εἰλικρινά, ἀλλὰ πάντως ἀναγκάζεται – νά υἰοθετήσῃ τὴν ἀπόφαση τοῦ Βενιζέλου. Γιά νά στήριξῆ μάλιστα τὴν ἀποψή του ὁ συγγραφέας καταφεύγει σέ ἀστήρικτες ὑποθέσεις: «*Ἡ μὴ μνημόνευση καί τῆς Γερμανίας συγκεκριμένα, ὡς ἐπίδοξο διαιτητῆ [στὶς διαφορὲς μὲ τὴ Βουλγαρία] προκάλεσε τὴν ὄργη τοῦ βασιλιά Κωνσταντίνου. Στὸ κάτω-κάτω, ἡ Γερμανία τοῦ Κάιζερ εἶχε τηρήσει τὴν πιο εὐνοϊκὴ στάση στὸ Ζήτημα τῆς Θεσσαλονίκης. Δέν ἔπρεπε λοιπὸν νά «ἀνταμειφθεῖ» μὲ τὴν εὐνοία καί τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς κυβέρνησης;* Ὁ Βενιζέλος, δισυμβόλιμος τῶν γερμανόφιλων τάσεων τῆς Αὐλῆς, προσπάθησε μὲ τὴν ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη, νά ἀποθαρρύνει κάπως τὸ ἀνοιγμα τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὴ Γερμανία, ἐφόσον μὲ τὴ δική του πρωτοβουλία, ἡ χώρα εἶχε ἤδη ἀνελημμένους ὑποχρεώσεις ἀπέναντι στὴ Μεγάλη Βρετανία» (σ. 170). Ὑπάρχουν ὡστόσο ἐνδείξεις ὅτι ἡ Γερμανία ἐπιθυμοῦσε νά μείνει ἀμέτοχη στήν ἐνδοβαλκανικὴ διένεξη, ὅσο καί ἡ Ἀγγλία.

Ἄλλη μιά παρατήρηση σχετικὰ μὲ τὸν ἡγετικὸ ρόλο τοῦ Κωνσταντίνου: Στὴ σ. 249 σημειώνει ὅτι ἡ ἐνεργὴ παρέμβαση τοῦ βασιλιά στὰ Ζητήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ προσανατολισμοῦ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1914 «*εἶχε συμβάλει, ὥστε ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ Ἐπιτελεῖο νά καταληφθεῖ ἀπὸ ἓναν ἀληθινὸ φανατισμὸ ὑπὲρ τῆς Γερμανίας: οἱ Δούσημανες καί Μεταξᾶς ἐτοιμάζονταν νά παίξουν τὸ παιχνίδι τοῦ Κωνσταντίνου*». Μά τὸ Ἐπιτελεῖο, πού ἀπάρτιζόταν ἀπὸ ἀξιωματικούς ἐκπαιδευμένους στὴ Γερμανία, ἦταν πάντα γερμανόφιλο. Οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτοί, ὅταν προσκλήθηκε στήν Ἑλλάδα γαλλικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ συστειρώθηκαν, ὡς ἀντιπολιτευτικὴ ὁμάδα μέσα στὸ στράτευμα, γύρω ἀπὸ τὸν Κωνσταντίνο. Αὐτοί, καί ὄχι ἡ διπλωματικὴ ἡγεσία, ἦταν ὁ πυρῆνας τῆς γερμανόφιλης παράταξης καί τοῦ ἀντιβενιζελικοῦ κόμματος. Ὁ ρόλος τους στὴ διαμόρφωση τῆς βασιλικῆς πολιτικῆς ἦταν καθοριστικός.

Βέβαια, ἀπὸ τὴ στιγμῆ πού θά θελήσουμε νά ὑπεισέλθουμε στὸ Ζήτημα βενιζελισμὸς-ἀντιβενιζελισμὸς, γιά νά ἐξετάσουμε τὴ δυναμικὴ τοῦ φαινομένου Διχασμοῦ, τὰ πράγματα περιπλέκονται ἀπὸ ἔλλειψη ὑποδομῆς. Οἱ ὑπάρχουσες μελέτες καλύπτουν ἱκανοποιητικὰ μόνο τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα (Λεονταρίτης), ἀλλὰ τὸ κίνημα αὐτὸ παίζει ἐντελῶς περιθωριακὸ ρόλο στὸ Διχασμὸ. Ὅπως

παρατηρεί ο Γ. Λεονταρίτης⁵ στά τέλη του 1915 και τό 1916, οι σοσιαλιστές άπορροφήθηκαν από τό Διχασμό και δέν παρουσίασαν καμία πολιτική δραστηριότητα. Ήταν και οι ίδιοι διχασμένοι στό ζήτημα του πολέμου.

Τό ζήτημα τής τοποθέτησης τής εργατικής τάξης, πού άκόμα δέν μπορεί νά ταυτιστεί σέ σημαντική έκταση με τό σοσιαλιστικό κίνημα, παρουσιάζει και αυτό δυσεπίλυτα προβλήματα. Σ' αυτή τή χρονική στιγμή τό συγγραφέα έπρεπε περισσότερο νά άπασχολήσει ή τοποθέτηση τής εργατικής τάξης άπέναντι, πρώτα-πρώτα, στον πόλεμο και κατ' έπέκταση στις δύο πολιτικές παρατάξεις. Έδώ θά μπορούσε νά χρησιμοποιήσει σαν άφετηρία τήν παρατήρηση του Λεονταρίτη⁶: «*Αν ή ταξική συνείδηση είναι ριζωμένη στην κοινωνική «πρακτική», ή ιδιότητα αυτή δέν είναι δυνατό νά άποδοθεί στην ελληνική εργατική τάξη εκείνης τής περιόδου. Όμως παράλληλα ύπήρχαν λαϊκές ζυμώσεις και κυκλοφορούσαν ριζοσπαστικές ιδέες ως άποτέλεσμα τής άποσταθεροποιητικής έπίδρασης του πολέμου, πού συνεισέφεραν στην εξέλιξη τής συνδικαλιστικής συνείδησης δημιουργώντας τις συνθήκες εκείνες πού θά επέτρεπαν σέ μία έπαναστατική πρωτοπορία νά υπεισέλθει μέσα στό διογκούμενο εργατικό κίνημα. Η σημασία αυτής τής εξέλιξης μέσα στον πόλεμο δέν πρέπει νά υποτιμηθεί μολονότι δέν εξελίχθηκε σέ συνειδητό μαζικό ταξικό κίνημα με συγκεκριμένες πολιτικές δραστηριότητες.*

Η νύξη αυτή μας έπιτρέπει μία σειρά σκέψεων πού συμφωνεί και με όρισμένες παρατηρήσεις συγχρόνων, αλλά τις όποιες ο Π. Πετρίδης δέν έπισημαίνει. Ο συγγραφέας έπισημαίνει μόνο ότι ή διαφωνία στέμματος-Βενιζέλου ήταν αίτια γιά τή σύσταση του κόμματος των άντιβενιζελικών, παρατήρηση πού άποδίδει, σωστά ίσως, στον Γ. Παπανδρέου. Πράγματι τό κόμμα του βασισιά συγκροτήθηκε από στοιχεία πού τό μόνο κοινό τους χαρακτηριστικό ήταν ή άντιβενιζελισμός τους. Τα στοιχεία αυτά δέν ήταν άπαραίτητα μόνο παλαιοκομματικοί και παραδοσιακοί γερμανόφιλοι. Αυτό όμως πού έχει μεγαλύτερη σημασία, αν δέν θέλουμε νά περιορίσουμε στην αίτια του Διχασμού, τή διαφωνία δηλαδή γύρω από τό χειρισμό τής έξωτερικής πολιτικής, είναι ή βασική διαπίστωση του Γ. Παπανδρέου, τήν όποία έπισημαίνει ο W. Edgar⁶: «*Ός τό έπόμενο στάδιο τής πολιτικής αναδιοργάνωσης τής Ελλάδας (γράφει ο Παπανδρέου από τό γραφείο του Βενιζέλου), οι Φιλελεύθεροι πίστευαν πως θά εμφανιζόταν ένα αντιπολιτευόμενο κόμμα, προοδευτικό στην φύση του πού θ' άντλούσε ύποστηρίξη από τά χαμηλά κοινωνικά στρώματα, τήν όργάνωση των όποιων θ' αναλάμβανε. Αυτό τό νέο κόμμα άντλώντας δύναμη από τήν ταχεία οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη τής Ελλάδας, «θά είχε ως άρχαίς αυτού τήν ταχύτεραν και πληρεστέραν προσέγγισιν τής πολιτικής και κοινωνικής ζωής προς τά σύγχρονα ευρωπαϊκά πρότυπα».* Τό φιλελεύθερο κόμμα δέν είχε τήν πρόθεση νά ύποστηρίξει τά συμφέροντα αυτών των στρωμάτων. Τό κενό αυτό δέν καλύφθηκε, τότε, από τους σοσιαλιστές αλλά από τή σύσταση, υπό τόν Γούναρη, παλιό «*Ιάπωνα*», ενός αντιδραστικού κόμματος πού στέγαζε τόσο τόν αστικό όσο και τόν λαϊκό άντιβενιζελισμό, τους όποιους συσπείρωσε με συνθήματα ά-κοινωνικά (μοναρχία, ούδετερότητα). Μία τέτοια θεώρηση έρμηνεύει και τό φαινόμενο πού άποτελεί τήν άφετηρία του βιβλίου του Σεραφείμ Μάξιμου⁷, *Κοινοβούλιο ή Δικτατορία*, φαινόμενο περίεργο και γιά τόν ίδιο τό Μάξιμο (σ. 13) ότι δηλαδή «*ή μεγάλη λαϊκή μάζα πολέμησε τους φιλελεύθερους με μοναρχικά σύμβολα*» (σ. 14). Τό φαινόμενο δέν είναι πλέον τόσο περίεργο τώρα πού γνωρίζουμε περισσότερο γιά τό Φασισμό και τό Ναζισμό και τις πολιτικές διεργασίες του Μεσοπολέμου.

Τό ότι βέβαια ήδη από τις πρώτες μέρες τής ζωής του (1915) τό άντιβενιζελικό κόμμα είχε άποτελέσει τόν ούσιαστικό έκφραστή των λαϊκών συμφερόντων είναι άκόμα συζητήσιμο. Άκριβώς τό 1915, ο λαός, άκόμα ίσως κάτω από τήν ένωτική έπίδραση του πολέμου του

1912, ύπερψήφισε τό κόμμα των φιλελευθέρων. Ο παρατεινόμενος πόλεμος και ή οικονομική έξαθλίωση είναι μάλλον τά αίτια πού όδηγούν σέ διαδικασίες τέτοιες πού έρμηνεύουν τό έκλογικό άποτέλεσμα του Νοεμβρίου 1920. Όλα αυτά βέβαια δέν είναι παρά ένα άδρό σχέδιο. Μένει νά τεκμηριωθεί ή νά άνααιρεθεί ύστερα από έρευνα. Δέν μπορούμε όμως, χωρίς καν νά τονίζουμε τήν έλλειψη σχετικής ύποδομής, νά προβαίνουμε σέ άφορισμούς σχετικά με τό κοινωνικό περιεχόμενο των κομμάτων και τους φορείς τής κυβερνητικής πολιτικής. Ίσως ή συνειδητοποίηση αυτού του κινδύνου νά όδήγησε τό συγγραφέα σέ παρέκκλιση από τόν πρωταρχικό στόχο του βιβλίου του και νά καταφύγει στην έκθεση κυρίως των διπλωματικών πλευρών του Διχασμού. Τό ζητούμενο όμως παραμένει: ή άλληλεπίδραση των φορέων τής στρατιοκοδιπλωματικής πολιτικής. Άδυνατώντας όμως νά συγκεκριάσει τό συγκεκριμένο αυτό ζητούμενο με τό άφηρηματικό πλαίσιο τής διπλωματικής ιστορίας, όδηγείται σέ σύγχυση και άμυχανία. «*Άλλά ο Βαλκανικός συνασπισμός*», λέει μιλώντας γιά τήν έλληνοσερβική προσέγγιση, τή στάση των μεγάλων δυνάμεων και τόν ένδοβαλκανικό άνταγωνισμό, «*πού είχε προκύψει από μουσικές συνεννοήσεις άνάμεσα στους πολιτικούς ήγέτες και τους ήγεμόνες των βαλκανικών κρατών, μη έχοντας λαϊκό άπελευθερωτικό χαρακτήρα, ήταν φυσικό νά διαλυθεί: άλλωστε, άκόμα και οι Βαλκάνιοι και οι Έλληνες σοσιαλιστές είχαν ύποχωρήσει, συμβιβάζοντας τά ζητήματα τής έθνικής άπελευθέρωσης και τις έθνικές βλέψεις των κυβερνήσεών τους με τό διεθνιστικό σοσιαλιστικό ιδεώδες. Καθώς είπαμε, οι Έλληνες σοσιαλιστές είχαν ύποκύψει ήδη στό κύμα του σοβινισμού πού έπικρατούσε στη χώρα*».

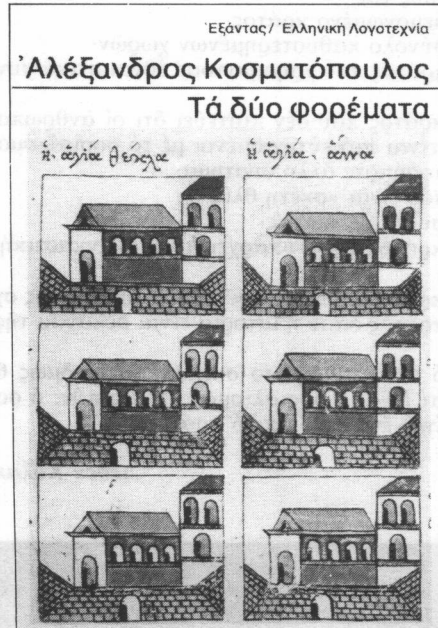
Είναι κρίμα πού μία άπόπειρα άπάντησης σέ τόσο καίρια ζητήματα τής πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας δίνεται με προχειρότητα και με καταφυγή σέ παλαιούς και νέους μύθους.

ΕΛΕΝΗ ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ

5. Γ. Λεονταρίτης, «*Τό ελληνικό εργατικό κίνημα και τό αστικό κράτος 1910-1920*», στον τόμο *Μελετήματα γύρω από τό Βενιζέλο*, Άθήνα 1980.

6. W. Edgar, «*Οι έκκαθαρίσεις του 1917: ή σημασία τους γιά τό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου*», σελ. 525, στο *Μελετήματα γύρω από τό Βενιζέλο*.

7. Σεραφείμ Μάξιμου, *Κοινοβούλιο ή Δικτατορία*, σ. 13, Άθήνα 1975.



Τί είναι και τί δέν είναι σοσιαλισμός

Θά σάς πούμε τί είναι ὁ σοσιαλισμός. Ἀλλά πρῶτα
θά σάς πούμε τί δέν είναι ὁ σοσιαλισμός:

μιά κοινωνία ὅπου κάθετα κανείς στό σπίτι του
καί περιμένει τήν αστυνομία, χωρίς νά ἔχει φταίξει σέ
τίποτα·

μιά κοινωνία ὅπου εἶναι ἀδίκημα νά εἶσαι ἀδερ-
φός, ἀδερφή, γιός ἢ γυναίκα ἐνός καταδικασμένου·

μιά κοινωνία ὅπου κάποιος εἶναι δυστυχισμένος
ἐπειδή λέει αὐτό πού σκέφτεται, καί κάποιος ἄλλος
εὐτυχισμένος ἐπειδή δέν λέει αὐτό πού σκέφτεται·

μιά κοινωνία ὅπου ἐκεῖνος πού δέ σκέφτεται καθό-
λου εἶναι πιο καλά ἀπ' ὅλους·

μιά κοινωνία πού οἱ ἡγέτες της διορίζονται ἀπό
μόνοι τους·

ἕνα κράτος πού κάνει τούς γείτονές του νά κατα-
ριοῦνται τή γεωγραφία·

ἕνα κράτος ὅπου οἱ δειλοί ζοῦν καλύτερα ἀπό τούς
θαρραλέους·

ἕνα κράτος ὅπου οἱ δικηγόροι σχεδόν πάντα συμ-
φωνοῦν μέ τούς εισαγγελεῖς·

αὐτοκρατορία, τυραννία, ὀλιγαρχία, γραφειοκρα-
τία·

ἕνα κράτος ὅπου ἡ πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων κα-
ταφεύγει στό Θεό γιά νά βρεῖ παρηγοριά στή δυστυ-
χία·

ἕνα κράτος πού βραβεύει ψευτολογιτέχνες, καί
γνωρίζει γιά τή ζωγραφική περισσότερο κι ἀπό τούς
ἴδιους τούς ζωγράφους·

ἕνα κράτος ὅπου ὁ καθένας εὐθύνεται γιά τούς
προγόνους του·

ἕνα μεμονωμένο κράτος·

ἕνα σύνολο καθυστερημένων χωρῶν·

ἕνα κράτος πού χρησιμοποιεῖ ἐθνικιστικά συνθήμα-
τα·

ἕνα κράτος πού δέν πιστεύει ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέ-
πει νά εἶναι πιο εὐτυχισμένοι μέ τό σοσιαλισμό παρὰ
μέ ὅποιοδήποτε ἄλλο σύστημα·

μιά κοινωνία «σκέτη θλίψη»·

ἕνα σύστημα κάστας·

ἕνα κράτος ὅπου ὑπάρχει ἡ καταναγκαστική ἐργα-
σία·

ἕνα κράτος πού διατηρεῖ τίς φεουδαρχικές σχέσεις·

ἕνα κράτος ὅπου ἡ ἱστορία εἶναι δεκανίκι τῆς πολι-
τικῆς.

Αὐτό εἶναι τό πρῶτο σκέλος. Τώρα ὁμως θά σάς
πούμε τί εἶναι ὁ σοσιαλισμός. Ἔ, λοιπόν: ὁ σοσιαλι-
σμός εἶναι ἕνα πολύ καλό πράγμα.

Λέσκα Κολακόφσκι
(1957)



Ἡ σωστή πολιτική γιά τό «χώρο» τοῦ βιβλίου

Γιά νά γιατρευτεῖ ἡ κακοδαιμονία πού
βασιλεύει στό «χώρο» τοῦ βιβλίου, ἡ Κα
Γεωργία Δεληγιάννη-Αναστασιάδη κον-
τά στά ἄλλα συμβουλεύει: «νά προτιμή-
σοῦμε τά καλά ἑλληνικά ἀπό τά ξένα ἔρ-
γα» (Αὐγή, 25.2.1982). Δηλαδή νά προτι-
μοῦμε τά καλά ἑλληνικά ἔργα ἐπειδή τά
ξένα εἶναι κακά; Ἡ νά προτιμοῦμε ὅσα
ἑλληνικά εἶναι καλά ἀντί γιά τά ἀντίστοι-
χα καλά ξένα;

Τήν πρώτη γενικευτική ἐκδοχή ἃς τήν
ξεχάσοῦμε. Μάλλον ἡ ἀρθρογράφος δέν
θά σκέφτηκε κάτι τέτοιο. Ἀν ὁμως
ισχύει ἡ δεύτερη ἐκδοχή, τότε πόσο με-
γάλη πρέπει νά γίνει ἡ αὐτο da fé πού θά
κάψει τούς ἐπέισακτους ξένους πού μο-
λύνουν τό ἱερό «χώρο» τοῦ ἑλληνικοῦ βι-
βλίου; Ἐπειδή ὁ Σεφέρης, ὁ Ἐμπειρικός
ἔγραφαν καλά ποιήματα δέν μάς χρειά-
ζεται ὁ Ρεμπώ, ὁ Ἐλιοτ, ὁ Μαγιακόφ-
σκι; Ἐπειδή ἔχοῦμε τόν Παπαρρηγό-
πουλο ν' ἀδιαφορήσοῦμε γιά τόν Μισελέ
ἢ τόν Μπρωντέλ; Ν' ἀρκεστοῦμε στόν
Πουλαντζά ἐπειδή ὁ Γκράμοι ἦταν Ἴτα-
λός; Ὑποκατάσταση τῶν εισαγωγῶν μέ
ντόπια παραγωγή, θά ἔλεγαν οἱ οικονο-
μολόγοι. Αὐτή ὁμως ἡ ἐξοικονόμηση συ-
ναλλάγματος θά μάς ὀδηγοῦσε κατευ-
θείαν στό δημοπρατήριο γιά μιά δεκά-
ρα.

Διεθνείς αναποδιές

«Συμφέρουν τὰ δάνεια τῆς Διεθν. Τραπεζῆς, λέγει ὁ κ. Κ. Σημίτης»

Τίτλοφορεῖ ἡ Καθημερινή (23/2/82) καὶ συνεχίζει:

«Ὁ κ. ὑπουργὸς ἄσκησε κριτικὴ πρὸς τὶς προηγούμενες κυβερνήσεις καὶ στὴν λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ὑποστηρίζοντας ὅτι «ἀδυνατούσαν νὰ ἀπορροφήσουν ἐγκαιρὰ τὰ δάνεια», ἔτσι πού νὰ περιορίζονται ἢ καὶ νὰ ἐξαφανίζονται τὰ πλεονεκτήματά τους».

«Ἡ ΕΦΕΕ δέν καλύπτει τὴν ἐκδήλωση»

«Λαε, θυμήσου τὴ σκλάβια ἀδερφή σου», «Ὅχι στῶν Τιράνων τὴν τυραννία», «Θρησκεία, παιδεία, ἐλευθερία», καὶ ἄλλα συναφῆ ἐκραύγαζαν στὴν πορεία τους πρὸς τὸν Ἄγνωστο Στρατιώτη οἱ ὄψιμοι μεγαλοϊδεάτες, διεκδικητές τῆς «σκλάβας ἀδερφῆς μας» Βορείας Ἠπείρου.

Στὶς 3 Μαρτίου μιά σεβαστὴ σέ ὄγκο πορεία, πού δέν τὴν «κάλυπτε» ὁμως ἡ ΕΦΕΕ, ἐπνίξε τὴ διαδρομὴ Προπούλαια-Βουλὴ στὰ δάκρυα γιὰ τὴν ἀθάφτιστη καὶ ἀλειτούργητη ἀδερφή μας. Τὰ γνωστὰ μοντέλα «θεοῦσα», μέ κερὰ στὸ χέρι, κατηχητόπουλα καὶ ὁμαδόπουλα μέ τὴ γαλανόλευκο στὸ δεξί, τὰ γνωστὰ μέλη τῶν γνωστῶν παραεκκλησιαστικῶν ὀργανώσεων, καὶ κάποιοι ἀκόμη, ἄγνωστοι(;), ἐβγαλαν παρέλαση τὴν ὀργή τους καὶ τὸν πατριωτισμὸ τους μπροστὰ σὲ σασισημένους θεατές. Θεατές πού ἐβλεπαν, ἀρκετές μέρες πρὶν, ἀφίσεις μέ μιά ἐκκλησία πίσω ἀπὸ κάγκελα φυλακῆς πού τὰ λύγιζαν δυὸ χέρια σιβαρὰ νὰ καλοῦν τὸ λαὸ στὴ συγκέντρωση-πορεία. Μιά πορεία ὅπου μπροστὰ ἐβάδιζε ὁ πόθος γιὰ τὴν ἐλευθερία (γενικῶς), ξοπίσω ἐπήγαινε ἡ θρησκευτικότης, «γιὰ τοῦ λαοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία», πῖο πίσω ὁ πατριωτισμὸς, ἡ ἐθνικοφροσύνη καὶ ὁ μεγαλοϊδεατισμὸς, καὶ παραπίσω... (ἢ μπροστὰ μπροστὰ;).

Καὶ ὅλες αὐτές τὶς μέρες δέν ἀκούστηκε τοιμουδιά ἀπὸ πουθενά (ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας στὴν ἔκφραση; πότε θέλουμε καὶ τὴ θυμόμαστε;). Μόνο ἢ κάποτε πανταχοῦ παρούσα ΕΦΕΕ δῆλωσε ἀπὸ ραδιοφώνου ὅτι «δέν καλύπτει τὴν ἐκδήλωση». Ἀπλῶς! Καὶ τὰ κόμματα μέ τὶς ἐφημερίδες τους καὶ τὶς νεολαίες τους; τίποτε. Μόνο τὴν ἐπομένη τῆς πορείας, κάποια ρεπορτάζ, ἀστυνομικοῦ κυρίως χαρακτήρα (πόσοι ἱερωνυμικοὶ ἦταν, πόσοι χουντικοὶ καὶ ποιοί, καὶ προπαντός πόση ὥρα σταμάτησε ἡ κυκλοφορία καὶ ταλαιπωρήθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι). Ἐνῶ ἡ Ἀύγῃ παρέλειψε ἀκόμη καὶ τὴν εἶδηση. Σκόπιμη παρασιώπηση τάχα; Ἐξαγορὰ παλιῶν πλεγμάτων ἀπὸ τὶς κατηγορίες περὶ ἐθνικῆς μειοδοσίας;

Κατὰ πληροφορίες μας ἡ Νέα Δημοκρατία ἐτοιμάζει τὴν ἀντεπίθεση: ὅλοι ξέρουν ὅτι τὴν καθυστέρηση τὴν «κρατούσε» (ὅπως στὸ ποδόσφαιρο) ἐπίτηδες, γιὰ νὰ μειώσει τὰ μειονεκτήματα τῶν συμβάσεων μέ τὴ Διεθνή Τράπεζα.

Μειονεκτήματα πού τῆς εἶχε ἐγκαίρως ἐπισημάνει στὴ Βουλὴ τὸ ΠΑΣΟΚ: στρέβλωση τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τῶν «μοντέλων ἀνάπτυξης» τῆς Διεθνοτράπεζας, ἐξάρτηση κ.λπ. Οἱ τότε τέτοια ὑποστηρίζοντες φαίνονται σήμερα νὰ ἐπανερχονται σὲ ψυχραιμότερες ἀναλύσεις. Οἱ τότε τέτοια ἀκούοντες καὶ ἐπικροτοῦντες ὁμως;

Καὶ ἐδῶ οἱ «φορεῖς»

«Ἐνδεκα σύλλογοι «ἀπορρίπτουν παντελῶς τὸν πολιτικὸ γάμο, μέ ἐξαιρέση τούς ἀθεοὺς καὶ ἀλλοθρησκούς καὶ ἀποφασίζουν ὁμόφωνα ὅτι ὁ θρησκευτικὸς γάμος εἶναι ὁ μόνος ἐγκυρὸς στὴν ἐλληνικὴ ἐπικράτεια».

Τὴν ἀπόφαση πήραν σὲ κοινὴ συνεδρίασή τους οἱ:

Ἐνωσις Ἑλλήνων γιὰ τὰ δίκαια τῆς Κύπρου. Ὁμιλος Κωνσταντινουπολιτῶν. Σύνδεσμος προσφύγων Μικρᾶς Ἀσίας. Σύλλογος Ἐπιστημόνων Βορείου Ἑλλάδος. Ἐνωσις Βορειοηπειρωτῶν. Δημοκρατικὸς Ὁμιλος Γυναικῶν. Σύνδεσμος Φορτοεκφορτωτῶν Πειραιῶς. Σύλλογος Οἰκιακῶν Βοηθῶν Πρωτευούσης. Ἐνωσις Ἐργατῶν Βαρείας Βιομηχανίας. Σύνδεσμος Ἀποστράτων Ἀξιωματικῶν Κρήτης. Σύνδεσμος Ὀδοκαθαριστῶν Ἑλλ. Ἐπαρχίας.

(Καθημερινή 25/2/82)

Μετὰ τὴν τόσο ὁμόθυμη καὶ ἰσχυρὴ πιέση καταλαβαίνουμε ὅλοι πῶς καταλήξαμε στὸν συμβιβασμὸ τοῦ «ισόκρου». Πάλι καλά, νὰ λέμε...

Φάλαινα, θύμα Τούρκων

Ἐνα περιπολικὸ τοῦ Κεντρικοῦ Λιμεναρχείου Ρόδου σκότωσε μέ τὴν προπέλα του κατὰ λάθος μιά φάλαινα. Κι ἐπειδὴ τὴν ἴδια μέρα τουρκικὰ πολεμικὰ εἶχαν κινηθεῖ στὰ ἀνοιχτὰ τῆς Ρόδου, τὰ ΝΕΑ (18 Μαρτίου) χρησιμοποίησαν ἀκόμη καὶ τὸ ἀτύχο ψάρι γιὰ μιά ἀντιτουρκικὴ κορόνα. Ὁ τίτλος μέ χοντρά γράμματα ἀνήγγειλε: **ΦΑΛΑΙΝΑ, ΘΥΜΑ ΤΟΥΡΚΩΝ**. Ἀπὸ τὴν εἶδηση βέβαια τοῦ ἀνταποκριτῆ τῆς ἐφημερίδας δέν ἐβγαίνει καμία τουρκικὴ θηριωδία σὲ βάρος τῆς φάλαινας, ἀντίθετα περιγραφόταν ἕνα ἀσυνηθιστὸ θαλάσσιο ἀτύχημα μέ δράστη τὸ ἐλληνικὸ περιπολικὸ. Ὑπῆρχε μόνο ἡ υπόθεση ὅτι ἡ φάλαινα ἀκολούθησε τὰ τουρκικὰ πολεμικὰ καὶ ἔχασε τὰ νερά της. Ἀλλὰ, φαίνεται, προκειμένου νὰ ἐξαφθεῖ τὸ πατριωτικὸ μῆνος ἐναντίον τῶν ἀγαρηνῶν ἀγία ὅλα τὰ μέσα. Ἄλλωστε ὁ ἐθνικιστικὸς ἀντιτουρκισμὸς τῶν ΝΕΩΝ ὠχρὰ μπροστὰ στὴν πνευματώδη ἀποστραφῆ ραδιοσχολιαστῆ τοῦ Β' προγράμματος πού γιὰ τὸ ἴδιο γεγονός κατέληγε μέ ἀπέριτη ραδιοφωνικὴ χάρη: «αὐτὰ παθαίνουν ὅσοι ἀκολουθοῦν τούς Τούρκους!»